Tóth Valéria

Személynévi helynévadás az ómagyar korban

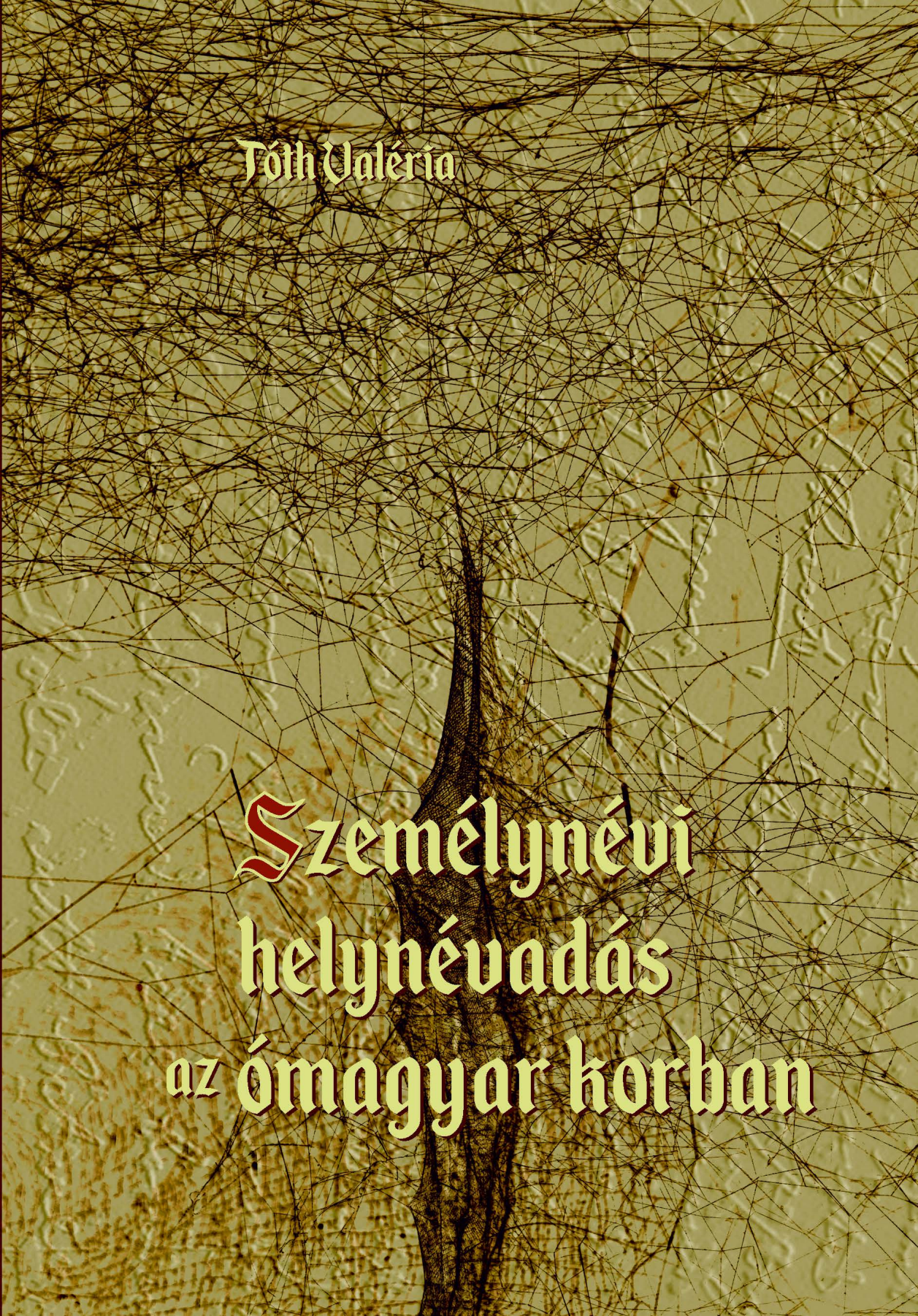

Tóth Valéria

SZEMÉLYNÉVI HELYNÉVADÁS AZ ÓMAGYAR KORBAN

Tóth Valéria

Személynévi helynévadás az ómagyar korban

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2017

A Magyar Névarchívum Kiadványai 41.

Sorozatszerkesztő:
Hoffmann István és Tóth Valéria

Készült az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programjának keretében. Megjelentetését támogatta a Debreceni Egyetem belső kutatási pályázata (RH/751/2015).

Lektorálta:
Hoffmann István

ISBN 978-963-318-618-3
ISSN 1417-958X

© Tóth Valéria, 2017
© Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát, 2017

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató
Borítóterv: Varga József
Készült a Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Bt. nyomdájában.

Tartalom

Bevezetés 7

1. A személynévi helynevek általános elméleti kérdései 13

1.1. A személynévi helynévadás az európai nyelvekben 13
1.2. A személynévi helynévadás folyamata és az etimológiai hitelesség 15
1.3. A személynévfajták jelentkezése a helynevekben 20
1.4. A személynévi helynevek strukturális kérdései 45
1.5. A személynév-gyakoriság és a helynévadás összefüggései 47

2. A történeti helynév-tipológia és a személynévi helynévadás 61

3. Formáns nélkül alakult személynévi helynevek 75

3.1. A névtípus helye a magyar helynévrendszerben 75
3.2. A névtípus helye a Kárpát-medencében élő népek helynévrendszerében 77
3.3. A névtípus kronológiája és ami körülötte lehetett 82
3.4. A névtípus történeti forrásértéke 99
3.5. A formáns nélküli személynévi helynévadás kognitív-pragmatikai tényezői 106
3.6. A formáns nélküli személynévi helynévadás és a helynévfajták 113
3.7. A személynévfajták jelentkezése a formáns nélkül alakult személynévi helynevekben 116
3.8. A formáns nélküli személynévi helynévadás megítélésének nehézségei 122

4. Helynévképzővel alakult személynévi helynevek 127

4.1. A személynévfajták a helynévképzővel alakult helynevekben 127
4.2. A képzőelemek funkcionális kérdései: helynév- vagy személynévképző? 134
4.3. A képzővel alakult személynévi helynevek változásviszonyai 140

5. Összetétellel alakult személynévi helynevek 145

5.1. Földrajzi köznévi utótagú személynévi helynevek 145

5.1.1. A névtípus kronológiai jellemzői 146
5.1.2. Az összetett személynévi helynévadás kognitív-pragmatikai tényezői 156
5.1.3. Személynévfajták a földrajzi köznévi utótagú helynevekben 165
5.2. Helynévi utótagú személynévi helynevek 174
6. Záró gondolatok 183
Irodalom 185
Névmutató 203

Bevezetés

A Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban című, 2016-ban közreadott munkámban a személynevek rendszerének általános névelméleti problematikáját, illetőleg az egyes személynévfajták elkülönítésének lehetőségeit és azok történeti alakulásának kérdését igyekeztem tisztázni, kitérve arra is, miként vesznek részt az egyes személynévfajták egyedeinek létrehozásában a helynevek. Jelen kötetben a személynév-történeti monográfia közvetlen folytatásaként azt mutatom be, hogyan terjednek ki a személynevek rendszerösszefüggései a helynévrendszerre is, azaz a helyneveknek azokkal a gazdagon burjánzó típusaival foglalkozom, amelyek személynévi lexémát tartalmaznak. A két kötet ilyen módon szerves egységet alkot, amihez az is hozzájárul, hogy maguk a személynevek nemcsak az előbbi, tehát a személynévrendszerrel és személynévhasználattal foglalkozó munkában, hanem a személynévi helynévadás kérdéseit tárgyaló, itt következő fejezetekben is nagy hangsúlyt kapnak.

A személyneveket a középpontba helyező tárgyalási módot több körülmény is indokolttá teszi, de közülük itt most csupán egy általános névelméleti és egy a magyar névtörténettel közvetlenebbül is kapcsolatban álló tényezőt emelek ki. Az általam választott megközelítést egyrészt az támogatja, hogy a két kétségtelenül ősi tulajdonnévfajta, a személynevek és a helynevek[1] közül az elsődleges, elemibb névfajtának nagy valószínűséggel a személyneveket tekinthetjük (lásd ehhez pl. VAN LANGENDONCK 2007: 202). Ez a feltételezés azzal a megfigyeléssel van összefüggésben, hogy az emberek megnevezésére kétségkívül alapvetőbb emberi igény mutatkozik, mint a helyek megnevezésére.[2] De a személynevekre alapozó tárgyalásmód mellett szólhat másrészt az a specifikusan a magyar névrendszerrel kapcsolatos körülmény is, hogy a magyar személynévtörténetben — amint ezt a fent említett munkámban részletezően is kifejtettem — a honfoglalással és a Kárpát-medencében történő letelepedéssel együtt járó terület- és kultúraváltás jelen-

[1] Azt, hogy személynevek és a helynevek a tulajdonnévi kategória központi elemei, a következő meggondolások támasztják alá: e két névfajta kommunikációs szerepe, jelentősége minden más névfajtáét messze felülmúlja; minden bizonnyal az emberi nyelvvel egyidős, tehát ősi nyelvi kategóriák (a többi névfajta ennél jóval fiatalabb); a személynevek és a helynevek (részben éppen a történetiségük okán) összehasonlíthatatlanul több információval szolgálnak a tudományos kutatás számára, mint a fiatalabb névfajták (vö. HOFFMANN 2015: 15).

[2] A személynév mint tulajdonnévfajta elsődlegessége a gyermeki anyanyelv-elsajátítás folyamatában is megmutatkozik (lásd ehhez pl. RESZEGI 2015: 87).

tős rendszerbeli átalakulásokat eredményezett. Ezek közül kétségkívül a kulturális tényezők hatottak a személynévrendszerre erőteljesebben, ami főképpen a keresztény, egyházi személynévkincs dinamikus előretörésében nyilvánult meg. A személynévrendszerben ily módon elsősorban kulturális okok miatt bekövetkező struktúraváltás következménye aztán némi időbeli késéssel természetesen a helynévrendszerben is megmutatkozik. Ugyancsak tükröződik később a helynévadásban a személynévrendszert érintő újabb strukturális átrendeződés is: a családnévnek mint nexusjelölő személynévfajtának a kialakulása, illetve az ezzel lényegében együtt járó személynévszerkezeteknek a használata. Úgy vélem, hogy ezek az összefüggések együttesen kellően alátámasztják annak a tárgyalási módnak az indokoltságát, amit e két egymásra épülő munkában alkalmaztam.

Vizsgálatom szemléletbeli koherenciájára törekedve — a személynév-történeti kötethez hasonlóan — a személynévi alapú helynévadás kérdését is funkcionális elméleti keretben taglalom. A funkcionális nyelvszemlélet alaptételeinek bemutatását e helyütt nem tartom feladatomnak (ennek legutóbbi összefoglalásaihoz lásd pl. LADÁNYI–TOLCSVAI 2008, illetve egy speciális kérdéskör kapcsán LADÁNYI 2007: 21–28), arra azonban feltétlenül rá kívánok mutatni, hogy ez a nyelvszemlélet a helynévkutatás hagyományaival jól összeegyeztethető. A névtani vizsgálatok zömének funkcionális megközelítését több tudományelméleti elv követése is igazolja: a valós nyelvhasználatból származó adatok felhasználása, illetve ebből is adódóan az empirikus vizsgálatok alapvető és kézenfekvő volta a névkutatást mindig is jellemezte csakúgy, mint az általánosítás szándéka (amit a tapasztalati tényekből kiindulva a kutató induktív módon tesz meg) vagy éppen a tipológiai érdeklődés. A nyelvi elemek funkcionális és formai komponensének összefüggéseire a névrendszertani vizsgálatokban szintén jellemzően nagy hangsúly esik, és a névkutatók a magyarázataikban rendre nyelven kívüli tényezőket is igyekeznek figyelembe venni (HOFFMANN 2015: 13–14, de lásd még ehhez 2012, illetve 2014b: 7–9, 15–16 is).

A funkcionális megközelítést alkalmazva azonban a személynévi helynévadás feltérképezésekor egyúttal azt a célt is szem előtt tartom, hogy az itt kifejtettek a téma tudománytörténeti előzményeivel is összevethetők, illetve részben összeegyeztethetők, összekapcsolhatók legyenek, hiszen munkámban a személynévi eredetű helynevek jellegzetességeit az e témakörben született korábbi állásfoglalásokra is reflektálva kívánom bemutatni. Mivel pedig a helynévtörténeti szakirodalom a személynevek helynevekbeli szerepét rendszerint a névstruktúrákra építve járja körül, e kötet vázának kijelölésekor magam is ezt a keretet választottam. Az egyes névszerkezetek bemutatása során ugyanakkor éppen a funkcionális szemlélethez — s egyúttal a személynévhasználat kérdéseihez — illeszkedő megközelítés révén igyekszem a személynévi helynevek problematikáját a korábbiaktól részben eltérő, új megvilágításba helyezni.

A helynevek kérdését taglalva mindamellett nem látom szükségét olyan részletes névelméleti megalapozásnak, mint amilyennel a személynevek problematikáját bevezettem (TÓTH V. 2016a: 11–112). Ez alól az a körülmény menthet fel leginkább, hogy a történeti helynévkutatásban a funkcionális nyelvszemlélet — ahogyan erre fentebb is utaltam, illetve ahogyan azt nemrégiben HOFFMANN ISTVÁN meggyőző érveléssel igazolta (2012) — főbb vonásaiban lényegében évtizedek óta jelen van. A személynévi helynevek általános elméleti kérdéseiről szóló bevezető, megalapozó fejezet tematikáját ezért inkább abba az irányba terelem, amely több lehetőséget ad számomra arra, hogy a következő kérdéseket érintő nézeteimet kifejthessem: milyen hozadékokkal jár a névtípus vizsgálatában az, ha a sajátosságait a személynevek használata felől közelítve kíséreljük meg feltárni; hogyan oldhatók fel azok a belső ellentmondások, amelyeket a történeti helynévkutatás a korábbiakban — egyes kutatók (pl. BENKŐ LORÁND, vö. 1998: 111–120) figyelmeztetései ellenére — jórészt túlzottan is nagyvonalúan kezelt; illetőleg melyek azok a tisztán nyelvi természetű kérdések, amelyek megválaszolása eredményesebben a felszínre hozhatja ennek a nemcsak a magyar helynévrendszerben, hanem általában véve a nyelvek helynévrendszerében is igen karakterisztikus helynévtípusnak a nyelvi és nem nyelvi jellemzőit. Ezeket a kérdéseket véleményem szerint azért is nagyon időszerű e helyütt feltennünk, mert azok az eddigiekben alig-alig kaptak érdemleges figyelmet, noha a személynevet tartalmazó helynevek ügye valójában évszázad(ok) óta az egyik legnagyobb és cseppet sem lankadó tudományos érdeklődést váltja ki a névkutatók részéről. Ez a hiányosság ráadásul nemcsak a magyar, hanem általában az európai helynévkutatás eredményeit látva is szembetűnik.

A személynevek és a helynevek rendszerkapcsolatai kétirányúak lehetnek annak megfelelően, hogy mindkét tulajdonnévi kategória elemei jelentős mértékben vesznek részt a másik névegyedeinek létrehozásában. Helynevekkel a sajátosságjelölő, illetve az ezekből alakult nexusjelölő személynevek (nemzetségnevek és családnevek) között találkozhatunk elsősorban, a személynevek pedig a birtoklás tényére utaló helynevek kategóriájában játszanak meghatározó módon szerepet. A személynévi lexémát tartalmazó helynevek kérdésével — túlzás nélkül állíthatjuk — könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik. Ezek mindenre kiterjedő tudománytörténeti összefoglalására munkám céljaiból adódóan e helyütt természetesen nem vállalkozhatom (mindazonáltal többen is tettek erre irányuló lépéseket a közelmúltban névrendszertani feldolgozásaikban; vö. pl. TÓTH V. 2001a: 32–37, RÁCZ A. 2005: 90–104, illetve legújabban nemzetközi fórumon is bemutatva a hazai eredményeket: KOVÁCS É. 2012). Feltétlenül érinteni kívánom viszont a névtípussal kapcsolatban ezidáig felmerült lényeges kérdéskörök legtöbbjét, legyen annak nyelv- és névtörténeti vagy éppen történettudományi relevanciája. E kérdések részleteinek kifejtése ugyanis jó lehetőséget kínál számunkra nemcsak arra, hogy az eddig (mondhatni évszázadok kutatási munkájának eredményeként)

felhalmozott hatalmas tudásanyagot megnyugtatóan rendszerezzük, hanem arra is, hogy rámutassunk azokra a területekre, ahol az előzményirodalom többé-kevésbé konszenzusra jutott egy-egy vitás kérdésben, illetve azokra is, ahol viszont még bőven vannak homályos vagy fehér foltok az ismereteinkben. Ezek eltüntetése felé megítélésem szerint abban az esetben tehetjük meg sikeresen az első lépéseket, ha az eddigiekhez képest új nézőpontot érvényesítünk a kutatásainkban, s ennek keretében — mint említettem — a helynevekhez alapul szolgáló személyneveknek a korábbinál jóval nagyobb figyelmet szentelünk.

Munkám kronológiai kereteit most is az ómagyar kor adja ugyan, de minthogy a névrendszer kiépülésének és változásának folyamatát csakis tágabb összefüggésekbe helyezve értékelhetjük megfelelően, az időkeretek feszességén — ha ezt célszerűnek vagy szükségesnek látom — mindkét irányba kiterjesztve lazítok is.

A személynévből alakult helyneveknek a vizsgálataimhoz alapul szolgáló korpusza különböző forrásokra, szótárakra, adattárakra támaszkodva állt össze. Felhasználtam e munkához egyrészt a Földrajzi nevek etimológiai szótára (FNESz.) névállományát, illetőleg a következő történeti és etimológiai helynévszótárak valamennyi vélhetően személynévi lexémát tartalmazó névadatát: a Korai magyar helynévszótár 1. kötetét (KMHsz. 1.), a Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1–3. kötetét (HA. 1–3.), illetőleg BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY Győr vármegye településneveire (1998), PÓCZOS RITA Bodrog és Borsod vármegye településneveire (2001), jómagam Abaúj és Bars vármegye Árpád-kori helyneveire (TÓTH V. 2001b), valamint RÁCZ ANITA Bihar vármegye ómagyar kori településneveire (2007) vonatkozó történeti-etimológiai szótárát. Ezek mellett az alapforrások mellett más munkákból is merítettem adatokat és rájuk vonatkozó (főleg település- és birtoktörténeti, illetve etimológiai) ismereteket (lásd pl. NÉMETH P. 1997, 2008, RESZEGI 2011, GYŐRFFY 2011, RÁCZ A. 2011, SEBESTYÉN ZS. 2010a, 2012, KOCÁN 2017).

Ez a névállomány nem terjed ki a magyar nyelvterület egészére, sőt — a fenti névtárak céljaiból adódóan — a feldolgozott megyék némelyikének csupán a nem településnévi helyneveit öleli fel a korai ómagyar korból. A teljes elérhető névállomány alapján állt össze viszont az itteni vizsgálat számára Abaúj–Csongrád vármegyék korai ómagyar kori személynévi helyneveinek korpusza, s közülük Bihar megye esetében az ómagyar kor végéig nyújthattam az időbeli kereteket. Az erre a névkincsre építő elemzés tehát csak annyiban tekinthető reprezentatívnak, amennyiben azt a korpusz területi-időbeli és helynévfajtákat érintő korlátai megengedik. Úgy látom ugyanakkor, hogy ez a névállomány kellően gazdag és sokszínű ahhoz, hogy az ómagyar kor személynévi alapú helynévadásának főbb tendenciáit rájuk alapozva feltárhassuk. A kötetben szereplő megfigyelések mindegyike ezen a konkrét névbázison nyugszik.

A helynévtörténeti szakirodalomban a személynévi helynevek vizsgálata terén két feltűnő s egymással is összefüggő aránytalanságot tapasztalhatunk. A törté-

neti helynévkutatást ugyanis a személynévi lexémát tartalmazó vagy azzal alakilag megegyező helynevek kapcsán elsősorban a névadás háttere, illetve bizonyos történeti kérdések érdekelték, és kevésbé kerültek elő az olyan témakörök, mint például a helynévnek és a személynévi alapszavának a nyelvi alkata s ennek összefüggései. A személynévi helynévadás kérdéseit boncolgató írásokban másrészt azt is megfigyelhetjük, hogy a szakemberek e névtípussal összefüggésben főképpen a személynévből formáns nélkül alakult helynevekre összpontosítottak, s a más módon, például névformánsokkal (helynévképzővel, földrajzi köznévi utótaggal) alakult struktúrák jóval kevesebb figyelmet kaptak. Ez a fajta egyoldalúság persze valamelyest érthető, ha — mint tudományos motivációs tényezőt — a névtípus különleges helyzetét tekintjük, de korántsem indokolt a helynév-tipológia egészének szempontjából. Ráadásul a személynévvel alakilag megegyező helynevek sokakat foglalkoztató funkcionális és névszociológiai természete is annak fényében világosodhat meg jobban előttünk, ha a nyelvi alkatukat illető kérdéseket a névtípus teljes kapcsolatrendszerében, azaz a személynévből való névalkotás valamennyi kategóriáját figyelembe véve igyekszünk megválaszolni. Az együttes, minden névszerkezeti típusra kiterjedő tárgyalást az a rendszertani szempont is indokolttá teszi, hogy az egyes névstruktúrák között meglehetősen gyakori az átjárás, vagyis a formáns nélküli személynévi helynév bővülése képzővel vagy kiegészülése földrajzi köznévi utótaggal éppen olyan jellegzetes folyamat volt a régiségben, mint az elsődlegesen összetett személynévi helynév elliptikus változása és személynévvel egyező névformává való alakulása (e változástörténeti folyamatokhoz általában lásd TÓTH V. 2008a, AINIALA 2013: 83–84).

A személynévi eredetű helynevek tárgyalását a következőkben tehát helynévstruktúrák szerint haladva végzem el, részletesen tárgyalva az egyes névszerkezeti típusok sajátos problematikáját. Arra is törekszem mindeközben, hogy a névtípus helyét a történeti helynév-tipológia keretei között kijelöljem. Ehhez azonban előzetesen — mintegy rövid gondolatvázlat formájában — szólni kívánok magának a történeti helynév-tipológiának a meglehetősen ellentmondásos helyzetéről, az ezzel kapcsolatos elméleti és módszertani problémákról, illetőleg a közeljövő helynévkutatásának e téren elvégzendő feladatairól.

A személynevek helynevekbeli szerepét feldolgozó munkában a szentnévi eredetű helynevek is joggal kaphatnának helyet, hiszen a szentnevek (hagionimák) egyértelműen személynevek (lásd ehhez legutóbb SZENTGYÖRGYI 2013a: 157–158). Az kétségtelen, hogy a személynévi helynévadás e helyütt tárgyalt típusaival a patrocíniumi helynevek kérdése szorosan érintkezik, az is tény azonban, hogy azoktól bizonyos pragmatikai és nyelvi jellegzetességeiben jelentős mértékben el is tér. A szoros tipológiai, rendszertani kapcsolataik ellenére is ezért úgy döntöttem, hogy munkámban a szentek neveit tartalmazó helynevek problematikájával nem foglalkozom. A *Szentpéter, Szentistván* típusú elnevezések sajátos kultúrnévtípusként jelentkeznek nemcsak a magyar névrendszerben, hanem Európa bi-

zonyos részein is, s ez a jellegzetességük a keletkezési körülményeiket, kronológiai és névföldrajzi sajátosságaikat éppúgy meghatározza, mint ahogyan megnyilvánul jó néhány nyelvi jellemzőjükben is, sajátos karaktert kölcsönözve ennek a szemantikai és lexikális kategóriának. Míg a személynévi helynévadás univerzális nyelvi jelenségként ismeretes a nyelvek helynévrendszerében, a szentnévi lexémát tartalmazó (patrocíniumi) elnevezések speciális körülmények között, jól meghatározható kulturális környezetben, egyházi ösztönzéstől inspirálva születtek meg.

1. A személynévi helynevek általános elméleti kérdései

1.1. A személynévi helynévadás az európai nyelvekben

A személynevek helynévalkotó szerepe minden nyelvben jelentős. Ez a megállapítás éppen úgy empirikus alapú hipotézisnek tekinthető, mint a tulajdonnevek nyelvi univerzáléként való értékelése. A személynévi alapú helynévadás univerzális jellegéből kiindulva e fejezet élén érdemes röviden azt is összefoglalnunk, hogyan is jellemezhető ennek a névadási gyakorlatnak a helyzete az európai nyelvekben. Az itt következő áttekintésben nem térek ki a személynévi helynevek minden olyan részletkérdésére, amelyek az európai helynévkutatók érdeklődését felkeltették (ezeket szükség szerint a megfelelő alfejezetekben érintem majd), pusztán azokra a fontosabb kutatási területekre utalok röviden, amelyekkel összefüggésben a személynévi helynevek is nagyobb figyelmet kaptak. Előzetesen azonban azt a megfigyelést, hogy a személynevek és a helynevek rendszerkapcsolatai milyen erősek is valójában, egy számadattal érzékeltetem. EERO KIVINIEMI finn helynevekkel kapcsolatos kutatásai arra mutattak rá, hogy a helynévstruktúrák megkülönböztető szerepű, sajátosságjelölő névrészeinek legalább felében tulajdonnevek állnak. És noha az általa ide sorolt nyelvi elemek körében a helynévi lexémák háromszor olyan gyakoriak, mint a személynevek,[1] ez utóbbi tulajdonnévfajta részesedése a helynévadásból még mindig igen jelentős (1990, lásd még AINIALA 2013: 68, 76).

A személynévi eredetű helynevek kérdése az európai helynévkutatásban elsősorban a helynév-tipológiai leírások során került elő az eddigiekben, de kitértek a névkutatók e lexikális típusra a helynévstruktúrák meghatározásakor, illetőleg egy-egy nyelv helynévállományának egymásra épülő rétegeit tanulmányozva is.

A helynév-tipológiai leírások kapcsán feltétlenül érdemes megemlítenünk TERHI AINIALA szintaktikai-szemantikai osztályozási modelljét (2013: 77–81), amely a finn helynévkutatás, főképpen EERO KIVINIEMI (1975) és KURT ZILLIACUS (1966) kutatásaira építve és a névadó perspektíváját előtérbe helyezve igyekezett olyan leírási keretet adni, amely a névadás tényleges alapjait, lehetséges motivációs rendszerét kívánta meghatározni (AINIALA 2013: 73). Ezt a

[1] Ez érthető is azt figyelembe véve, hogy az új helynevek alkotásában — főképpen azok lokális viszonyait kifejezendő — a meglévő helynevek felhasználása egyszerre gazdaságos és praktikus eljárás. TERHI AINIALA a meglévő helynevekre építő helynévadási gyakorlatot — KIVINIEMI nyomán — induktív névadásnak nevezi (2013: 76).

helynévvizsgálati modellt azért is fontos kiemelnünk, mert szerves (mondhatni genetikus) összefüggést mutat a magyar helynévrendszertani vizsgálatokhoz évtizedek óta elméleti keretet biztosító HOFFMANN ISTVÁN által megalapozott modell szemléletével (1993). Minthogy ez utóbbi tipológiai leírást a szerző — RUDOLF ŠRÁMEK tanulmánya (1972–1973) mellett — ugyancsak KIVINIEMI névelméleti írásaira (a fent említett munka mellett lásd még 1978, 1981 is) támaszkodva dolgozta ki, a leírási keretek a terminológiát és a közelítésmódot tekintve egyaránt sok rokon vonást mutatnak, ezáltal pedig azok a kutatási eredmények is könnyen összemérhetők, amelyek elméleti keretét ezek a tipológiai leírások jelentik. Az európai helynévkutatásnak ez a vonulata az ún. modellelmélet kereteibe illeszedik bele, amelynek az alapgondolata az, hogy a helynévadás nem független a meglévő helynévállománytól, az új elnevezések a meglévő névrendszer modelljeihez, a névmintákhoz igazodva jönnek létre, s egy-egy helynév vizsgálata soha nem végezhető el önmagában, csakis a rendszerbeli kapcsolatait szem előtt tartva (vö. HOFFMANN 1993: 21, BLANÁR 1995: 1179, AINIALA 2013: 75, 87).

A szintaktikai-szemantikai osztályozási modell egyik kategóriájaként megtaláljuk az elnevezett helynek valamely személlyel vagy személyekkel való kapcsolatát jelző névrészfunkciót is; vö. pl. finn *Matin/pelto* 'Matti [referáló név] + GEN/mező', azaz a név szemantikai tartalma 'mező, amely Mattié' formában adható meg (AINIALA 2013: 74–75); *Anttila* 'Antti [referáló név] + *la* névformáns' (i. m. 81); *Rainion/pelto* 'Rainio [családnév] + GEN/mező' (i. m. 84) stb. A személynévi lexémát tartalmazó (valamely személlyel kapcsolatos) elnevezések funkcionálisan többnyire birtoklásra, használatra, ott lakásra utalnak, de olykor az adott személlyel kapcsolatos esemény, történés is szolgálhatott a névadás hátteréül. A leírási keretben a szintaktikai-szemantikai modell önálló szintjeként szerepel a lexikális-szemantikai osztályozás, amely annak a lexikális kategóriának a meghatározását jelenti, amelyen a névadás alapul. (A HOFFMANN-féle keretben ez a szint a lexikális-morfológiai elemzésnek felel meg.)

A helynevek (csakúgy, mint a személynevek, illetve általában a tulajdonnevek) univerzális nyelvi elemek: minden kultúrában és minden nyelvben megtalálhatók. Az igény a helyek azonosítására és nyelvi megkülönböztetésére közös, egyetemes törekvés a nyelvekben. Azzal összefüggésben azonban, hogy a nyelvek és a kultúrák jellegzetességei hatással vannak a helynevek strukturális és kontextuális sajátosságaira is, az egyes nyelvek helynévrendszere számos nyelv- és kultúraspecifikus jegyet hordoz. Ezzel magyarázható többek között az is, hogy bizonyos nyelvek az összetett névstruktúrákat részesítik előnyben a helynévalkotásban, míg más nyelvekben az egyrészes képzett névszerkezetek a dominánsak. A finnben például az összetétel jelentős szerepe mellett a morfológiai eszközökkel való névalkotás jóval kisebb arányban van jelen, a szláv nyelvekben viszont a különböző helynévképző elemek meglehetősen gyakoriak (vö. AINIALA 2013: 64). Az tehát, hogy a helynévstruktúrákra milyen gyakorisági viszonyok

jellemzőek, nagyban függ az egyes nyelvek specifikus rendszertani jellemzőitől. A kedvelt helynévstruktúrákkal is összefüggésben a személynévi lexémát tartalmazó helynevek ugyancsak többféle szerkezetűek lehetnek. Az európai nyelvekben a személynévi helynevek struktúrájának leírásában alapvetően kétféle névszerkezettel szokás számolni: a földrajzi köznévi vagy helynévi lexémával összetett, illetőleg a képzett névstruktúrával; vö. fi. *Mati-n/pelto, Matti-la* (< *Matti* szn.), ang. *Wool-s/tone* (< *Wulfrīc* szn./*tūn* 'település', vö. GELLING 1995: 790), *Hast-ings* (< *Hæsta* szn. + *-ingas* névformáns, azaz 'Hæsta követői'; i. m. 791) stb. (lásd erről alább részletesebben is).

Az egyes európai nyelvek helynévrendszerét bemutató írások szerzői gyakran fordítják a figyelmüket a helynevek rétegződésére, vagyis azokra a főképpen etimológiai és kronológiai névcsoportokra, amelyek egymásra rakódása vezetett az adott nyelvek mai névrendszerének kiépüléséhez (vö. pl. az angol, illetve a skót névrendszer vonatkozásában GELLING 1995 és NICOLAISEN 1995, 2011: 112–136, 169–177, 187–196, 345–363, az olasz helynevek nyelvi rétegeiről, illetve ezen belül az ún „antropizált", azaz személynévi eredetű elnevezésekről pedig MARCATO 2009, a szláv nyelvek névrendszereivel kapcsolatban mindehhez lásd továbbá HENGST 1995). A névrétegek tanulmányozása a személynévi lexémát tartalmazó helynevek[2] több jellegzetességét is a felszínre hozta, legyenek azok etimológiai kérdésekkel (pl. GELLING 1995: 790, AINIALA 2013: 85–88), a helynevek kormeghatározó értékével (pl. AINIALA 2013: 88–89), vagy éppen a nyelvi érintkezések személy- és helynévrendszertani következményeivel kapcsolatosak (vö. pl. HENGST 1995, NICOLAISEN 1995: 1410, AINIALA 2013: 88).

A következőkben ezeknek, az európai névkutatókat foglalkoztató kérdéseknek több olyan aspektusára is kitérek, amelyeket megítélésem szerint érdemes szélesebb összefüggésbe helyezve kifejteni.

1.2. A személynévi helynévadás folyamata és az etimológiai hitelesség

A személynévi helynevekkel kapcsolatos névelméleti kérdések taglalásakor megítélésem szerint magából a névadási folyamatból, annak körülményeiből, indítékaiból szükséges kiindulnunk: ebből a nézőpontból esik ugyanis a legszélesebb horizontú rálátás a jelenségre. A személynévi lexémát tartalmazó helynevek hátterében az esetek nagy többségében az a névadói szándék áll, amely — a név eredeti funkcionális-kognitív természetét tekintve legalábbis — egy közösség (pl. család) vagy még inkább egy konkrét személy birtoklását hivatott az

[2] Ezek az írások főleg településnevekben, de olykor más névfajták körében is hoznak példákat személynévi szerkezetekre (a német víznévrétegek kapcsán lásd ehhez például GREULE megállapításait, 2007: 29–77).

elnevezésben rögzíteni. E funkcionális jegy kifejezésére pedig a legkézenfekvőbb megoldásként kétségkívül az kínálkozik a névadók számára, hogy a hely megnevezésére az illető birtokos személy(ek) tulajdonnevét használják fel. Ezzel kapcsolatban három lényeges körülményre kell utalnunk.

Az újabb helynév-történeti kutatásokban egyre nagyobb súllyal van jelen az a gondolat, amely a névadási, névszociológiai helyzet tekintetében különbséget tételez fel a régi helynévanyag egyes helynévfajtáinak létrejötte között, s a településnevekkel összefüggésben a névadás aktusában a közösség helyett az egyén szerepét állítja előtérbe, illetőleg ezzel egyidejűleg a tudatosságot helyezi az ösztönösség elé. A t u d a t o s n é v a d á s gondolata tágabb érvényességgel (tehát a helynevekre általában vonatkoztatva) is megjelenik a szakirodalomban. Legutóbb például HOFFMANN ISTVÁN tért ki egyik írásában arra, hogy az új helynévalakulatok többnyire tudatos kognitív tevékenység révén jönnek létre, s maga a helynévadás aktusa is a beszélők kognitív tevékenységeként ragadható meg. „A neveket az egyén, nem pedig a közösség adja, de olyan módon, hogy az új név beleilleszkedjen az adott névközösség névadási szisztémájába, s ilyen módon az új nyelvi elemet mások is névként tudják elfogadni és használni. A mai onomasztika a névadásban aktust lát tehát, s a korábbi felfogást, amely közszói értékű kifejezések fokozatos tulajdonnévvé válásával számolt, legfeljebb periférikus névalakulási formának tekinti." (2014c: 699, de lásd még ehhez HOFFMANN 1993: 22–23, 2005: 120, 2014a: 215, HAJDÚ 2003: 56–58 is).

A tudatosságot és egyidejűleg az egyén szerepét pedig a minket most közelebbről érdeklő régi névadásban a legerőteljesebben éppen a személynévből alakult helynevek (főképpen a településnevek) kapcsán láthatjuk megnyilvánulni még akkor is, ha a konkrét forrásadatok e kérdésben meglehetősen hézagos információkat nyújthatnak csak a számunkra. A középkori források ugyanis a névadási aktus folyamatáról, a névadó (és egyúttal többnyire a névadáshoz alapul szolgáló személy) kilétéről a legritkábban tesznek említést (vö. KRISTÓ 1976: 17). Az a néhány eset ezért, amely mégis hiteles forrásként idézhető erre a helyzetre, különösen nagy jelentőséggel bír, hiszen a korszak egyébként csak sejthető névadási gyakorlatába enged közvetlen betekintést. A Szatmár megyei *Marcelfalva* okleveles adatai például azt tanúsítják, hogy a település eredetileg a minden bizonnyal szláv névadóktól származó *Nógrád* nevet viselte, a települést azonban egy bizonyos Radalfi (azaz Radalfról való) Marcel feldúlta, és saját nevéről *Marcelfalvá*nak nevezte el; vö. 1279: villa Neugrad […] quam quondam *Marcellus* nomine suo *Marcelfoluua* nuncupavit (NÉMETH P. 2008: 176; további példákhoz lásd még Gy. 1: 702, 726, 1972: 286, KRISTÓ 1976: 20–38, HOFFMANN 2005: 122–123).

Az ómagyar kori helynévadás (s azon belül a személynévi helynévadás) kérdését mindamellett akkor ítélhetjük meg véleményem szerint helyesen, ha figyelembe vesszük azt az egyáltalán nem elhanyagolható körülményt is, hogy a honfoglalást követően a birtokviszonyok évszázadokig tartó kialakulása és megszilárdu-

lása a szóbeli és az írásbeli kultúra határán állva ment végbe (vö. HOFFMANN 2005: 122). Ez azt jelenti, hogy a magyar társadalom egészen a 15. század végéig lényegében szóbeliségben élt (vö. FÜGEDI 1992: 15, SOLYMOSI 2006: 203). A szóbeliség körülményei között pedig a birtoklás fontos kifejezőeszköze lehetett a megnevezés, amely egy névhasználói közösség életében a mindennapi kommunikációs helyzetekben való folyamatos használat révén hosszú ideig fenntarthatta verbálisan (ha úgy tetszik a szó erejével) is a személy és a hely összetartozásának tudatát (HOFFMANN 2005: 122).[3]

A fenti két tényező pedig a személynévi névadás kapcsán egy harmadikat is közvetlenül a felszínre hoz: az etimológiai hitelesség kérdését. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az a mintegy tucatnyi eset, amikor a források említést tesznek magáról a névadási folyamatról (vagyis amikor közvetlenül az oklevelek vagy az ezekből leszűrhető település- és birtoklástörténeti ismereteink alapján biztosan igazolni tudjuk valamely helynévnek egy bizonyos személy nevéből való származását),[4] még szórványosnak is csak nagy jóindulattal mondható azoknak a neveknek a számához képest, amelyek magyarázatában le kell mondanunk a megnyugtató bizonyosságról, és be kell érnünk feltételezésekkel. Az etimológiai hitelesség ilyen esetekben pedig természetesen még akkor is sérül, ha feltételezéseinket a régi névrendszert jellemző helynévadási minták, szokások vagy akár kognitív mechanizmusok alapján többnyire indokoltnak is véljük (TÓTH V. 2001a: 207). A továbbiakban bemutatott helynévi példák óriási többsége szintén abba a kategóriába tartozik, amelyek személynévi eredeztetése csak annyiban áll biztos talajon, amennyiben ismerünk a középkori hazai forrásokból az adott helynévvel (vagy annak feltehető személynévi szegmensével) megegyező személynévre adatokat. Ennél valamivel szerencsésebb helyzetben vagyunk olyankor, amikor az adott településre vonatkozó okleveles forrásanyagban a település nevével megegyező személyről tesznek az iratok említést. A Baranya megyei *Gégfalva* esetében például már évtizedekkel azt megelőzően említik az oklevelek a *Gég* nembeliek birtoklását, mielőtt a település *Gégfalva* neve feltűnne (1274: rel. Salamonis *de genere Geg* […] Michael filius *Geg,* 1311: Michaelem filium *Geeg* […] villam

[3] Erre az összefüggésre utalhatott KURT ZILLIACUS is akkor, amikor azt emelte ki, hogy a személynevek, amelyek a helynevekben előfordulnak, elsősorban nem földrajzilag, hanem sokkal inkább jogi szempontból tekinthetők meghatározónak (1997: 16).

[4] Az Arad vármegyében Arad vára mellett említett föld például eredetileg a *Tömörkény* nevet viselte, majd az 1266/1300. évi oklevélben az adományozó elrendelte annak a megadományozott *Parabuch* ispánról történő elnevezését: „nomina earundem terrarum Temerken [Fulgudus et Wonuz] mandamus penitus aboleri, et *Parabuch* nomine singulas ordinamus et statuimus appellari" (vö. Gy. 1: 187, JAKUBOVICH–PAIS 1929: 121–122). Olyan eseteket, amikor valamely személy és a feltehetően általa birtokolt, vele azonos nevet viselő falu közötti „oksági" összefüggésről az okleveles források hírt adnak, KRISTÓ GYULA több munkájában is említ (vö. pl. 1976: 21–29, 2005: 122–123).

eorum iuxta *Geegfalua* existentem, Gy. 1: 305). A Bereg megyei *Makszemháza* falura mint egy bizonyos *Makszem* nevű személy öröklött birtokára tesz utalást egy 14. századi, másolatban ránk maradt oklevél (1341/1342//XVIII.: in persona *Makszem,* quod quedam possessio sua hereditaria *Makszemhaza* vocata, Gy. 1: 541, DocVal. 90–91, KISS L. 1992a: 280). A Baranya megyei *Csabavára* birtokon pedig egy bizonyos *Csaba* ispán alapított egyházat Szűz Mária tiszteletére (1248/1312: pr. *Chobawara,* in quo idem *Choba* comes ecclesiam edificavit in honore B. V. Marie, Gy. 1: 292).[5]

E látszólag egyértelmű esetek is rejthetnek ugyanakkor magukban buktatókat, amelyek elsősorban az adatok személy- vagy helynévi státuszának értékelésében gyökereznek. Az Abaúj megyei *Didic* (a későbbi *Dicháza*) település nevével kapcsolatban a forrásokból lényeges, a névadás-névváltozás folyamatát látszólag jól megvilágító információkat szerezhetünk. Az adatok alapján nyilvánvalónak tűnik, hogy a *Didic* elnevezés (1329/1406/1489: *terra Dydych,* Gy. 1: 77) alapjául a *Dedych* személynév szolgálhatott, amelyet az a Dedic ispán *(Dedych comes)* is viselt, aki 1302-ben megkapta a korábban *Erded ~ Erdej ~ Erdőfalva* néven említett abaúji birtokot (1221/1550: v. *Erdei ~ Erded,* 1272>1344: p. *Erdeufolua,* Gy. 1: 77), pontosabban az annak nyugati felén lévő földrészt (vö. Gy. 1: 77, AOklt. 1: 158/327). A névadás hátterét és a névcsere körülményeit ilyen módon akár megnyugtatóan tisztázottnak is minősíthetnénk, hiszen az adatok tanúsága alapján a település nevének megváltoz(tat)ását egyértelműen a tulajdonosváltás motiválta. Itt kell azonban felhívnunk a figyelmet a személynévi helynevek etimológiai származtatásának egyik olyan kritikus pontjára, amely ebben az egyedi esetben is általános érvénnyel mutatkozik meg. Könnyen elképzelhető ugyanis, hogy a fenti *terra Dydych* adat nem helynévi státuszú említésként szerepel az okiratban, hanem csupán a birtokos személynevével való megjelölése a földnek (azaz 'Didic földje' értelmű latin szerkezet). Ezt az eshetőséget tovább erősítheti az a körülmény, hogy a tulajdonos (Dedych ispán) fia is *Dedych* nevet viselt, s élt még 1344-ben is (*Dedych* fiát: *Dedych*-et és annak a fiát: Jánost említik ugyanis az oklevelek). A lakóhelyük pedig ekkor még (vagy talán ismét) *Erdeufolua*-ként szerepel (vö. AbaffyLevt. 12).[6] Mindez tehát azt is szemléletesen illusztrálja, hogy olykor még a biztosnak tűnő, okleveles adatokkal megtámogatott magyarázatokba is könnyen hiba csúszhat, ha a névadat státuszát nem megfelelően értékeljük (lásd ehhez TÓTH V. 2001a: 206–207). Az ilyen esetekben megítélésem

[5] További hasonló adatokhoz lásd még a Baranya vármegyei *Becseny, Marót* és *Dezsőboja* települések adatsorában: 1181: villa que vocatur *Becen,* ad sepulchrum uxoris *Becen* (Gy. 1: 284); 1296: *Morooth* Nigri de Peray, 1321>1344: Matheus filius *Morouth,* 1328: iuxta villam *Morouth* (Gy. 1: 339); 1313: *Deseu* filius Gregorii filii Gybarth de *Boya,* 1332–35/PR.: *Deseboya* (Gy. 1: 288) stb.

[6] A település nevének további adatsora aztán a 14. század utolsó éveiből a két névváltozat párhuzamos használatát is tanúsítja, vö. 1399: *Dedychhaza* alio nomine *Erdewtelke* (Cs. 1: 205).

szerint akkor járunk el helyesen, ha nem hozunk döntést a *terra Dydych* típusú adatok személy- vagy helynévi szerepét illetően, s nem kötjük a *Didic* településnév létrejöttét — bármily csábító is a lehetőség — Didic ispán 14. század eleji birtokszerzéséhez, hiszen az elnevezéshez más ugyanilyen nevet viselő személy is névadóul szolgálhatott, ahogyan ebben az esetben is értesülünk itt az ispán ugyanilyen nevű fiáról. Azt, hogy milyen „komoly tévedések" forrása lehet egy-egy helynév névadó személyének elsietett megállapítása, KRISTÓ GYULA jó néhány középkori példával igazolta (1976: 18–19).[7]

Az ómagyar kor személynévi helyneveinek nagy többségéről ráadásul még hasonló, legalább viszonylagos támpontként szolgáló információkkal sem rendelkezünk, ezeket tehát efféle fogódzók nélkül vagyunk kénytelenek a tudományos kutatás szolgálatába állítani. A Bodrog megyei *Apos* településnév (1192/1374/1425, [1192]/1394, 1206, 1211, [1230]/1231: *Opus,* v., Gy. 1: 705, 1317: *Apos* ~ *Opos,* Iványi 2: 22, 1332–37/PR.: *Dyos,* 1338–40/PR.: *Opos,* Gy. 1: 705) személynévi helynévként való azonosításában például az egyedüli segítségünk az lehet, hogy ismerünk ilyen személynevet az Árpád-kor okleveleiből (pl. 1138/1329, 1211: *Opus,* ÁSz. 604). Noha tisztában kell lennünk az efféle azonosítások bizonytalanságával, esetlegességével, de — e korlátokat bizonyos mértékig figyelembe véve — mégsem mondhatunk le a névadatok ezreinek a vallomásáról azért, mert a korabeli okleveles forrásokban nem volt szokás a névadó személyének (és a névadás tényének, körülményeinek) a rögzítése. Megtette ezt tulajdonképpen — a korabeli jogfelfogás szerint mindenképpen — maga az illető személy nevével megegyező helynév.[8] Az esetleges tévedésünk az ilyen esetekben legfeljebb kro-

[7] Ez a mások számára megfogalmazott figyelmeztetés mindazonáltal nem tántorította el őt attól, hogy — elsősorban a névtípus kronológiai határainak kitágítása céljából — maga is kísérletet tegyen több évszázadnyi időintervallumot átívelően arra, hogy bizonyos, személynévvel megegyező helynevek lehetséges (valamelyest talán valószínűsíthető) névadóit meghatározza (i. m. 20–38).

[8] Meg kell ugyanakkor azt is jegyeznünk, hogy ha az oklevelekben nem is, az elbeszélő kútfőkben jóval nagyobb figyelem fordult a névadás aktusának és a névadó személy kilétének a meghatározására. A geszták és a krónikák forrásértéke persze köztudottan más, mint az okleveleké, hiszen e munkák szerzői a műfaji követelményekből adódóan más kritériumoknak igyekeztek megfelelni, más igényeket kívántak kiszolgálni. Egy vonatkozásban azonban középkori „etimológusaink", köztük is legfőképpen Anonymus munkamódszere mindenképpen figyelmet érdemel. Noha a Gesta Hungarorumban és más történeti elbeszélő munkákban olvasható konkrét névmagyarázatoknak természetesen aligha lehet komolyabban közvetlenül figyelembe vehető nyelvtörténeti vagy akár történettudományi relevanciája (arra, hogy P mester magyarázatai valójában egytől egyig hibásak, lásd BENKŐ 1996: 237), maga a névmagyarázó eljárás és a mögötte meghúzódó névszemlélet egyedülálló forrásértékkel bír. Az ugyanis, ahogyan Anonymus részben az általa jól ismert helynevek alapján megalkotja — nevükkel együtt — a honfoglalás korának vezéralakjait, majd éppen arra a helyre vezényli őket, ahol a nevükkel megegyező helynév is található, s ott esetleg várat építtet velük, amelyet természetesen épp róluk neveznek el stb., minden kétséget kizárólag igazolja a korszak legproduktívabb helynévadási mintái

nológiai vagy birtoklástörténeti természetű lehet, de alig érintheti magát a helynévadás szemléleti alapját.

1.3. A személynévfajták jelentkezése a helynevekben

1. Az ómagyar kor személynévhasználatát az jellemezte (ami a mai magyar nyelvét is), hogy valamely személy egyidejűleg több nevet is viselt, amelyek különböző névfajtákba tartoztak bele. A személynévfajták rendszerét és ómagyar kori vonatkozásait szükségtelennek gondolom itt a maga részletgazdagságában felvázolni, minthogy megtettem ezt a már több ízben említett személynév-történeti munkámban (TÓTH V. 2016a). A rendszertani leírás kulcsfogalmait azonban talán érdemes ismét felidéznünk annak érdekében, hogy az alább következő fejezetek e munka ismeretanyaga nélkül is érthetőek legyenek. A személynévfajták helynevekben betöltött szerepét ezért e rövid névelméleti kitértőt követően igyekszem tisztázni.

A leírás pragmatikai és kognitív szempontokat alkalmazva definiálja az egyes személynévfajtákat. Pragmatikai megközelítésben a névadás körülményei állnak a középpontban: ennek során azt vizsgáljuk, hogy az egyénekhez mint névviselőkhöz milyen névadási aktus által rendelődik hozzá az adott személynévfajta. Ez alapján a következő névfajtákat különíthetjük el. Tudatos döntés révén, választás eredményeként és bizonyos személyek (szülő, pap, törzsfőnök, sámán stb.) közreműködésével, viszonylag zárt névállományból (listából) választva válik az egyén nevévé a *listanév (választott név)* terminussal megjelölhető személynévfajta. A személynevek másik típusa automatikusan, szokásjog vagy törvény alapján kapcsolódik az egyénhez: ez a névfajta az egyéni elnevezői szándéktól függetlenül, közösségi névadási előírások alapján válik az adott személy nevévé. A mai személynévadásban így rendelődik hozzá az egyénhez a családneve, de az *automatikus név (átadott név)* típusával ezt megelőzően, a régiségben is feltétlenül számolhatunk. A harmadik személynévfajtát, a *kreált nevek*-et (*alkotott nevek*-et) nem kötik formális szabályok, ez a névadás az egész szókincsre, valamint a névadó nyelvi kreativitására támaszkodik, és igen gyakran maga a név is a névadási aktussal teremtődik meg. A mai személynévrendszerben így keletkeznek például a ragadványnevek, de ugyanezt a kognitív-pragmatikai folyamatot tételezhetjük fel a régi magyar személynévadás „motivált" személynevei mögött is.

Funkcionális-kognitív szempontból az alapnévfajták közül a névviselővel a legszorosabb kapcsolatban a kreált nevek állnak (hiszen e névformák az egyén

között a formáns nélküli személynévi helynévadás gyakorlatát. (Anonymus munkamódszeréről alapos fejtegetéseket olvashatunk BENKŐ LORÁND munkáiban; vö. pl. 1998: 12–27, 38, illetve korábban 1994: 135–136, 1995, 1996: 235, 238–246, de mások írásaiban ugyancsak feltűnik ez a kérdéskör; vö. pl. GYÖRFFY 1948: 22, 26, 1970a: 7, 1993: 219, 1996: 201 stb.)

valamely tulajdonságát, társadalmi helyzetét stb. tükrözik). E névfajta elemei mindig motiváltak, gazdag információtartalmuk van, s ennek folytán leíró jellegűek: kognitív szempontból ezért *sajátosságjelölő (leíró) nevek*-nek nevezzük őket. Az automatikus nevekre is jellemző bizonyos fokú motiváltság és információtartalom, de csupán egyféle információt közvetítenek tekintve, hogy ezek valamilyen hagyományosan genetikai, illetve működési alapon szerveződő közösséghez (pl. anyához, apához, családhoz, klánhoz, nemzetséghez stb.) való tartozást fejeznek ki. A legtöbb társadalmi formációban a genetikus összetartozásnak meghatározó közösségépítő szerepe van, s a genetikusan szerveződő közösséget névvel is megjelölik. E névfajtára alkalmazzuk a *nexusnév (kapcsolati név)* terminust. A listanevek esetében nem beszélhetünk motiváltságról, e nevek legfőbb funkciója az, hogy egy kisebb közösségen (elsősorban családon) belül azonosítsa az elnevezettet. Kognitív szempontból ezeket a névformákat nevezzük *referáló nevek*-nek. Az alapnévfajták mellett meg kell továbbá említenünk egy további személynévfajtát is, amely az előzőekhez képest másodlagos jellegű kategória: az *affektív nevek*-nek a névadó-névhasználó és a megnevezett személy közötti érzelmi viszony adja a meghatározó kognitív-szemantikai tartalmát. Minthogy ez a névfajta más nevek módosításával jön létre, pragmatikai szempontból *módosított név*-ként definiálhatjuk. Ezekben a nevekben az elsődleges, azonosító szerephez az affektív funkció olyan módon társul, hogy az dominánsan van bennük jelen, gyakran az eredeti funkciókat teljesen háttérbe szorítva (lásd ehhez bővebben HOFFMANN 2008c: 9–12, HOFFMANN–TÓTH 2015: 145–147, TÓTH V. 2016a: 44–45, 55–56).

Különösen fontos és nemcsak a helynév-, hanem a személynévhasználatot is alapjaiban érintő problémaként fogalmazhatjuk meg a következő kérdést: melyek lehetnek azok a befolyásoló tényezők, amelyek meghatározzák, hogy az illető személy megnevezésére, azonosítására szolgáló egyidejűleg használatos személynevek (névfajták és névegyedek) közül melyik jelenik meg végső soron az általa birtokolt hely megnevezésében. A következő néhány példával azt a helyzetet kívánom szemléltetni, amikor a helynévadás a birtokos személy — adatokkal is alátámasztott — többnevűségének körülményei között realizálódik.[9]

Az Abaúj megyei *Felida* települést Károly király 1323-ban visszaadta az Aba nembeli *Csirké*-nek (esetleg *Csürké*-nek) nevezett *István* fiainak (1323>1358: Thome filii *Stephani dicti Churke* de Ida, Gy. 1: 92), akikről a település *Csirkeida* nevet is kapott (vö. 1324: Nicolaus et Johannes filii *Stephani dicti Churke* […] super villam ipsorum *Churke Ida,* Gy. 1: 93). A Bihar megyei *Gyán* telepü-

[9] Efféle párhuzamos személynévhasználatból párhuzamos helynevek is létrejöhetnek. A jelenkori helynévadás finn nyelvi példáin illusztrálta ezt a folyamatot TERHI AINIALA az egyazon személy *(Eetu Matikainen)* birtokában lévő kunyhó *(mökki)* névvariációit bemutatva: *Eetun/mökki* (’*Eetu* + GEN/kunyhó’) és *Matikaisen/mökki* (’*Matikainen* + GEN/kunyhó’) (2013: 85).

lés osztódásával alakult *Kötegyán* (1429: *Kethegan,* MEZŐ 2003: 434) birtokosa és egyben névadója pedig az a *Köté*-nek is mondott *Miklós* volt, akit egy 1407-es datálású oklevél említ (*Nicolaus dictus Kethe* de Gyan, Z. 5: 515, RÁCZ A. 2007: 166). Ezekben a példákban egy-egy referáló név (*Stephanus*-ként és *Nicolaus*-ként rögzítve a forrásokban) és egy-egy sajátosságjelölő név (a *csirke* állatnévből származó *Csirke* és a *köt* ige talán igenévi származékaként létrejött *Köte* személynév; vö. RMCsSz. 643, SLÍZ 2011b: 79, 243) párhuzamos személynévi használatát igazolják a források, s mindkét esetben végül is a sajátosságjelölő név kapcsolódott jelzői névrészként egy már meglévő helynévhez *(Ida > Csirkeida, Gyán > Kötegyán)*. A Bodrog megyei *Töttös* település (vö. [1322 u.]: *Tutus,* Gy. 1: 710, 731, 1347: *Theteus,* Z. 2: 262, Iványi 3: 128, 1412: *Theuthes ~ Thewtheus,* p., Gy. 1: 731) esete annyiban tér el az előbbiekétől, hogy itt elsődleges településnév létrejöttében játszik szerepet a személynévi névadás. A falu névadója az a szomszédos Bátmonostort is a kezében tartó Becsei *Töttös* volt (vö. KRISTÓ 1981: 103), akit némely források *István*-nak is említenek, jelezve az egyidejű névhasználatot (1325: *Stephanum dictum Tuteus,* Z. 1: 270, FEHÉRTÓI 1969: 147). Ez esetben is a sajátosságjelölő névformát használta/használták fel tehát a névadó(k) arra, hogy Töttösnek mondott István birtoklását a település nevében is kifejezésre juttassa/juttassák. Olyan példákat is ismerünk, amelyekben a párhuzamos személynevek közötti névválasztás végső soron a referáló névnek kedvezett.

Az adott hellyel valamilyen (főképpen birtokosi) viszonyban lévő személy egyidejűleg használatos személynevei közötti választás jelenti tehát a személynévi alapú (személynévre építő) helynévadás egyik fontos komponensét. Ebben az összefüggésben véleményem szerint meghatározó lehet az alábbi körülmény. A régiségben éppúgy, mint a mai névhasználatban az egy-egy névviselőhöz kapcsolódó személynevek között a használati értékükben és az ezzel összefüggő szociális érvényességükben feltétlenül különbségek vannak: míg bizonyos elnevezések tágabb körben, az adott névközösség szélesebb bázisaiban használatosak az adott személy azonosítására, mások csak egy szűkebb közösség kommunikációs helyzeteiben töltik be ezt a funkciójukat.[10] Az egyes névformák között a használati értékükben jelentkező efféle különbségek egyúttal bizonyára a presztízsértékük eltéréseire is rávilágítanak. Az egy-egy személy megnevezésére használatos személynevek közül azok lehettek alkalmasabbak a helynévi szerep betöltésére, amelyek nagyobb szociális érvényességgel rendelkeztek, vagyis a névviselő névközös-

[10] Hasonlóan nyilatkozott a helynévvariánsok értékelésekor TERHI AINIALA is kiemelve, hogy a variánsok között általában véve vannak névhasználó-specifikus, azaz szociális variánsok, illetve szituációspecifikus, azaz szituációs variánsok (2013: 115). A személynevekre vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy az egyazon személy megjelölésére, azonosítására használatos személynévfajták különböző igényeket elégíthetnek ki a nyelvhasználat különböző színterein, azaz szituációtól, kommunikációs helyzettől függően az adott személynek más-más megnevezése (vagy esetleg ezek kombinációja) élvez előnyt.

ségi viszonyrendszerében tágabb koncentrikus körökben helyezkedtek el (e metaforához lásd TÓTH V. 2016a: 50–51), s szolgáltak az illető személy egyértelmű azonosítására. A fenti példák ugyanakkor olyan következtetéseket nemigen engednek meg, amelyekben a helynévadással összefüggésben azt fogalmazhatnánk meg, hogy az egyidejűleg használatos személynévi elnevezések közül az egyik vagy a másik személynévfajtába tartozók nagyobb fokú preferáltságnak örvendtek volna a névválasztás során.

2. S ha már a névválasztással kapcsolatban előkerült ez a kérdés, érdemes bővebben is szólni arról, hogy a személynévfajták milyen főbb tanulságokat hordoznak magukban a személynévi helynévadás aspektusából nézve. Az itt következő megállapítások a névválasztással kapcsolatban mondottakat is tovább árnyalhatják, de ezek érvényességét érintően már előzetesen tennünk kell néhány lényeges megszorítást.

A helynevekben fellelhető személynévfajták között az affektív nevekkel két ok miatt nem számoltam. Egyrészt azért nem, mert az ómagyar kor viszonylatában annak is csekély az esélye, hogy egy-egy személyjelölő szerkezet névegyedei kapcsán az affektív funkciónak egyáltalán a nyomára akadhassunk (néhány kivételes példát tudunk csupán erre említeni; vö. ehhez TÓTH V. 2016a: 243–244), arra pedig nyilvánvalóan még kevésbé számíthatunk, hogy a helynévadás körülményeire a legritkábban utaló okleveles források hírt adjanak arról, hogy valamely birtokos egyik-másik nevéhez esetleg milyen affektív árnyalat kötődik. Az affektív nevek használata a helynévadásban tehát még annyira sem támasztható alá konkrét névadatokkal, mint amennyire a személynévhasználatban erre lehetőségeink adódnak.[11] Azt, hogy milyen nyilvánvaló tévedés lenne minden névrövidítéssel, névképzéssel alakult másodlagos származéknevet affektív funkciójú névformának tekinteni, a személynévfajtákat tárgyalva már jeleztem (vö. TÓTH V. 2016a: 242–244, 255–256), de az alábbiakban néhány további, a helynevek ügyével is szorosan összefüggő adalékkal kiegészítem az ott mondottakat. A másik körülmény hátterében pedig, ami miatt eltekintettem attól, hogy az affektív nevek esetleges helynevekbeli szerepét felderítsem, az a megfontolás állt, miszerint a helynévadás és helynévhasználat síkján az affektív nevek nyilvánvalóan eleve kisebb valószínűséggel tűnnek fel, mint a többi személynévfajta. Ennek okaira alább ugyancsak visszatérek.

[11] Az Árpád-kori Győr megye délkeleti határán fekvő, talán *Pityud* néven azonosítható település (vö. 1235: *Pitud,* v., Gy. 2: 618) az Albeus-féle összeírásban latinos szerkezetben rögzítve *Csépán(falva)*-ként szerepel ([1237–40]: *villa Cepani,* Gy. 2: 618), amelynek *Csépán* névrésze az *István* személynévvel azonos gyökerekre megy vissza. Ez alapján felvethetnénk azt a lehetőséget, hogy a korábbi adat az *István (~ Csépán)* név affektív változatának, a *Pityu*-nak a fejleménye. Ez a magyarázat viszont nemcsak a fentebb mondottak miatt nagyon kétes, hanem azért is, mert a *Pityu* név ilyen korai előfordulását nem tudjuk kimutatni.

A személynévi helynevek interpretálása tehát távolról sem problémamentes feladat, s az ilyen irányú vizsgálatok eredményei ezért csak kellő mértéktartással vehetők figyelembe. Az előzőekben utaltam arra, hogy valamely helynév személynévi eredetének igazolására többnyire csupán közvetett lehetőségeink vannak, így pedig a vizsgálataink nem mindig állnak feltétlenül szilárd talajon. Arra pedig, hogy a helynév feltételezett személynévi alapszavának meghatározásakor az etimológia útvesztőiben milyen nehéz utat találni, az eddigiekben is már többen és több ízben felhívták a figyelmet. Az etimológiai vizsgálatokkal összefüggésben végül — szempontjainknak megfelelően — arra vonatkozóan is döntést kell(ene) hoznunk, hogy az a személynévi lexéma, amely a helynévadásban szerepet játszott, milyen funkcióban kapcsolódhatott nemcsak a létrejövő helynévhez, hanem magához a névviselő személyhez. Mindezeket a feladatokat ráadásul a helynévadási aktustól legalább 7-800 év távolságból kíséreljük meg elvégezni.

Konkrét példákkal megvilágítva mindezek a vizsgálati lépések az alábbi módon valósulhatnak meg, és a következő eredményekben ölthetnek testet. Az Abaúj megyei *Gibárt* település nevéről (vö. pl. 1290: *Gybart,* p., Gy. 1: 87) például azt gyaníthatjuk, hogy formáns nélküli személynévből alakult. Az alapjául szolgáló személynév (vö. pl. 1295: *Gebarth,* ÁÚO. 12: 578) nagy valószínűséggel német eredetű; vö. ném. R. *Gebhard, Gebhart* szn. (FNESz.). Hasonló nevű településeket másutt is találunk a magyar nyelvterületen (pl. Baranya vagy Bodrog megyében), s a Baranya megyei *Gibárt ~ Gibártfölde* variánsokról (vö. 1313: p. *Gyubarthfewldy,* 1314: *Gebarth,* Gy. 1: 309) az oklevelek mint egy bizonyos *Gibárt* unokájának a birtokáról tesznek említést (vö. 1313: Deseu filius Gregorii filii *Gywbarth* de Boya, Gy. 1: 288, 309).[12] Egy német (vagy bármely idegen) eredetű személynév ebben az időszakban csakis referáló funkciójú névformaként kapcsolódhatott a névviselő személyhez. Később persze családnévi szerepben, nexusnévként is szerepelhetett helynevekben, ahogyan ilyen eseteket is felidézünk majd. (Itt most azzal nemigen kell foglalkoznunk, hogy az illető magyar vagy német nyelvű és identitású egyén volt-e.) A Kárpát-medencében többfelé előforduló *Bátor*-féle helynevek (pl. formáns nélküli *Bátor* formában Abaúj, Bereg, Bihar, Bodrog és Csanád vármegyékben, összetett *Bátoregyház(a)* alakban Bodrogban, *Bátorfalva*-ként Bácsban stb.; pl. 1232>1360: *Batur,* v., Gy. 1: 530, Bereg vm., 1323: *Bathorighaz,* p., Gy. 1: 710, Bodrog vm.) személynévi alapszava (pl. 1138/1329: *Bahatur,* SZABÓ D. 1936: 132, ÁSz. 98, 1212/1339: *Batur,* H. 8: 13, ÁSz. 97) viszont nagy valószínűséggel a településeknek nevet adó személyekhez sajátosságjelölő funkcióban kapcsolódhatott. (KÁLMÁN BÉLA szerint a *Bátor* személynév eredetileg a *bátor* melléknévből lett ún. kívánságnév, illetve

[12] Az utóbbi településnév kapcsán idézett személynévi párhuzam azért is mutat túl önmagán, mert analogikusan a konkrét személynévi előzményekkel meg nem támogatható *Gibárt* településnevek etimológiáját is biztosabb alapokra helyezheti.

tiszteleti, tekintélyi név volt; 1989: 14, 41. Mindamellett az esetleges török személynévi eredetét sem tarthatjuk kizártnak.) Az elsődleges szerepüket tekintve sajátosságjelölő nevek ugyanakkor egyfajta listanévvé válva — a névmodelleket követve — referáló névként is hozzákapcsolódhattak a névviselőkhöz, anélkül tehát, hogy a névadást az illető személyek bármely tulajdonsága is motiválta volna. Amellett, hogy a személynévfajta-váltás elvi lehetőségét (bár közvetlen adatokkal igazolni nem tudom) nem tévesztem szem elől, a további vizsgálatokat az egyes személynévegyedek vélhetően elsődleges szerepére alapozom, vagyis a *Bátor* névvel mint leíró, sajátosságnévvel számolok. A Bars megyei három *Vezekény* nevű település (pl. 1240: *Vezekyn,* Gy. 1: 485) a *Vezekény* nemzetség birtokában volt, s a falvak a nemzetség nevét viselik (vö. pl. 1264: *de genere Wezeken,* UB. 1: 306, ÁSz. 805). Ezek az elnevezések tehát arra a jelenségre szolgáltatnak példát, amikor nexusnevet használtak fel a névadók a helynévalkotásra.

A fenti példákon bemutatott módszerrel határoztam meg tehát elemzéseim során az egyes személynévi helynevek kapcsolatát az alapul szolgáló személynévvel. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy e módszer segítségével bemutassam, milyen fontosabb jellemzői vannak az egyes személynévfajtákból alakult ómagyar kori helyneveknek. Ez az analízis egyúttal arra az előzőekben megfogalmazott kérdésünkre is választ adhat, hogy a helynévadás aktusában a helynek nevet adó személy egyidejűleg használatos elnevezései közötti választásban mutatkoznak-e kitapintható preferenciák.

3. A személynévi helynevek személynévi összetevőjeként — amint ezt az 1. ábra mutatja — lényegében két személynévfajta fordul elő. A teljes állomány kétharmadában a helynévadás alapjául az adott hellyel kapcsolatban álló személy referáló funkciójú személyneve szolgált, közel egyharmadában pedig sajátosságjelölő személynévfajta (vagy belőle — ki nem mutatható módon — alakult referáló név) jelenik meg ugyanebben a szerepben.

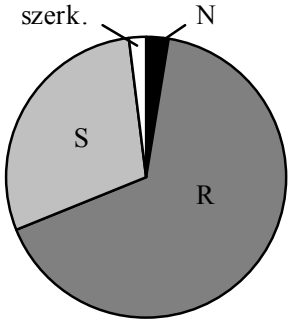

1. ábra. *A személynévfajták megoszlása a személynévből alakult helynevekben*[13]

[13] Az ábra rövidítéseinek feloldása: R = referáló név, S = sajátosságjelölő név, N = nexusnév, szerk. = névszerkezet.

Azt pedig, hogy ezek a személynévfajták milyen kronológiai jellemzőket mutatva tűnnek fel a helynevekben, a 2. ábrán láthatjuk. Az egyes helynevek történeti adatsorában minden esetben csak a legelső adatot vettem figyelembe a kronológiai kép megrajzolásához, és — a vizsgálatot célszerűen leegyszerűsítve — nem voltam tekintettel az előfordulást tartalmazó oklevél filológiai státuszára (vagyis az eredeti, másolati, hiteles vagy éppen hamis voltára). Minthogy azonban ez az eljárás valamennyi személynévfajta eredményeit egyformán érinti, összességében nem befolyásolhatja meghatározó módon a képet.

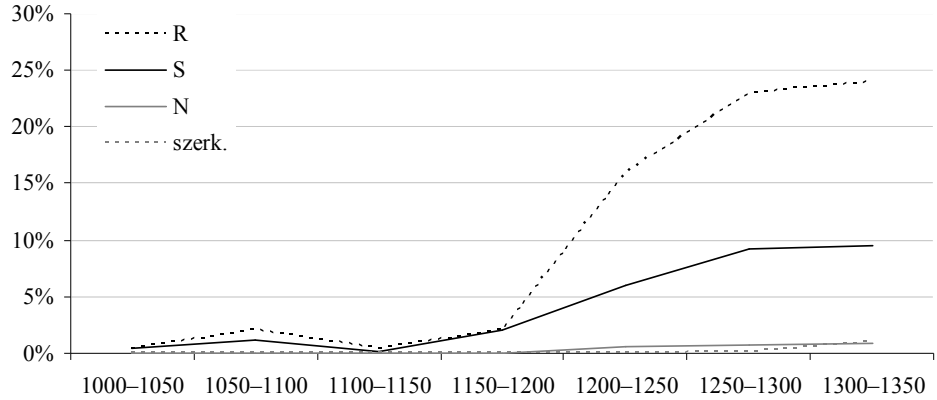

2. ábra. *Az egyes személynévfajtákból alakult helynevek kronológiai jellemzői*[14]

A kronológiai kép értelmezésekor a helyneveknek arra a két típusára érdemes a figyelmünket fordítanunk, amelyek a személynévi helynevek bázisát jelentik: a sajátosságjelölő és a referáló nevekből alakult helynevekre. Mindkét típus történetében jelentős fordulópontnak tűnik a 12. század második felének időszaka: itt történik — nyilván nem függetlenül az oklevélkiadás megélénkülésétől és ezzel összefüggésben a fennmaradt adatok egyre növekvő számától — egy tekintélyes „névrobbanás", de ahogyan azt a két görbe viszonyrendszere jelzi, ez közel sem egyforma mértékben érinti a két névtípust. A sajátosságjelölő személynevekből alakult helynevek a korai ómagyar kor teljes időszakában lényegében egyenletes növekedést mutatnak (itt-ott kisebb-nagyobb megtorpanásokkal), a referáló személynévi alapszót tartalmazó helynevek jellegzetes ∫ görbéje viszont e típus erőteljes előretöréséről tanúskodik a 12. század második fele és a 13. század második fele közötti időszakban. Ezekhez az ábrákhoz néhány további magyarázat is szükségeltetik — mindenekelőtt a nevek kategorizációjával kapcsolatban.

[14] Az ábra kronológiai görbéi azt mutatják, hogy a személynévi lexémát tartalmazó helynevek teljes itt elemzett névállományában az adott időintervallumban az egyes személynévfajták elemei milyen százalékos arányban vannak jelen.

4. A r e f e r á l ó n e v e k között vettem figyelembe azokat a származékneveket is, amelyek referáló szerepű (jórészt idegen eredetű) személynévből mint alapnévből alakultak névrövidítés és/vagy névképzés segítségével: a Győr megyei *Bene* (1222: *Bene,* v., Gy. 2: 583), a Baranya megyei *Bénd* (1296: *Beend,* KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 69, ÁÚO. 10: 229) vagy a Bihar megyei *Benkeháza* (1357: *Benkehaza,* JAKÓ 1940: 210, A. 6: 582) településneveket tehát éppen úgy a referáló személynévfajtát tartalmazó helynevek kategóriájába soroltam, mint a Komárom megyei *Benedek vejsze* (1283: *Benedukueyze,* pisc., Gy. 3: 388, 453) halászóhely nevét. E nevek személynévi alapszava ugyanis etimológiailag szorosan összetartozik: az egyházi, görög-latin *Benedictus* (1055: signum *Benedicti* archiepiscopi, DHA. 1: 152, CAH. 20, ÁSz. 112) személynévvel összefüggő *Benedek* alapnévből és annak magyar nyelvi származékaiból álló körből való; vö. +1086: *Benedic* (CAH. 25, DHA. 1: 254, ÁSz. 112), 1254: magister *Ben* (CDES. 2: 309, ÁSz. 108), 1138/1329: *Bene* (SZABÓ D. 1936: 132, ÁSz. 111), 1231: *Benke* (ÁÚO. 1: 291, PRT. 1: 706, ÁSz. 114). Ám nyelvi eredetüktől, alakulásmódjuktól függetlenül ezek mindegyike kétségkívül referáló jellegű személynév. Azt, hogy a referáló személynevet tartalmazó helynevek személynévi alapszavát milyen nyelvi-etimológiai rétegzettség jellemzi, a 3. ábra szemlélteti.

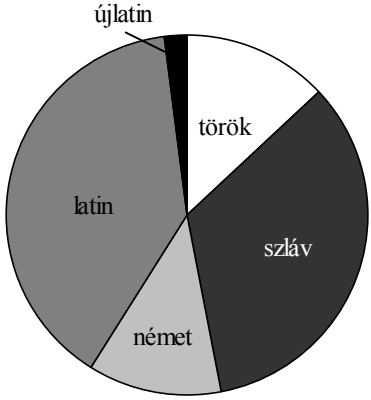

3. ábra. *A referáló személynévfajtát tartalmazó helynevek személynévi összetevőinek nyelvi eredetbeli rétegei*

A származékneveket minden esetben annál az etimológiai rétegnél vettem figyelembe, amelybe az alapnevük is tartozik (az eljáráshoz lásd TÓTH V. 2016a is). A német eredetű *Hermann(us)* alapnév (vö. 1332: *Hermanni* [gen.], A. 2: 610, SLÍZ 2011b: 166) rövidítéssel és képzéssel alakult személynévi származékából, a *Herk(e)* névből (vö. ehhez 1302: *Herke,* A. 1: 24, SLÍZ 2011b: 167) alakult Bereg megyei *Herked* helynevet (1338/1339: berch *Herked,* Gy. 1: 533) ezért a referáló nevek német rétegéhez kapcsolódónak tekintettem; a szláv eredetű *Ugrin(us)* alapnév (vö. 1314: *vgrinus,* A. 1: 364, SLÍZ 2011b: 495) szintén rövidülés és képzés által létrejött *Ugra* származéknevéből (1310: *Vgra,* A. 1: 217) ke-

letkezett Bihar megyei *Ugra* településnevet (1214/1550: *Vgra,* Gy. 1: 679) pedig a referáló személynévi alapszavak szláv rétegébe tartozóként határoztam meg. A kereszténység szükségszerű velejárójaként egyre nagyobb vitalitásnak örvendő egyházi, többnyire görög-latin gyökerekre visszamenő nevek[15] rétegében ugyanígy jártam el: az e kategóriába tartozó helyneveknek közel a fele olyan személynévből alakult, amely egyházi alapnévből (annak vagy a latin, vagy a magyar változatából; *Petrus ~ Péter, Paulus ~ Pál, Jacobus ~ Jakab, Johannes ~ János, Michael ~ Mihály* stb.) magyar névalkotási eljárásokkal keletkezett származéknévként azonosítható; vö. pl. *Pete bérce* (1334: *Petheberche,* Gy. 3: 361, 368, Kolozs vm.), *Pósatövise* (1308/1313/1425: *Pousathyuisse,* p., AOklt. 2: 153/340, Gy. 1: 655, Bihar vm.), *Jákó vejsze* (1342: *Jakoueze,* loc., Z. 2: 36, Bereg vm.), *Iványos foka* (1308: *Ivanusfuka,* Gy. 1: 232, Bács vm.), *Mike halma* (1338: *Mykehalma,* mo., Gy. 3: 306, 314, Keve vm.) stb.

Ez az eljárás ugyanakkor bizonyos szempontból vitatható, hiszen a *Ben-e, Ben-ke, Ben-ő, Pet-e, Pet-ő* stb. származékok az alapnév etimológiájától függetlenül egyértelműen magyar képzéseknek tekinthetők, s ebben a tekintetben a *Szem-e, Szem-ő*-féle nevektől csak annyiban különböznek, hogy ez utóbbiak alapszava magyar köszó,[16] és elsődlegesen a sajátosságjelölő személynevek kategóriájába tartoznak, míg az előbbiek alapszava idegen eredetű személynév, így helyük a referáló nevek között van. Ezek az elnevezések eleinte (alapszavukat és funkciójukat tekintve) tehát feltétlenül különböztek egymástól (és számunkra a besorolásuknál ez volt a döntő), s éppen a képzés révén kerültek egymással morfológiai szempontból rokonságba. Ám figyelembe kell azt is venni, hogy egy-egy referáló névből való személynévi származékról gyakran nem dönthető el a magyar vagy más nyelvhez tartozása, mert sokuk képzője nemcsak a magyar személynévképzésben, hanem például a szláv vagy a német személynévképzésben is produktív morféma volt a középkorban. Valószínű emellett az is, hogy egy-egy idegen eredetű névnek a rövidített-képzett formája abban a társadalmi közegben, területen alakulhatott ki először, ahol az alapjául szolgáló személynév is használatban volt. Ráadásul a személynévi helynevek jellemzőinek feltárásában — mint látni fogjuk — igen fontos módszertani elvnek gondolom a személynévi névbok-

[15] A latin eredetű referáló személynevekkel összefüggésben idekívánkozik egy értelmező, pontosító megjegyzés. Akkor, amikor a nevek nyelvi eredetbeli rétegeiről szólunk, azaz a magyar személynévrendszer szláv, német, újlatin stb. eredetű neveiről beszélünk, ebben a kategóriarendszerben a *Benedek, Mihály* stb. neveket mint l a t i n eredetű személyneveket határozhatjuk meg, hiszen ez volt az a közvetlen átadó nyelv, amelyből az illető személynevek a magyarba átkerültek (függetlenül egyik-másik személynév végső soron éppenséggel görög vagy héber származásától). Akkor viszont, amikor e nevek kulturális gyökerei kerülnek a mondandónk középpontjába, e névformák kapcsán az e g y h á z i név megjelölés is használható.

[16] A *Szeme, Szemő*-féle személynevek származéknevekként való értelmezésének esetleges kritériumaihoz lásd TÓTH V. 2016a: 250–251.

rok együttes kezelését, ami szintén a *Benedek, Bene, Benke* stb. névformák összetartozásának szem előtt tartása mellett szól. Mindent egybevetve úgy vélem, hogy vizsgálatom célja szempontjából nem követek el a végeredményt meghatározó módon befolyásoló hibát akkor, amikor a továbbiakban — a kétségkívül meglévő különbségeik ellenére — együtt tárgyalom az idegen eredetű alapneveket és a belőlük valószínűsíthetően jórészt magyar névalkotással létrehozott képzett személyneveket.[17]

A referáló személynevek különböző nyelvi rétegeiből alakult helynevek belső kronológiája főképpen azzal a kérdéssel összefüggésben érdemel kitüntetett figyelmet, hogy kísérik-e, és ha igen, milyen formában a személynévrendszer strukturális átalakulását a helynévrendszer elmozdulásai, azaz jelentkezik-e valamilyen módon a személynévi helynevek típusában annak a folyamatnak a hatása, amely a személynévadásban az egyházi (latin) nevek egyre fokozódó dominanciájában ölt testet. A 4. ábra elemzésével részben erre a kérdésünkre is választ kaphatunk.

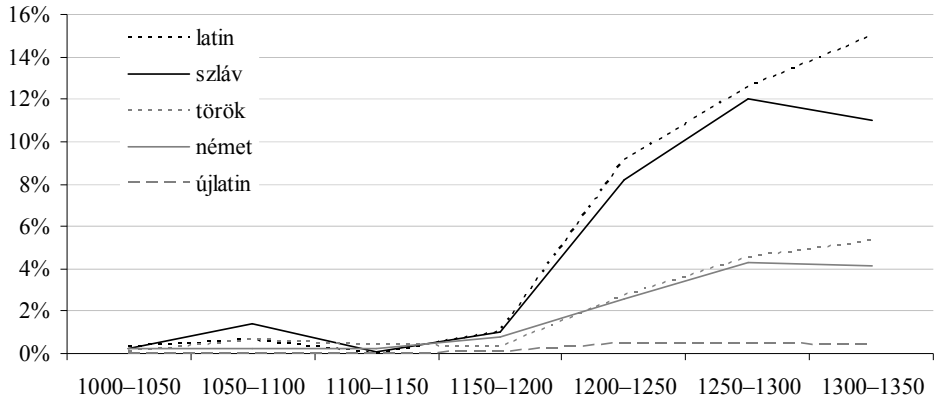

4. ábra. *A referáló személynevekből alakult helynevek kronológiai jellemzői az alapul szolgáló személynevek eredete alapján*

A 12. század közepéig a helynevek alapjául szolgáló referálónév-rétegek nagyjából egyforma gyakoriságot mutatnak, igaz, meglehetősen kevés névelőfordulás alapján. Ettől az általános képtől csupán az újlatin nyelvekből származó személynevet tartalmazó helynevek kategóriája tér el, ezek legkorábbi jelentkezésével ugyanis csak a 12. század második felétől kezdődően számolhatunk, de — összhangban magukkal az e rétegbe tartozó személynévi adatokkal — akkor is csak szórványosan tűnnek fel; pl. *Gyán* (1213/1550: *Gyan,* Gy. 1: 620, Bihar vm.; vö. a gör.-lat. *Johannes* ófrancia, vallon megfelelőjével, a mai *Jean* előzményével, RÁCZ A. 2007: 112).

[17] Itt kell utalnunk B. LŐRINCZY ÉVA álláspontjára is, amelyben a *Haragos — Bános — Petes* típusú *-s* képzős személyneveket egy skálán helyezte el, és ennek során a fenti különbségtételhez hasonló eredményre jutott (1960: 140–143, lásd még TÓTH V. 2016a: 251–252).

A 12. század közepéig többé-kevésbé egyforma mintázatot felrajzoló gyakorisági görbék a 12. század második felétől kezdődően eltérő irányokat vesznek. A törökségi és német eredetű személynévi lexémát tartalmazó helynevek típusa mérsékelt növekedést mutat, és a két görbe a 13. század végéig lényegében párhuzamosan fut egymással. Mindez azt jelzi, hogy a honfoglalást követően nyilvánvalóan fokozatosan háttérbe szoruló török nyelvi kapcsolatok ellenére a korábban a névrendszerben megjelenő törökségi személynevek nemcsak személynévi funkcióban, hanem helynévi szerepben is tovább éltek. E referálónév-rétegnek a helynevekben évszázadokon át tapasztalható viszonylag magas aránya egyúttal azt a korábbi véleményt is tovább erősíti, hogy a törökségi nevek divatja elsősorban a felsőbb társadalmi rétegbeliek körében volt jelentősebb. E birtokos rétegnek a névadói szerepét láthatjuk megnyilvánulni az olyan helynevekben (elsősorban településnevekben), mint például az *Alpár* ([1300 k.]: *Alpar,* pal., Gy. 1: 62, Abaúj vm.; vö. 1255: *Olper* szn., ÁÚO. 7: 399, a személynévhez lásd FNESz. *Abaújalpár,* TÓTH V. 2001b: 17), *Ajtonymonostora* (1315: *Ahton Monustura,* p., Gy. 1: 846, Csanád vm.; vö. 1210 k.: *Ohtum* szn., ÁSz. 45, a személynévhez lásd FNESz. *Ajton*), *Csaba* (1332–37/PR.: *Chaba,* v., Gy. 1: 504, Békés vm.; vö. 1237: *Chaba* szn., PRT. 1: 752, ÁSz. 173, a személynévhez lásd FNESz. *Hejőcsaba*), *Kostán* (1251/1328/1374: *Costan,* p., Gy. 1: 329, Baranya vm.; vö. 1304: *Kustan* szn., A. 1: 86, a személynévhez lásd FNESz. *Kostány,* SLÍZ 2011b: 247), *Tömörkény* (1326: *Temerken,* v., Gy. 1: 906, Csongrád vm.; a személynévhez lásd FNESz.), *Üllő* (1349: *Illev,* pisc., Gy. 3: 41, 44, Heves vm.; vö. 1138/1329: *Vleu* szn., SZABÓ D. 1936: 134, ÁSz. 776, a személynévhez lásd TÓTH V. 2012c: 57–60) stb.

A német eredetű referálónév-rétegből alakult helynevek közül pedig az *Arnót* (1330/1771: *Ornolth,* v., Gy. 1: 753, Borsod vm., vö. 1181: *Arnolt* szn., CAH. 78, ÁSz. 74, a személynévhez lásd FNESz., PÓCZOS 2001: 20), *Eberhart malma* (1301: *Eburharthmolna,* mol., Gy. 3: 71, Heves vm.; vö. 1259: *Eburhardi* szn., ÁÚO. 2: 317, ÁSz. 264, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 115), *Gönc* (1270/1272: *Gunch,* Gy. 1: 88, Abaúj vm.; vö. 1355: *Kunch,* HOkl. 29, ÁSz. 472, a személynévhez lásd FNESz., TÓTH V. 2001b: 65), *Lampertszásza* (1327: *Lompretzazya,* Gy. 1: 532; vö. 1138/1329: *Lampert* szn., SZABÓ D. 1936: 132, ÁSz. 481, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 261), *Lipótföld* (1344: *Lypolthfeld,* Cs. 2: 204, Bodrog vm.; vö. 1237–40: *Lypolt* szn., PRT. 1: 773, ÁSz. 495, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 272), *Vilmány* (1332–35/PR.: *Vilman,* v., Gy. 1: 155, Abaúj vm.; vö. 1214/1550: *Vilman* szn., FNESz., TÓTH V. 2001b: 159) stb. neveket említhetjük meg illusztráló példákként.

A személynévi eredetű helynevek nemigen támogatják azt a vélekedést, amely szerint a szláv eredetű személynevek viselői döntően a szolgarendűek közül kerültek ki, mivel a névréteget a letelepülő magyarság felé közvetítő szláv nyelvi közeg is főként földművelő közösségként funkcionált (lásd ehhez KRISTÓ 2003a: 118).

A helynevekben megjelenő személynevek rétegeinek kronológiai eloszlását bemutató ábránkon ugyanis azt láthatjuk, hogy a szláv eredetű személynévből (személynévszármazékból) alakult helynevek görbéje a 13. század második feléig töretlenül emelkedik, alig maradva el az ugyancsak egyre határozottabban növekvő latin neveket tartalmazó helynévi kategóriától. Ez nyilvánvalóan csak abban az esetben lehetséges, ha a szláv eredetű nevek viselői között jelentős arányban voltak jelen a társadalom felsőbb rétegeihez tartozók is, legalábbis — látva, hogy milyen helyfajtába tartozó nevek között a leggyakoribb a személynévi lexéma jelentkezése — a településnevek kialakulási hullámainak időszakában. E megjegyzésünket a következőkben még további egybevetésekkel is árnyaljuk, de előzetesen a szláv és a latin személynévrétegre építő helynevekhez kapcsolódóan még néhány jellemző példát bemutatunk.

Szláv eredetű referáló nevek szolgáltak alapul például a következő helynevekhez: *Bagamér* (1281, [1292 k.]: *Bogomer,* t., v., Gy. 1: 596, JAKÓ 1940: 201, Bihar vm.; vö. 1235: *Bogomerium* [lat. acc.] szn., CDES. 2: 4, ÁSz. 81, a személynévhez lásd RÁCZ A. 2007: 35), *Berente* (1322/1323: *Berenthe,* p., Gy. 1: 758, Borsod vm.; vö. 1227: *Berenthe* szn., Gy. 4: 248–249, ÁSz. 116, a személynévhez lásd FNESz., PÓCZOS 2001: 24), *Budej ~ Bódé* (1295: *Budey,* t., 1341/1433: *Bode,* Gy. 1: 583, Győr vm.; vö. 1294/1315: *Bode* szn., ÁÚO. 10: 168, ÁSz. 129, a személynévhez lásd BÉNYEI–PETHŐ 1998: 23), *Budmér* (1298: *Budmer,* Gy. 1: 290, Baranya vm., vö. 1285: *de genere Budmer,* ÁÚO. 9: 435, Gy. 1: 290, ÁSz. 129, a személynévhez lásd FNESz. *Kisbudmér,* SLÍZ 2011b: 69), *Drág* (1332–37/PR.: *Drag,* Gy. 1: 218, Bács vm.; vö. 1255: *Drag* szn., CDES. 2: 360, ÁSz. 258, a személynévhez lásd FNESz., SLÍZ 2011b: 110), *Dorozsma* (1237: *Drusma,* Gy. 1: 894, Csongrád vm.; vö. 1269: *de genere Drusma,* Gy. 1: 894, ÁSz. 257, a személynévhez lásd FNESz. *Kiskundorozsma*), *Golop* (1258: *Glup,* t., 1296/1474/1475: *Gulub,* p., Gy. 1: 87, Abaúj vm.; vö. 1273: *Golob* szn., ÁSz. 344, a személynévhez lásd TÓTH V. 2001b: 64), *Ladomér* (1335: *Ladomar,* v., Gy. 1: 456, Bars vm.; vö. 1211: *Lodomir* szn., PRT. 10: 507, ÁSz. 479, a személynévhez lásd TÓTH V. 2001b: 212), *Miriszlóháza* (1389: *Mirizlohaza,* p., v., Zs. 1: 1153, Bihar vm.; vö. 1247: *Miroslou* szn., CDES. 2: 177, ÁSz. 553, a személynévhez lásd FNESz. *Miriszló,* RÁCZ A. 2007: 190), *Raclófalva* (129[3]: *Radzlofolwa,* p., RegArp. 3946, Baranya vm.; vö. 1243: *Radislov* szn., ÁSz. 664, 1334: *Razlo* szn., SLÍZ 2011b: 434, itt a személynév etimológiája is megtalálható), *Szirák* (1261/1271: *Zyrakh,* v., Gy. 1: 808, Borsod vm.; vö. 1230: *Syrac* szn., ÁÚO. 6: 492, ÁSz. 720, a személynévhez lásd PÓCZOS 2001: 72), *Valkány* (1332–37/PR.: *Wolkan,* Cs. 1: 706, Csanád vm.; vö. 1138/1329: *Vlcan* szn., SZABÓ D. 1936: 132, ÁSz. 819, a személynévhez lásd FNESz.) stb.

Latin személynevek vagy származékneveik találhatók az alábbi helynévalakulatokban: *Ábrány* ([1291–94]: *Abraam,* v., Gy. 1: 590, JAKÓ 1940: 198, Bihar vm.; vö. 1079: *Abraham* szn., DHA. 1: 226, CAH. 21, ÁSz. 41, a személynév-

hez lásd RÁCZ A. 2007: 17, SLÍZ 2011b: 11), *Erzsébetforra* (1274>1340: *Elysabethforra,* Gy. 1: 175, Arad vm.; vö. 1251: domina *Elysabeth,* ÁSz. 277, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 122), *Fábiánháza* (1327: *Fabyanhaza,* t., AOklt. 11: 211/446, Abaúj vm.; vö. 1138/1329: *Fabian* szn., SZABÓ D. 1936: 133, ÁSz. 297, a személynévhez lásd TÓTH V. 2001b: 49, SLÍZ 2011b: 131), *Fülöpfölde* (1341: *Fylipfulde,* Cs. 2: 483, Baranya vm.; vö. 1244>1422/1481: *Philip* szn., CDES. 2: 118, ÁSz. 638, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 428), *Jánosi* (1317: *Janusy,* v., Gy. 1: 96, Abaúj vm.; vö. 1138/1329: *Ianus* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 404, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 189), *Kelemenfalva* (1346: *Kelemenfolwa,* p., Cs. 2: 495, A. 4: 642, Baranya vm.; vö. 1211: *Kelemen* szn., PRT. 10: 504, ÁSz. 455, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 80), *Kozma* (1270/1272: *Kosma,* t., Gy. 1: 114, Abaúj vm.; vö. 1113: *Cosma* szn., DHA. 1: 394, CAH. 39, ÁSz. 222, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 84), *Martonos* (1335: *Mortunus,* Gy. 1: 724, Bodrog vm.; vö. [1067]/1267: *Martinus* szn., DHA. 1: 185, ÁSz. 522, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 288), *Miklósfalva* (1329/1406: *Michlosfalwa,* Gy. 1: 153, Abaúj vm.; vö. 1211: *Miclous* szn., PRT. 10: 514, ÁSz. 541, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 321), *Pálülése* (1333–34/PR.: *Paululese,* Gy. 1: 182, Arad vm.; vö. 1181: *Paul* szn., CAH. 79, ÁSz. 918, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 368), *Sály* (1348: *Saal,* Gy. 1: 802, Borsod vm.; vö. 1111: *Saul* szn., DHA. 1: 383, CAH. 37, ÁSz. 693, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 439); *Demevár* (1274>1340: *Demewar,* Gy. 1: 854, Csanád vm.; vö. 1211: *Demeh* szn., PRT. 10: 509, ÁSz. 240, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 95, a *Demetrius* származékai között szerepeltetve), *Györke* (1323: *Gurke,* v., Gy. 1: 90, Abaúj vm.; vö. 1253: *Gurke* szn., H. 1: 28, ÁSz. 361, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 148, a *Georgius* származékai között szerepeltetve), *Jákóhodosd* (1301: *Jakow Hudust,* JAKÓ 1940: 259, Bihar vm.; vö. 1244/1346: *Jacov* szn., H. 6: 44, ÁSz. 401, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 188, a *Jacobus* származékai között szerepeltetve), *Mikelaka* (1333–34/PR.: *Mykalaka,* Gy. 1: 181, Arad vm.; vö. 1229: *Mike* szn., CDES. 1: 254, ÁSz. 544, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 314, a *Michael* származékai között szerepeltetve), *Pósa* (1277/1282: *Posa,* Gy. 1: 655, Bihar vm.; vö. 1181: *Pousa* szn., CAH. 78, ÁSz. 645, a személynévhez lásd SLÍZ 2011b: 391, a *Paulus* származékai között szerepeltetve) stb.[18]

Azt, hogy a végső soron görög-latin gyökerű egyházi személynevek nemcsak egyházi közvetítéssel juthattak el a keresztény hitre térő magyarsághoz, hanem

[18] A finn településnevek keletkezési idejének meghatározásához TERHI AINIALA megítélése szerint az olyan névstruktúrák jobb lehetőséget nyújtanak, amelyekben egyházi személynév szerepel (a finn nyelv sajátosságaihoz igazított alakokban: pl. *Antti* 'Andreas', *Jaakko* 'Jacobus', *Mikko* 'Michael'). Az ilyen személynevet tartalmazó településnevek kronológiájáról nyilatkozva azt ugyanis bátran kijelenthetjük, hogy azok legkorábban a kereszténység felvételét követően keletkezhettek (2013: 88).

közvetlen népi-nyelvi érintkezés révén szláv és német személynévátvételek útján is, meggyőzően tanúsítják azok a személynevek, amelyek az egyházi nevek szláv vagy német változataiként tűnnek fel a magyar személynévhasználatban.[19] Ezeket a személyneveket pedig ugyancsak felhasználhatták a helynévadásban is, amint ezt jó néhány szláv, illetve német közvetítésű példa igazolja. Szláv eredetű egyházi személynevet azonosíthatunk például a *Balazséfölde* (1323: *Balasey,* p., Gy. 1: 529, Bereg vm.; vö. +1237: *Balasey* szn., ÁÚO. 11: 300, ÁSz. 84, a szn. magyarázatához és kapcsolatához a lat. *Blasius* névvel lásd FNESz. *Balazsér*), *Csépánfalva* (1342: *Chepanfolua,* Cs. 2: 477, Z. 2: 48, Baranya vm.; vö. 1232: *Chepan* szn.; ÁÚO. 11: 250, ÁSz. 190, a szn. magyarázatához és kapcsolatához a latin *Stephanus* névvel lásd BÉNYEI–PETHŐ 1998: 25, FNESz. *Csépánfalu*), *Jánok* (1302/1390: *Januk,* p., Gy. 1: 95, Abaúj vm.; a szn. magyarázatához és kapcsolatához a latin *Johannes* névvel lásd TÓTH V. 2001b: 77, FNESz.), *Mikola* (1274: *Mykola,* t., Gy. 1: 462, Bars vm.; vö. 1211: *Micola* szn., PRT. 10: 504, ÁSz. 548, a szn. magyarázatához és kapcsolatához a latin *Nicolaus* névvel lásd TÓTH V. 2001b: 218) stb. településnevekben. Egyházi nevek német személynévi származékai tűnnek fel viszont a *Kátoly* (1296: *Katlh,* v., Gy. 1: 322, Baranya vm.; vö. 1210: *Katl* szn., PRT. 1: 618, ÁSz. 451, a szn. magyarázatához és kapcsolatához a latin *Katherina* névvel lásd FNESz.) és a *Kolozs vejsze* (1344: *Kolozueze,* piscat., Z. 2: 99, Bereg vm.; vö. 1244: *Kolus* szn., ÁSz. 467, a szn. magyarázatához és kapcsolatához a latin *Nicolaus* német nyelvi *Klaus* származékával lásd SLÍZ 2011b: 352, FNESz. *Kolozsvár*) stb. nevekben.

Talán nem érdektelen a személynévi helynevekben feltűnő referáló személynévrétegnek a fentiekben csupán nagyvonalakban bemutatott sajátosságait összemérni magának az ómagyar kori személynévhasználatnak e szegmensével. Az alábbiakban tehát arra a kérdésre igyekszünk választ keresni, hogy kitapintható-e valamiféle összefüggés egyrészről a referáló személynevek nyelvi-etimológiai rétegeinek, másrészről pedig a helynevekhez alapul szolgáló referáló személynevek típusainak a kronológiai viszonyai között. SLÍZ MARIANN az Anjou-kori személynevek jövevényrétegeiről szólva készített egy összegző táblázatot arról, hogy a birtokosok személynévhasználatában az egyes etimológiai csoportok milyen arányban vettek részt a személynévadásban. Elemzését időben visszafelé haladva — mintegy az Anjou-kori névhasználathoz vezető tendenciákat feltárandó — a 13. század első feléig kitágította. Eredményei ezért kitűnő összevetési alapot kínálnak a helynevekkel kapcsolatos vizsgálatainkhoz is. Az 5. ábra SLÍZ MARIANN számadataira (2011a: 97) támaszkodva tehát azt mutatja be, hogy az idegen eredetű referáló személynevek egyes rétegei milyen megoszlást mutatnak, és milyen kronológiai ívet rajzolnak meg az 1223 és 1342 közötti időszakban.

[19] Ezek elterjesztése persze a hittérítésben jelentős szerepet játszó szláv, olasz és német egyházi személyek működésével is összefüggésben lehetett (BENKŐ 1950: 22).

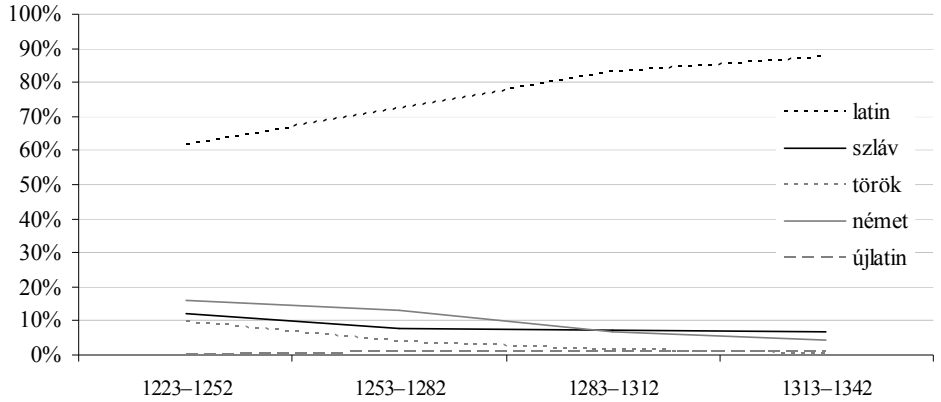

5. ábra. *A referáló személynevek etimológiai rétegeinek kronológiai megoszlása a birtokosok névhasználatában*[20]

A birtokosok személynévhasználatát a vizsgált időintervallumban tehát az egyházi nevek kiugró dominanciája jellemzi, s mellettük nemcsak a török, hanem a szláv és a német nevek használati gyakorisága is erősen csökkenő tendenciát jelez. Az újlatin nyelvekből származó személynevek ebben az időszakban alig vesznek részt a névadásban. Minthogy a személynévi helynevek alapjaként elsősorban a birtokosok személynevei jelentkeznek, az itt tapasztalt összefüggéseket kézenfekvő módon állíthatjuk párhuzamba a helynevek személynévi alapszavai kapcsán megfigyelhető viszonyokkal és folyamatokkal.

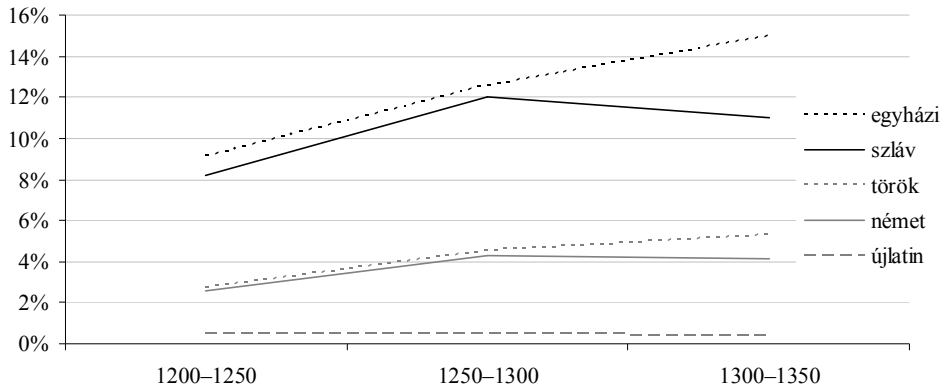

6. ábra. *A referáló személynevek etimológiai rétegeinek kronológiai megoszlása a helynévhasználatban*

[20] A számítások kiindulópontja — az általam alkalmazott eljárástól eltérően — minden esetben az adott kronológiai egység volt, vagyis az ábra azt mutatja, hogy az adott intervallum összes személynevét 100%-nak tekintve milyen ebből az egyes etimológiai rétegek részesedése.

A 6. ábrán a korábban (a 4. ábrán) már bemutatott referálónév-rétegek szerinti megoszlásra térek ezért vissza, de az egyértelmű összevetés érdekében arra a kronológiai síkra szűkítve a vizsgálatot, amely SLÍZ MARIANN elemzésének is az időkereteit adta, és a százalékos arányok meghatározásában itt én magam is a SLÍZ által alkalmazott módszerrel dolgoztam.

A két ábra egybevetéséből egy fontos tanulság máris adódik. Amíg ugyanis az elemzett időintervallumban a birtokosi réteg személynévhasználatára a latin nevek elsöprő fölénye mellett az volt a jellemző, hogy a más etimológiai rétegből származó referáló nevek alig jutottak a névadásban szerephez, a helynevekben a referáló személyneveknek két típusa látszik meghatározó jelentőségűnek. A latin személynévből (vagy azok magyar nyelvben alakult származékaiból) keletkezett helynevek mellett a 13–14. század fordulójáig a szláv eredetű referáló nevek is igen aktív helynévalkotó szerepet játszottak. A 14. század első felétől kezdődően aztán — összhangban a személynévhasználat tendenciáival — ez utóbbi réteg személynevei is egyre csökkenő mértékben szerepelnek a helynevek elemeiként, miközben a török és a német nyelvi elemek az egész időszak alatt többé-kevésbé tartják a 10–15% közötti gyakoriságukat. Nagy valószínűséggel nem tévedünk sokat, ha úgy véljük, hogy a személynévhasználatban megfigyelhető változási tendenciák a személynévi eredetű helynevekben is szükségszerűen jelentkeznek, de ebben némi időbeli késést jeleznek a névadatok.

5. A s a j á t o s s á g j e l ö l ő n e v e k n e k igen sokszínű palettája jelenik meg a helynevekben. Mindazonáltal gyakori problémaként azzal is számolnunk kell, hogy bizonyos helynévstruktúrák esetében nem lehetséges döntést hoznunk azok személynévi vagy köznévi származását illetően. Ez a nehézség főként a *Besenyő, Cseh,* illetőleg a *Kovács, Szabó* típusú, népnévi vagy foglalkozásnévi lexémát tartalmazó elnevezésekben jelentkezik. Köztudott ugyanis, hogy mindkét szómező elemei gyakran megjelennek helynevekben (főleg településnevekben), a hagyományos felfogás szerint az ott lakó emberek csoportjára utalva. Az is tény azonban, hogy a népnevek és a foglalkozásnevek személynévi szerepben is jellegzetesek: az illető személy etnikai hovatartozását vagy foglalkozását megjelölő leíró személynévfajtaként. Azokban a helynevekben tehát, amelyek népnévi vagy foglalkozásnévi lexémát tartalmaznak, azt kellene megítélnünk, hogy a megfelelő köznévből közvetlenül alakult-e az adott helynévi forma (ami így az ott lakók etnikai hovatartozására, illetőleg foglalkozására utal), vagy pedig a helynév a közszóból származó sajátosságjelölő személynévből jött létre (s vélhetően a hely birtokosát jelöli meg). Az előbbi esetben a helynév nem tartozik az itteni vizsgálataink körébe, ha azonban az utóbbi eshetőség áll fenn, akkor számolnunk kell vele a személynévi helynevek kérdésének taglalásakor. Anélkül, hogy ezzel a problémakörrel behatóbban foglalkoznánk, néhány ide kapcsolódó megjegyzéssel talán segíthetjük a döntést egy-egy konkrét név státuszának értékelésében.

Mindenekelőtt magának a kérdésfelvetésnek az ellentmondásosságát érdemes hangsúlyoznunk. Az ómagyar kor személynévhasználatának általános tapasztalataira alapozva joggal tételezhetjük fel, hogy a nép- és foglalkozásnévi eredetű személynevek — sajátosságjelölő névformákként — egyidejűleg az illető személy etnikumát, illetve foglalkozását is jelölték: ha valakit az Árpád-korban *Ács*-nak neveztek, akkor az illetőnek nagy valószínűséggel ez nemcsak a személyneve, hanem a foglalkozása is volt; és ugyanígy egy *Besenyő* nevet viselő személyt az esetek vélhetően jelentős hányadában éppen azért nevezhettek meg ezzel a személynévvel, mert a besenyő etnikumhoz tartozott. Ez a körülmény pedig a helynévadásra és a személynévhasználatra vonatkozóan egyaránt további fontos következményekkel jár. A *Besenyő, Ács* típusú helynevekkel kapcsolatban a szakirodalomban rendre azt az álláspontot olvashatjuk, hogy az efféle nevekkel a környezet az adott település lakóinak etnikai hovatartozását, illetve a foglalkozását kívánta megjelölni. Az esetek igen tekintélyes hányadában ez feltétlenül így is van. A tudatos, illetve a közösségi névadásról a fentebb mondottak fényében azonban ezt a felfogást érdemes némileg finomítanunk. Több ízben konkrét okleveles források igazolják ugyanis azt, hogy például egyik-másik *Besenyő*-féle település lakói nem feltétlenül besenyők voltak, s a falu a nevét a birtokosáról kapta, aki maga viszont egy besenyő úr volt. Ez a helyzet például a Heves megyei *Besenyő* (a mai *Besenyőtelek*) település esetében, amely az örökös nélkül elhalt *Tekme* nevű személyé volt, akit latinul *Bissenus*-ként (’besenyő’) is megjelöl az oklevél fogalmazója; vö. [1278]/1278: terram Botond fratris Botiz [quondam] *Tekme Bisseni* (HOkl. 83, Gy. 3: 72; lásd még FNESz., KRISTÓ 1976: 59). Pusztán a település *Besenyő* nevéből tehát nem lehet kétségkívül itt élő besenyő lakosságra következtetni. Egynémely *Besenyő* nevű falu esetében viszont az oklevelek szövege egyértelműen utal besenyők jelenlétére. A Bars megyei *Besenyő* (1209 P.: *Bescene,* v., Gy. 1: 435) településre vonatkozó legkorábbi, a garamszentbenedeki alapítólevélből való említés például az udvardi (azaz a Komárom megyei Udvardhoz tartozó) besenyők falujaként (1075/+1124/+1217: *villa Hudwordiensium Bissenorum,* Gy. 1: 435, DHA. 1: 214, lásd még SZŐKE 2015: 158–159) határozza meg a helyet. Itt tehát nemigen lehetnek kétségeink a településnév közszói (népnévi) származását illetően.[21]

Az alapján a kettős érvelés alapján ugyanakkor, hogy a személyek az ómagyar korban egyidejűleg többféle nevet is viseltek, illetőleg a későbbi-mai személynévadásban (ragadványnévadásban) az etnikumra utaló lexémákkal előszeretettel élnek a névadók, azt a lehetőséget is érdemes felvetnünk, hogy a népnévi helynevek némelyike mögött akár kettős személynévhasználat is állhat. Az előbb említett Heves megyei példával megvilágítva ez tehát azt jelenti, hogy a falu bir-

[21] A besenyők Kárpát-medencei betelepülésének kronológiai és területi jellemzőihez lásd összefoglalóan KRISTÓ 2003a: 69–79.

tokosa egy besenyő származású személy volt, akit a saját közvetlen névközössége besenyő néven *Tekmé*-nek nevezett, a tágabb névközösséghez tartozó, az adott faluban élő magyar lakosság pedig a származására utaló sajátosságjelölő névvel *Besenyő*-nek is hívhatott. A kettős névhasználat lehetőségét talán az oklevelek szövegei is támogatják; vö. a fenti részlet mellett még 1278: terram *Beseneu* […] que quondam per *Tekme Bissenum* sine herede decedentem habita fuerat (HOkl. 84, Gy. 3: 72), ahol a latin *Bissenus* egy esetleges magyar *Besenyő* személynév fordításaként is felfogható (ami a szövegben a *per* vonzataként akkuzatívuszban áll). Ez a gondolat pedig ismét azt a kérdést veti fel, hogy a birtokosok megnevezésére párhuzamosan használt személynevek közül melyik részesült előnyben akkor, amikor a személynevet helynévadásra használták fel. Ha a fenti gondolatmenet helyes, akkor mindez azt is jelzi, hogy ez a bizonyos *Tekme* nevű besenyő személy a magyar névadó közösségtől származó *Besenyő* nevét is használta, különben nemigen lehetett volna ez az elnevezés alkalmas arra, hogy az általa birtokolt település nevévé legyen. Már amennyiben a korábbi gondolatmenetünknek megfelelően az egyén szerepét és érdekeit állítjuk előtérbe a helynévadásban. (Az etnonimák gyakori személynévi felhasználásáról lásd még az egyes népnevek szócikkeit RÁCZ ANITA monográfiájában, 2016a, illetve néhány megjegyzés erejéig 2015: 25–26 is.)

A foglalkozásnévi lexémát tartalmazó helynevek ügyében maga a foglalkozásnév jöhet valamelyest a segítségünkre a helynév alapjául szolgáló nyelvi elem köznévi vagy személynévi funkciójának megítélésekor. Az kétségtelen, hogy a foglalkozásnevek között nemigen tehetünk még elvi megszorításokat sem arra nézve, hogy melyek válhattak személynévvé, s melyek nem. A középkori személyneveinkben a foglalkozásnevek igen széles skáláját lelhetjük fel. Hasonló sokszínűségét találjuk e szócsoportnak a helynevekben is, ám abban a körben már jóval szűkebb helynévanyag jöhet szóba, amelyhez foglalkozásnévből lett személynév szolgált alapul. Különösen igaz lehet ez a szűkítés a településnevekre vonatkozóan, amelyekben — mint több ízben is utaltam rá — a személynévi lexéma elsősorban a birtokviszony kifejezésére, rögzítésére hivatott. Márpedig ha abból a felvetésből indulunk ki, amit fentebb hangsúlyoztunk, miszerint az *Ács, Szabó* stb. nevű személyek a valóságban is ácsok, szabók voltak, akkor aligha valószínű, hogy az ilyen foglalkozású egyének birtokosi viszonyban álltak volna az adott településsel. Az *Ács, Kovács* típusú helynevek alapszavaként ezért jó esélyekkel gyaníthatunk közszói és nem személynévi státuszú lexémákat, amelyek tehát ilyen módon — ahogyan a foglalkozásnévből mint közszóból alakult elnevezések általában is — az adott településen élő és különféle szolgáltatásra kötelezett népelemekre utalnak.[22]

[22] A foglalkozásnévi lexémát tartalmazó helynevekkel kapcsolatban felvetődő sokszínű (történeti és nyelvi természetű) kérdésekre e helyütt természetesen nem kívánok még vázlatosan sem ki-

Más a helyzet viszont az olyan, a névadás típusai között a foglalkozásnevekkel szokásos módon együtt emlegetett méltóságnevekkel, mint a *bán* vagy a *kenéz,* amelyek viselői falvak birtoklásában, telepítésében az élen járhattak. A *Bánd* (1400: *Band,* pr., Zs. II/1: 343, Bihar vm.; vö. 1267: *Baan* szn., H. 6: 144–145, ÁSz. 87), *Bánfalva* (1289/1291: *Baanfolua,* v., Gy. 1: 278, Baranya vm.), *Kenéz* (+1214/1334, 1278/1322: *Kenez,* m., Gy. 1: 446, 450, Bars vm.; Bars megye több településén is említenek a források *Kenéz* nevű birtokost, vö. pl. 1293/1322: Thoma fr-bus suis f-is *Kenez,* Gy. 1: 446; 1321/1323: t-s f-rum *Kenez,* Gy. 1: 463, TÓTH V. 2001b: 205–206) településnevekben éppen ezért nemcsak méltóságnevet, hanem sajátosságjelölő személynevet is azonosíthatunk. Bizonyos értelemben különleges ebből a szempontból a *Herceg* (1212/1397/1405: *Herceg,* pisca., Gy. 1: 328, Baranya vm.; vö. 1201: *Herceg* szn., H. 5: 5, ÁSz. 381), *Császár völgye* ([+1235]/1350/1404: *Chazarwelge,* vall., Gy. 1: 350, Baranya vm.; vö. 1212: *Chazar* szn., ÁSz. 179), *Királd* (1293: *Kyrald,* p., Gy. 1: 782, Borsod vm.) típusú helynevek helyzete. Kétségtelen, hogy bizonyos méltóságnevek sajátosságjelölő személynévi funkcióját eltérően kell megítélni, mint a szómező többi eleméét, minthogy bennük nem közvetlen, hanem áttételes sajátosságjelölés történik, vagyis az elnevezések valójában nem az illető tényleges foglalkozására, hanem inkább például sajátos társadalmi kapcsolataira utalhatnak (lásd még ehhez TÓTH V. 2016a: 139).

Olykor a helynév strukturális jellemzői is fontos fogódzót nyújthatnak a köznévi vagy személynévi előzmény kérdésének eldöntésében. A településneveknél maradva például a legtöbb földrajzi köznévi utótag mindkét szócsoport (tehát a közszói nép- és foglalkozásnév, illetőleg a személynév kategóriájának) egyedeivel alkothat helynevet (ilyen például a *falu* ~ *falva*), némelyek azonban tipikusan személynévi előtaggal használatosak: az általam átvizsgált helynévállományban például az *ülése* birtokos személyjeles földrajzi köznév kizárólag személynévi előtaggal fordul elő; vö. *Bálintülése, Battyánülése, Gyarmánülése, Kelemenülése, Pálülése, Péntekülése, Péterülése, Sebestyénülése, Szólátülése, Vaffaülése* stb. Ez pedig azt is jelenti egyúttal, hogy bármilyen, akár közszói azonosíthatóságú lexéma is álljon a helynevek névtestében ezzel a földrajzi köznévi utótaggal összekapcsolódva, az jó eséllyel csakis személynévi szerepű nyelvi elem lehet.

A helynevekhez alapul szolgáló sajátosságjelölő személynevek lexikális szempontból igencsak sokfélék lehetnek: a sajátosságjelölő nevek tipológiai leírásában

térni, pusztán olyan mélységig látom fontosnak itt e nyelvi elemcsoport felemlítését, amennyiben az — a foglalkozásnév > személynév átjárásból adódóan — összefüggésbe hozható a személynévi helynevek problematikájával. A foglalkozásnévi lexémából alakult helynevek kérdése mindazonáltal HECKENAST GUSZTÁV (1970) és GYÖRFFY GYÖRGY (1972), valamint az ő álláspontjukat számos kérdésben újragondoló és cáfoló KRISTÓ GYULA (1976: 65–84) vagy SOLYMOSI LÁSZLÓ (1972: 184, 189) munkáiból részleteiben is megismerhető.

meglévő szócsoportoknak (lásd ehhez TÓTH V. 2016a: 128–134) csaknem mindegyikét megtalájuk a helynevek alkotórészeiként is.[23] Az ezt illusztráló helynévi példák e típusokhoz igazodnak, vagyis az alábbi tipológia párhuzamba állítható a sajátosságjelölő személynevek tipológiai leírásával, sőt — noha nem minden kategóriát ölel fel — annak bizonyos tekintetben a kiegészítését is szolgálja. A részletesebb bemutatást ebben a bevezető, valójában problémafelvető alfejezetben nem tartom szükségesnek, ám a kifejtés mégsem marad egészen el, minthogy az itt példaként előhozott nevek jó néhány kérdését az egyes névszerkezeti típusok belső problematikáját tárgyaló egységekben bővebben is érintem majd.

I. a sajátosságjelölő személynévi alapszó f ő n é v

1. k ö z n é v

1.1. személyt jelölő köznév

a) népnév

1292/1372/1380: *Beseneu* (Gy. 3: 72, Heves vm.); vö. +1086: *Beseneu* szn. (CAH. 25, DHA. 1: 254, ÁSz. 120)

b) foglalkozásnév, tisztségnév, méltóságnév, társadalmi státuszt jelző főnév

1289/1291: *Baanfolua,* v. (Gy. 1: 278, Baranya vm.); vö. 1267: *Baan* szn. (H. 6: 144–145, ÁSz. 87)

c) rokonságnév

1228/1491: *Apathelky,* t. (Gy. 2: 578, Győr vm.); vö. 1138/1329: *Apa* szn. (SZABÓ D. 1936: 132, ÁSz. 70); lásd még *Atya, Atyaveleze, Écs (< öcs), Komád* stb.

d) egyéb személyjelölő főnév

+1245/1270: *Leand,* v. (Gy. 1: 456, Bars vm.); vö. +1082/[XIII.]: *Lean* szn. (DHA. 1: 240, ÁSz. 485); lásd még *Kölked*

1.2. élőlényt, nem személyt jelölő köznév

a) növénynév

1228/1305/1361: *Borsfeneri,* loc. (Gy. 3: 456, Komárom vm.); vö. 1223: *Bors* szn. (ÁÚO. 1: 195–196, ÁSz. 144); lásd még *Borsod, Borsód, Korpafalva* stb.

b) állatnév

+1252/[1270]: *Medwe,* v. (Gy. 2: 608, Győr vm.); vö. 1138/1329: *Medue* szn. (SZABÓ D. 1936: 130, ÁSz. 533); lásd még *Bika, Farkasfölde, Kos, Nyúl, Patkánytelek* stb.

[23] Az, hogy bizonyos kategóriáknak, szócsoportoknak nem akadtam a helynevekben szereplő sajátosságjelölő személynevek kapcsán a nyomára, nagy valószínűséggel vagy csupán véletlen hiánynak tekinthető, vagy az adott kategóriába tartozás igazolhatósága ütközik olyan nehézségekbe, amelyek nem teszik lehetővé esetükben az egyértelmű állásfoglalást. A tulajdonnévi (vagyis a valamely más személynévfajtából vagy helynévből alakult) sajátosságjelölő személynevek típusát a helynevekben például nemigen tudjuk a régiségben igazolni.

1.3. élettelen dolgot jelölő köznév

a) testrésznév

1293: *Zemdyhyda* (Gy. 1: 278, Baranya vm.); vö. 1237–40: *Scemdi* szn. (PRT. 1: 785, ÁSz. 844); lásd még *Szakál*

b) tárgyat jelölő köznév

1305: *Sorloud,* v. (Gy. 1: 470, AOklt. 1: 348/721, Bars vm.); vö. 1138/1329: *Sarlaudi* szn. (SZABÓ D. 1936: 133, 204, ÁSz. 693)

c) anyagnév

1277/1282: *Wosod* (Gy. 1: 690, JAKÓ 1940: 378, Bihar vm.); vö. 1138/1329: *Wasadi* szn. (SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 794)

1.4. elvont jelentésű köznév

1310: *Carachund,* t. (Gy. 1: 102, Abaúj vm.); vö. 1211: *Karachun* szn. (PRT. 10: 515, ÁSz. 445); lásd még *Munkád, Nyavalyád, Péntekülése*

II. a sajátosságjelölő személynévi alapszó melléknév (i jellegű lexéma)

1. képzetlen melléknév

1276: *Hozugd* (Gy. 1: 315, Baranya vm.); vö. 1138/1329: *Hazug* (SZABÓ D. 1936: 130, ÁSz. 369); lásd még *Bátor, Kéked, Keseháza, Szőkefalva, Nagyod, Pogány* stb.

2. képzett melléknév

1414: *Merguswagasa* (FNESz. 123, Győr vm.); vö. 1360: Michael dictus *Mergus* (HOkl. 264, FNESz.)

3. melléknévi igenév

1580: *Thagado* (JAKÓ 1940: 360, EH. 1008, Bihar vm.); vö. 1202–3/1500 k.: *Togodou* szn. (ÁSz. 739); lásd még *Várótelke*

4. számnév

1297: *Heth* (Gy. 1: 776, Borsod vm.); vö. 1211: *Het* szn. (PRT. 10: 508, ÁSz. 385); lásd még *Negyed*

6. A nexusjelölő személynévi alapszót tartalmazó helynevek típusa — amint azt a korábbi ábrák tanúsítják — jóval kevésbé tartozik az elnevezések fő sodrába, mint a fentebb tárgyalt két kategória. Kronológiai szempontból ennek a csoportnak pedig az a legfontosabb jellemzője, hogy a korai ómagyar kor időszakában — a nexusnevek különböző típusainak kialakulásával összhangban — lényegében csak a nemzetségnevek jelentkeznek ebben a szerepben, a családnevek helynévalkotó funkcióját adatokkal is alátámasztható módon csupán a kései ómagyar kortól kezdődően figyelhetjük meg.

6.1. A nemzetségnevek helynevekbeli szerepéről azért nehéz véleményt mondanunk, mert azok jórészt referáló vagy sajátosságjelölő személynevekként is éltek a korai ómagyar korban, így sok esetben nincsenek megbízható

támpontjaink arra vonatkozóan, hogy például egy *Szalók* településnév (pl. 1338: *Zolouchtelky,* p., Cs. 2: 523, A. 3: 509) a *Szalók* nemzetségnévből (vö. 1214: *de genere Zolouc,* ÁÚO. 6: 368, Sztp. 1: 95, ÁSz. 838) vagy pedig az ahhoz is alapul szolgáló szláv eredetű referáló személynévből (1213/1550: *Zoloc,* ÁSz. 838, a személynévhez lásd FNESz. *Abádszalók*) keletkezett-e. Ilyenkor a birtoklás- és településtörténeti ismeretek jöhetnek olykor a segítségünkre: a *Szalók* nemzetség birtokrendszerének ismeretében (vö. KARÁCSONYI 1900/2004: 955, illetve ENGEL 2001) jó esélyekkel foglalhatunk állást a Heves megyei *Egerszalók* (1248/1402/1438: *Zalowk,* 1328>1344: *Egerzalouk,* Gy. 3: 312–313) és *Tiszaszalók* (1261/1271: *Zalouk,* 1328>1344: *Tyzazalouk,* Gy. 3: 313), illetőleg a Veszprém megyei *Nemesszalók* (1271: *Zlouk,* 1544: *Nemes-szalók,* FNESz. *Nemesszalók*) elsődleges *Szalók* nevének nemzetségnévi származását illetően. (A *Szalók* nemzetségnévvel összefüggő településnevekhez lásd KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 69, illetve KATONA K. 2011.)

Másutt viszont a birtoklástörténeti viszonyok lényegében kizárják (vagy legalábbis erősen kétessé teszik) a nemzetségnévi származás lehetőségét: az olyan esetekben gondolhatunk erre, amikor például valamely *Szalók* nevet viselő településen dokumentáltan más nemzetséghez tartozó személyek a birtokosok. Ezt láthatjuk a Bihar megyei (másodlagos alakulású) *Szalóksámson* esetében (vö. 1347: *Zalouchsamson,* p., JAKÓ 1940: 334, A. 5: 46, 48–50) is: mivel a települést a Hontpázmány nemzetséghez tartozók birtokolták, a helynév előtagjában nagy valószínűséggel nem a *Szalók* nemzetségnevet, hanem a *Szalók* referáló személynevet azonosíthatjuk (RÁCZ A. 2007: 252).

Bizonyára nemzetségnév lehetett az alapja viszont a következő helyek neveinek. Az Aba nemzetségbeliek (vö. 1222/1550: *de genere Aba,* ÁSz. 39) birtoklására utal az *Abaújvár* (1255: *Abaywar,* Gy. 1: 59) és az *Aba nagyút* (1315: ad 1 viam magnam *Aba nog wt* vocatam, Gy. 1: 87, AOklt. 4: 29/57) elnevezés,[24] a Bárca nembeliek ([1282]: *de genere Barcha,* Sztp. 2/2–3: 292, ÁSz. 90–91) származáshelye, ősi fészke volt (vö. Gy. 1: 66) a szintén abaúji *Bárca* település (1230: *Barca,* Gy. 1: 64),[25] a nagyobb területen elterülő, egymástól csaknem 10

[24] Hasonló lexikális-morfológiai struktúrájú elnevezésként itt kell megemlítenünk a Bars megyei *Csáki út* névformát is (1327: viam *Czhaky ut* vocatam, Gy. 1: 422, 450, 463, 483, AOklt. 11: 60/113), amely a Csák nembeliek birtoklásának emlékét őrzi. Úgy tűnik, a középkori történelmünk legnagyobb oligarchái saját útvonalakon jártak (Gy. 1: 422, TÓTH V. 2001b: 186). Ezzel az esetlegesen felvethető sajátos motivációval ugyanakkor mindkét elnevezés meglehetősen eltér az útnevek szokásos szemantikai szerkezettípusaitól, amelyek elsősorban a helyekkel kapcsolatos viszonyra (ti. 'oda vezet') utalnak. Névrendszertani okok miatt ezért talán az előtag helynévi származását is érdemes felvetnünk, s ez esetben a nevekkel a személynévi helynevek körében nem kell számolnunk.

[25] A nemzetségnév és a településnév relációjában mindamellett az a lehetőség sem vethető el, miszerint a nemzetség vehette a nevét a származási helyeként ismeretes *Bárca* településnévről.

km-re fekvő Veszprém megyei *Vázsony* települések, *Tótvázsony* (1233/1345: *Wesun,* Sztp. 1: 163, 572, 1319: *Toutwasun,* A. 1: 526) és *Nagyvázsony* (1233: *Vason,* 1495: *Naghwason,* Cs. 3: 259) a Vázsony nemzetség (vö. 1268/1388: *de genere Wason,* ÁSz. 795) ősi fészkét jelentik (FNESz. *Nagyvázsony*),[26] de ugyancsak ősi birtokokra, a Káta nemzetség (1234: Stephani comitis *de genere Katha,* H. 6: 29, Gy. 4: 526, ÁSz. 449) nagy kiterjedésű, a Zagyvától a Tápióig terjedő birtokaira mutatnak a nemzetségalapító ősről elnevezett,[27] *Káta* névrészt tartalmazó településnevek Pest megyében: a mai *Nagykáta* (1275/1281: *Kata,* t., Gy. 4: 526), *Szentmártonkáta* (1426: *Zenthmarthonkatha,* Cs. 1: 30), *Szenttamáskátája* (1473: *Zenththamaskathaya,* i. h.), *Boldogasszonykátája* (1473: *Bodogazonkathaya,* i. h.), *Szentlőrinckátája* (1473: *Zenthlewrynczkathaya,* i. h.), *Csekekátája* (1476: *Chekekathaya*, i. h.). Noha a *Szemere*-féle településneveket KISS LAJOS személynévi eredetűeknek tekinti (FNESz.), megítélésem szerint azok a Komárom és Győr megyei *Szemeré*-k (vö. [1237–40]: *Scemere,* v., Gy. 2: 625, Győr vm.; 1210: *Zemera,* Gy. 3: 455, Komárom vm.), amelyek a *Szemere* nemzetség (vö. 1281: *de genere Scemere,* Gy. 3: 455, ÁSz. 845–846) birtokrendszerének határain belül helyezkednek el (ehhez lásd KARÁCSONYI 1900/2004: 967, 970, ENGEL 2001), jó esélyekkel őrizhetik akár a nemzetség nevét is. (A *Szemere* nemzetségnév rendszerkapcsolataihoz lásd KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1974: 40, NYÉKI 2013.)

További e körbe tartozó példákhoz lásd még többek között a Győr megyei *Gúg* településnevet (vö. 1267: *Guug,* t., Gy. 2: 588), ahol is a falu a *Gúg* nemzetség (vö. 1216: Benka *de generatione Gug,* Gy. 2: 588, ÁSz. 353) birtoka volt, és róla kapta a nevét (vö. BÉNYEI–PETHŐ 1998: 27, KARÁCSONYI 1900/2004: 469); a szintén Győr megyei *Pok* nemzetség (1234/1243: *de genere Puk,* ÁÚO.

[26] A Vázsony nemzetségről KARÁCSONYI JÁNOS mint Veszprém megyei középsorsú nemesi nemzetségről tesz említést, amelynek emlékét a mai *Nagyvázsony* neve őrzi (1900/2004: 1044). A nemzetségnevet szláv eredetűnek tekinti KISS LAJOS, és etimológiai párhuzamként szláv családneveket idéz (FNESz. *Nagyvázsony*). A fenti magyarázatban ezekre az információkra támaszkodtam én is, amikor a *Vázsony* helynevekben a *Vázsony* nemzetségnevet azonosítottam. Nem zárhatjuk ki ugyanakkor a fordított változási irány lehetőségét sem: a kisebb nemzetségek ugyanis nemritkán veszik a nevüket a származási helyükről. A *Vázsony* esetében ráadásul még egy tényező megfontolásra késztet bennünket: a *de genere Wason* megjelölés ugyanazon személy(ek) okleveles személyjelölő szerkezeteiben váltakozást mutat a *de Wason* szerkezettel (1268/1388: Nicolaus filius Hectoris et Ladislaus *de Wason;* Nicolaus filius Hectoris et Ladislaus *de genere Wason,* ÁSz. 795; az adat GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzának Veszprém megyei kéziratos anyagából származik). A *de Wason* struktúra pedig közvetlenül a latin személyjelölő szerkezetek származási vagy lakóhelyre utaló elemeinek megfogalmazási módját idézi fel.

[27] KISS LAJOS a *Káta* helynevet török eredetűnek mondja (FNESz. *Nagykáta*). KARÁCSONYI JÁNOS (1900/2004: 767) és GYÖRFFY GYÖRGY (Gy. 4: 526) viszont a településnevet a nemzetséget alapító ős nevéből magyarázza.

6: 548, Gy. 2: 619, ÁSz. 657) birtokaként szereplő *Pok* települést (1259: *Puk,* Gy. 2: 619); vagy akár a korábban is említett Bars megyei *Vezekény* nevű falvakat.[28]

6.2. A nexusnevek másik fő kategóriájának, a családneveknek a helynévalkotó szerepét kronológiailag jórészt a nemzetségnevekből lett helynevek rétegénél későbbi időszakra datálhatjuk, hiszen a családnevek mint személynévfajta maga is lényegében követte a nemzetségneveket. A kései ómagyar korban keletkezett települések neveiben, illetve főképpen a településosztódás, differenciálódás folytán jelzői előtaggal kiegészült névformákban, azok első névrészeként találjuk meg e személynévfajta elemeit. A Bihar megyei egyrészes *Betfia* településnév (vö. 1552: *Beethfya,* JAKÓ 1940: 212, ComBih. 43) családnévi előzményre megy vissza csakúgy, mint a kétrészes, másodlagos alakulású *Csireősi* (1552: *Chyrewsy,* JAKÓ 1940: 313) és *Csire(s)bagos* (1517: *Chyres Bagos,* JAKÓ 1940: 202) elnevezések, amelyek az álmosdi *Csire* nevű családdal lehetnek összefüggésben (lásd ehhez RÁCZ A. 2007: 74–75). Az ugyancsak Bihar megyei *Barzafalva* (1580: *Barzofalva,* JAKÓ 1940: 204) és *Kománfalva* (1599: *Komanfalva,* JAKÓ 1940: 288) településnevek személynévi előtagjait a szakirodalom román családnévként azonosítja (vö. rom. *Barza, Borza,* illetve *Komán, Coman(a)* családnevek; az etimológiai álláspontok összefoglalását lásd RÁCZ A. 2007: 44, 159).

A családnevek a modern kor helyneveiben is aktív helynévalkotó elemek, de — minthogy a települések és neveik kialakulása az ómagyar kor évszázadaiban alapvetően lezárult — főképpen a mikrotoponimák létrehozásában van szerepük. A Veszprém megyei Tapolcafő északi határán fekvő nagy kiterjedésű rét és szántó 19. századtól adatolható *Bogács* (1801: *Bogáts*) neve például a területen korábban birtokos Bogács család nevét őrzi (vö. 1525: Döbrysy alsó *Bogács* Ferenc; HOFFMANN 2013: 20–21). Ugyanitt a *Balassa-akácos* a Balassa családé volt (i. m. 15), a *Cseke-tag* névadója a Cseke család (i. m. 108), a *Csáki-kert* feltehetően a Csáki családról kapta a nevét (i. m. 26), a *Kutrovácz-malom* pedig 1900 és 1980 között három generáción keresztül volt a Kutrovácz család birtokában (i. m. 71).

7. A helynevek személynévi összetevőit olykor több személynévfajta kombinációja alkotja. A névszerkezetek használata ebben a szerepben nem túl gyakori jelenség a történetiségben, és különösen nem tekinthetők az ilyen névformák hosszú életűeknek. Mindazonáltal — amint erre az előző fejezetekben rámutattam — ezeknek a helynévalakulatoknak a tényleges, beszélt nyelvbeli létezésében nincs okunk kételkedni. A birtokosra utaló személynévszerkezetek nem egy-

[28] Névszerkezeti szempontból igencsak feltűnő az a jelenség, hogy nemzetségnévi lexémákkal — néhány másodlagos, helynévi utótagú struktúra mellett — elsősorban formáns nélküli helynevekként találkozunk.

neműek: noha többnyire két tulajdonnévi státuszú személynévfajta kapcsolatából állnak, némelyek foglalkozás- vagy tisztségjelölő, esetleg más természetű közszói elemet tartalmaznak a szerkezet második tagjaként. Két személynévfajta kapcsolata alkotja például a *C(s)ikánymiklósfalva* (1406: *Chykanmyklosfalua,* Zs. 2/1: 4373, JAKÓ 1940: 223, Bihar vm.), *Gácsmihályfölde* (1330: *Gachmihalfeulde,* t., Gy. 1: 304, Baranya vm.), *Gazdagtivadarfalva* (1406: *Kazdagtyuadarfalua,* Zs. 2/1: 4373, JAKÓ 1940: 341, Bihar vm.), *Szőlősjakabfölde* (1320/1322: *Zeulos Jacabfolde,* t., Gy. 1: 239, Bács vm.), *Ölyvesistvánfalva* (1406: *Wlwesystfanfalua,* Zs. 2/1: 4373, JAKÓ 1940: 341, Bihar vm.), *Tótpáltelke* (1341: Pereznye al. nom. *Thouthpalteleke,* Cs. 1: 177, HOkl. 228, Borsod vm.), *Vágdemeterfalva* (1508: *Vagdemeterfalwa,* JAKÓ 1940: 228, Bihar vm.), *Veresjánosfalva* (1406: *Werusianusfalwa,* Zs. 2/1: 5057, Bihar vm.). *Barbijánosfalva* (1406: *Barby Janusfalwa,* Zs. 2/1: 4373, 5057, JAKÓ 1940: 207, Bihar vm.) stb. kétrészes településnevek személynévi előtagját;[29] illetőleg személynévszerkezetet — jóval szokatlanabb módon — egyrészes településnévben láthatunk például a *Tótracló* (+1262/[XIV.]: *Tot rachlo,* Gy. 1: 113, 158, Abaúj vm.; a név magyarázatához lásd KRISTÓ 1976: 24, TÓTH V. 2001b: 150), esetleg a *Patkányjakab* (1350: vineam […] *Potkan-Jacab* dictam, A. 5: 351, JAKÓ 1940: 383, Bihar vm.) elnevezések kapcsán. A Szabolcs megyei *Balogjános* falu (1308 k.: *Bologiuanus,* v., MEZŐ–NÉMETH 1972: 107, NÉMETH P. 1997: 32) esetében azért vagyunk szerencsés helyzetben, mert a település névadóját is tudjuk az okleveles forrásokból adatolni, s az említésekből az is egyértelműen kiderül, hogy a *Balog* személynévi névrész származási helyet kifejező sajátosságjelölő elemként kapcsolódott (a referáló neve mellett) a névviselőhöz (vö. 1284/1439: comes *Johannes de Balwgh,* 1323: Johannes filius *Johannis dictus Bolugh,* i. h., illetve lásd még ehhez KRISTÓ 1976: 26 is).

Az *Ivánkabánháza* (1329/1358: *Iwankabanhaza,* p., Gy. 1: 597, JAKÓ 1940: 206, Cs. 1: 603, Bihar vm.), *Demeterispánlaka* (1337: *Demeterispanlaka,* pr., A. 3: 321, Baranya vm.), *Olas(z)ispántelke* (1330: *Ollaysponteleke,* v., Gy. 1: 125, Abaúj vm.), *Péterpapfalva* (1470: *Petherpapfalva,* JAKÓ 1940: 341, Bihar vm.), *Kelemenkenézpestese* (1406: *Kelemenkenezpesthese,* JAKÓ 1940: 319, Zs. 2/1: 4373, 5057, Bihar vm.) kétrészes vagy a *Füldeák* (1332/1572: *Fyldyak,* Gy. 1: 857, Csanád vm., a név magyarázatához lásd FNESz. *Földeák*) egyrészes településnevekben a referáló (az utóbbi példában esetleg sajátosságjelölő) személynévhez foglalkozás- vagy tisztségjelölő lexéma kapcsolódik; a *Marcelneje diója* (1288: *Marcelneygyaya,* a. nucis (Gy. 2: 288, Esztergom vm.) és a *Párta-*

[29] Feltűnő, hogy Bihar vármegye adatai között egy 1406-ból való oklevél előszeretettel használja az efféle helynévstruktúrákat, de az adott településeknek más, a településnév-rendszerbe jobban belesimuló variánsai is nemegyszer adatolhatók; vö. pl. *C(s)ikányfalva* (1435: *Chyganfalwa,* JAKÓ 1940: 223), olykor az 1406-os oklevélből is: *Barbi* (1406: *Barby,* JAKÓ 1940: 207).

asszony körtvélye (1330: a-e piri *Partaazunkurthuele* dicta, Gy. 1: 906, Csongrád vm.) mikrotoponimákban pedig személyjelölő közszót találunk a helynév előtagját alkotó személyjelölő szerkezetben.

A személynévszerkezetek használata a modern kori mikrotoponimákban jóval tipikusabb jelenségnek számít, mint a középkori elnevezésekben, noha a jelenkori névadásban is szívesebben élnek a névadók az egyrészes személynevek (vagyis egyetlen személynévfajta) használatával. Személynévszerkezeteket ismerhetünk fel például az alábbi helynévstruktúrákban: *Balogh Sándor-erdészház, Dobi Dénes tanyája, Fekete János sűrűje, Pécsi Lajos almása, Boci Kovács Miklós tanyája, Bohó Szabó-dűlő, Fehér Laci tanyája, Csősz Miska-tanya* stb. (valamennyi példa a Hajdúhátról való, s az adataik megtalálhatók a HBMH. 1. kötetében, illetve a Magyar Digitális Helynévtár adatbázisában; vö. http://mdh.unideb.hu.) Az ugyanakkor, hogy például az előzőekben említett Tapolcafő történeti és jelenkori helynevei köréből egyetlen ide vonható példát sem tudok idézni, szintén e névadási mód periférikus voltát mutathatja.[30] A személynévszerkezetek használata tehát nemcsak a középkori, de a mai helynévadásban sem minősül — a közterületek hivatalos névadási gyakorlatának személynévi elnevezéseitől eltekintve — domináns mintának.

1.4. A személynévi helynevek strukturális kérdései

A személynévi lexémát felhasználó helynévadás háromféle n é v s t r u k t ú r á b a n jelentkezhet a nyelvekben. A morfológiailag teljesen jelöletlen[31] névformának a formáns nélküli (ún. puszta) személynévi névadást tekinthetjük, amely tehát a személynévvel alakilag teljesen megegyező helynévformában ölt testet. A magyarban így, metonimikus névadással alakultak például az *Acsa* (1341: *Acha,* Gy. 1: 890, Str. 3: 408, Csongrád vm., KMHsz. 1.; vö. 1134: *Acha* szn., DHA. 1: 261, ÁSz. 43), a *Péter* (1219/1550: Stephano de *Pethur,* Gy. 1: 899, Csongrád vm., KMHsz. 1.; vö. 1199: *Petur* szn., H. 5: 2, ÁSz. 630) településnevek, de más nyelvekből szintén idézhetünk e névalkotási módra szórványos

[30] E szerkezeti típus rendkívül részletező tipológiai leírását is megtalálhatjuk például SZABÓ T. ATTILÁnak a személynévi helynevekről írott tanulmányában (1940a).

[31] WILLY VAN LANGENDONCK a jelöltség tekintetében skaláris megközelítést alkalmazva egyfajta kontinuumként ábrázolja az egyes helynévstruktúrákat, amelyben a leginkább jelöletlen szerkezet a nullmorfémás *(Köln, London, Paris),* a jelöltség alacsonyabb fokát képviselik felfogásában a szuffixummal *(German-y, Deutsch-land)* és a névelővel létrehozott helynevek *(the Thames),* a jelöltség legmagasabb fokát pedig az osztályjelölő elemet tartalmazó névszerkezetekben látja megjelenni *(Lake Erie, Mount Everest, la Sierra Nevada)* (2007: 206). Itt jegyzem meg, hogy a skalaritás mások munkáiban is megjelenik, de főképpen a helynévi transzparenciával kapcsolatban: TERHI AINIALA szerint a helynevek a szemantikai szerkezetüket tekintve egyfajta kontinuumot alkotnak: a transzparenstől a homályosig (2013: 72).

példákat. Az európai nyelvek vonatkozásában például SZENTGYÖRGYI RUDOLF hívta fel a figyelmet arra, hogy a formáns nélküli személynévből alkotott helynevek típusa a görög nyelvben is megtalálható: ennek alapján görög szerzetesek névadásaként (patrocíniumi helynévként) interpretálja a magyar *Tihany* helynevet is (2010b: 389–390, 2013a: 163). De a finn helynévkönyvben is jó néhány olyan település található, amelyet a névadója saját magáról vagy hozzá közel álló személyről nevezett el: *Vaasa* (svédül *Vasa*) a svéd királyi család után a 17. század elején kapta a nevét, *Loviisá*-t pedig Lovisa Ulrika királynőről a 18. század közepén nevezték el (PAIKKALA főszerk. 2007, illetve lásd még a könyvről készült ismertetésében HOFFMANN 2010b: 230 is). Közép-Ázsia törökségi népeinek névrendszerében ugyancsak tetten érhetjük a metonimikus helynévadás ezen válfaját; vö. pl. *Dilgi, Dilger, Sadak* stb. helynevek (JARRING 1997: 129, 396).

A morfológiailag jelölt, vagyis a különböző alaki eszközök segítségével létrehozott névszerkezetek az európai nyelvekben jóval gyakoribbak, de a magyarban sem mondhatók ritkának. Helynévképzés folyamata révén jött létre például az *Acsád* (1341: *Achad,* Cs. 2: 192, Z. 1: 607, Bodrog vm., KMHsz. 1.) vagy a *Peterd* (1267/1380: *Peturd,* Gy. 1: 368, Baranya vm., KMHsz. 1.) településnév, de ugyanez a névalkotási mód játszott szerepet a lengyel *Lublin,* a szlovák *Plostin,* az orosz *Vlagyimir,* a román *Bajesd,* a francia *Cluny* (az adatokhoz lásd a FNESz. megfelelő szócikkeit), a finn *Mattila* (KIVINIEMI 1990: 144, AINIALA 2013: 77), a mordvin *Kočkurovo* (MATICSÁK 2005: 78) stb. helynevek kialakulásában is (vö. még KOVÁCS É. 2012: 187).

Az összetett, személynévi lexémát tartalmazó helynévszerkezetek ugyancsak gyakoriak az európai nyelvekben: a magyarban erre a névstruktúrára az *Acsatelke* (1341: *Achateluke,* Gy. 1: 890, Csongrád vm., KMHsz. 1.), *Péterfalva* (1289/1374: *Peturfolua,* Gy. 1: 370, Baranya vm., KMHsz. 1.), *Földespéterfölde* (1339: *Fuldespeturfulde,* Str. 3: 342–343, Bars vm., KMHsz. 1.). településneveket említhetjük példaként; de itt kell utalnunk az angol *Allentown,* a német *Mannheim,* az orosz egykori *Leningrad* (az adataikhoz lásd FNESz.), a finn *Matintalo, Matinpelto* (KIVINIEMI 1975: 55, AINIALA 2013: 77), a svéd *Hellströms tärn* (GYŐRFFY 2008: 23) stb. elnevezésekre is (vö. még KOVÁCS É. 2012: 188). Az összetett helynevek között jellegzetesen másodlagos névszerkezetként tarthatjuk számon azokat a névformákat, amelyekben a személynévi (megkülönböztető vagy differenciáló szerepű) jelző egy már létező helynévhez kapcsolódik: pl. *Péterbocsárd* (1251: *Peturboltchard,* Gy. 1: 69, Abaúj vm., KMHsz. 1.), *Detrevilye* (1285: *Detrehwyle,* Gy. 1: 155, Abaúj vm. KMHsz. 1.; vö. 1214/1550: *Detreh* szn., ÁSz. 247), *Ernefiaistvánpályija* (1322: *Ernefyastephanpaulia,* Gy. 1: 650, JAKÓ 1940: 317, A. 2: 45, Bihar vm., KMHsz. 1.; vö. 1250: *Erne* szn., Gy. 4: 384, ÁSz. 289). Ezeknek a helynévszerkezeteknek a részletes bemutatását végzem el a 3–5. fejezetekben, előzetesen azonban a személynévi helynévadáshoz kapcsolódóan még néhány fontos körülményt tisztáznunk kell.

1.5. A személynév-gyakoriság és a helynévadás összefüggései

A személynévszerkezetek kapcsán az egyik lényeges kérdésként azt tehetjük fel, hogy vajon feltárhatók-e olyan tényezők, amelyek befolyásolhatják a helynévadás aktusában azt, hogy a lehetséges névstruktúrák közül aktuálisan melyikkel élnek a névadók. E kérdés megválaszolásához ismét csak az vihet minket közelebb, ha a helynevek alapjául szolgáló személynévi alapszó nyelvi alkatára fordítjuk a figyelmünket.

1. Az előzőekben már utaltam arra, hogy a személynévi eredetű helynevek kutatásában igen fontos, ha nem a legfontosabb tényezőnek a s z e m é l y n é v i a l a p s z ó v a l kapcsolatos párhuzamos vizsgálatokat tekinthetjük. E vizsgálatoknak természetesen nemcsak etimológiai szempontokra kell figyelemmel lenniük, s talán elsődlegesen nem is éppen arra, hanem legalább ennyire lényeges azoknak a sokszálú rendszerösszefüggéseknek a felderítése is, amelyek a személynevek és a helynevek között megmutatkoznak. A magyar helynévkutatásnak az a hiányossága, hogy a személynévből származó helynevek tanulmányozásában a személynévi lexéma kérdése jó ideig nemigen állt — szisztematikusan legalábbis — a vizsgálatok homlokterében, valamelyest érthető. A személynevek elemzésének fontosságát (sőt nélkülözhetetlen voltát) hangsúlyozták ugyan kutatóink, ám összefoglaló források, kompendiumok híján kevés esélyt láttak arra, hogy a személynevek problematikáját eredményesen bekapcsolhassák a helynévtörténeti kutatásokba. Elsőként KNIEZSA ISTVÁN figyelmeztetett arra, hogy mindaddig, míg a régi személynevek összegyűjtése meg nem történik, ez a korlát áthághatatlan akadályként tornyosul a névtípust tanulmányozni szándékozó kutatók előtt, minthogy személynévszótár híján számos helynév személynévi eredete nem deríthető fel megnyugtató módon (1943–1944: 127, lásd még ehhez BENKŐ 1949: 249). Bő harminc év elteltével KRISTÓ GYULA lényegében még mindig csak megismételni tudta KNIEZSA gondolatát, azt is hangsúlyozva egyidejűleg, hogy a puszta személynévi helynevek vitás kérdéseiben nem lehet anélkül állást foglalni, hogy a személynevekre is ki ne terjesztenénk a vizsgálatokat (1976: 17). A KNIEZSA-i tétel KRISTÓtól való megerősítését követően is eltelt aztán újabb majd harminc év, míg végre napvilágot látott a hőn áhított kézikönyv: FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori személynévtár"-a (ÁSz., 2004).

Kutatóink kívánsága végül tehát teljesült,[32] és azt remélhettük, hogy a személynévtár meghozza a fordulatot nemcsak a személynevek, hanem a személyné-

[32] Bár éppen a legilletékesebb, maga FEHÉRTÓI KATALIN nyilatkozott korábban igen szkeptikusan, mondhatni kiábrándultan ennek esélyeiről: „Jelenleg nincs meg és valószínűleg nem is fog már felnőni az a nyelvészgárda, amelyiknek érdeklődési körébe tartozna az Árpád-kori személynevek összegyűjtése és vizsgálata. Nemcsak a magyar történelemben, hanem a magyar nyelvtudományban is vannak örökre elszalasztott lehetőségek." (1995: 181)

vi helynevek kutatásában is. A fordulat azonban mindezidáig elmaradt. FEHÉRTÓI KATALIN szótárát a szakemberek messze nem használják fel lehetőségei és érdemei szerint, legfeljebb annyi történik, hogy ha egy-egy helynév személynévi származtatását igazolni óhajtják, felütik a szótárt a megfelelő személynévi alapszó után kutatva. Pedig FEHÉRTÓI szótára — a kétségkívül meglévő hibái, hiányosságai, esetlegességei ellenére is — az utóbbi idők magyar történeti névkutatásának egyik legfontosabb kézikönyve, amely évszázados hiányokat pótol, és hatalmas lehetőségeket rejt magában elsősorban a személynév-, de a szoros rendszertani összefonódások miatt a helynévkutatás számára is. A szótár megjelenését követő bő tíz év tanulságaként ezért úgy módosíthatjuk KNIEZSA megfogalmazását, hogy mindaddig nem sok esélyünk lehet a személynévi helynévadást az eddigieknél biztosabb alapokra helyezni, amíg maga a régi magyar személynévadás, azon belül is különösen az Árpád-kori személynevek rendszere monografikus feldolgozásban nem részesül. Ez a gondolat is inspirált akkor, amikor úgy döntöttem, hogy a személynévi helynevek vizsgálatát feltétlenül meg kell előznie egy a személynevek rendszertani kérdéseit felfejteni hivatott részletes összefoglalásnak: erre vállalkoztam a 2016-ban megjelentetett személynév-történeti munkámban (TÓTH V. 2016a).

A továbbiakban — a fenti megállapítást s egyúttal a két tulajdonnévfajta szoros rendszertani összefüggését is igazolandó — arra igyekszem rámutatni, miként is függ össze a személynévi eredetű helynevekről való tudásunk magukról a személynevekről való ismereteinkkel. Mondandóm kifejtéséhez a továbbiakban valójában egyetlen régi személynév névrajza szolgál keretül ugyanúgy, ahogyan ezt a megoldást választottam másutt az alapnév és a származéknév viszonyának meghatározásakor is (vö. ehhez TÓTH V. 2016a: 249–256): egy esettanulmányon keresztül fogom tehát érzékeltetni azt, hogy miféle segítséggel (és egyúttal miféle nehézségekkel) szolgálhatnak a helynevek kutatójának a személynevek. Egy ilyen célkitűzéshez nyilvánvalóan olyan személynévi alapszót célszerű kiindulási alapul választanunk, amelynek személynévként is, helynévként is sokszínűek a rendszerkapcsolatai, vagyis etimológiai tekintetben különösen gazdag a névbokra. Az efféle, nagy gyakoriságú nyelvi elemek ugyanis vélhetően a felszínre hozzák mindazokat a problémákat, amelyekkel a személynévi helynevek feltérképezése során általában véve is szembe kell néznünk. A személynév megválasztásában az a feltétel is befolyásolt, hogy az adott névforma lehetőleg idegen eredetű (leginkább latin eredetű személynév) legyen: az ilyen nevek kapcsán ugyanis módunkban áll azt is tanulmányozni, hogy milyen megoldásokat alkalmazva illesztette be azt a magyar nyelv a személynevek rendszerébe. A latinból érkező személynevek jó lehetőséget biztosítanak továbbá a latin–magyar névformák használati különbségeinek a felderítésére is, vagyis arra, hogy a személynév használatában az egykori nyelvi presztízsviszonyok miképpen tükröződnek. Ezek a körülmények — noha tisztán személynév-történeti ügyeknek látszanak — azért lényegesek, mert

megítélésem szerint mindezek a tényezők nemcsak az adott névformák személynévi használatát határozzák meg alapjaiban (erre a fent említett helyen ki is tértem), hanem a személynevek helynévi szerepben való feltűnését is nem csekély mértékben befolyásolhatják. És noha az egyházi latin névformák közül több is alkalmas lehetne egy átfogó vizsgálat kiindulási alapjaként, a már korábban kiválasztott *Péter* személynév mellett döntöttem ezúttal is: ennek teljes körű Árpád-kori névéletrajzán keresztül mutatom be tehát a személynevek és a helynevek legfontosabb nyelvi összefüggéseit.

2. Mielőtt azonban erre a fő csapásra kanyarodnánk, egyfajta mellékösvényként néhány jellemző példán azt is célszerű szemléltetnünk, hogy a személynévi (főképpen a formáns nélküli személynévi) helynevek magyarázataiban milyen típusú ellentmondásokra vezetett a megfelelő személynévi alapszó Árpád-kori történetének, etimológiai és morfológiai kapcsolatrendszerének hézagos ismerete. Ezek az ellentmondások ugyanis egyúttal azokra a kérdésekre is ráirányítják a figyelmet, amelyeket tisztázva érdemes aztán a személynévi helynévadás terén új utakat keresnünk.

A helynevek magyarázatában, etimológiájuk pontos felderítésében érthető módon meghatározó szerep jut a morfológiai szerkezet azonosításának. Ez sok esetben azért okoz gondot, mert a helynévi alakon felismerhető morféma az Árpád-korban a helynevek és a személynevek létrehozásában egyaránt produktív képzőelem volt. A Földrajzi nevek etimológiai szótárában KISS LAJOS a helynévképző fogalmát nem használja ugyan, mégis jól elkülöníthetők munkájában azok az etimológiák, amelyekben a képzőt a helynévvé válásban szerepet játszó elemnek tekinti, illetőleg azok, amelyekben a morféma általa feltételezett szerepe egyértelműen a személynévképzés. Arra ugyanis, ha az adott képzőelemet kicsinyítő-becéző szerepűnek, azaz személynévképzőnek gondolja, minden esetben utal. Ennek ismeretében aztán néhány névpár szócikkét áttekintve KISS LAJOS e tekintetben alkalmazott (etimológiai) alapelveit nagyvonalakban meg is ragadhatjuk. A *Peterd* és *Petri, Páld* és *Pályi, Miháld* és *Mihályi* helynévpárok kapcsán például úgy tűnik, hogy a FNESz. szerzője a *-d* képzőelemet kicsinyítő-becéző formánsnak (azaz személynévképzőnek) tartja, az *-i* képzőt pedig olyan, birtoklást kifejező képzőnek, amely a helynévvé válásban játszott szerepet (tehát a mi fogalmaink szerint helynévképzőnek tekintendő).

A szótárban azonban találunk mindkét itt kikövetkeztetett alapelvnek ellentmondó helynév-etimológiákat is. Az *Ádánd* településnév *-d* elemét — a fentiekkel összhangban — személynévképzőként elemzi ugyan a szótár, az ezzel azonos morfológiai struktúrával bíró (tehát személynév + *-d* szerkezetű) *Acsád* nevet viszont úgy magyarázza, mint amely az *Acsa* személynévből alakult *-d* képzővel (helynévképzővel). Az általa az *-i* képzővel azonos morfémának (valójában annak alakváltozatának) tartott *-j* képzős nevek kapcsán szintén ilyen kettősséget talá-

lunk: míg az *Uraj, Ohaj* településnevek *-j* eleme nála (az *Ura, Aha* személynévhez járuló) birtoklást kifejező képző, az *Apaj -j*-je viszont szerinte (az *Apa* személynévhez kapcsolódva) kicsinyítő-becéző elemként funkcionál. Ezeknél a magyarázatoknál jól láthatóan egy másik (valóban nem elhanyagolható) szempont vezette a jeles etimológust, az, hogy adatolható-e személynévként a képzős variáns vagy sem: az előbbi esetben a kérdéses morféma személynévképző szereppel bír, az utóbbi esetben viszont a helynévvé válást segíti elő. Ám ez a kritérium sem érvényesül következetesen.

KISS LAJOS etimológiaalkotása során körvonalazódni látszik tehát néhány alapelv, amelyek azonban olykor keresztezik is egymás érvényességi körét, de sok esetben inkább a — tudományos kutatásban egyébként ugyancsak fontos — intuíció szerepét láthatjuk a képzők vonatkozásában megnyilvánulni, máskor pedig éppenséggel a nem pontos fogalmazás okozhat félreértéseket.

A helynév-etimológiák ellentmondásai után nyomozva jó néhány példát idézhetünk a FNESz. utáni kutatónemzedék tolla alól kikerült magyarázatok köréből is: efféle hibákat például én magam is elkövettem annak ellenére, hogy az általam alkalmazott megközelítésben a helynévképző fogalmát jól megragadható kritériumok határozták meg. Az Abaúj és Bars vármegyék Árpád-kori helyneveit bemutató történeti-etimológiai szótár (TÓTH V. 2001b) megírása során a FNESz.-hez képest differenciáltabb megfogalmazásokra törekedtem, s ezekben igen nagy hangsúlyt kapott az a BENKŐ LORÁND által hangoztatott alaptétel, miszerint a régi nyelvemlékeink adatainak olvasatában és értelmezésében az „így is lehetett, úgy is lehetett" elv alkalmazása feltétlenül megbízhatóbb eredményekre vezethet, mint a határozottabb állásfoglalás (vö. pl. 1980: 93–94).[33] Jól tükröződik ez a megközelítés például *Csobád* település nevének szócikkében. A *Csobád* név létrejöttében eszerint két lehetőséggel számolhatunk: alakulhatott a *Csaba* személynévből (vö. pl. 1237: *Chaba* szn., PRT. 1: 752, ÁSz. 173) *-d* helynévképzővel, azaz morfematikai szerkesztéssel éppúgy, mint a *Csabád* személynévből (vö. pl. +1214/1334: *Chobady* szn., CDES. 1: 149, ÁSz. 199) metonimikus névadás eredményeképpen. A település- és birtoklástörténeti körülmények ismerete híján, úgy látom, efféle kettőssséggel számolva, több lehetőséget is felvillantva festhetünk leginkább reális képet egy-egy helynév keletkezésének lehetséges útjairól.

Ez az alapelv sérült azonban bizonyos helynevek magyarázata során, amikor is alaposabb indoklás nélkül egyoldalú véleményt fogalmaztam meg a névalakulási folyamat kérdésében. A morfológiai szerkezetüket tekintve azonos felépítésű *Fügöd* és *Karácsond* településnevek esetében például az előbbit egyértelműen

[33] Mert „a bizonytalan realitás még mindig több s a tudomány számára fontosabb, mint a biztos illúzió" (BENKŐ 1980: 93). Ez természetesen nemcsak a szövegemlékeink nyelvi elemzésében követendő alapelv, hanem a szórványemlékek magyar nyelvű tulajdonnévi elemeinek interpretálásában is feltétlenül iránymutatónak kell tekintenünk.

puszta személynévi névadással keletkezettnek, az utóbbit pedig a személynévből képzéssel alakultnak tekintettem (TÓTH V. 2001b: 56, 81). *Zsupcs* és *Kemecs* példája még szemléletesebben mutatja ezt a jelenséget. Mindkét névforma olyan, amelynek csupán *-cs* nélküli változata adatolható személynévként *(Zsup, Keme),* mégis eltérő származtatásukat olvashatjuk a szótárban: *Zsupcs* esetében a *-cs*-t helynévképzőnek, *Kemecs* esetében pedig személynévképzőnek tartottam (TÓTH V. 2001b: 162, 84).

Mindezek fényében jól látható az egyik fontos kérdéskör, ami mellett nem mehetünk el, amennyiben a személynévi helynévadásról nyilatkozni kívánunk: bizonyos, a helynevek és a személynevek alkotásában egyaránt szerephez jutó képzőelemek funkciójának megítélési nehézségei ugyanis például a formáns nélküli személynévi helynevek gyakorisági mutatóit alapjaiban érintik. Csak remélni tudom, hogy a helynévképzés kérdését feldolgozó munka (BÉNYEI 2012) testvérköteteként a közeljövőben a személynévképzés problematikája is monografikus igényű feldolgozásban részesül, hiszen enélkül a fent idézett ellentmondások kiküszöbölésére csak korlátozottan vannak lehetőségeink.[34] E téren is mintaértékű az a problémafelvető képzőtörténeti írás, amelyet MOZGA EVELIN tett közzé nemrégiben az *-s/-cs* képzős ómagyar kori személynevek kérdésében (2013).

A személy- és helynévképzői funkció elkülöníthetősége mellett a szótárakban tapasztalható ellentmondások a személynévi névadásnak egy másik, nem kevésbé fontos tényezőjére is ráirányítják a figyelmet. A helynevek elemzői bizonyos esetekben igyekeznek a neveket etimológiai összefüggéseikben, etimológiai „bokorban" vizsgálni: a FNESz. *Apa — Apaj — Apagy* településnévi szócikkei között például etimológiai vonatkozásokban kapcsolatot és ráadásul a magyarázatokban összehangoltságot is tapasztalunk. Mindhárom névforma puszta személynévi eredetűnek minősül a szótárban, s az *Apaj, Apagy* névformákat mint a helynévhez alapul szolgáló személyneveket KISS LAJOS az *Apa* személynév kicsinyítő-becéző képzős származékaiként értelmezi. Más esetekben azonban a nyilvánvaló személynévi kapcsolat ellenére is egészen más körbe tartozónak ítéltetnek a névalakok: a *Bag* ugyan puszta személynévi helynév csakúgy, mint a *Bagod,* ám arra, hogy a kettő kapcsolatban lenne egymással, nem történik utalás; a *Bagos* pedig egyenesen más etimológiai rétegbe (a szláv jövevényelemek közé) sorolódik át.[35]

---

[34] Azt persze nyilvánvalóan még az ilyen szintézisek birtokában sem gondolhatjuk, hogy akár csak megközelítőleg is minden név kapcsán megnyugtatóan állást tudunk majd foglalni a morfológiai strukturájuk és ezzel összefüggésben a keletkezési módjuk kérdésében.

[35] Nem gondolom persze, hogy az efféle személynevek között okvetlenül lennie kell etimológiai összefüggésnek. Csupán azt kívánom hangsúlyozni, hogy az egyes személynevek közötti esetleges kapcsolat kizárását nem tartom minden megokolás nélkül követendő eljárásnak. Különösen azt látva nem, hogy a régi személynévrendszerben a nevek kapcsolatai milyen rendkívül sokszálúak lehettek.

Ezek a példák azzal a lényeges tanulsággal járnak, hogy a személynévi helynevek vizsgálatát érdemes — a korábbi törekvéseket is követve — n é v b o k r o k r a koncentrálva végezni, s ezeket a névbokrokat ráadásul nem csupán a helynevek között kell együttesen kezelni, hanem előzetesen a feltehető alapként szolgáló személynév kapcsolatrendszerét is célszerű — a lehető legteljesebb kört meghúzva — feltárni. Erre mutattam példát korábban a *Péter* személynévi bokrának felrajzolásakor (TÓTH V. 2016a: 252–256), s ezt a módszert alkalmazom a továbbiakban a helynévi összefüggések kiderítéséhez is.

3. A *Péter* személynév gazdag személynévhálózatát látva (33 különböző származéknév hozható kapcsolatba az Árpád-korban a *Péter* alapnévvel) joggal várhatjuk el azt, hogy a h e l y n é v i r e n d s z e r k a p c s o l a t a i is fontos tanulságokat rejtenek. Önként kínálkozik például ezzel kapcsolatban az a kérdés, hogy melyek azok a személynévi származékok, amelyek helynevekben is felbukkannak, és más oldalról, befolyásolják-e egy-egy személynév gyakorisági mutatói azt, hogy milyen helynévstruktúrában látjuk viszont őket? Ezt a két alapkérdést járom körül a következőkben. Egyetlen összefüggést azonban különösebben mélyreható analízis nélkül is bizonyosra vehetünk, azt tudniillik, hogy minél gyakrabban használatos egy elnevezés személynévként, annál nagyobb eséllyel kerülhet elő a különböző helynévszerkezetekben is. A *Péter* személynévvel pontosan így áll a helyzet: sűrűn előforduló személynév lévén (a *Mihály*-hoz, *Pál*-hoz, *Márton*-hoz hasonlóan) igen gyakori helynévalkotó elemnek látszik.

A településneveket tanulmányozva igencsak feltűnő ugyanakkor, hogy a számos személynévi származék közül szinte kizárólagosan az alapnév, a *Péter* jelentkezik bennük, a képzős formák jóval ritkábban találhatók meg e névfajta egyedeinek alkotórészeként. A *Pete* (1280: *Pethe,* p., t., Z. 1: 45, Bihar vm., RÁCZ A. 2007) és a *Petefalva* (1327/1335: *Pethefolua* [vagy *Pechefolua*], v., Gy. 1: 230; Bács vm., KMHsz. 1.; vö. 1138/1329: *Pete* szn., SZABÓ D. 1936: 134, ÁSz. 628), a *Petény* (1274: *Pethen,* ÁÚO. 9: 107, Nógrád vm., FNESz.) és a *Petend* (1310: *Petend,* v., Gy. 1: 467, Bars vm., TÓTH V. 2001b; vö. 1272: *Peten* szn., Kub. 1: 85–86, ÁSz. 629), a *Pető* (1192/1374/1425: *Peteu,* t., Gy. 1: 218, 236, Bács vm., KMHsz. 1.) és a *Petőháza* (1437: *Pethewhaza,* Cs. 3: 624, FNESz.; vö. 1256: *Petew* szn., H. 3: 20, ÁSz. 632), a *Petenyed* (vö. 1272: *Peten* szn., Kub. 1: 85–86, ÁSz. 629 vagy 1298: *Petena* szn., ÁÚO. 5: 195, ÁSz. 630),[36] a *Petk* (1478: *Pethk,* FNESz.) és a *Petegd* (1374/XVI.: *Petegd,* FNESz.;

[36] A *Petenyed* helynév morfofonológiai szerkezete valószínűbbé teszi a *Peteny* személynévből való alakulás lehetőségét tekintve, hogy a *-d* helynévképző előtt az alapalakjukban rövid magánhangzóra végződő lexémákban a magánhangzó megnyúlik: *alma* > *Almád, Acsa* szn. > *Acsád* stb. Amennyiben a településnév a *Peteny* személynevet tartalmazza, esete arra is példát szolgáltat, hogy a helynévképzők olykor azonos lexikális egység különböző (teljes, illetve csonka) tövéhez járulva is alkothattak helynévi származékot: *Peteny* szn. > *Petenyed* ~ *Petend*

vö. 1258: *Petk* szn., CDES. 2: 432, ÁSz. 633), a *Petre* (1296: *Petre,* Gy. 1: 370, Baranya vm., KMHsz. 1.; vö. 1111: *Petre* szn., DHA. 1: 383, CAH. 36, ÁSz. 634), valamint a *Petresd* (1332–37/Pp. Reg.: *Petresd,* Gy. 1: 654, Bihar vm., RÁCZ A. 2007) és a *Petresfalva* ([1311–13]: *Petresfolua,* v., Gy. 1: 562, Beszterce vidéke, KMHsz. 1.; vö. 1254: *Petres* szn., MES. 1: 415, ÁSz. 634) neveken kívül másoknak nem is nagyon akadunk a nyomára.[37]

Az alapnév, a *Péter* helynévi előfordulásai gyakoriságuk folytán viszont jó lehetőséget kínálnak annak a kapcsolatnak az elemzésére, amit a személynév gyakorisága és a vele alkotott helynév strukturális jellemzői között feltételezünk. Ehhez az analízishez a FNESz. névállományát alapul véve azt találjuk, hogy a *Péter* — talán éppen a személynévként való gyakori használata okán — nemigen alkalmas arra, hogy formáns hozzátoldása nélkül helynévvé váljon: mindössze egyetlen ilyen településnevet ismerünk, az is *Péder* alakban él, vagyis hangalakilag is elszakadva a személynévi alapszótól. Nagy számban alakultak ugyanakkor a *Péter* személynévből képző hozzákapcsolásával településnevek: *-i* képzővel álló *Petri* névformák (pl. az idővel jelzővel kiegészült *Gálospetri, Hernádpetri, Lövőpetri, Mezőpetri, Nagypetri, Pócspetri, Sajópetri, Szinpetri;* a települések összeolvadásával létrejött *Petrikeresztúr, Petrivente*), illetve *-d* képzős *Peterd*-ek (pl. *Peterd,* valamint a jelzős szerkezetű *Botykapeterd, Felsőpeterd, Középpeterd, Magyarpeterd, Mezőpeterd, Nagypeterd, Bakonypéterd; Peterdpuszta*). Azt, hogy ezekben a nevekben feltehetően nem a *Petri* vagy a *Peterd* személynév áll, hanem a *Peter ~ Péter* alapnév, részben e variánsok ritka személynévi előfordulása (lásd mégis +1214/1334: servos […] Pousa, Chaka, *Petri,* ÁSz. 634; 1228/1228/1488: Arnoldus filius *Peterd,* CDES. 1: 149, ÁSz. 631) valószínűsíti, de főképpen az, hogy egyes településnevek adatsorában olykor a képzős és a képzőtlen, valamint a különböző képzőkkel létrejött alakok váltakozását is megfigyelhetjük (pl. 1296: *Peterd* és 1227/1443: *Peter,* Gy. 1: 368, Baranya vm., KMHsz. 1.; 1317: *Petri* és 1332–37/PR.: *Peter,* Gy. 1: 801, Borsod vm., KMHsz. 1.). Emellett továbbá az sem elhanyagolható körülmény, hogy az *-i* és a *-d* egyaránt igen jellegzetes morféma helynévképzői szerepben.

A másik névszerkezet, amelyben a *Péter* személynév gyakori névalkotó elem, a földrajzi köznévvel összetett nevek típusa, ahol a 'lakott hely' jelentésű földraj-

---

helynév. A helynévképzők efféle kettős kapcsolódásával más névpároknál is találkozhatunk: pl. *Beled ~ Beld, Bagod ~ Bagd* (a jelenséghez lásd még BÉNYEI 2009: 99, 2012: 68). A fenti adat mindazonáltal *Petenyéd* hangzású is lehet, ebben az esetben viszont a *Petenye* személynév szolgálhatott hozzá alapul.

[37] A nem települést jelölő helynevek köréből ugyancsak idézhetünk néhány olyan névformát, amely a *Péter* valamely ómagyar kori származéknevéből alakult; pl. *Pete bérce* (1334: *Petheberche,* Gy. 3: 361, 368, Kolozs vm., HA. 3.), *Pete füze* (1308: sub 1 salice que *Petefvzy* vocatur, Gy. 2: 175, erdélyi Fehér vm. alsó rész, HA. 2.).

zi köznévi utótagok sokfélesége tűnik szembe: *Péterfa, Péterfalva, Péterlaka, Péterháza, Péterhida, Péterréve, Pétervására* stb. (Az ezekre vonatkozó történeti adatok a FNESz. szócikkeiben megtalálhatók.)[38]

3.1. Annak további illusztrálására, hogy a személynév gyakorisága és a helynévstruktúra megválasztása között összefüggés lehet, gyakori használatú személynevekből alakult településnevek szerkezeti jellemzőit mutatom be az alábbi két diagramon. (Az adatok forrása ebben a vizsgálatban a FNESz. volt.)

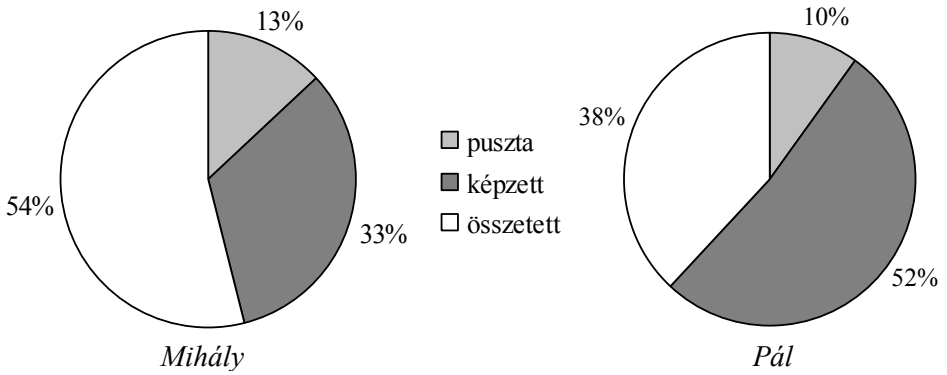

7. ábra. *A* Mihály *és a* Pál *személynévből lett településnevek szerkezeti típusai*

A *Péter* előzőekben taglalt sajátosságait látjuk megismétlődni a *Mihály* és a *Pál* személynevet névalkotó összetevőként felhasználó helynevek szerkezeti típusaiban is: közöttük legfeljebb abban mutatkozik (akár jelentősebb) különbség, hogy egy-egy névnél éppen a képzés vagy az összetétellel való névadás szerepe a dominánsabb. Ez azonban azt a fenti megállapításunkat, miszerint a gyakori személynevek — a személynévi megterheltségükkel összefüggésben — kevésbé alkalmasak arra, hogy önmagukban állva helynévi szerepet betölthessenek, lényegében nem érinti.[39]

Minthogy pedig e gondolat valóságtartalma a személynévi eredetű helynevek nyelvi jellemzői kapcsán éppen nem mellékes, és tágabb érvényű következményei is lehetnek, érdemes más oldalról is szemügyre vennünk.

---

[38] Megjegyzem, hogy míg a *Péter* alapnévvel alakult helynévképzős *(Petri, Peterd)* formáknak a nem településnévi helynevek körében elvétve sem nagyon jutunk a nyomára, az összetett névstruktúra a településnevekhez hasonlóan a mikrotoponimákban is gyakori; vö. pl. *Péter ája* (1224/1291/1389: precipitium […] *Peteraya,* Gy. 1: 696, 715, Bodrog vm., KMHsz. 1., HA. 1.), *Péter fája* (1268: *Peturfaya,* Gy. 2: 223, Esztergom vm., HA. 2.).

[39] Abból a kettősségből, hogy a helynevek legfőbb funkciója az egyedítés, és hogy az ezt a szerepet ellátó helynév mindig megkülönböztet is egyben, közvetlenül adódik az az általánosítás, amit TERHI AINIALA úgy fogalmazott meg, hogy „valami ritka mindig jobban jellemzi az adott helyet, mint valami általános” (2013: 39, lásd még 71 is).

3.2. Egyfajta — keresztszempontokat érvényesítő — kontrollvizsgálat keretében azt igyekszem az alábbiakban felderíteni, hogy vajon mutatkozik-e az itt tapasztalt összefüggés ezúttal nem a személynév, hanem a helynevek irányából közelítve: például egy konkrét terület, vármegye személynévi eredetű településnevei körében. Abaúj megyében az Árpád-korban 145 település neve alakult személynévből, s közöttük a formáns nélküli névadás elsöprő dominanciáját figyelhetjük meg: a személynévből származó helynevek 86%-a ilyen módon jött létre. Összetétellel a személynévi helynévadás során 12%-ban éltek a névadók. A képzett nevek aránya ezzel szemben olyan elenyésző (2%), hogy — mivel érdemi hozadékuk aligha lehet — a továbbiakban ezzel a névstruktúrával itt nem is számolok.

Úgy gondolom, hogy amennyiben van rendszerbeli kapcsolat az egyes személynevek gyakorisága és a helynévi felhasználásuk módja között, annak a térség formáns nélküli, illetőleg összetett személynévi helyneveit — az alapul szolgáló személynév vonatkozásában is — összevetve a felszínre kell kerülnie. Az alábbiakban ezért erre a két névszerkezetre vonatkozóan teszek néhány megfigyelést.

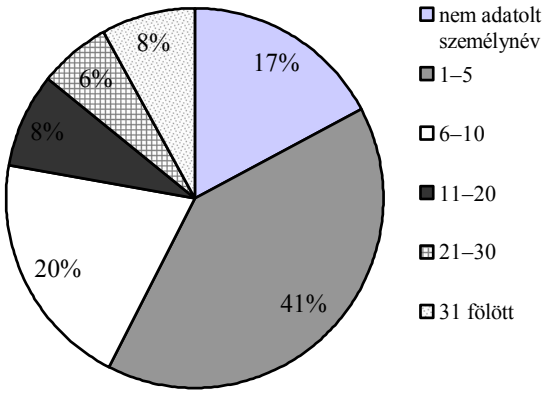

8. ábra. *A személynév gyakorisága és a formáns nélküli személynévi helynevek számának összefüggése az Árpád-kori Abaúj vármegyében*

A 8. ábra diagramja (az egyes körcikkelyek által) azt ábrázolja, hogy a személynévből formáns nélkül alakult településnevek hány százaléka milyen gyakoriságú személynévi alapszóból származik. (Az ábra értelmezéséhez az is hozzátartozik, hogy itt a formáns nélküli személynévi helynevek kategóriáját tekintettem 100%-nak.)

A személynévből formáns nélkül keletkezett településneveknek a 41%-a Abaúj vármegyében olyan személynévből alakult, amely adatainak száma az Árpád-korban 5 alatt van: pl. *Méra* (1256: *Mera,* Gy. 1: 118, vö. 1216>1391: *Mere* szn., Sztp. 1: 101, ÁSz. 535), *Tuzsa* (1300: *Thusa,* Gy. 1: 152, vö. 1226/1550: *Tusam* szn., ÁSz. 770), *Vilmány* (1332–35/PR.: *Vilman,* Gy. 1: 155, vö. 1214/1550: *Vilman* szn., TÓTH V. 2001b); 20%-ához pedig 6–10 közötti előfordulási gyakoriságú személynév szolgált alapul: pl. *Gönyű* (1290: *Gunu,* Gy. 1: 90, vö.

1138/1329: *Gune* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 341), *Szala* (1264: *Zaladienses,* Gy. 1: 141, vö. 1238: *Zala* szn., HOkl. 7, ÁSz. 837), *Toka* (1221/1550: *Tuka,* Gy. 1: 151, vö. 1138/1329: *Tuca* szn., SZABÓ D. 1936: 132, ÁSz. 765). A nevek 17%-ában a személynévi alapszó bizonytalan, mivel a feltételezett személynév magyarországi oklevelekben nem adatolható, csak más nyelvek (pl. német, szláv) személynévszótáraiban jutunk a nyomára: pl. *Csenyéte* (1243: *Chenata,* Gy. 1: 76, 79, vö. cseh *Čeněta* csn., TÓTH V. 2001b), *Enyicke* (1270/1369: *Enyske,* Gy. 1: 76, 78, vö. szlk. *Janisko* szn., TÓTH V. 2001b), *Gönc* (1270/1272: *Gunch,* Gy. 1: 88, vö. ném. *Gun(t)z* szn., TÓTH V. 2001b). A gyakoribb személynevekből átlagosan a településneveknek mindössze 6–8%-a alakult a vármegye területén: például *Bénye* (1293/1496: *Benye,* Gy. 1: 150, vö. 1219/1550: *Bena* szn., ÁSz. 108), *Szolnok* (1256: *Zonuk,* Gy. 1: 125, vö. 1213/1550: *Zounuk* szn., ÁSz. 857), *Szemere* (1243: *Scemere,* Gy. 1: 144, vö. 1222/1344: *Zemere* szn., CDES. 1: 203, ÁSz. 845).

A helynévi összetételek előtagjaként szereplő személynevek kapcsán viszont — ahogyan ezt az alábbi diagram mutatja — egészen más megoszlást tapasztalunk. (Itt az összetett személynévi helynevek kategóriáját vettem 100%-nak.)

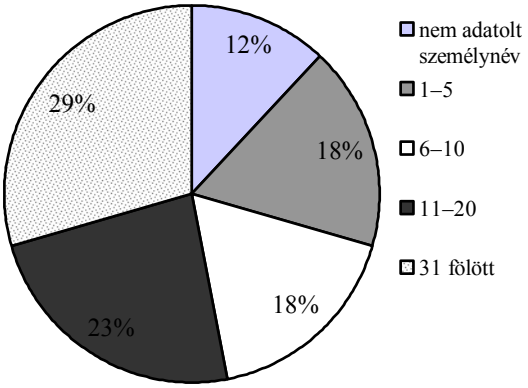

9. ábra. *A személynév gyakorisága és az összetett személynévi helynevek számának összefüggése az Árpád-kori Abaúj vármegyében*

Amíg az előző névszerkezeti típusban az olyan személynévből alakult településnevek kategóriája, amely 31-nél több adattal dokumentálható, mindössze 8%-os arányt képviselt, ebben a szerkezeti típusban 29%-ot tesz ki; az a kategória, ami a formáns nélküli személynévi névadásnál a neveknek szintén alig 8%-ában van jelen (vagyis a 11–20 közötti gyakorisági értéket mutató személynévből lett nevek csoportja), itt 23%-ot mutat. A ritka személynévi alapszóból származó településnevek aránya ugyanakkor az összetett névstruktúrában jóval kisebb (18%), mint a formáns nélküli személynévi névadás esetében (41%).

Úgy vélem, ezeknek az egybevetéseknek a fényében nemigen maradtak kétségek bennünk afelől, hogy egy-egy személynév gyakorisága (ha úgy tetszik, nép-

szerűsége) bizonyos mértékig a vele alkotott helynév strukturális felépítését is meghatározza. Ez másképpen fogalmazva azt jelenti, hogy mivel az egyes személynevek használati-gyakorisági mutatója a névkompetenciának éppen olyan sajátos összetevője, mint maguk a helynévmodellek, egy-egy személynév felhasználásakor jó esélyekkel megjósolható, hogy a helynévadás aktusában a névadók milyen helynévszerkezetet részesítenek előnyben.

4. E rövid, de megítélésem szerint lényeges kitérő után térjünk vissza ismét a *Péter*-nek és a származékainak a helynevekbeli előfordulásából leszűrhető tanulságokhoz! Ezzel összefüggésben ugyanis egy kérdés még megválaszolásra vár. Mi állhat annak a hátterében, hogy a *Péter* személynévvel kapcsolatba hozható s z e m é l y n é v i s z á r m a z é k o k közül csupán néhány vett részt helynevek alkotásában? A személynévi forma gyakori vagy ritka volta önmagában erre nyilvánvalóan nem lehet elegendő indok, hiszen míg bizonyos gyakori személynévi alakok (mint például a *Petes* vagy a *Peterke*) nem találhatóak meg helynevekben, egyes ritkább elemek (mint a *Peteny*) viszont igen. A gyakoriság bizonyos fokig természetesen magyarázatot nyújt, de a jelenség megértéséhez véleményem szerint további tényezők mérlegelésére is feltétlenül szükség van.

Felvethetjük például azt a lehetőséget, hogy e személynevek státuszában (azaz személynévi szerepében) különbségek lehettek. Azok a személynevek, amelyek a *Péter* affektív (becéző) származékaiként éltek a korban, aligha kerülhetnek elő a helynevekben (és főleg nem a településnevekben), minthogy ebben a tulajdonnévcsoportban nem szokás affektív neveket alkalmazni (nem is szólva arról, hogy e névadatok ráadásul hivatalosnak számító jogi iratokban rögzítve maradtak ránk):[40] a helynevek részeként a becéző névformák helyett ebből adódóan az alapnevet (a *Péter* névalakot) találjuk meg. Amely névformák viszont a *Petrus* névből különféle névrövidítési eljárásokkal és képzőelemek hozzákapcsolásával mint a magyar személynévrendszer tagjaivá váló alapnevek születtek meg, a *Péter*-rel egyenértékű elemek lévén alkalmasak voltak helynévi szerep betöltésére. Ha a gondolatmenetet megfordítjuk, mindez némileg sarkítottan fogalmazva azt is jelenthetné, hogy azok a *Péter* személynévvel etimológiai kapcsolatban lévő névformák, amelyek helynevekben (főleg településnevekben) előfordulnak, önálló (vagy önállósult) személynévnek tartandók, míg azok, amelyeket nem találunk meg helynevek részeként, őrizték a kapcsolatukat a *Péter* névvel, attól nem különültek el, annak becéző származékai lehettek. Ez a feltételezés éppenséggel reális is lehet, ahhoz azonban, hogy fölötte nagyobb bizonyossággal (akár pozitív, akár

[40] Másként gondolkozik a kérdésről BÁRCZI GÉZA, aki szerint a névadó közösség nemegyszer nem a birtokos alapnevének, hanem a becéző származékának felhasználásával alkotott településnevet, a „hízelgő-kedveskedő" elnevezéssel is igyekezve a birtokos jóindulatát megnyerni (1958a: 159). A régi magyar településnév-adás alapvető sajátosságainak ismeretében e kijelentéssel aligha érthetünk egyet.

negatív) ítéletet mondhassunk, előzetesen a becéző képző vagy személynévképző kérdésében kellene állást foglalnunk. A személyneveken szereplő képzőelemek funkcionális ügyeinek tisztázása ugyanakkor meglehetősen komplikált feladat, s leginkább az ómagyar kori személynévképzés aprólékos feltárásának keretében végezhető eredményesen el. A mostani témánk szempontjából pedig különösen az olyan morfémákkal kapcsolatban lenne alapvető jelentősége egy efféle képzőelméleti megalapozásnak, amelyek a személynévképzésen túl a helynévképzésben is aktív szerepűek voltak (mint amilyen például a *-d* képző).

Anélkül tehát, hogy a képzőfunkció részletkérdéseibe itt most belemerülnénk, egy olyan felvetést talán megengedhetünk, amely esetleg a *Péter* személynév névbokrával kapcsolatba hozható helynevek sajátos megoszlására is magyarázatot nyújthat. A szóbeliség és az írásbeliség össszefüggéseit boncolgatva (vö. TÓTH V. 2016a: 75–112) arra mutattam rá, hogy az Árpád-kor oklevélírói gyakorlatában a személyek megnevezésének rögzítésében a *Petrus* formák nagy gyakoriságát részben az okozza, hogy a *Péter* alapnév valamennyi származéknevét ezzel a formával latinosították (az ezt támogató érveket lásd főképpen i. m. 97–100).[41]

Talán efféle, „normatív" alakot kereső eljárást gyaníthatunk a *Péter* személynévvel összetartozó származéknevek helynévi felhasználása terén is azzal az eltéréssel, hogy a helynevek részeként — más oklevélírói normákhoz igazodva — sohasem a személynév latinosított változata jelentkezik, hanem a *Péter* alapnév mint egyfajta „normatív" névvariáns.[42] Megítélésem szerint ez is magyarázhatja a *Péter* igen sűrű helynévi előfordulásaival szemben a származékneveknek csupán szórványos, szinte egyedi jelleggel való feltűnését helynévi szerepkörben. E gondolattal kapcsolatban mindazonáltal egy ellenvetésnek is feltétlenül helyt kell adnunk. A helynevek sokat emlegetett jogbiztosító szerepét ismerve ugyanis aligha képzelhetünk el az oklevél írójának részéről bármiféle, a helynevek névtestébe történő olyan mértékű beavatkozást, amely ezt az alapvető funkciót sérthetné. Úgy vélem azonban, hogy a falu birtokosának *Petres, Pető, Petk* stb. származékneve helyett a *Péter* alapnév szerepeltetése a helynévszerkezetben talán nem is minősülhetett ilyen típusú beavatkozásnak, a korabeli névhasználat ugyanis az alakváltozatokra, fonológiai variánsokra jól láthatóan úgy tekint, mint egyazon nevekre.

---

[41] Ez a felvetés persze azt a további következtetést is megengedi (s erre ugyancsak tettem utalást a fenti helyen), hogy a korabeli névismeret, névkompetencia a *Pete, Petk, Petes* stb. névformák kapcsolatát a *Péter* ~ *Petrus* alapnévvel evidensnek tekintette. Enélkül ugyanis az említett latinizálási eljárás sem realizálódhatott volna.

[42] Az oklevélírók kezét a helynevek és a személynevek oklevélbeli rögzítésében eltérő szabályok vezethették. Ezt a korábbiakban számos érvvel igazoltuk már (lásd ehhez TÓTH V. 2016a: 75–112), e helyütt ezek sorát még egy továbbival megtoldhatjuk. Nemegyszer tapasztaljuk ugyanis azt, hogy az oklevél szövegében egy-egy birtokos neve latinosítva szerepel ugyan, de ugyanez a személynév a település nevében magyarul áll: pl. 1279: v. Neugrad […] quam quondam *Marcellus* nomine suo *Marcelfoluua* nuncupavit (NÉMETH P. 2008: 176).

Szemléletesen igazolja ezt a névfelfogást például az is, hogy a középkori oklevelek szövegében az *alio nomine, seu, sive* stb. vagylagos névhasználatot kifejező szerkezetekben szinte kizárólagosan valódi helynévi szinonimákat szerepeltetnek a nótáriusok, pl. 1353: *Saap* alio nomine *Chymbahaza* (Cs. 1: 217), 1416: *Rakonchas* alio nomine *Zenegetew* sive *Wyfalu* (Gy. 2: 537) stb. (lásd a jelenségről részletesen TÓTH V. 2008b). A *Szancsal ~ Böszörményszancsal, Cseh ~ Csehi, Páli ~ Páltelek* alakváltozatokat az oklevelek lejegyzői éppen úgy nem rögzítették tehát efféle megfogalmazásokban, mint a *Barancska ~ Brancska* típusú fonológiai variánsokat vagy fonológiai névpárokat. Ezek a névalakok ugyanis még abban az esetben sem minősültek az iratok (és a névhasználók) számára „más nevek"-nek, ha adott esetben — mint az talán a *Barancska ~ Brancska* kapcsán feltehető — más-más (magyar és szláv) névrendszerhez is tartoztak (vö. KENYHERCZ 2013: 31). Mindezek fényében pedig a *Jakusfalva ~ Jakabfalva* névváriánsoknak (Zala vm.) nemcsak a névhasználati, de a jogi értékében sem igen kell különbséget feltételeznünk — sem a névhasználók, sem pedig a hivatalos iratok rögzítőinek szempontjából nézve sem. Mivel azonban e felvetések konkrét, jelentősebb számú névadaton való igazolása nem áll módunkban, e kérdésben határozottabban nemigen foglalhatunk állást. (A személynév-gyakoriság és a személynévi helynévadás összefüggéseiről lásd még TÓTH V. 2009a is.)

2. A történeti helynév-tipológia és a személynévi helynévadás

1. A személynévi helynevek általános elméleti kérdéseivel szorosan összefüggően, de egyúttal az egyes névszerkezeti típusok bemutatását is előkészítve szólnunk kell arról is, miképpen fogja fel a helynevek rendszertani helyét a történeti helynévkutatás, és miképpen jelöli ki a velük kapcsolatos feladatok legfőbb sarokköveit a történeti helynév-tipológia. Azt, hogy ennek a problémakörnek itt teret szenteljek, több körülmény is indokolttá teszi. Egyrészt az, hogy éppen a személynévi, azon belül is elsősorban az úgynevezett puszta személynévi helynevek kérdése az, amely a történeti helynév-tipológiában bemutatott helynévtípusok közül a legélesebb hangú vitákat váltotta ki. Másrészt pedig azért célszerű a további alfejezetek előtt kitérnünk a történeti helynév-tipológia problematikájára, mert úgy látom, hogy e tipológiai felfogás szemléleti háttere nincs kellően végiggondolva, ezáltal pedig — mivel az alapok nyilvánvalóan meghatározzák a rájuk épülő egészet — magának az elméleti konstrukciónak is erősen rogyadoznak a falai. A következőkben ezért azt igyekszem röviden, csupán vázlatosan bemutatni, hogy milyen szemléleti problémákat vet fel általában, és ennek eredményeként milyen ellenmondásokkal küzd a magyar helynevek történeti tipológiája, miképpen lehetne ezeket esetleg orvosolni, és ezzel egyidejűleg milyen elvek mentén haladva lehetne egy szemléletében és módszereiben egyaránt megújított tipológiai keret alapköveit lerakni.

A helynevek tipológiai keretben való vizsgálata kifejezetten újszerű és előremutató gondolata volt a 20. századi történeti helynévkutatásnak, amely — ha megfelelő szemléleti alapokkal társul — igen eredményes és gyümölcsöző közelítésmódnak bizonyulhat ma is. Ehhez azonban az alapok átértékelésére, újragondolására van szükség, s ez a feladat ráadásul azért is egyre sürgetőbb, mert a történeti helynév-tipológia — itt most főképpen a magyar tudományosságban betöltött szerepét hangsúlyozva — több tekintetben is önmagán jócskán túlmutató jelentőséggel bír. Eredményei hasznosulnak ugyanis egyrészt a társtudományok, legfőképpen is a t ö r t é n e t t u d o m á n y számos kutatási területén: bizonyos időszakokra vonatkozóan a település- és népességtörténeti vizsgálatokat például igen hatékonyan segíthetik. „A korai magyarság történetének kutatásában — a közvetlen forrásanyag nagymértékű hiányának mintegy a pótlásaként is — régóta sajátos tárgy- és érdekközösségbe kerültek a nyelvtudományi, a névtudományi és a település- és népességtörténeti jellegű vizsgálatok. Ez a tudománytörténeti vonulat a tudományos komplexitás igényeinek és ígéretességének megfelelően

csak a legnagyobb örömmel konstatálható, sok gyümölcsöt hozott már eddig, és hozhat nyilván a jövőben is." (BENKŐ 1998: 111, lásd még 1970: 15, 1997b: 9, illetve TÓTH V. 2015: 172 is). Ehhez azonban elengedhetetlenül fontos a széleskörű kritikai szemlélet és elemzés, amely a történeti kutatásokban is lényeges módszertani segédeszközként használt történeti helynév-tipológiával kapcsolatban azt jelenti, hogy a nem helytálló nézetekkel, álláspontokkal le kell számolni, s az egyes „babonaként továbbhurcolt" téziseket, dogmákat újra mérlegre téve azok igazságtartalmát objektíven felül kell vizsgálni. Azáltal ugyanis, hogy a történeti helynév-tipológia esetlegesen hibás alapelvei téves történeti (településtörténeti, népességtörténeti, művelődéstörténeti stb.) következtetésekhez is vezethetnek, a névkutató felelőssége a saját kutatási területén belül és azon kívülre hatóan is jelentősen megnő, mondhatni „más dimenziót nyer" (vö. BENKŐ 1997b: 8–9).[1]

A helynévkutatásban — elsősorban a régi korok nyelvi és történeti viszonyainak feltárásával összefüggésben — jó ideje fontos követelményként áll a kutatók előtt a komplexitásra való törekvés és az interdiszciplináris közelítésmód alkalmazása. Ez azt jelenti, hogy bizonyos történettudományi problémákat, mint például az Árpád-kor magyarságtörténetének jó néhány kérdését a történeti nyelvtudomány és a történeti névkutatás eredményei nélkül tárgyalni nemigen lehet, e téren tehát a nyelvtudomány és a történettudomány képviselőinek hathatós együttmunkálkodására, egymás kölcsönös segítésére, kiegészítésére van szükség (BENKŐ 1997b: 9, HOFFMANN 2008b: 22, vö. még TÓTH V. 2015: 172). Annak azonban, ha az együttműködéshez szükséges egyensúlyi helyzet felborul, és a történeti névkutatás bizonyos korokra vonatkozóan éppenséggel nem tud lépést tartani a történettudományi vizsgálatok felgyorsuló ütemével, súlyos következményei lehetnek. A nyelvészet eredményeit számos kérdésben nélkülözni nem tudó történészek ilyen esetekben ugyanis sokszor idejétmúlt, korszerűtlen, sőt nem ritkán téves nézetekre kénytelenek támaszkodni, amelyek a ma tudományos követelményeinek és igényeinek nem felelnek meg (vö. HOFFMANN 2008b: 22). Éppen így áll a helyzet a történeti helynév-tipológia alapjaival is.

A megbízható tipológiai keretek ugyanakkor nemcsak a szakmák együttműködése szempontjából fontosak, hanem — a *névtörténeti kutatások* határain belül maradva — az alapvetően fontos szintézisek létrehozása szempontjából is. BENKŐ LORÁND közel fél évszázada fogalmazta meg azt az igényt, hogy a névtudomány elméleti és módszertani kérdéseinek vizsgálatára nagyobb figyelmet kell fordítani, és ezzel összefüggésben olyan nagyszabású szintézisek megalkotására kell törekedni, amelyekben a tulajdonnevek egy-egy tágabb

[1] A helynevek történeti forrásértékének problematikáját több kutató is érintette munkáiban, legutóbb HOFFMANN ISTVÁN tett ezzel összefüggésben fontos elméleti megállapításokat (2008b). Minthogy ezt a kérdéskört a későbbi alfejezetekben több ízben is érintem majd, e helyütt részletesebben nem térek ki rá.

kategóriájának átfogó bemutatása és különböző szempontú értékelése mellett az elvi tanulságok és módszerbeli problémák is alapos kifejtésben részesülnek (1970: 14). Az a körülmény ugyanis, hogy a nyelv- és névtörténeti részletkutatásokban felhalmozódó eredmények nem állnak össze nagyobb szintézisekké, több szempontból is jelentős korlátként áll a névkutatás előtt. Amellett ugyanis, hogy elállja a szélesebb körű kutatásoknak az útját, illetve a kutatási teljesítményeknek sem nyújtja a szisztematikus feldolgozások nagyobb bizonyosságát, az ismeretek töredezettsége miatt ráadásul éppen a nevekre vonatkozó legalapvetőbb kérdésekben nem vezet el megnyugtatóan kikristályosodó állásfoglalásokhoz (vö. HOFFMANN 2005: 117–118).

KRISTÓ GYULÁnak azzal a véleményével, miszerint „minden szempontra ügyelő, a valóságot legpontosabban tükröző névtipológiai szintézist csak valamennyi névtípus monografikus feldolgozása után lehet majd adni" (1976: 5), csak részben érthetünk egyet. A névtipológia alapelveit, elméleti és módszertani kereteit, követelményeit ugyanis előzetesen mindenképpen szükséges kijelölni, hiszen a névtípusok feltárását magukra vállaló szintézisek is természetesen ezek alapján építkezhetnek. Ezt a gondolatot már csak azért is érdemes szem előtt tartanunk, mert az eredmények nagymértékben függnek attól, hogy átfogó vizsgálataink során mennyire megbízható nyelvészeti ismeretekre (sőt általában nyelvszemléletre) és milyen kutatási módszerekre alapozunk. Ezek előzetes meghatározására, a sarokpontok rögzítésére ezért mindenképpen szükség van.[2]

2. A történeti helynév-tipológia (és általában a helynév-tipológiák) kimunkálásához az a körülmény szolgáltatta az a l a p g o n d o l a t o t , hogy a név a maga egyedi mivoltában szükségszerűen kevesebbet mond, csekélyebb bizonyító erővel rendelkezik; a neveket csoportosan, mintegy „nyalábokban" vizsgálva s a közös jellemzőiket számba véve ugyanakkor a tudományos jelentőségük nem kis mértékben megnőhet (vö. BENKŐ 2002: 12). Az a felismerés, miszerint bizonyos névkategóriák (elsősorban a településnevek körében) a szemantikai tartalmukat, a morfológiai struktúrájukat, továbbá az etimológiájukat tekintve egyezéseket mutatnak, azaz névtípusokba tömörülnek, késztette a történeti helynevek kutatóit az elmúlt század elején-közepén arra, hogy megkíséreljék a településnevek egyfajta tipológiai rendszerét felvázolni. Azt azonban, hogy ezt az alapvetően nyelvészeti jellegű törekvést elsősorban a t ö r t é n e t t u d o m á n y i g é n y e i n e k és történettudományi céloknak való megfelelési kényszer határozta meg, jól tetten érhetjük e tipológia megalkotóinak, MELICH JÁNOSnak (1925–1929) és KNIEZSA ISTVÁNnak (1938, 1943–1944) a munkásságában. Mindketten arra törekedtek ugyanis, hogy a nyelvtudomány, azon belül is legfőképpen a helynevek segítségé-

[2] Éppen ilyen ösztönzéstől hajtva nem várt egyébként maga KRISTÓ GYULA sem a „szempontjai" közreadásával az említett szintézisekre.

vel — egyfajta tudományos módszertant kidolgozva — megrajzolják a Kárpát-medence honfoglalás kori, illetőleg 11. századi etnikai képét. Ilyen célkitűzések fényében aztán teljesen érthető az is, hogy KNIEZSA ISTVÁN a tudományos diszciplínák rendszerében a helynévkutatás helyét a településtörténet segédtudományai között jelölte ki (1943–1944: 111, a gondolathoz lásd még KRISTÓ 1976: 3, 5 is).

Szókincstörténeti összefoglalásában BÁRCZI GÉZA a régi magyar helynevek kutatásának addigi eredményeit elsősorban KNIEZSA munkái nyomán rögzítette, de egyúttal a történeti helynév-tipológia kapcsán annak nagyon is egyoldalú történettudományi irányultsága miatt a nemtetszésének is hangot adott. A legkevésbé sem tartotta ugyanis üdvözlendőnek azt a tendenciát, hogy „a nyelvészek földrajzinév-kutatása […] meglehetősen történeti célúvá vált, s a kérdések tulajdonképpen nyelvi, névtudományi része erősen háttérbe szorult" (1958a: 145). BÁRCZI GÉZA szemléletében jelenik meg elsőként tehát a történeti helynév-tipológiával összefüggésben az a jogos és valójában mindmáig érvényesnek tartható igény, amit aztán mások munkáiban is olvashatunk, hogy tudniillik „a nyelvész-névkutató a nyelvi analízis eszközével járuljon hozzá a nevek vizsgálatában más tudományok által felmutatott eredményekhez" (HOFFMANN 2003: 170; a történeti helynév-tipológiáról e munkában további részletes elemzés is található: 169–179, de a kialakulásának tudománytörténeti összefoglalásához lásd még KRISTÓ 1976: 4–5 is).

A KNIEZSA által rendszerszerű módon kidolgozott magyar történeti helynév-tipológia az eredeti (ám aligha reálisan kitűzött) célját, azt tudniillik, hogy e módszerrel — az adatolás esetlegességét kiküszöbölve — megállapítható legyen az egyes településneveknek és az általuk jelölt településeknek a keletkezési ideje, nem tudta időtálló módon megvalósítani. Feltétlenül pozitív hozadékaként kell ugyanakkor kiemelnünk és elismernünk azt, hogy a különböző névtípusok tárgyalása ettől függetlenül is jelentős mértékben előbbre vitte a magyar történeti helynévkutatás ügyét. A helynév-tipológia keretei között megjelent ugyanis a névtörténeti kutatásokban a r e n d s z e r s z e m l é l e t ű közelítésmód csírája, és bár ez a rendszerfelfogás nem azonos azzal a rendszerközpontúsággal, amely a mai helynévkutatásban egyre szélesebb körben érvényesül, és annak fő sodrát meghatározza, de az a friss gondolat, hogy a nevek egyedi vallomása mellett a nagyobb névcsoportokat is vallatóra kell fogni, feltétlenül pezsdítőleg hatott a magyar névkutatásra. Jól mutatja ezt az a körülmény is, hogy megszülettek az első olyan történeti helynév-monográfiák, amelyek valamely névtípus nyelvi (és részben nyelven kívül) sajátosságait igyekeztek felderíteni: KÁZMÉR MIKLÓS a *falu* lexémát tartalmazó településneveknek (tehát egy lexikális-morfológiai típusnak, 1970), MEZŐ ANDRÁS pedig a patrocíniumi eredetű településneveknek (tehát egy szemantikai típusnak, 1996) szentelt önálló kötetet. De a történeti helynévkutatásnak ebbe a vonulatába illeszkedik bele RÁCZ ANITA nemrégiben

közreadott monográfiája is a népnévből alakult településnevek kérdéséről (2016a). E feldolgozások alapját részben éppen a történeti helynév-tipológia teremtette meg még akkor is, ha e munkák szerzői nem tudtak a KNIEZSA-féle tipológiai gondolkodással annak minden részletét illetően azonosulni. Ennek ugyanis a legfőbb nehézségei jó ideje egyértelműen megmutatkoznak, s az alábbiakban ezek közül emelek ki néhány fontos körülményt.

3. A történeti helynév-tipológiának a k r o n o l ó g i a az egyik olyan kulcskérdése, amelyre nagyívű következtetéseket alapoztak a nyelv- és a történettudomány kutatói. Abból kiindulva ugyanis, hogy a helynevek típusai között időben (és térben is) eltérések mutatkoznak, vagyis egyes névtípusok csak bizonyos korokban szokásosak, később viszont már nem, a névtípusok némelyikéhez kronológiai értéket rendeltek hozzá a névkutatók (vö. pl. KNIEZSA 1943–1944: 112, 1960, BÁRCZI 1958a: 149 stb.). Korjelző értékűnek minősítették többek között az *-i* helynévképzővel alakult neveket (BENKŐ 2003a: 111–112), ilyen szerepűnek gondolták továbbá a *-d* képzőt is (BÁRCZI 1958a: 155), de a szemantikai típusok közül ebben a vonatkozásban a foglalkozásnévi (HECKENAST 1970: 12, 35–50) és a törzsnévi lexémát tartalmazó helynevek (MELICH 1925–1929: 342, 359–360, KNIEZSA 1938: 371), valamint az Árpád-ház hercegeinek nevét fenntartó puszta személynévi településnevek (pl. GYÖRFFY 1970c: 200) is többrendben ide sorolódtak (ezekről a típusokról összefoglalóan lásd HOFFMANN 2016: 40–41, illetve 2014a: 212). A kronológiai értéknek tehát azért tulajdonítottak nyelvész és történész szakemberek egyaránt nagy jelentőséget, mert ez alapján akkor is meghatározhatónak tekintették egy-egy (az adott típusok valamelyikébe tartozó) helynév keletkezési korát, ha arra régi adatot nem is ismerünk (BÁRCZI 1958a: 149).

A problémát ebben a kontextusban szemlélve pedig egyáltalán nem meglepő, hogy a történeti helynév-tipológia kapcsán a legtöbb vita kétségkívül a névtípusok kronológiai értékének és határainak meghúzása körül bontakozott ki. Ennek merev keretein — a saját tevékenységét egyfajta „revízióként” ítélve meg — elsősorban KRISTÓ GYULA igyekezett lazítani (1976): bőséges példatárral mutatott rá a legjelentősebb helynévtípusok kapcsán a korábban kijelölt időhatárok tarthatatlanságára, és többnyire mindkét irányban ki is tágította azokat. A névtípusok kronológiai összefüggései KRISTÓnak köszönhetően részben átértékelődtek tehát, a tipológia alapgondolatai azonban — a kronológiai keretek fellazulásán túl — mindeközben mit sem változtak, s ráadásul a helyneveknek e módszerekkel történő vallatóra fogását továbbra sem elsősorban a helynévkutatás vagy a nyelvtörténetírás szempontjából érezték a kutatók fontos feladatnak, hanem a névtipológia eredményeit széleskörűen hasznosítani kívánó társtudományok, főképpen a történettudomány (azon belül is a népesség- és településtörténet), valamint a történeti földrajz szempontjából. Ennek a kettős törekvésnek KRISTÓ GYULA egészen határozottan hangot is adott akkor, amikor a történeti helynév-tipológiával kapcso-

latos feladatokat a következőképpen jelölte meg: máig nagy hatású munkájában azokat a szempontokat igyekezett közreadni, amelyeket alkalmasnak gondolt arra, hogy „a ma használatos névtipológiai rendszer számos megállapítását megkérdőjelezzék, és segítsenek egy új rendszer kronológiai határainak kijelölésében, illetve ráirányítsák a figyelmet egy, a hazai szakirodalomban alig-alig tárgyalt módszertani kérdésre: a földrajzi nevek történeti forrásként való felhasználására" (1976: 5, a kiemelések tőlem: T. V.). De ezt hangsúlyozta — más tekintetben éppen KRISTÓval vitába keveredve — MAKKAI LÁSZLÓ is, aki a KNIEZSA–BÁRCZI-féle tipológiát a magyar történet- és nyelvtudomány egyik legértékesebb és legmaradandóbb alkotásának (s mint ilyet alapjaiban megkérdőjelezhetetlennek) tekintette, amely nélkül „korai történetünk számos kérdésében tanácstalanul tapogatóznánk" (1979: 106).

Arra, hogy az egyes helynévtípusokhoz rendelt kronológiai érték miként szolgált település- és népességtörténeti kutatásokhoz alapvető módszertani elvként, számos példát idézhetnénk a szakirodalomból. E helyütt azonban mindössze néhány olyan munkát említek meg, amelyek szerzői az Árpád-kor időszakára vonatkozóan köztudottan jelentős forráshiánnyal küszködő Erdély korai történeti viszonyainak megrajzolásához használták fel a középkori helynevek vallomását, s mindeközben nagy súlyt helyeztek azok kronológiai jellemzőire. BENKŐ LORÁND Dél-Erdély településtörténeti kérdéseinek tisztázásában vette igénybe a történeti helynév-tipológia segítségét (2002), illetve több e terület történeti kérdéseit taglaló tanulmányában is épített annak eredményeire (pl. 1991). Nem mulasztotta el mindazonáltal a kutatók figyelmét arra sem felhívni, hogy az egyes helynévtípusok inkább csak virágkorukat jelző mivoltukban, illetőleg jobbára csak nyalábosan, egymást igazolva szolgáltathatnak bizonyos kronológiai fogódzókat egyes vidékek településrajzához (1998: 119). Ugyancsak településtörténeti kérdések foglalkoztatták a régész BOTÁR ISTVÁNt is, aki Csík Árpád-kori történetét úgy igyekezett megrajzolni a területre vonatkozó korábbi kutatási eredményekkel jórészt szembehelyezkedő dolgozatában, hogy a régészeti adatok mellett a helynévtípusok kronológiai jellemzőit is mérlegre tette (2008).

Ezeket a kutatási módszereket látva és azt tapasztalva, hogy milyen mértékben támaszkodnak a kutatók a település- és népességtörténeti vizsgálataik során a helynévtípusokkal kapcsolatban tett kronológiai megállapításokra, a történeti helynév-tipológia nyelvtudományi igényű megújítása még sürgetőbb feladatnak tűnik. A nyelvészet és a névtudomány oldaláról szemlélve ez az elmélet ugyanis — BENKŐ LORÁND egyik kedvelt metaforáját kölcsönvéve —, ha lehet, még több sebből vérzik. Még ha esetleg el is tudnánk fogadni azt a gondolatot, hogy a nyelvi jelenségeknek (például egy-egy helynévtípusnak) lehetnek kronológiai kötöttségei, ezeket olyan markáns határokkal, ahogyan tette azt a történeti helynév-tipológia még KRISTÓ revízióját követően is, elméletileg sem igen lehet kijelölni: mégpedig több okból kifolyólag sem.

Nem adható meg egyrészt a névtípus kezdőpontja, hiszen a helynevek (és így a helynévtípusok) feltűnése a középkori forrásokban teljesen esetleges (és területileg sem egyenletes), aminek folytán a kutató igen erősen ki van szolgáltatva az oklevelek adatainak (vö. BENKŐ 2002: 62). Az adatok fennmaradásának esetlegességén túl egy-egy helynév ráadásul nem a keletkezése pillanatában bukkan fel (erre csak a legritkábban találunk példákat a jogi rendeltetésű iratokban), hanem akkor, amikor valamilyen jogeset kapcsán belefoglalják az oklevélbe, ám ekkor akár már évszázadok óta létezhetett. Az oklevelek dátumai tehát nem a név keletkezését, hanem a fennállását minősítik kronológiailag (KRISTÓ 1976: 5, vö. még MOLLAY 1970: 353, SOLYMOSI 1972: 179, BENKŐ 1998: 119, 2003a: 125, HOFFMANN 2005: 119, 2016: 42, RÁCZ A. 2015a: 20, 2016b: 54 is).

Nem adhatjuk meg másrészt azokat az időpontokat sem, amelyek az egyes helynévtípusok keletkezésének lezárulását jeleznék, ezek meghatározását ugyanis szintén több tényező akadályozza. A szakirodalomban nagy hangsúlyt kapott például az analógia „újrateremtő hatása” (vö. BENKŐ 2002: 62, illetve KRISTÓ 1976 több helyén), az tudniillik, hogy a meglévő névstruktúrák mintája bármely korban lehetővé teszi a névrendszerbe tipológiailag egyébként maradéktalanul beilleszkedő névformák létrehozását, függetlenül attól, hogy az adott időszakban az a struktúra éppen gyakori-e vagy sem (a produktivitás és az analógia viszonyáról a következőkben bővebben is szólok).[3] Bizonyos helynévfajták jellegzetes típusainak, például egyes településnév-típusoknak a visszaszorulásában emellett olyan külsődleges körülmények is feltétlenül szerepet játszottak, hogy az adott helynévfajtáknak, jelen esetben maguknak az újonnan keletkező településneveknek a száma is lecsökkent egy idő után, minthogy ez csupán nyelvi kísérő jelensége volt a településszerkezet és a településrendszer kialakulásának, illetve változásának. Amikor tehát ez a folyamat lelassult vagy akár visszafordult (gondoljunk csak a települések pusztulására), ez természetesen a településnevek állományára is hatással volt (vö. ehhez RÁCZ A. 2015a: 21–22, HOFFMANN 2016: 44).

[3] E téren legfeljebb olyan megszorítást tehetünk, hogy valamely szó- vagy névalkotási eljárás abban az esetben zárulhat le végérvényesen, ha a benne részt vevő elemek már nem produktív elemei a nyelvnek: ilyen lehet egy a nyelvből kieső szócsoport (mint amilyen például a törzsneveké) vagy egy elavult képző (vö. HOFFMANN 2014c: 700). Mindamellett az adott nyelvi elemek eredeti funkciójának esetleges és alkalmi átértékelődése révén még az illető elemcsoport kihullását követően is elképzelhető például *Tarján* vagy *Gyarmat* lexémát tartalmazó, ám törzsnévi szerepüktől független névformák létrejötte, immáron a meglévő névállomány lexikális mintáit követve. Ahogyan a fiktív (irodalmi) névadás is felhasznált improduktív helynévképzőket (ráadásul improduktív stuktúrákban) névalkotásra: *Törökd* helynév szerepel például Szabó Magda: A danaida című munkájában, ami azért érdekes, mert a népnévi lexémák — néhány kivételtől eltekintve, pl. *Besenyőd* — szinte kizárólagosan az *-i* helynévképzőt vonzzák (ezt támasztják alá RÁCZ ANITA népnévi helyneveket egybeállító és feldolgozó munkái is, 2011, 2016a). (A fiktív névadásról összefoglaló tanulmányban számolt be BÉNYEI ÁGNES, 2007, illetve lásd még 2012: 28–35.)

Végül pedig a meglévő nevek változási folyamatai szintén alaposan átszínezhetik az egyébként sem egynemű kronológiai képet, márpedig aligha lehet kérdéses, hogy egy-egy névtípus kronológiai jellemzőinek a megadásakor a változásaikra is szükségszerűen tekintettel kell lennünk (ehhez lásd TÓTH V. 2008a).

Mindezeket a nehézségeket látva és az aggályainknak hangot adva mégis érdemes állást foglalnunk abban a kérdésben, hogy értékelhetők-e egyáltalán az egyes helynévtípusok kronológiai tekintetben, s amennyiben igen, milyen feltételek mellett. Azt máris leszögezhetjük, s a fentiekből ez nyilvánvalóan következik is, hogy a helynévtípusok abszolút kronológiáját objektív eszközök és módszerek híján nem tudjuk megadni. Megkísérelhetjük azonban az egymáshoz viszonyított, ún. relatív kronológiájuk meghatározását. Ehhez az egyes helynevek első adatainak időbeli eloszlását vehetjük figyelembe, ami — ahogyan arra fentebb már utaltam — nincs ugyan összefüggésben a nevek keletkezésével (hiszen az első előfordulások a nevek keletkezéséhez képest jórészt időbeli késést mutatnak), ám nagyszámú névadat esetében joggal tehetjük fel, hogy az adatolás véletlenszerűségéből adódóan az egyes névtípusok relatív kronológiai viszonyait hűen tükrözik a nevek első előfordulásai is. „E relatív kronológiát pedig — ugyancsak az adatolás véletlenszerűségéből következően — érvényesnek tekinthetjük az egyes névtípusok egyedeinek egymáshoz viszonyított keletkezési idejére vonatkozóan is, anélkül persze, hogy a névkeletkezés pontos idejét — azaz az abszolút kronológiáját — meg tudnánk határozni." (HOFFMANN–TÓTH 2016: 284, lásd még ehhez HOFFMANN 2016: 47). A névtípusok relatív kronológiai viszonyainak megállapítása terén elsősorban RÁCZ ANITA legújabb kutatási eredményei lehetnek az iránymutatóak számunkra, amelyek a jelenséget több oldalról is igyekeztek megvilágítani. A társadalmi csoportnevekből (a nép-, törzs- és foglalkozásnevekből) alakult településnevek, azaz bizonyos szemantikai típusok relatív kronológiáját térképezte fel ezzel az eljárással az egyik írásában (2015b: 547), míg máshol egy szemantikai kategória, a különböző etnikai csoportok jelenlétére utaló településnevek szerkezeti típusainak kronológiai viszonyait elemezte és ábrázolta szemléletes diagramon is (2016b: 58). Az ezek alapján tett megfigyelések aztán szélesebb névelméleti összefüggésekhez is elvezethetnek (erre lásd HOFFMANN–TÓTH 2016: 284–286).

Ezen a ponton szükséges egy rövidebb kitérőt tennünk ahhoz kapcsolódóan, hogy miképpen vélekedik a nyelvészeti leírás a nyelvi változások természetéről, s ezzel összefüggésben aztán miképpen értelmezhetjük a történeti helynév-tipológia keretei között egy-egy helynévtípus kronológiai jellemzőit. Ennek kapcsán pedig mindenekelőtt a nyelvi jelenségek produktivitását érintő kérdésekre kell rávilágítanunk. A produktivitás fogalma a történeti és a leíró grammatikákban egyaránt főleg a morfológiai jelenségekkel (a szóképzéssel) összefüggésben bukkan fel (pl. SZEGFŰ M. 1991, 1992, illetve KESZLER 2000: 309–310), s a szakmunkák között olyat is említhetünk, amely az általam is alkalmazott funkcionális megközelí-

tés szemléleti talaján állva igyekszik a produktivitással kapcsolatos elméleti kérdéseket körüljárni (LADÁNYI 2007), de ez a problematika előkerült már az eddigiekben speciálisan a helynevek szócsoportját érintően is (BÉNYEI 2012: 25–28). A produktivitás (termékenység) azonban természetesen nemcsak a morfológiai jelenségek körében értelmezhető, hanem ennél szélesebb értelemben, a szóalkotási módokra vonatkozóan általában is. A produktivitásfogalom univerzálisnak is felfogható meghatározása szerint „egy szóalkotási mintáról akkor mondjuk, hogy egy adott szemantikai tartományban termékeny, ha a minta alapján tetszőleges számú szemantikailag transzparens új szó képezhető" (KIEFER–LADÁNYI 2000: 149).

Ez az értelmezés természetesen a névalkotási módokra is alkalmazható. A helynevek létrehozásában három szó- és névalkotási folyamat játszik szerepet: a képzés, az összetétel és jelentésbeli szóalkotási folyamatként a metonímia. E körben viszont nem ismerünk olyan szócsoportot, amelynek produktivitása vagy megszűnése évtizednyi pontossággal lenne megadható, ahogyan ezt a helynévtípusok esetében a történeti helynév-tipológia megkísérelte megtenni. A változások itt is inkább mint elhúzódó, hosszan tartó folyamatok jelentkeznek. A helynevek szélesebb nyelvi összefüggésrendszere is azt támogatja tehát, hogy nincs okunk az általánostól eltérő ütemű változást feltételezni a szavak e körében sem, s így annak sincs névelméleti szempontból realitása, hogy — amint erre fentebb utaltunk — bizonyos nevekhez, névtípusokhoz korjelző értéket kapcsoljunk (HOFFMANN 2016: 46, lásd még 2014a: 213 is). Az tehát, ha egy bizonyos időszakban valamilyen típusú névformák (pl. képzős nevek) egyáltalán nem vagy kisebb számban keletkeznek, nem feltétlenül az adott névalkotási mód (és a hozzá kapcsolható morfológiai eszköz) improduktívvá válásával magyarázható, hanem azzal is, hogy a „potenciális nevek" valamilyen ok miatt nem váltak aktuális, valós nevekké. Ennek a hátterében pedig — ahogyan ezt ugyancsak jeleztük az előzőekben — gyakran nyelven kívüli tényezők rejlenek: az például, hogy az adott korszakban nem keletkeznek olyan denotátumok (pl. települések), amelyek megnevezésére az adott nyelvi eszköz felhasználható lenne (vö. ehhez BÉNYEI 2012: 26).

A helynevek rendszerét, keletkezését és változását a funkcionális modellelméletek keretei között leírva úgy tartjuk, hogy a beszélők a neveket mint nyelvi elemeket elsajátítva, birtokba véve azok szerkezeti és szemantikai modelljeit is elsajátítják, s ezek a modellek aztán a nevek felismeréséhez és újak alkotásához egyaránt mintául szolgálnak (HOFFMANN 2016: 46). A produktivitás fogalmának értelmezésekor a funkcionális irányzatok annak az intenzitásbeli különbségeit is figyelembe veszik, és skaláris megközelítés alkalmazását javasolják (lásd ezt kifejtve LADÁNYI 2007: 47–51).

A produktivitás fogalmát nemigen értelmezhetjük anélkül, hogy a viszonyát az analógiához ne tisztáznánk. A hagyományos felfogás — és ennek a megnyilvánulását láthattuk a történeti helynév-tipológia fent idézett kronológiai megjegyzései-

ben is — az analógiát szembeállítja a produktivitással, s a különbségüket nem definitíve ugyan, de abban jelöli meg, hogy az analógia működése során nem szabály, hanem egyedi minta követésével jönnek létre az új névstruktúrák. Ebben a szemléletben pedig a kérdést úgy tehetnénk fel, hogy meddig kell egy adott névadási mód esetében az adott eszköz (pl. helynévképző, lexikális helynévformáns) funkcionális működését feltételezni, s mikortól kell analogikus (azaz a funkció elhomályosulása utáni) névalakulással számolni. BÉNYEI ÁGNES véleménye szerint e kérdés megválaszolhatósága már csak azért sem egyértelmű, mert bizonyos névalkotási eszközök funkciójának kialakulása eleve az analógiával hozható kapcsolatba (lásd a névminták szerepét az új helynévalakulatok létrehozásában). BÉNYEI úgy látja, hogy a helynévképzők funkcionálása terén az egyes szerzők (pl. SZEGFŰ M. 1991: 255) által feltételezett produktív, illetve analogikus szakasz közötti határvonal megvonása elméleti indoklást nemigen kapott, s úgy tűnik, e munkákban a produktivitás kritériumai között a gyakoriság élvez kiemelt szerepet. Ehhez végül azt is hozzátehetjük, hogy a produktivitás és az analógia közötti határvonal megvonásának feladata talán kevésbé problematikus, ha a produktivitásfogalom fokozatiságát helyezzük előtérbe, s nem a strukturális elméletek szabályalapú meghatározását (vö. ehhez részletesebben BÉNYEI 2012: 28).

A mai funkcionális nyelvészeti felfogás a produktivitást és az analógiát nem állítja szembe egymással, hanem sokkal inkább tekinti e két jelenséget összetartozónak (HOFFMANN 2016: 46, de lásd ehhez még LADÁNYI 2007: 52–56, LADÁNYI–TOLCSVAI 2008: 46, KÁDÁR–SZILÁGYI 2013, ezen belül is főképpen FEHÉR K. 2013, SZENTGYÖRGYI 2013b). A nyelvi változásokat — közte a helynévrendszer és a helynévtípusok változásait — egy *ʃ* görbéhez hasonlíthatjuk, amely a produktivitás elmozdulását is modellezni tudja: a nagy produktivitású időszakot hosszú kialakulási szakasz vezeti be, és ugyancsak hosszú ideig tart a lecsengés időszaka is. Mindezt aztán tovább árnyalják az adott korszakra jellemző nyelvi presztízsviszonyok,[4] a nyilvánvalóan meglévő nyelvhasználói különbségek, amelyek között fontos figyelembe venni a területi eltérésekből adódó változékonyságot is: ez utóbbi kitétel a helynevek esetében, különösen a régi nyelvre vonatkozóan hatványozottan érvényes (HOFFMANN 2016: 46–47). Végezetül pedig a nyelvi változások (és ezen belül a névmodellek változásainak) általános mechanizmusáról azt is hangsúlyoznunk kell, hogy mögöttük mindenkor ott állnak az erősebb, gyengébb minták mint befolyásoló tényezők. Az egyes helynévtípusok kronológiai görbéinek megrajzolásakor tulajdonképpen az adott névminták produktivitását jellemezhetjük, ezekben ragadhatjuk meg végső soron maguknak a nyelv- és névtörténeti folyamatoknak a háttértényezőit. Ezek a produktivitási, növekedési görbék pedig jól illeszkednek más oldalról a nyelvi változások előbb említett logiszti-

[4] Ezeknek a nyelvi változásokban játszott befolyásoló szerepéről lásd például HOFFMANN 2014a: 215, illetve korábban RÓNA-TAS 1997: 41.

kus függvényéhez, az ún. *ſ* görbéhez is (az analógia nyelvtörténeti jelentőségéről, illetve a nyelvi változási folyamatok *ſ* görbéiről lásd FEHÉR K. 2013, illetve HOFFMANN 2016: 46–47).

Az időbeli viszonyok megítélésével a fentieken túlmenően — amint ezt a történeti helynév-tipológia kapcsán több mint fél évszázaddal ezelőtt BENKŐ LORÁND már hangsúlyozta (1960) — a területi és a kronológiai tényezők nemegyszer elválaszthatatlan összefonódása miatt is óvatosan kell bánnunk. Annak a hátterében például, hogy bizonyos névtípusok között kronológiai választóvonalat bajosan húzhatunk, nyilvánvalóan az a természetes tényező áll, hogy a nyelvi változások nem egy időben mennek végbe az egész magyar nyelvterületen (KERTÉSZ M. 1939: 70–71), sőt egyes névtípusoknak akár vidékenként eltérő szóródásával is érdemes számolnunk (KRISTÓ 1976: 86). Mindez pedig arra figyelmeztet bennünket, hogy a helynév-tipológia kapcsán az esetleges időbeli meghatározottság mellett a térbeli meghatározottságra is érdemes nagyobb figyelmet fordítanunk (TÓTH V. 2009b: 181, lásd még BENKŐ 2004: 417 is).

Egy-egy névtípus területi és időbeli viszonyait igen összetett nyelvi (és persze nem nyelvi) tényezők befolyásolhatják. A nevek területi kötöttsége nyelvjárástörténeti jelenségekkel jellemezhető, amelyek mögött gyakran hangtani folyamatok rejlenek, amint ezt például a *falva* > *fa* településnév-változás kapcsán gondolhatjuk (lásd ehhez TÓTH V. 2008c). S ezek a körülmények aztán a jelenség kronológiai viszonyaiban is közvetlenül megnyilvánulhatnak.

4. A kronológiai határok megvonásának elvi lehetőségeinél is súlyosabb problémának látszik az, hogy annak a gondolatnak, miszerint a névtípusoknak egyáltalán lehetnek határozott kronológiai jellemzőik, semmiféle elméleti megalapozottsága sincs. A történeti helynév-tipológia olyasmit próbál tehát kimutatni a helynevek körében, amit általában a szókincs mint nyelvi részrendszer elemeinek történetében nem lehet igazolni: azt tudniillik, hogy egy-egy nyelvi jelenség lefolyásának vagy egyáltalán létének jól kitapintható időbeli kötöttségei lennének.[5]

A névtipológia fő elméleti gyengeségének megítélésem szerint tehát azt tekinthetjük, hogy sem az egyedi neveket, sem pedig az egyes névtípusokat nem mint általában nyelvi jelenségeket mérlegeli, hanem sokkal inkább úgy tekint rájuk, mint valamiféle különleges szóosztályra, amely más, a közszókincstől sok vonatkozásban eltérő jellemzőkkel bír. A helyneveknek ez a fajta megközelítése persze

[5] Még leginkább talán egy másik nyelvi részrendszerrel, a hangrendszerrel összefüggésben egyes hangtörténeti változások kapcsán szokás ilyesféle időhatárokkal számolni. Ezek a kronológiai kötelékek ugyanakkor a mai tudásunk birtokában és főképpen a nyelvjárási adatok fényében erősen foszladoznak: maga a nyelv lazítja meg őket azáltal, hogy a különböző változási folyamatokra rendre újabb példákat szolgáltat (jól szemléltetik ezt KATONA CSILLA hangtörténeti kutatásai, lásd pl. 2016).

nem csupán a helynév-tipológia kapcsán jelentkezik: találunk ilyen utalásokat más oldalról, többek között a nevek hangalakjával vagy éppen jelentésével összefüggésben is. Nemritkán olvashatjuk például a névtörténeti szakirodalomban azt az általános tételt, miszerint a helynevek a szókincs leginkább konzervatív, leginkább archaikus rétegének tekinthetők (ennek más, differenciáltabb megközelítését lásd TÓTH V. 2004). Jó ideig hagyományozódott továbbá a névelmélettel (vagy azzal is) foglalkozó szakmunkákban a tulajdonnevek (közte a helynevek) jelentésnélküliségének gondolata (ennek, illetőleg az újabb álláspontoknak az összefoglalását lásd HOFFMANN 2003: 41–44).[6] Efféle, a tulajdonnevekkel és köztük a helynevekkel összefüggésben felemlegetett jegyek nagy bőséggel lennének még elősorolhatók, de további részletezésük helyett itt csupán arra kívánok utalni, hogy valójában mindegyik gondolat (kis túlzással: „mítosz") hátterében az a szemlélet húzódik meg, hogy a nevekre alapvetően másként tekintettek a szakemberek, mint a közszavakra, s noha ezeket az eltérő (vagy annak látott) jegyeiket valójában nem kísérelték meg igazolni, határozott következtetéseket építettek rájuk. A helyes módszertani eljárás (és az ezen felépülő elméleti keret) ugyanakkor véleményem szerint csakis olyan lehet, amely a helyneveket és benne a névtípusokat mint n y e l v i j e l e k e t, illetve j e l e n s é g e k e t írja le.[7]

Mindez persze nem jelenti azt, hogy ne lenne legalább ilyen lényeges annak a szemléletnek, névelméleti felfogásnak az alkalmazása, miszerint az egyes neveket nem önmagukban és nem is csak általában a nyelvi rendszer más elemeihez mérve kell vizsgálnunk, hanem elsősorban is annak a t u l a j d o n n é v i r e n d s z e r n e k az elemeiként, amelyben megszülettek és funkcionálnak, s amelynek ezáltal a tipológiai, szemantikai, morfológiai, hangtani jegyeit magukon viselik. Az utóbbi időkben főleg a nemzetközi, de részben a hazai szakirodalomban is egyre inkább teret nyertek az olyan alapállásból kiinduló névelméleti kutatások, amelyek a tulajdonnévi kategória általános és specifikus jellemzőit vizsgálják, és

[6] Ugyanakkor például a hangváltozási folyamatok kapcsán a helyneveket a szakemberek a közszavakkal jobbára egy síkon kezelik mondván, hogy a helynevek ugyanazoknak a hangtani törvényszerűségeknek és változási folyamatoknak vannak kitéve, mint a közszavak (vö. pl. BÁRCZI 1958b: 13), legfeljebb a változások valamelyest lassabban mennek végbe bennük (BENKŐ 1967: 375). Némileg árnyaltabban fogalmazott a kérdésben legutóbb KENYHERCZ RÓBERT, amikor úgy ítélte meg, hogy noha a helyneveket és a közszavakat érintő hangváltozások lényegében ugyanazok, vagyis „a hangváltozás nincs tekintettel a szó helynévi vagy közszói jellegére", ám adott esetekben „a változás lefolyása, s olykor a végeredménye rendkívül összetett okok miatt különbözhet egymástól" (2008: 180).

[7] Lényegében ennek a véleményének adott hangot bő két évtizeddel ezelőtt JUHÁSZ DEZSŐ is, amikor az *Etelköz* név kapcsán napvilágot látott képtelen névmagyarázatokkal vitázva tollat ragadott. Állásfoglalását mindazonáltal a konkrét kérdésen túlmutató, szélesebb érvényességgel is idézhetjük: „A magyar nyelv szabályainak, azon belül is a helynévadás sajátos mechanizmusainak a figyelmen kívül hagyása ma már súlyos módszertani hibának minősül." (1996: 22).

azt igyekeznek bemutatni, hogy milyen sajátosságokkal jár együtt az egyes nyelvi elemek név volta (HOFFMANN 2008b: 23). A neveknek ezt a kettős, nyelvi és névrendszerbeli meghatározottságát szem előtt tartva alkotható meg végeredményben egy olyan történeti helynév-tipológia is, amely a névtípusokat a maguk helyén és kellő differenciáltsággal értékeli. A névtipológia előrevitele elsőként is tehát „a fontos alapelveknek az elméleti tisztázását" követeli meg (HOFFMANN 2007: 18).

Ezek között az alapelvek között az első hely nemcsak a történeti helynév-tipológia kapcsán, hanem tágabban a régi magyar helynévrendszer vizsgálatát tekintve is azt a felfogást illeti meg, amely e vizsgálatokban a magyar névrendszer és nyelvi rendszer általános jellemzőit és legfőbb hatóerőit állandóan szem előtt tartja. Ezekhez az alapelvekhez igazodva mutatom be a következő fejezetekben magam is a személynévből alakult helyneveknek mint jellegzetes helynévtípusnak a nyelvi sajátosságait.

Előzetesen azonban — a fentiekben megfogalmazott gondolatokhoz kapcsolódva — még egy megjegyzést a névtan *segédtudományi szerepéről* is tennünk kell. A történeti helynévkutatásnak minden korban fontos sajátossága volt az, hogy bizonyos segédtudományi feladatokat látott el, elsősorban a történettudomány és a történeti földrajz terén. Megítélésem szerint ezt a továbbra is lényeges szerepet a névkutatás abban az esetben tudja maradéktalanul betölteni, ha művelői a nevekhez mint nyelvi jelekhez közelítenek, s következtetéseiket erre alapozva, tisztán nyelvi síkon maradva igyekeznek levonni. Az így kikristályosodó eredményekre aztán teljes biztonsággal támaszkodhatnak a társtudományok is (vö. TÓTH V. 2009b: 181, a névkutatás segédtudományi szerepéről pedig — némileg más hangsúlyokkal — legutóbb HOFFMANN ISTVÁN nyilatkozott; 2015: 14–15).

3. Formáns nélkül alakult személynévi helynevek

3.1. A névtípus helye a magyar helynévrendszerben

Az úgynevezett puszta személynévi helynévadás igen gazdag szakirodalmát áttekintve az a benyomásunk támadhat, hogy erre a névtípusra a magyar helynévrendszer különleges, majdhogynem misztikus státuszt élvező névkategóriájaként tekintenek a szakemberek. Sajátos helyzetéből adódóan a történeti helynévkutatás is megkülönböztetett figyelemmel fordult a puszta személynévi helynevek felé, s nyelvészek és történészek egyaránt nagy buzgalommal igyekeztek e helynévtípus keletkezésének jobbára a múlt homályába vesző nyelvi és nem nyelvi körülményeit felfejteni. A névtípus különleges névrendszerbeli megítélése több tényezőben gyökerezik. Azt tartják róla a névkutatók, hogy a magyar helynévadás legősibb kategóriáját képviseli, s a magyarság nomadizáló korszakában leli a magyarázatát; ráadásul sajátosan magyar névalkotási eszköznek tekinthető, mivel a magyarság szomszédságában élő népeknél ismeretlen (megvan viszont a törökség névadásában, ami ebben a megközelítésben szintén a nomád korig visszanyúló gyökereket igazolhatja); használatának virágkora lényegében az Árpád-korra esik, azt követően jelentősen visszaszorul, s átadja helyét a személynévvel alkotott összetett helynevek típusának. Ezek a sajátos körülmények aztán a puszta személynévi helynevek történeti forrásértékére építő kutatásoknak (legyenek azok kronológiai vagy etnikai kérdésekre irányulók) kitűnő táptalajt biztosítottak. A névtípus egyes kérdéseivel kapcsolatban felmerülő számos vita és egymásnak ellentmondó vélekedés ugyanakkor azt is jelzi, hogy ezen a téren távolról sem jutott el a névkutatás a minden tekintetben megnyugtató válaszokig, s mindenképpen indokolt alapos revízió alá vennünk a formáns nélküli személynévi helynévadás kapcsán lassan egy évszázada hurcolt és nemegyszer dogmává szilárdult tételeket, s azokat egy ma érvényesnek tekinthető elméleti alapra támaszkodva újra mérlegre tenni.

Ehhez első renden azt a tételt érdemes felülvizsgálnunk, hogy mennyiben minősülnek a személynévből formáns nélkül alakult *Bátor, Taksony, Bogdán, Gibárt, Gyán, Ábrány* típusú helynevek névtipológiai, névrendszertani tekintetben különleges státuszú elemeknek. S z e m a n t i k a i s z e m p o n t b ó l semmiképpen sem, hiszen a hely és a személy viszonyát kifejező névformák — főként persze az ember környezetalakító szerepét feltételező műveltségi nevek körében — minden nyelvben s azok minden időszakában a helynévadás központi elemei közé tartoznak. Ez nyilvánvalóan azzal az igen régi és alapvető emberi igénnyel

áll összefüggésben, amely a föld birtoklásának tényét mindenkor igyekezett valamilyen formában rögzíteni. Ennek pedig az írás nélküli korszakokban, de még később is, az írásbeliség korlátozott használatának évszázadaiban igen praktikus eszköze volt a megnevezés. A birtoklás kifejezésének igénye a névadás rendszerében az idők folyamán úgyszólván semmit sem változott: ez a szemantikai jegy a legrégebbi írott forrásaink magyar helynévi szórványai körében éppúgy feltűnik (az 1055-ből való Tihanyi alapítólevélben például az alábbi puszta személynévi település- vagy birtokneveket találjuk: *olup, culun, knez, ecli, mortis, ursa, opoudi, fotudi, lopdi, thelena* stb., HOFFMANN 2010a: 228, de a nem települést jelölő helynevekben is ott szerepel a birtoklás kifejezésének szándéka: pl. a *koku zarma, luazu holma, babu humca* stb. kétrészes struktúrákban, i. m. 229), mint ahogyan nagy súllyal van jelen a mai helynévanyagban is (pl. Tapolcafő modern kori névkincséből származnak a következő birtoklást kifejező névformák: *Balassa-akácos, Csáki-kert, Puhinger-föld, Radics-rét* stb., HOFFMANN 2013).

N y e l v i m e g f o r m á l t s á g u k a t, szerkezeti felépítésüket tekintve a *Bátor, Ábrány*-féle helynevek szintén nem különlegesek, hiszen az őket létrehozó metonímia a magyar helynévadásban, de általában a magyar nyelvben is tipikus és gyakran használatos eszköz szavak és nevek alkotására egyaránt. A helynévadásban ebből is adódóan messze nem csupán a személynévi lexémák szolgálnak a metonimikus névátvitel alapjául, hanem számos más szócsoport is: a személyeket egyfajta gyűjtőnévi értelemben jelölő törzs- *(Nyék, Gyarmat, Tarján),* nép- *(Német, Horvát, Olasz)* és foglalkozásnevek *(Ács, Kovács, Dusnok),* az élőlényeket, de nem személyeket jelölő növény- *(Komló, Nyír)* és állatnevek *(Béka, Nyúl),* vagy akár az élettelen dolgokat, tárgyakat, épületeket stb. jelölő lexémák (*Lánc, Kápolna* 'település') stb. egyaránt jellegzetes elemei a helynévrendszernek. Minthogy tehát a metonímia a magyar nyelvben az egyik legtermészetesebb és legkézenfekvőbb szó- és névalkotási eszköz, aligha meglepő, hogy a névadók is előszeretettel élnek vele akkor, amikor egy adott személynek valamely helyhez fűződő viszonyát szándékoznak tulajdonnévvel kifejezni.[1]

Azt, hogy a formáns nélküli helynévadás a korai magyar n é v r e n d s z e r k a r a k t e r é t alapvetően meghatározta, hitelt érdemlően tanúsítják az Árpád-kori oklevelek helynévi szórványai, amelyek körében két helynévstuktúra mutatkozik dominánsnak. A műveltségi nevek (döntően települések, birtokok nevei) között a puszta személynévi egyrészes névformák kiugróan magas arányát tapasztal-

[1] Azt, hogy a magyar településnévadás legjelentősebb szemantikai típusai (vagyis a személynévből, törzsnévből, népnévből, foglalkozásnévből, illetve templomcímből alakult településnevek) között milyen rendszerkapcsolatok mutathatók ki, a közelmúltban én magam tekintettem át, s az egyes névtípusok tipológiai rokonságának megállapításakor a jelentésszerkezetükben és a nyelvi megformáltságukban tapasztalható hasonlóságokra és különbségekre egyaránt igyekeztem rámutatni (TÓTH V. 2001a: 205–206).

juk, a természeti nevek körében pedig a földrajzi köznévi utótaggal álló kétrészes névszerkezetek a jóval gyakoribbak. Ezt a sajátos kettősséget állapította meg az 1055. évi Tihanyi alapítólevél helyneveinek rendszertani leírása során HOFFMANN ISTVÁN (2010a: 226–232), de ugyanerre az eredményre jutott az 1211. évi Tihanyi összeírás helyneveit hasonló módszerekkel bemutatva KOVÁCS ÉVA is (2011, 2015: 199–203). A formáns nélküli, személynévvel azonos alakú helynévstruktúráknak KRISTÓ GYULA is nagy figyelmet szentelt korai okleveleink helynévi szórványainak nyelvi rétegeit elemezve, és noha következtetéseivel bizonyos pontokon vitatkozni vagyunk kénytelenek, az itt tárgyalt névtípus gyakoriságát, a forrásokban tapasztalható 11–12. századi előretörését tekintve a megfigyelései — bizonyos megkötésekkel (lásd erről a kronológiai kérdések kapcsán bővebben) — helytállóak (1976: 37–38).

3.2. A névtípus helye a Kárpát-medencében élő népek helynévrendszerében

A névkutatás persze nem is a magyar névrendszerbeli helyét illetően minősítette a személynévvel alakilag azonos helynevek típusát különlegesnek, sőt a fentebb említett tipológiai rokonságára többnyire utaltak is — igaz, nem egyforma hangsúlyokkal — a szakemberek (vö. pl. BÁRCZI 1958a: 157, 161, KRISTÓ 1976: 58, KISS L. 1996b/1999: 446, 1997: 179 stb.). A névtípusnak különleges státuszt sokkal inkább az a széles körben elterjedt, általános felfogás biztosított, amely szerint ez a névadási gyakorlat a Kárpát-medencében, sőt Közép-Európában egyedül a magyarság helynévadásában ismert, a környező népek nyelvéből pedig vagy hiányzik, vagy csak igen korlátozottan és bizonytalanul megítélhetően van jelen. Minthogy annak, hogy ebben a kérdésben hogyan foglalunk állást, komoly súlya van a puszta személynévi helynevek történeti és nyelvi forrásértékét illetően egyaránt, érdemes részletesen bemutatni azokat az eredményeket és álláspontokat, amelyek ebben az ügyben a felszínre kerültek.

A magyar helynévkutatás nyelvész és történész szakemberei e kérdést illetően lényegében közös platformra helyezkedtek, és csaknem egybehangzóan azt vallották, hogy a Kárpát-medencében élő népek körében egyedül a magyarság helynévadására jellemző az a gyakorlat, hogy a személynévi lexémából mindenféle formáns (képző vagy földrajzi köznévi lexéma) hozzákapcsolása nélkül helynevet alkosson. Sőt a metonímia ezen válfaját a tágabb közép-európai környezetben szemlélve is egyedül a magyar helynévadás alkalmazza, s azt a szlávok, németek, románok nyelvében történeti helynévpéldákkal kimutatni nem lehet. A magyarhoz hasonlóan jelentős szerepet játszik viszont a formáns nélküli személynévi névadás a törökség (és az egykor nomadizáló népek) helynévalkotásában (vö. pl. MELICH 1929: 135, BÁRCZI 1958a: 158, KNIEZSA 1960: 19, BENKŐ 1967: 387, KISS L. 1987/1999: 183, KRISTÓ 1997: 134, 1998b: 326 stb.). A puszta személynévi

helynévadás szerteágazó problematikájában nemigen van még egy olyan kérdéskör, amelyben ennyire egységes álláspontot képviseltek volna a magyar kutatók lényegében a probléma felmerülésétől kezdődően mindmáig, s mindeközben egyúttal mintha nagyvonalúan figyelmen kívül hagyták volna azokat az ellenpéldákat, megszorításokat, amelyekre írásaikban elsősorban KNIEZSA ISTVÁN, KISS LAJOS és BÁRCZI GÉZA ez ügyben figyelmeztettek.

A szlovák névkutatók körében fogalmazódott meg az az álláspont, amely JAN STANISLAV munkássága nyomán került be a magyar névkutatás látókörébe, s amely azt hangsúlyozza, hogy a formáns nélküli személynévi helynévadást nem helyes csakis magyar névadási gyakorlatként meghatározni, az ugyanis bizonyos szláv nyelvekben is nem kis számban hozott létre helyneveket, ennek alapján pedig a magyar helynévrendszerben meglévő, valamely szláv személynévből alakult névszerkezeteket szláv névadóktól származó s aztán a magyarba is átkerült elnevezéseknek éppen olyan jogosan tekinthetjük (1948: I, 591–599). STANISLAV bolgár és szerbhorvát példái azonban — amint erre KNIEZSA ISTVÁN rámutatott — egytől egyig modern kori névformák, közöttük egyetlen olyan sincs, amely 13. század előtti történeti adat lenne, vagyis annak az időszaknak az írott forrásaiból származna, amelyben a magyar nyelvben a puszta személynévi helynévadás (KNIEZSA kronológiai nézetei alapján) „divatozott". Az e körbe tartozó mai szerbhorvát elnevezések KNIEZSA szerint vélhetően török hatás eredményét mutatják, s a középkorban semmi nyomuk sincs. A bolgár névformák — amelyek a mai névrendszerben gyakoriak — ugyancsak a törökből származó átvételek lehetnek. A jelenkori produktivitásukat az is egyértelműen mutatja, hogy a modern bolgárosítási gyakorlatban előszeretettel alkalmazzák ezt az eljárást: a *Bogdan, Bogumil, Brata, Gorozd, Stalin* stb. puszta személynévi példák valamennyien ebből a modern kori névrétegből valók (KNIEZSA 1960: 20, 1. lábjegyzet).

A régi szláv névrendszerekkel kapcsolatban KISS LAJOS is arra figyelmeztet, hogy bennük a személynévi alapú névadásra strukturálisan a különböző — elsődleges szerepkörüket tekintve jobbára birtoklást kifejező — helynévképzők dominanciája volt a jellemző (a képzők funkcionális kérdéseihez összefoglalóan lásd pl. KNIEZSA 1960: 21–25, ŠMILAUER 1970: 28–31). E képzőmorfémák között a puszta személynévi helynévadás szempontjából is különös figyelmet érdemel a *-jь* helynévképző és a vele alkotott helynevek. Egyes szláv nyelvekben ugyanis különböző hangváltozások folytán ez a képzőelem elenyészett, s a helynév ennek eredményeképpen egybeesett az alapjául szolgáló személynévvel. A változástörténeti folyamatokat nem ismerve a másodlagosan létrejött bolgár *Преслáв* (< *Preslavjь* hn. < *Preslavъ* szn.), a szerbhorvát *Žitomir* (< *Žitomirjь* hn. < *Žitomir* szn.), a cseh *Svatoslav* (< *Svatoslavjь* hn. < *Svatoslav* szn.), a lengyel *Radom* (< *Radomjь* hn. < *Radom* szn.) és az orosz *Владимúр* helynevet (< *Volodiměrjь* hn. < *Volodiměrъ* szn.) könnyen eleve formáns nélkül létrejött struktúrákként azonosíthatjuk (vö. KISS L. 1987/1999: 183, 1996b/1999: 109–110). A valamely sze-

mélynévvel ilyen módon végül is teljesen egybeeső helynevek aztán modelljükkel elő is segíthették további e típusba tartozó, immár közvetlenül puszta személynévi előzményre visszavezethető helynevek létrejöttét. A STANISLAV által említett bolgár *Голак, Пастух,* szerbhorvát *Budak, Gojak* stb. helynevek képviselte modern névtípust ilyen másodlagos, tulajdonképpen analógiás (ha úgy tetszik, mintakövető) névcsoportnak tekinthetjük. És noha az oszmán-török befolyás valóban gyakoribbá, elevenebbé tehette ezt az új szláv helynévtípust, annak létrejötte KISS LAJOS véleménye szerint a fenti folyamattal magukból a szláv nyelvekből is kielégítően magyarázható (1987/1999: 183, 1996b/1999: 109–110).

Mindez tehát azt jelenti, hogy ha másodlagosan is, ha esetleg idegen nyelvi interferenciahatástól is megtámogatva, de a szláv nyelvek némelyikében is ismeretes a személynévvel alakilag egybeeső helynevek típusa. Ez pedig feltétlenül nagyobb fokú óvatosságot követel meg akkor, amikor szláv személynévi alapszót tartalmazó efféle helynevek névadóiként szinte sablonszerűen kizárólag magyar nyelvű személyeket tételezünk fel, s erre alapozva aztán népességtörténeti konzekvenciákat fogalmazunk meg. Az esetek igen jelentős hányadában valóban vitán felül áll persze a magyar névadás, de éppen az etnikumtörténeti szempontból kritikus kétnyelvű vidékeken, az esetleges magyar–szlovák, magyar–szerb stb. névpárok vonatkozásában nem árt a fokozottabb óvatosság.

Arra, hogy a formáns nélküli személynévi helynevek típusa nem ismeretlen az újlatin nyelvekben sem, BÁRCZI GÉZA hívta fel a névkutatók figyelmét, de figyelmeztetése jobbára ugyancsak hatástalan maradt. Nem túl nagy számban bár, de tudunk idézni ilyen elnevezéseket francia (pl. *Corneille, Marceille, Azille*), olasz (pl. *Calvigno, Serviglio, Gavigno*), spanyol (pl. *Cornello, Martiño, Oreja* < *Aurelia, Louriño* < *Laurinius*) nyelvterületről egyaránt (vö. ROHLFS 1956: 17–18. jegyzet). Ezekre BÁRCZI szerint a névtípus kialakulásának körülményeit feszegetve is érdemes tekintettel lenni, hiszen a „nomádos" magyarázatot az újlatin nyelvek e körbe tartozó névpéldái alighanem meggyőzően cáfolják (1960: 7).

A törökségi nyelvek (és általában a nomadizáló népek) névadási rendszerét nem ismerjük kellő alapossággal és részletességgel, ami azért sajnálatos, mert a formáns nélküli helynevek kérdésében igen nyomós érvként szerepel a szakirodalomban e névadási eljárás keleti és nomád korba visszanyúló gyökerei mellett az, hogy a törökség helynévadási rendszerében is karakteres jegyként tűnnek fel a személynévvel alakilag teljesen azonos helynevek. A honfoglalás előtti időszak, az ősmagyar kor második fele török–magyar nyelvi kapcsolatainak intenzitását több körülmény is mutatja: a nyelvünkbe minden bizonnyal ekkor bekerült török jövevényszavak tekintélyes száma (lásd ehhez WOT.) mellett a névrendszer török etimonú személynevei is fontos tanúként vehetők figyelembe a szoros népi-nyelvi érintkezések igazolására. Ebből az időszakból ugyanakkor nyelvemlékek, írott nyelv- és névtörténeti forrásanyag nem áll a rendelkezésünkre, azaz a helynévadást — bármennyire is fontosnak gondolnánk — sem az egykorú magyarság,

sem a törökség viszonyai között közvetlenül vizsgálni nem áll módunkban. Konstantin császár munkája ebben az ügyben túl sok fogódzót nem nyújt, bár a magyarság vándorlások kori névadásának megismeréséhez néhány fontos adalékkal (közte a puszta személynévi névadás első dokumentált termékével, a *Levédia* helynévvel) kétségkívül hozzájárul. A kazárok, besenyők kortárs névadásáról is lényegében csak annyi ismerettel rendelkezünk, amennyi a DAI. szövegéből felderíthető.[2]

Abban a kérdésben ezért, hogy a törökségi népek helynévrendszerében a puszta személynévi névadás milyen szerepet töltött be, leginkább későbbi analógiákra támaszkodva kísérelhetünk meg véleményt formálni. Ebben egyrészről az lehet a segítségünkre, hogy a Kárpát-medencében az Árpád-korban többféle törökségi népcsoport is megtelepedett, s ezek némelyikének névadási szokásairól vannak is adataink. MAKKAI LÁSZLÓ utalt egyik írásában egy konkrét névváltozási folyamat (a *Gyapoly* > *Tepremez* településnév-csere) kapcsán arra, hogy a kunok mint török nép ugyancsak gyakran éltek a személynévi metonímia lehetőségével. Az említett névváltozás során az elsődleges *Gyapoly* helynevet birtokosváltás folyományaként váltotta fel a kun személynévből származó *Tepremez* névforma (vö. 1346: *Gopul* p. […] uocate que alio nomine *Tepremez* appellatur, Cs. 2: 200, Z. 2: 197, KMHsz. 1.), amit MAKKAI egyértelműen kun névadóktól származtat (a *Tepremez* személynév magyarázatához lásd BASKI 2007: 284). Azt is megemlíti, hogy a kunok környezetében élő magyarok a 13. századtól rendre összetett személynévi helynévvel jelölték meg a birtokokat, s éppenséggel a kun puszta személynévi elnevezések némelyikét is kiegészítették a *-szállása* földrajzi köznévi utótaggal, míg másoknál mindmáig az egyrészes (MAKKAI szerint kunoktól adott) formáns nélküli struktúra használatos. Ezt „a kun lakosság toponímiai konzervativizmusának" tulajdonítja, de az „analógiás jelenség" lehetőségével is számol (1979: 102).

Nem tudni pontosan, mi inspirálhatta MAKKAIt a fenti gondolatmenet kifejtésében, de alighanem jó nyomon járunk, ha úgy gondoljuk, hogy ennek a hátterében két körülmény állhatott. Egyrészt nyilvánvalóan befolyásolta az az ismeret, miszerint a puszta személynévi helynévadás nemcsak a magyarnak, hanem a törökségi nyelveknek is a sajátja, másrészt pedig bizonyára azon egyszerű ok miatt tekintette a *Tepremez*-féle, azaz török (kun) személynévből magyarázható névformákat kun névadókra utaló elnevezéseknek, mert a kun törökségi nép. Az elkép-

[2] A DAI. 37. fejezete felsorolja a besenyők nyolc tartományát a nyolc vezetőjükkel együtt: *Irtim, Tzour, Gyla, Koulpeï, Charaboï, Talmat, Chopon* és *Tzopon,* s a vezetőik (törzsfőik) pedig ekkor *Baïtzas, Kouel, Kourkoutaj, Ipaos, Kaïdoum, Kostas, Giazis* és *Batas* voltak (MORAVCSIK–JENKINS 1967: 167). E nevek magyarázata, a tartománynevek etimológiai hátterének megbízható feltárása elsősorban a turkológia hatáskörébe tartozik, s tudomásom szerint ez a kérdés az eddigiekben meglehetősen kevés figyelmet kapott (de lásd pl. CZEGLÉDY 1950, 1954: 262, LIGETI 1986: 268, BENKŐ 2009: 106–107).

zelés persze ettől még reális lehet, így nem is kell okvetlenül elvetnünk, azt a megjegyzést mindenesetre még hozzáfűzhetjük, hogy az álláspontja szerint elsődlegesen kunok által adott, tehát a kun névrétegbe tartozó *Tepremez* névalaknak a magyar *szállása* utótaggal való kiegészülése azt jelzi, hogy a kun elnevezést a magyar névhasználat is átvette, s megtoldotta utólag egy olyan földrajzi köznévvel, amely jellegzetesen a kunok településeire vonatkozóan kerül elő a magyar névrendszerben. Ez a folyamat éppenséggel — mint jeleztem — elképzelhető (abból a feltevésből kiindulva, hogy a kunok minden bizonnyal maguk is megnevezték a településeiket, s ezeket a névformákat aztán persze használták is), de legalább ilyen eséllyel érdemes számolnunk talán az elsődleges magyar névadás lehetőségével is: a kun *Tepremez* személynévből létrejött *Tepremez* helynév ez esetben pedig beilleszkedik a hasonló módon idegen személynévből metonimikus névadással létrejött *Vilmány, Ladomér, Üllő* stb. névformák sorába. Úgy látom ugyanakkor, hogy ezek között az elvi szinten felvethető lehetőségek között aligha van tényleges esélyünk megnyugtató módon döntést hozni. Nyomós érv lehetne a MAKKAI-féle elképzelés s a kun névadás mellett az, ha a térségből további, vitathatatlanul a kunoktól származó (tehát leginkább köznévi alapú) helyneveket idézhetnénk. Ilyeneket azonban ő maga nem említ, s Bodrog vármegye középkori névtérképét megnézve sem igen találunk *Gyapoly ~ Tepremez* közelében ilyen elnevezéseket, ellenben *Tövised, Piski, Vajasfő, Pipa* típusú, azaz nyilvánvalóan magyar névadóktól származó nevek szép számban adatolhatók a környéken (vö. HA. 1. Bodrog vármegye településnév-térképe).[3]

A formáns nélküli magyar személynévi helynévadás esetleges keleti, törökségi, nomád párhuzamai, netán gyökerei után kutatva igen hasznos támpontul szolgálna, ha a nomád népek névadási szokásaiba mélyebb betekintést nyerhetnénk. E kérdésben meghatározó kézikönyvként támaszkodhatunk GUNNAR JARRING munkájára, amelyben a svéd szerző Közép-Ázsia török helyneveit dolgozta fel, és tette közzé szótári formában az 1990-es évek végén. JARRING közvetlenül nem foglalkozik ugyan a bennünket közelebbről érdeklő névtípussal, ám az angol nyelvű kötet több olyan helynevet is említ, amelyek azonos alakú személynévként is feltűnnek, s amelyek személynévi származtatását ily módon valószínűnek tekinthetjük: pl. *Dilger, Häser, Heibulla, Muk(k)ur, Saate, Tajek, Tujdale* stb. (1997: 129, 166, 300, 396, 440, 484). Igencsak feltűnő azonban, hogy az e körbe sorolható helynevek zöme folyóvíznév (pl. *Muk(k)ur, Sadak, Tajek, Tujdale*), s

[3] Itt jegyzem meg, hogy a török személynévi eredetű helynevek kérdésében fontos segítsége lehet a névkutatásnak a RÁSONYI LÁSZLÓ és BASKI IMRE áldozatos munkája eredményeképpen nemrégiben napvilágot látott Onomasticon Turcicum, amely a török személynevek két kötetes angol nyelvű szótárát foglalja magában (2007). A munka bevezetőjében BASKI IMRE a török személynévkutatás története és a török személynévadási szokások vázlatos bemutatása mellett a személynevek tipológiai leírását is igyekszik megadni.

nem települést, földterületet, birtokot jelölő elnevezés (lásd még ehhez KOVÁCS É. 2012: 190). Ez azért fontos körülmény, mert közismert, hogy a magyar helynévrendszerben a formáns nélküli helynévadás legfőbb színtere a településnévadás, s a víznevek megnevezésében ez a névadási mód — mint látni fogjuk — kevésbé jellegzetes. Ezt pedig azért kell hangsúlyoznunk, mert a puszta személynévi névadás létrejöttének magyarázatában, kognitív hátterében a helynek és a személynek az összefüggését, érintkezését tételezzük fel, amely egyértelmű kapcsolat lehet a település és a személy (vagy másképpen a birtok és a birtokos) relációjában, de másképpen határozható meg ugyanez a kapcsolat a vizek és a személyek viszonylatában.[4]

3.3. A névtípus kronológiája és ami körülötte lehetett

A formáns nélküli személynévi helynévadás kérdése a történeti helynév-tipológiával a legtöbb problémát felvetően — amint az a fentebb elmondottakból is kitűnik — a kronológiai viszonyok terén érintkezik. Minthogy ennek a problémakörnek jelentős konzekvenciái adódnak a névtípus történeti forrásértékét tekintve is, érdemes részletesebben is foglalkoznunk vele, mégpedig minden eddig elhangzott fontosabb vélekedésre s azok értékelésére is kitérve. Ehhez kétféle fogódzó lehet a segítségünkre: egyrészt nyilvánvalóan maguk a nyelvi adatok, de nagymértékben támaszkodhatunk emellett a magyar helynévrendszer általános jellemzőire, tanulságaira is.

1. A formáns nélküli helynévadás kezdetei ugyan a múlt homályába vesznek, mégis egyöntetű a kutatók véleménye arról, hogy ez a névtípus a honfoglalás előtt, az ősmagyar korban alakult ki, s hiteles tanúként ez ügyben Konstantin bizánci császár munkája idézhető meg. A DAI. 38. fejezete szól ugyanis arról, hogy a magyarok (türkök) régen Kazáriához közel szereztek maguknak lakóhelyet, azon a helyen, amit első vajdájukról, *Lëvedi*-ről *(Λεβεδίας) L e v é d i á*-nak *(Λεβεδία),* pontosabban a korabeli feltehető beszélt nyelvi formának megfelelően *Lëvedi*-nek neveztek (MORAVCSIK–JENKINS 1967: 171–172, MORAVCSIK 1983: II, 177–178). A *Lëvedi* vezér nevét viselő *Lëvedi* helynévnek mint a puszta személynévi névadás első, írott források által hitelesített termékének (vö. MELICH 1925–1929: 6, LIGETI 1985: 4–5, KISS L. 1996a/1999: 100, KRISTÓ 1997: 135, 1998b: 326 stb.) ez a körülmény feltétlenül és érthető módon különleges figyelmet biztosított.

[4] Ezt az adott elnevezéseket létrehozó népek más-más kulturális értékei, esetenként földrajzi viszonyai nyilvánvalóan nem kis mértékben befolyásolhatják: a folyóvíznek egészen különleges szerepe van az olyan népek életmódjában, kultúrájában és ezáltal a nyelvében is, amelyeknél a víz az adott társadalom életében alapvető tényezőként játszik szerepet (például azért, mert csak mellette létesülnek települések, birtokok).

A *Levédia* helynévvel kapcsolatban mindazonáltal több olyan felvetés is megfogalmazódott a szakirodalomban, amely e nyelvi elem státuszát, filológiai megbízhatóságát némileg megkérdőjelezte. Minthogy ezek a vélemények — ha nem is feltétlenül osztjuk őket egészében — igen tanulságosak, érdemes kicsit hosszabban is elidőzni a bemutatásuknál. Mindenekelőtt KRISTÓ GYULA tett egy óvatos megjegyzést arra vonatkozóan, hogy a mindössze egyetlen forrásban előforduló *Lëvedi* helynév, amely a 10. század végéig egyedüli adatként képviseli a formáns nélküli személynévi helynévadás gyakorlatát, vajon filológiailag hűen őrizte-e meg a magyarok „egykori országának" a nevét, vagy a szövegkörnyezet esetleg egy a *Lëvedi* nevet tartalmazó összetett személynévi helynév lehetőségét is megengedi. A felvetését az az ismeret is inspirálta, hogy Konstantin császár „többszörös hagyományozódás", közvetítés révén jutott az elnevezés birtokába. Az eleve csekély meggyőződéssel megfogalmazott kételyeket aztán maga KRISTÓ igyekszik gyorsan el is oszlatni azzal, hogy hangsúlyozza, önmagában az a körülmény, hogy a 10. század végéig nem igazolják további adatok a formáns nélküli személynévi helynévadás használatát a magyarban (de tegyük hozzá rögtön: az adathiány következtében lényegében semmilyen más névtípusét sem!), nem vitathatja el a DAI. *Lëvedi* adatától azt a jelen tudásunk szerint benne rejlő tanulságot, hogy a magyar helynévadás már a honfoglalást megelőzően bizonyosan élt ezzel a helynévalkotási eljárással (KRISTÓ 1976: 19, 37, 1994: 223).[5]

Konstantin munkájának hitelessége mellett foglalt állást *Levédia* és *Etelköz* kapcsán BENKŐ LORÁND is, aki szerint e névformákat a bizánci császár — az egy ízben tévesen szereplő, de megmagyarázható *Ατελ καί κούζου* kivételével — alakilag hűen, a magyar névformákat feltűnő pontossággal visszaadva rögzítette. „Ez mind a magyar informátorok, mind a császár abszolút névtani megbízhatóságára mutat." (1984: 392). Ennek alátámasztására BENKŐ első renden közvetett, névtipológiai érveket vonultatott fel, azt tudniillik, hogy a bizánci császár által feljegyzett magyar vonatkozású helynevek rendszertani szempontból tökéletesen egybevethetők a közvetlenül a honfoglalás után keletkezett helynévalakulatok sokaságával: esetünkben a puszta személynévi *Tas, Tevel* típusú, illetőleg az összetett *-köz* utótagú *Bodrogköz, Muraköz* stb. elnevezésekkel. „Semmi okunk nincs ugyanis feltételezni, hogy a magyar tulajdonnév-adási rendszerben és szokásokban egy-két évszázad alatt számottevőbb változások vagy éppen gyökeresebb átalakulások következtek volna be." (i. h.,[6] az ősmagyar és az ómagyar kor

[5] Azt is megjegyzem továbbá, hogy a *Lëvedi* személynévvel összetett helynév esetleges feltételezése ellen szól az az ismeretünk is, miszerint a településnév-adásban az összetett helynévstruktúra jóval később jelentkezik, mint az egyrészes névszerkezet (lásd ehhez pl. RÁCZ ANITÁnak a népnévi településnevekre irányuló kronológiai vizsgálatait; 2016a: 180, 2016b: 58).

[6] Ezt a véleményt annyiban érdemes talán pontosítanunk, hogy a személynévrendszerre ez a fajta változatlanság nem feltétlenül érvényes, ezért a fenti idézetet helyesebb a „tulajdonnév-adási

helynévrendszerének és helynévadásának ilyen értelemben vett folytonosságához lásd még HOFFMANN 2014a: 211 is).

A konstantini adatok hitelességének a kérdése szorosan összefügg egy további, filológiai és névtörténeti szempontból szintén nem lényegtelen körülménnyel is, azzal tudniillik, hogy a *Levédia* helynév a bizánci forrásban fennmaradt alakjában *(Λεβεδία)* a magyarok nyelvében aligha lehetett használatban, s a császár szerepe nem merült ki abban, hogy rögzítette az informátoraitól hallott névalakot, hanem lényegében a munkában szereplő névformának a megalkotásában is tevékenyen közreműködött. Ez ügyben kétféle állásfoglalás is megfogalmazódott a szakmunkákban. A hagyományos, általánosan vallott vélemény szerint a magyar törzsszövetség vezérének, *Lëvedi*-nek a nevéből alkotott *Lëvedi* névforma élhetett a magyar névhasználók nyelvében Levedi szűkebb szálláshelyének a megjelölésére. A magyarok országaként értelmezett *Lëvedi* helynévből a császár aztán a munkájában szerepeltetett többi ország- és tartománynévhez illeszkedő névformát kreált a jellegzetes görög(ösítő) *(-ia)* országnévképző segítségével: *Levedia* (vö. még *Kazária, Turkia*). KRISTÓ GYULA szerint ehhez a feltevéshez éppen az ad biztos hátteret, hogy a magyar helynévadás korai időszakában a legelterjedtebb településnév-típus a puszta személynévi elnevezés volt. A császár vélhetően azt hallhatta a magyaroknál megfordult követeitől, hogy azok Levedinél (következésképpen Levediben) jártak, s ebből alkotta meg a magyarok országának neveként a *Levédia* megnevezést (2005: 118).[7]

KRISTÓ emellett ugyanakkor egy másik eshetőséggel is számol. Úgy véli, hogy Konstantin talán nem egy a magyarok által használt *Lëvedi* helynevet ismert, hanem csak egy *Lëvedi* nevű személyt, s ennek alapján alkotta meg a *Levedia* helynevet. Ez az elképzelés a *Lëvedi* helynév egykori létezése alól — a fenti álláspontokkal szöges ellentétben — teljesen kihúzná a talajt, hiszen azt jelentené, hogy nemcsak az országnévképzős *Levedia* forma a császár kreálmánya, hanem valójában az egész személynévi helynév mesterséges, fiktív alkotás. Az ötletet KRISTÓ analógiákkal is igyekszik megtámogatni, és több olyan helynévalakulatot is idéz a DAI.-ból, amelyek bizonyosan nem voltak valós használatú nevek, csupán

---

rendszer" helyett csupán a „helynévadási rendszer"-re vonatkoztatni, amire egyébként valójában maga BENKŐ is vonatkoztatta.

[7] Az érvelés logikai értelemben annyiban hibás (mondhatni körkörös), hogy a puszta személynévi helynévadás első ismert példáját, a *Lëvedi* helynevet szokás annak igazolására idézni, hogy ez a korai ómagyar korban annyira produktív névadási mód a magyarságnál már a 9. században is bizonyosan eleven volt. Itt pedig KRISTÓ éppen e névforma hitelét igyekszik a későbbi e körbe tartozó nevek bizonyosságával alátámasztani. Érvelése szerint tehát a korai ómagyar kor puszta személynévi helyneveinek ősi gyökereit a vándorlások korából származó *Lëvedi* név tanúsíthatja, azt pedig, hogy a *Lëvedi* névalak hiteles, a magyarok ajkán ténylegesen ebben a formában élő elnevezés lehetett, a későbbi puszta személynévi helynevek nagy száma igazolja mintegy vissza.

a császár alkotásainak tekinthetők: a neretvai szlávok lakóhelyeként szereplő, a *pogány* melléknév görög megfelelőjéből az *-ia* országnévképzővel létrehozott *Pagania* név például — nyelvpszichológiai és szószemantikai alapon — bizonyosan nem lehetett az illető nép saját elnevezése (1998a: 153).

Ezek a felvetések azért tanulságosak, mert a további kutatásnak ugyan nem sok esélye van igazolni őket, arra viszont jók, hogy a *Lëvedi* név bizonyossága felől kétségeket ébresszenek. KRISTÓ e kérdésben fentebb bemutatott álláspontjai kitűnően példázzák azt, hogyan kerülhet bele egy jeles tudós is a saját — tudományos módszerekkel igazolhatatlan — feltevéseinek a csapdájába, s juthat benne egyre messzebbre: elsőként a *Lëvedi* névnek a puszta személynévi helyett az összetett névformaként való esetleges azonosíthatóságát vetette fel (rögtön állást is foglalva e feltevés ellen és az írott forma hitelessége mellett), majd az élőnek elfogadott magyar *Lëvedi* helynéven a császár kezének nyomát (az országnévképző hozzákapcsolásában) regisztrálta, végül pedig a *Lëvedi* magyar helynévként való hajdani létezését is kétségbe vonta. Azért igyekeztem az e témában kifejtett vélekedéseit a fentiekben a feltétlenül indokoltnál talán nagyobb alapossággal bemutatni, mert mindez azt a sajátos helyzetet illusztrálja, hogyan lehet a konkrét névadat forrásbeli helyzetéből kiindulva, ám attól egyre inkább eltávolodó ötletekre építve elméleteket kreálni. Nem kárhoztatom persze ebben az ügyben KRISTÓ GYULÁt, már csak azért sem, mert figyelmeztetéseinek vannak megszívlelendő részletei is, pusztán azt szeretném jelezni, hogy éppen így születnek azok az elképzelések, amelyekre aztán tetszetős elméleti konstrukcióknak tűnő légvárakat lehet építeni, vagy éppen korábban biztos lábakon álló elképzeléseket lehet nem eléggé megalapozottan hitelteleníteni.

E kérdésben végezetül — mintegy összefoglalásképpen — HARMATTA JÁNOS véleményét is érdemes idéznünk. Ő ugyanis névtipológiai (mégpedig bizánci görög névtipológiai) érveket felsorakoztatva igazolja, hogy a *Λεβεδία* névalak nem lehet bizánci görög név, mivel nem a személynévből keletkezett hely- és tartománynevek képzésmódját követi *(Alexandreia, Antiocheia, Attaleia),* amelybe szemantikai alapon a *Levedia* egyébként tartozna, hanem a népnévből alakult országnevekét *(Chazaria, Lagubardia, Patzinakia)*. A bizánci forrás *Λεβεδία* alakja tehát csakis ősmagyar helynévadáson alapulhat, amelyet aztán a bizánci feljegyzés készítője az *-ia* végű országnevek típusához sorolt, s a magyar törzsek szállásterületeként értelmezett (1984: 420). Ez a vélemény BENKŐ LORÁND (1984: 393–394) és GYÖRFFY GYÖRGY (1984: 387) elgondolását támasztja alá, azt tudniillik, hogy a *Λεβεδία* névformához alapul szolgáló magyar *Lëvedi* helynév *Lëvedi (Λεβεδίας)* törzsfő szállásterületét jelölhette csupán, és a bizánci feljegyzés készítője értelmezte azt az összes magyar törzs lakóhelyeként (HARMATTA 1984: 420, lásd még LIGETI 1985: 5).

Ezzel el is érkeztünk a *Levédia* helynévvel kapcsolatos utolsó megtárgyalandó kérdéshez: a helynév jelölési értékének (területi és kronológiai) meghatározásá-

hoz. Abban jobbára szintén egyetértés mutatkozik a kutatók között, hogy az a DAI.-ból származó információ, miszerint a *Lëvedi* helynév a honfoglalás előtti magyarság egészének a szálláshelyét jelölte, nem lehet helytálló. A *Lëvedi* nevet nem szabad önmagában vizsgálni, és még az sem elegendő, sőt akár félrevezető is lehet, ha csupán a nevet megőrző forrás szövegösszefüggéseinek fényében igyekszünk megfejteni annak pontos jelölési értékét. A *Lëvedi* névformát csakis a magyar helynévadás széleskörű kontextusában tanulmányozva ítélhetjük meg helyesen. A formáns nélküli személynévből alakult helyneveknek márpedig alapvető vonásuk, hogy — amint ezt a névtípus nagy számban felbukkanó egyedei kétségtelenül igazolják — soha nem jelöltek kiterjedtebb területet, hanem csak szűkebb szálláshelyet, legfőképpen települést. Ennek ismeretében, tehát névtipológiai érvek alapján Konstantin *Lëvedi*-je az egykori magyarság nyelvében (de még a császár informátoraiéban is) csupán *Lëvedi* vezér szűkebb szálláshelyét, a szakirodalom szerint vélhetően a téli szállását jelölte (vö. BENKŐ 1984: 393–394, GYÖRFFY 1984: 386–387, 389, HARMATTA 1984: 429–430, LIGETI 1985: 8, KRISTÓ 2005: 118–119). Ez ügyben fajsúlyosabb érvnek bizonyultak tehát a középkori magyar helynévrendszerből leszűrhető általános tipológiai tanulságok, mint maga a konkrét forrásszöveg.

2. A honfoglalást követően, illetőleg az írott források felszaporodásával a formáns nélküli helynévadás dokumentáltsága jelentősen megnő, s az oklevéles forrásadatok egyre nagyobb mennyisége révén immáron a névtípus kronológiáját, elterjedési ütemét érintő következtetéseket is nagyobb bizonyossággal fogalmazhatunk meg. Az itt következő kronológiai megfigyelésekhez ugyanaz a névanyag szolgált alapul, amelyre az elméleti bevezető fejezetben is támaszkodtam. A vizsgálati eredmények bemutatása előtt azonban egy a kronológia érvényességét érintő megszorítást mindenképpen tennünk kell. A forrásokban ránk maradt személynévi eredetű helynevek időbeli viszonyait illetően csak azt a folyamatot rajzolhatjuk meg, hogy az e névtípusba tartozó helynevek milyen előfordulási megoszlást mutatva tűnnek fel a dokumentumokban. Arra nem látok reális esélyt, hogy az e körbe tartozó helyneveknek a konkrét keletkezési idejét — néhány ritka kivételtől eltekintve — meghatározhassuk, s ennek alapján aztán egy tényleges („abszolút") kronológiai görbét bemutathassunk. Az adatok okleveles jelentkezésére és a névtípusok egymáshoz viszonyított helyzetére alapozó ún. „relatív" kronológia is számos lényeges s egyúttal — ami még ennél is fontosabb — megbízható információt rejt magában,[8] s ráadásul azt a nagy fokú bizonytalanságot is kiküszöböli, amely abból az igyekezetből fakad, hogy a helynevek keletkezési idejét a feltehető névadó személy kilétének meghatározásával kísérli meg felderíteni.

[8] Hasonló eljárást alkalmazott RÁCZ ANITA is több, már itt is felidézett írásában; lásd pl. a 2016a különböző, kronológiai kérdéseket érintő részei (de főleg 180–181), illetve 2016b.

Az itt következő megállapítások annak az elemzésnek az eredményeit mutatják be, amelyet a személynévi eredetű, közte a formáns nélküli személynévi helynevek korai ómagyar kori időbeli viszonyainak feltárásának céljából végeztem el. A rendelkezésünkre álló nagy helynévanyag-mennyiség e téren egyre pontosabb, számos szempontra kiterjedő vizsgálatokra nyújt lehetőséget még akkor is, ha tudjuk, az írott forrásokban fennmaradt történeti adatok csak töredékét őrizték meg az ómagyar kor (különösen a korai ómagyar kor) helynév-állományának. Azt is érdemes ugyanakkor ehhez hozzáfűzni, hogy éppen a formáns nélküli helynévadás kapcsán némileg jobbak az esélyeink, hiszen ennek a névtípusnak a településnév-adás a fő terepe, a településnevek írásbeli rögzítésére — e helynévfajta speciális helyzete miatt — pedig jóval gyakrabban sor került, mint a kisebb használati körrel és jogi szereppel jellemezhető mikrotoponimák lejegyzésére. Mindezek alapján úgy gondolom, hogy az alább bemutatandó kronológiai ábrák a személynévi helynévadásban bekövetkező változások főbb tendenciáit megnyugtató biztonsággal közvetítik.

A 10. ábra, amelyen a korai ómagyar kor puszta személynévi helyneveinek eloszlási görbéjét láthatjuk, egyértelműen jelzi, hogy a formáns nélküli személynévből alakult helynevek első jelentkezésének gyakorisága a 12. század második fele és a 13–14. század fordulója közötti intervallumban jelentősen megugrott. Ez nyilvánvalóan összefügg általában az oklevelek számának gyarapodásával is, de azt, hogy az itt látott képet ez a körülmény önmagában nem magyarázhatja meg, két tényező is jelzi. Egyrészt a formáns nélküli személynévi helynévadás ívének leszálló ága érdemel figyelmet a 14. század első felében, azaz egy olyan időszakban, amikor az oklevelek száma viszont továbbra is jelentősen emelkedik.

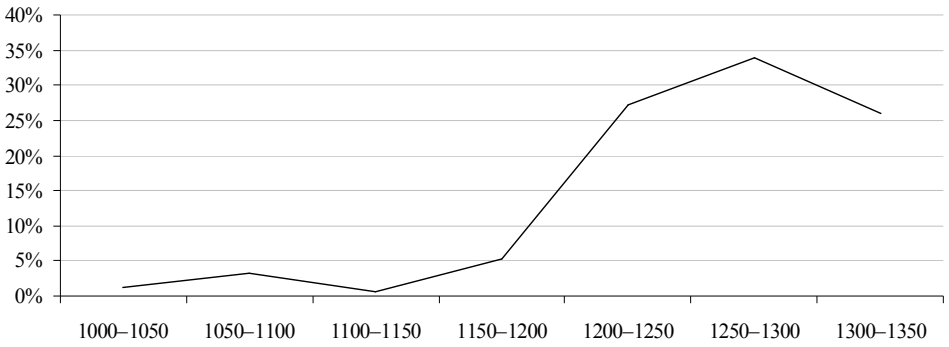

10. ábra. *A puszta személynévi helynevek első előfordulásainak megoszlása a korai ómagyar korban*

A másik körülmény pedig, ami miatt nem magyarázhatjuk az itt tapasztaltakat pusztán az oklevelek számának alakulásával, akkor tűnik ki egyértelműen, ha a formáns nélküli személynévből alakult helynevek típusát együtt ábrázoljuk a személynévi helynévadás további strukturális kategóriáival. A 11. ábra ennek meg-

felelően azt illusztrálja, hogyan változik az egyes névszerkezeti típusok egymáshoz viszonyított aránya a korai ómagyar kor időszakában. (Amíg az előző ábrán a puszta személynévi nevek kategóriáját tekintettem 100%-nak, s azt mutattam be, hogy ezen belül félszáz évenként hogyan változnak e névtípus arányai, itt értelemszerűen a teljes személynévi eredetű helynévállományhoz képest értendők a százalékos arányok.)

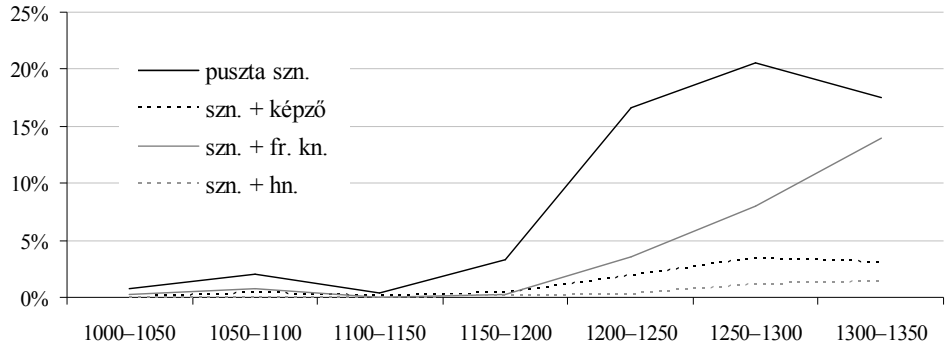

11. ábra. *A személynévi helynevek típusainak megoszlása a korai ómagyar korban*

Minthogy az egyes névszerkezeti típusok megoszlásában jelentős eltéréseket figyelhetünk meg, aligha lehetnek kétségeink afelől, hogy az elmozdulások hátterében jóval több van, mint ami pusztán az oklevelek számának folyamatos gyarapodásából következnék. A formáns nélküli személynévi helynévadás görbéje egészen más kronológiai ívet ír le, mint azok, amelyek a másik három névstruktúrát jellemzik. Ez utóbbiak közül különösen a kétrészes, földrajzi köznévi utótaggal alakult névszerkezetre érdemes figyelemmel lennünk, amelynek egyenletesen növekvő íve a 13. század második felétől kezdődően a puszta személynévi névadás görbéjével éppen ellentétes irányú pályát fut be: az utóbbi ugyanis az adatok szerint ekkor megtorpanni látszik, és rövidesen lefelé hanyatló szakaszba fordul, míg a kétrészes struktúra lendülete töretlen marad. Ebbe a kronológiai „vetélkedésbe" a helynévképzés kevésbé tudott érdemlegesen beleszólni, annyit azonban megjegyezhetünk, hogy e névalkotási mód szerepe az egész időszakban kiegyensúlyozott marad. A jellegzetesen másodlagos névkategória, a helynévi utótaggal álló személynévi elnevezések valójában nem is tartoznak szorosan ehhez a kérdéskörhöz, hiszen ezek kialakulásának mozgatórugói részben másutt keresendők, mint az elsődlegesen létrejött személynévi helynevekéi, és leginkább a birtokok felosztásával mint nyelven kívüli tényezővel állnak szoros összefüggésben.[9] (Az egyes névstruktúrák általános jellemzőit a megfelelő alfejezetekben részletesen is tárgyalom.)

[9] Szemantikailag persze ezeknek az elnevezéseknek az indítéka is ugyanaz: a birtoklás tényének a kifejezésre juttatása.

3. Talán nem haszontalan, ha az itt tapasztaltakat szembesítjük azokkal a véleményekkel, amelyek a puszta személynévi helynevek kronológiai jellemzői kapcsán a szakirodalomban megfogalmazódtak. A következőkben tehát azt foglalom össze röviden, hogy milyen álláspontokat vallottak e kérdésben a nyelvész és történész szakemberek, ezek a megközelítések mennyiben harmonizálnak a fentiekben általam felvázolt képpel, és végül miként viszonyulhatunk azokhoz a véleményekhez, amelyek a névtípus feltételezett kormeghatározó értékétől jelentős eredményeket reméltek.

3.1. A magyar helynévtörténeti s z a k i r o d a l o m b a n a formáns nélküli személynévi névadás időbeli viszonyairól, pontosabban annak lezárulásáról lényegében két, egymással nehezen összebékíthető álláspont látott napvilágot, s osztotta két táborra az e kérdésben megnyilatkozó szakembereket. Mivel a két álláspont teljes körű tudománytörténeti részletezését nem tartom e helyütt feladatomnak, csupán nagy vonalakban ismertetem azokat az elképzeléseket (és elméleti-módszertani alapjukat), amelyek egyébként lényegében napjainkig meghatározzák ezt érintően az általános szakmai közvélekedést.

Az alapokat tekintve MELICH JÁNOStól (1925–1929: 6) kiinduló, de részleteiben KNIEZSA ISTVÁN (1943–1944: 126–128) által kidolgozott és BÁRCZI GÉZÁtól (1958a: 158) megerősített hagyományos kronológiai felfogás szerint a puszta személynévi helynévadás kétségtelenül megvolt a magyarban a 10–12. században, és a *Lëvedi* név a tanú arra, hogy meglehetett már a magyar honfoglalás előtt, a 9. században is. A névadás e módja aztán a 13. századig volt eleven: a magyar nyelvterület nyugati részein valamelyest korábban, a 13. század elején veszítette el a produktivitását, keleten a 13. század közepéig még feltételezhető ilyen helynévalakulatok keletkezése. Használata e felfogás értelmében egybeesett a magyarság nomadizáló korszakával (lásd még ehhez a fentiek mellett pl. MEZŐ–NÉMETH 1972: 11–12, KÁLMÁN B. 1989: 152 stb. is).

A másik kronológiai koncepció alapjait SZABÓ T. ATTILA rakta le (1940b: 127–128) azzal, hogy gazdag empirikus anyag alapján megállapította, ez a típusú névadás aligha csak az Árpád-kor időszakát jellemezhette, minthogy nagy számban alakultak ilyen módon helynevek a 16–17. században, sőt napjainkban is. SZABÓ T. ATTILA ezzel a megállapításával a puszta személynévi helyneveket valójában ki is iktatta a kormeghatározó nevek köréből, s egyúttal rámutatott a teória elméleti megalapozottságának hiányosságaira s ezáltal annak tarthatatlan voltára (HOFFMANN 2016: 45). A modern kori névanyagban feltűnő puszta személynévi helynevekre azok a névkutatók is rendre felhívták a figyelmet, akik az élő nyelvi helynévanyag gyűjtésében és feldolgozásában az élen járva szembesültek e névszerkezeti típus máig tartó jelenlétével. INCZEFI GÉZA (1970: 113), VÉGH JÓZSEF (1970: 377, 1981: 121) vagy REUTER CAMILLO (1972: 12–14) egyaránt rámutattak arra, hogy személynévvel alakilag egybeeső helynevek nemcsak hogy jelen vannak, de egyáltalán nem is kivételesek az újabb kori névrendszerben.

Ezek a figyelmeztetések mindazonáltal nem érték el a kívánt hatást, amit nagyon szemléletesen jelez egyrészt az a körülmény, hogy KNIEZSA ISTVÁN változatlanul fenntartotta korábbi datálását, s megerősítette, hogy az ilyen típusú nevek keletkezése a 12. század végén, a 13. század elején lényegében megszűnt, s azokon a vidékeken, amelyek betelepülését az oklevelek alapján pontosan nyomon tudjuk követni, már teljesen ismeretlen (1960: 20). De még azok a névkutatók is, akik egyébként meghallották a figyelmeztető szavakat, ragaszkodtak a korábbi kronológiai határokhoz, s inkább más módon igyekeztek ezeket az újabb kori névanyagban feltűnő puszta személynévvel azonos helynévi példákat magyarázni. A legtekintélyesebb szakemberek is úgy nyilatkoztak a *Kingéc, Bogdán*-féle élő nyelvi puszta személynévinek látszó elnevezésekről, hogy azok másodlagosan, kétrészes névstruktúrák „lekopásával", vagyis elliptikus változással jöttek létre (vö. pl. BENKŐ 1947: 35, LŐRINCZE 1947: 19, BÁRCZI 1958a: 158, KÁZMÉR 1970: 43).

Kétségtelen, hogy a névváltozás, az ellipszis folyamatát olykor ténylegesen is tetten érhetjük: Maros- és Udvarhelyszék területén például BENKŐ LORÁND egy sor olyan településnévről tett említést, amelyek az utótagjuk elmaradásával, tehát másodlagosan lettek puszta személynévvel azonos alakúakká (*Csibakfalva* > *Csibak, Csókafalva* > *Csóka, Martonosfalva* > *Martonos* stb.). Azt az álláspontját azonban, miszerint az ilyen változások száma még akkor is nagy lehetett, ha az okleveles adatok hiányában a jelenség nem mutatható ki minden esetben pontosan, érvekkel nem támogatta meg (1991: 352). Efféle változási folyamatokra mindazonáltal más vidékeken is találhatunk igazoló példákat: INCZEFI GÉZA Makó környékéről idézte fel például a *Kollát, Borsos* névformák előzményeként a *Kollát rétje, Borsos ere* kétrészes struktúrákat (INCZEFI 1970: 59, 112, lásd még 1967: 81–82 is). Ugyanő azonban arra is figyelmeztetett, hogy a formáns nélküli személynévi helynevek igen jelentős többségénél a feltételezett rövidülésre vonatkozóan semmiféle ismerettel nem rendelkezünk (1970: 31). Így pedig nehezen érthetünk egyet BÁRCZI GÉZÁval, aki a felsőőri *Kondorok* és *Kun Péter* dűlőnevek eredetibb alakjának tartott *Kondorok földje, Kun Péter völgye* neveket, valamint a barcasági *Kis András* variánsaként szereplő *Kis András bérce* nevet látva kétségesnek tartotta, hogy a többi (kétrészes névvariánssal nem rendelkező) látszólag formáns nélküli személynévi helynévadásra utaló példában egy régi névadási hagyomány „szórványos fennmaradásáról" lenne szó, s nem éppen olyan rövidülési folyamatról, mint az itt példaként felhozott nevekben. Megítélésem szerint az a körülmény, hogy egyes neveknek kétrészes variánsai is feltűnnek, és esetükben valóban lehetséges a puszta személynévvel azonos alakú helynév másodlagos volta (amellett persze, hogy a párhuzamos keletkezést, sőt a földrajzi köznévi utótaggal való kiegészülést sincs okunk kizárni!), nemigen jogosíthat fel bennünket arra, hogy ezt a folyamatot az újkori formáns nélküli személynévi helynevek keletkezésének mintegy a kötelező, kivétel nélküli sablonjaként általá-

nosítsuk.[10] (A kétféle elképzelés további részletes szakirodalmi összefoglalását lásd még KRISTÓ 1976: 15–16, TÓTH V. 2001a: 35–37, RÁCZ A. 2005: 90–98.)

Ezek az elképzelések nem pusztán azt a célt szolgálták, hogy kronológiai határok közé szorítsák (vagy éppen kiszabadítsák onnan) a puszta személynévi helynevek típusát, hanem szorosan összefüggtek egyúttal azzal a törekvéssel is, hogy az e körbe tartozó nevek kormeghatározó értékének gondolatára alapozva nyelven kívüli (főképpen településtörténeti) következtetésekhez is kiindulópontul szolgáljanak (lásd erről alább). Ebben a kérdésben a történész KRISTÓ GYULA, MAKK FERENC és SZEGFŰ LÁSZLÓ józan visszafogottságról tett tanúbizonyságot, amikor úgy nyilatkozott, hogy „a puszta személyneves helynevek keletkezési kora *csupán* a névadási mód alapján nem állapítható meg" (1973: 3). KRISTÓ aztán tovább lépett ezen az úton, és igyekezett kidolgozni egy sajátos módszertani eljárást arra, miképpen lehetne a nevek keletkezési korához mégiscsak közelebb jutni. A módszer lényege az, hogy a formáns nélküli személynévi helynévadással keletkezett településnevekhez megkísérelte a valószínűsíthető névadóikat (vagyis azokat a személyeket, akiknek a nevét a település viseli) a dokumentumokban fellelni, s annak alapján, hogy a feltételezhető névadó mikor élt, a településnév keletkezési korát ahhoz kapcsolódóan meghatározni. Gazdag adattára ezzel a metodikával párosulva azt igazolta, hogy erre a helynévadási gyakorlatra a 13. század közepe és a 14–15. század fordulója közötti időszakban is bőséggel vannak példák (sőt szórványosan még később is előfordulnak ilyenek), vagyis abban az intervallumban, amikor a KNIEZSA-féle tipológia már nem ismeri el efféle helynevek keletkezését (1976: 22–29, de lásd még 1980: 253, 1994: 223, 1998b: 326 is). Munkájának hatásaképpen az utóbbi időben a legtöbb névkutató ezt a KRISTÓ-féle „felpuhított" kronológiát követte (lásd ehhez HOFFMANN 2014c: 695): így értékelte a formáns nélküli személynévi névadás időbeli viszonyait például KISS LAJOS (1996a/1999: 100, 1996b/1999: 111, 1997: 178), illetve további finomításokat is megfogalmazva BENKŐ LORÁND (2002: 62).

A puszta személynévi helynévadás kronológiai jellemzőinek feltárásakor KISS LAJOS azzal is számolt, hogy mint minden nyelvi jelenségnek (és azok lefolyásának), így egy-egy helynévtípus elevenségének is megvan a felmenő ága, a kulminációs szakasza és a lemenő, hanyatló ága. Az elevenség fokozatosan szűnik meg, s a megjelenő új névtípusok — mint esetünkben a földrajzi köznévi utótaggal alkotott kétrészes struktúra — ugyancsak fokozatosan lépnek előbb a régi mellé, majd egyre inkább annak a helyébe (1997: 178).

3.2. Ha a helynévtörténeti szakirodalomban olvasható, fentebb bemutatott állásfoglalásokat szembesítjük az általam fentebb felvázolt (relatív) kronológiai képpel, több fontos tanulságot is megfogalmazhatunk. Előzetesen azonban ezzel

[10] Ebben az ügyben hasonlóan vélekedett KRISTÓ GYULA is, amikor módszertanilag vitathatónak nevezte az egyedi példák alapján történő indokolatlan általánosítást (1976: 16).

kapcsolatban fel kell hívnunk a figyelmet egy lényeges körülményre. Kétségtelen, hogy a vizsgálataim nem a magyar nyelvterület ómagyar kori teljes dokumentált helynévanyagán alapultak, hanem annak csupán — gyakorlati megfontolásokból — erősen leszűkített részlegén. Ez persze az előzményirodalom által ismertetett vizsgálatok esetében sem volt másképpen, azzal a figyelmen kívül semmiképpen sem hagyható különbséggel, hogy ma már összehasonlíthatatlanul jobbak a lehetőségeink akkor, ha helynévtörténeti analízisünkhöz nagy mennyiségű, gazdag és nem utolsósorban filológiailag hiteles, megbízható névállományra van szükségünk. Noha az általam egybeállított névanyag távolról sem fedi le a magyar nyelvterület egészét, ráadásul jobbára a korai ómagyar kor időszakára korlátozódik, de ezeket a hiányosságokat bőven ellensúlyozza egyrészt a korpusz filológiai és etimológiai megbízhatósága, másrészt pedig az, hogy egész vármegyényi területek valamennyi e korból adatolható személynévi helynevét felöleli. Ezáltal pedig a fent megrajzolt kronológiai kép megítélésem szerint jó kiindulópont lehet ahhoz, hogy a személynévi helynévadás korai ómagyar kori helyzetét az eddigieknél pontosabban megismerjük.

Én magam a formáns nélküli személynévi alapú helynévadás időbeli viszonyait tekintve összességében azt a véleményt látom mind a névadatok, mind pedig a helynévadás általános szabályszerűségei alapján megalapozottnak, amely a névalkotás e módjával a magyar helynévrendszer történetének minden korszakában számol. Ezt igazolják egyrészt maguk a helynévadatok, amelyek az újabb korokban, illetőleg napjainkban is hitelt érdemlően tanúskodnak arról, hogy a személynévi alapszóból formáns nélküli helynévadás elevensége nem szűnt meg. De ehhez a megállapításhoz jutunk másrészt akkor is, ha a kérdéshez a *helynévadás általános természetének* vizsgálata felől közelítünk. HOFFMANN ISTVÁN jelezte egyik írásában ennek a szempontnak a fontosságát, s nehezményezte egyúttal azt, hogy a kronológiai paraméterek meghatározásában a névkutatók csupán a névadatok forrásokbeli megjelenéséből vontak le a névadási mód meglétére vagy hiányára vonatkozó következtetéseket, de eközben semmiféle figyelmet sem fordítottak a névadás általános törvényszerűségeinek vizsgálatára (2014c: 696). Ezt a tényezőt pedig aligha hagyhatjuk figyelmen kívül akkor, amikor a helynévadás történetét s a benne bekövetkező tipológiai természetű változásokat tanulmányozzuk, hiszen — mint már hangsúlyoztuk — a helynévadást minden korban alapjaiban meghatározza a meglévő névrendszer, a névmodellekhez való igazodás igénye. A rendszer- és modellközpontú helynévelméleti kutatásokban ezért a névadás általános természete igen fontos viszonyítási pont: ez szolgálhat leginkább bármiféle részletes analízis zsinórmértékéül.

A formáns nélküli személynévi helynévadás kapcsán mindez azt jelenti, hogy a névtípus kronológiájának kérdésében az utolsó szót valójában a *metonímiának* mint név- és szóalkotási folyamatnak az általános jellemzői mondhatják ki. A modellelméletek felől közelítve megállapíthatjuk, hogy a hely és személy

szemantikai kapcsolatát (mint funkcionális-szemantikai modellt) lexikális-morfológiai szempontból formáns nélkül álló személynév, helynévképzővel álló személynév és földrajzi köznévvel álló személynév (mint szóalkotási alapmodell) egyaránt kifejezheti. E szerkezeti realizációk, alapmodellek között a formáns nélkül álló személynév mint helynévstruktúra metonimikus névadással teremtődik meg. A metonímia során „az emberi agy kognitív működésének kapcsolatteremtő képessége alapján az elnevezendő hely fogalmával érintkező másik fogalom megnevezése válik közvetlenül a hely nevévé" (HOFFMANN 2014c: 700, lásd még RESZEGI 2009: 26–38, 2012: 372–374). A metonimikus névadás a képzés és az összetétel mellett a helynevek alkotásának legfontosabb módja, amely a legrégebben adatolható helyneveink körében — számos szócsoportot érintően — éppúgy jelentkezik, mint a legújabb kor helynévadásában, ráadásul a közszók állományának gyarapításában is minden korban a leggyakoribb eljárások közé tartozott.

Mindezek alapján pedig aligha van okunk azt feltételezni, hogy egy ilyen alapvető szerepű szó- és névalkotási mód egy bizonyos szócsoportot, a személynévi lexémákat illetően csak egy meghatározott időszakban funkcionált volna. A személynevek ugyanis a nyelvnek minden időszakban aktív elemei, így elvileg sem igen tételezhető fel, hogy belőlük egy meghatározó fontosságú nyelvi eszköznek, a metonímiának a felhasználásával egy idő után ne alakultak volna helynevek. Nemcsak az élő nyelvi helynévi példák mondanak ennek ellent, s cáfolják meg már a puszta létükkel a metonimikus személynévi helynévadás Árpád-korra való korlátozásának a tételét, hanem általános helynévelméleti megfontolások is igazolják e névalkotási mód folyamatos jelenlétét (vö. HOFFMANN 2014c: 700–701).

Az persze más kérdés — s ebben tökéletesen egyetérthetünk KISS LAJOS fentebb idézett véleményével —, hogy egyes névalkotási módok bizonyos időszakokban háttérbe szorulhatnak, miközben más névmodellek pedig népszerűvé, gyakorivá válhatnak. A helynévtörténeti kutatásoknak HOFFMANN ISTVÁN szerint éppen ezeket a folyamatokat kell megrajzolniuk (2014c: 701).

3.3. A személynévi helynevek egyes szerkezeti típusainak gyakoriságában bekövetkező változásokat a 11. ábrán mutattam be, ahol is azt láthattuk, hogy a 13–14. század fordulóján valóban visszaesés mutatkozott a puszta személynévi névadással keletkezett helynévstruktúrák számának addig dinamikus növekedésében, s ezzel egyidejűleg a földrajzi köznévvel összetett kétrészes helynevek gyakorisági mutatója pedig nagyon határozottan felfelé ívelt. Ez a kronológiai ábra a névmodellek között ez idő tájt bekövetkezett elmozdulásokra feltétlenül rávilágít. Azáltal ugyanakkor, hogy a megrajzolásakor a helyneveknek csupán a legkorábbi adataira voltam tekintettel, és a továbbiakra nem (hiszen a célom az volt, hogy a produktivitásban történő változásokat regisztráljam), a görbék szükségképpen nem adhatnak reális képet az egyes szerkezeti típusoknak az egy-egy időszakban megmutatkozó t é n y l e g e s g y a k o r i s á g á r ó l és ezzel összefüggés-

ben a korabeli nyelvhasználatban megnyilvánuló valós modellértékéről. Annak érdekében, hogy erre vonatkozóan is képet alkothassunk e névtípusok egymáshoz viszonyított helyzetéről, a 12. ábrán azt mutatom be, hogy egy-egy időintervallumban (fél évszázadban) a vizsgált névanyagban hány személynévi helynév képviseli egyik vagy másik névszerkezeti típust. Itt tehát nem százalékos arányokat, hanem abszolút számokat adok meg, az adott időszakban az általam átvizsgált forrásokban feltűnő és a korábbról továbbélő neveket egyaránt számbavéve. Ez azt jelenti, hogy mivel például az Abaúj megyei *Bárca* településnévre a 13. század első feléből ismerjük a legkorábbi adatot, majd ezt követően folyamatosan adatolható az okleveles forrásokban az egész itt vizsgált időszakban, így ezzel az elnevezéssel az 1200–1250-es intervallumtól kezdődően minden fél évszázadban számoltam.

Arra ugyanakkor nem voltam e vizsgálatban tekintettel, hogy némelyik település vagy még inkább mikrotoponima időközben elenyészett, s adott esetben a feltűnését követően csak bizonyos szűkebb időszakban jelentkezett a forrásokban. Egy ilyen pontosítás nyilvánvalóan még megnyugtatóbbá tette volna az alábbi kép tanulságait, de annak lényegén két okból kifolyólag nemigen változtatott volna jelentősen. Egyrészt azért nem, mert a falupusztulás ebben az időszakban nem volt még olyan mértékű, mint a későbbiekben Európa- és Magyarországszerte, ráadásul a településként elenyészett helyek nevei igen gyakran az Árpád-kortól máig továbbélnek, igaz, más funkcióban: határrészek neveként. Ez a funkcióátértékelődés azonban a név státuszán és nyelvi elemként való megítélésén az itt vizsgált kérdés szempontjából nem sokat változtat. A másik körülmény pedig, ami miatt különösebb aggály nélkül eltekinthettem az adatok említett megrostálásától, az volt, hogy a fáradságos munkával elvégezhető pontosítás egyedüli eredménye mindössze csak a görbék némelyest laposabb íve lett volna: ennek pedig azért nincs különösebb jelentősége, mert a célom eleve pusztán a tendenciák érzékeltetése lehet.

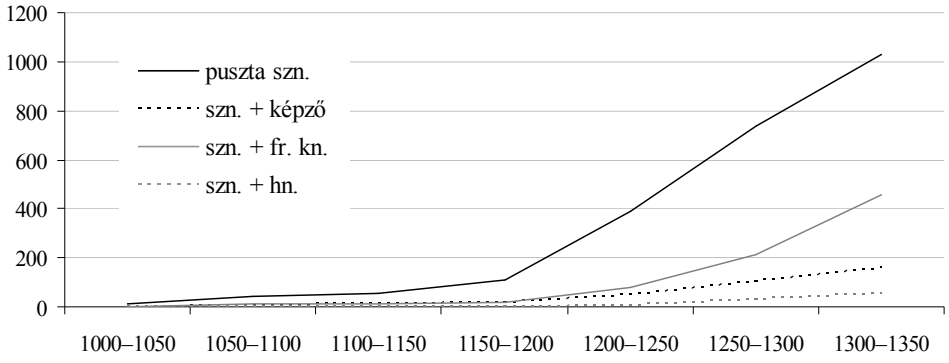

12. ábra. *A személynévi helynevek típusainak számbeli gyarapodása a korai ómagyar korban*

A 11. és a 12. ábra tanulságait a következőkben foglalhatjuk össze. A helynévrendszer minden bizonnyal általános bővülési ütemével összhangban a személynévi lexémát felhasználó helynévadás kapcsán is a különböző szerkezeti típusok lényegében folyamatos gyarapodását tapasztaljuk. A gyarapodás ütemében, ritmusában ugyanakkor jelentős különbségek mutatkoznak, s aligha lehet kétséges, hogy a személynévi helynévadás jellegét a korai ómagyar korban alapvetően a formáns nélküli személynévi helynevek határozták meg. Az egyes névszerkezeti típusok gyarapodásának ívét látva ráadásul azt is nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy mindezek a tendenciák napjainkig hatóan érvényesek, vagyis a mai helynévrendszer karakterének kialakításában is komoly szerepet játszott a puszta személynévi helynévadás.[11] Azt, hogy a feltevésünk nem alaptalan, szemléletesen igazolják KOVÁCS ÉVA nemrégiben elvégzett vizsgálatának eredményei. A FNESz. személynévi eredetű településnév-anyagát (mintegy 6000 nevet) áttekintve ő is arra a megállapításra jutott, hogy a személynévi alapú településnevek több mint kétharmadában formáns nélküli személynév szolgált a helynévhez alapul, az egyharmad részen pedig az összetett és a képzett struktúra osztozik, de közel sem egyforma arányban: a földrajzi köznévvel összetett személynévi településnevek 21%-ot, a képzett helynevek pedig alig 8%-ot tesznek ki (2012: 191, lásd még ehhez MEZŐ 1981: 91 is).

Mindezek a vizsgálatok újabb, reményeim szerint kellően meggyőző érvet szolgáltattak annak az álláspontnak az igazolására, amely szerint a puszta személynévi helynévadás gyakorlata aligha veszítette el a produkivitását a korai ómagyar kor időszakában. A nagyon gyakori névszerkezeti modellként való hatását érhetjük tetten az újabb kori ilyen elnevezések keletkezésében is. Az is kétségtelen azonban — ahogyan ezt a 11. ábra görbéi jelzik —, hogy a névmodellek arányaiban időközben jelentős változások is történtek, s ezek a változások az összetett névstruktúrát hozták előtérbe. Az elmozdulások hátterében bizonyára összetett nyelvi és nyelven kívüli folyamatok húzódnak, s közöttük említhetjük meg azt a helynévfajtákkal kapcsolatos körülményt is, hogy tudniillik a személynévből metonimikusan alakult helynevek tekintélyes hányadát a településnevek körében találjuk meg. Ez a névmodell tehát — úgy tűnik — elsősorban a településnevek alkotásában játszott meghatározó szerepet, amellett persze, hogy más névfajtáknál sem tekinthető kivételesnek. Ha ezt a megszorítást figyelembe vesszük, máris nyilvánvalóvá válik az összefüggés az új településnevek ómagyar koron túli keletkezésének erős korlátozottsága és a puszta személynévi névadás modelljének szerepcsökkenése között.

[11] Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a mai névhasználók minden esetben tudatában is lennének annak, hogy egy-egy név pontosan milyen eredetű: azaz például azonosítható-e benne valamilyen személynévi elem.

3.4. A puszta személynévi helynévadás kronológiai viszonyaival összefüggésben a szakirodalom arra a kérdésre is megkísérelt választ keresni, hogy milyen tényezők állhatnak e névtípus megjelenésének, majd (feltételezett) eltűnésének a hátterében, s az okokat a kutatók nem annyira nyelvi, hanem sokkal inkább társadalmi, szociokulturális körülményekben vélték megtalálni.

A puszta személynévi helynevek típusának k i a l a k u l á s á r a az ősmagyar kor helynévrendszerében — csaknem egy időben — előbb MOÓR ELEMÉR, majd KERTÉSZ MANÓ igyekezett magyarázatot adni. MOÓR ELEMÉR elképzelése keltett nagyobb hatást, pedig ellentmondásos voltára hamar fény derült, s ezzel együtt kapott jelentősebb figyelmet KERTÉSZ MANÓ álláspontja. MOÓR a puszta személynévi helynevek típusát a nomadizáló életformával hozta kapcsolatba, azzal tudniillik, hogy a nomád korban, amikor a szállás helye még nem állandó, csak valakit lehetett felkeresni, s nem az illető állandó lakóhelyét. A névtípust erre alapozva „nomádos" helynévtípusnak nevezte (1936a: 217, 1936b: 110). A névadási mód keleti gyökereit KERTÉSZ MANÓ is kiemelte, de magyarázatát nem erre építette, hanem a névadás lélektani hátterére, vagyis arra, hogy „az azonos név embernek és földnek a lélekben való tökéletes azonosítását jelenti" (1939: 33, 76–77). Alapvetően a nomádos magyarázatot tette magáévá — a névtípus régiségére és a törökségi nyelvekben megfigyelhető analóg szerepére, valamint a letelepedés utáni fokozatos elenyészésére hivatkozva — KNIEZSA ISTVÁN (1943–1944: 126, 128, 1960: 19–20), illetőleg lényegében BÁRCZI GÉZA is (1958a: 158). Utóbbi ugyanakkor a KERTÉSZ-féle magyarázatból is átvett motívumokat, s azt hangsúlyozta, hogy az ilyen elnevezési gyakorlat során az illető személy neve teljesen azonosul a birtok (illetve később a település) nevével, ezáltal pedig állandóvá válik, és fennmarad akkor is, amikor a szállás már helyhez kötött, és esetleg a birtokosa is más (i. h., 1960: 7, de hasonlóan nyilatkozott a kérdésről KÁLMÁN BÉLA is, névadóként az állandó telepek esetén is jó ideig a nemzetség fejét határozva meg, 1989: 152, illetve lásd még KISS L. 1987/1999: 183 is).[12]

Noha a történeti helynévkutatásban az a magyarázat vált a népszerűbbé, amely a puszta személynévi helynevek kialakulását a nomadizáláshoz, a visszaszorulását pedig a letelepedéshez kötötte (vö. pl. KÁZMÉR 1970: 56–57), a kutatóknak igen korán szembe kellett nézniük azzal az ellentmondással, amely e között az elképzelés és a között a kronológiai álláspont között feszült, miszerint e „nomádos" névtípus legintenzívebb szakasza, mondhatni virágkora az Árpád-kor második felére, éppen a magyar települések létrejöttének legdinamikusabb időszakára esett (lásd ehhez HOFFMANN 2014c is). KRISTÓ GYULA ezzel kapcsolatban figyelmeztetett is arra, hogy a nomád korszak legfeljebb a puszta személyné-

[12] A névtípus kialakulása kapcsán a szakirodalomban olvasható elképzeléseket tudománytörténeti alapossággal foglalta össze KRISTÓ GYULA (1976: 17, 2005: 119), de több munkájában utalt e kettős megközelítésre KISS LAJOS is (1996a/1999: 100, 1996b/1999: 108–109, 1997: 177–178).

vi helynévadás kialakulására adhat magyarázatot,[13] a megszilárdulása és a virágkora a feudalizmus korai és érett szakaszára esik (1976: 38, 2005: 123–124).[14] Ezért nem tartja aztán KRISTÓ megokoltnak KÁZMÉR MIKLÓS magyarázatát (1970: 56), aki szerint az e névtípusba tartozó helynevek a mozgó, nomád települések jelölésére voltak a legalkalmasabbak, az állandó településforma kialakulásával pedig a névadási mód is szükségszerűen megváltozott. KRISTÓ a formáns nélküli személynévi helynévadás visszaszorulását nem is társadalom- vagy településtörténeti folyamatokban keresi (mint mások tették, KÁZMÉR mellett lásd még pl. SZABÓ I. 1966: 136), hanem „szuverén nyelvfejlődési tendenciák"-ban, a nyelvi divat alakulásában (1976: 38). Másképpen fogalmazva: a jelenséget úgy értelmezhetjük, hogy a helynévalkotási modellek közül a funkcionális-szemantikai modelleknek (mint a névadás nem nyelvi összetevőinek) a változása lassúbb, a lexikális-morfológiai modelleknek (mint a névadás nyelvi összetevőinek) a módosulása viszont a nyelv belső változási tendenciáinak függvényeként gyorsabb. A személy és a hely kapcsolata változatlanul a helynévadás egyik központi motivációs tényezőjeként szerepel, e kapcsolat nyelvi kifejezésére azonban idővel más és más szerkezeti modellek válhatnak meghatározóvá.

3.5. S ha már a névmodellek kérdését ismételten előhoztuk, arra is érdemes kitérni, miként foghatjuk fel n é v r e n d s z e r t a n i k e r e t b e n és az ennek alapjául szolgáló funkcionális-kognitív megközelítésben a formáns nélküli személynévi helynévadásnak mint névalkotási folyamatnak a kialakulását és kronológiai jellemzőit.

---

[13] Azt, hogy e helynévadási mód kialakulására a „nomádos" magyarázatot elfogadhatónak tekinti, az a viszonyulása jelzi, amellyel megindokolja (sőt „kézenfekvő"-nek mondja) a magyarság szomszédságában élő népek nyelvében a puszta személynévi helynevek hiányát: mivel ezek a népek nem nomadizáltak, így körükben az a névadási gyakorlat, amely személyek nevével önmagában helyet jelölt meg, nem is verhetett gyökeret (1997: 134). Teret enged a magyarázatában egyúttal a másik motívumnak is, amikor azt hangsúlyozza, hogy a puszta személyneves helynévadás korai szakaszában a személy és a hely teljesen azonosult, „a döntő tényező azonban ebben a dichotómiában a személy volt, hiszen az ő tartózkodása határozta meg a vele azonosított hely fekvését, ugyanis a nevével jelzett hely időről időre, a nomadizálás ciklusainak megfelelően változott." (i. m. 135). A 10. század utolsó évtizedeiben aztán, amikor állandóan azonos helyen maradó téli szállások alakultak ki, amelyek már szinte falunak számítottak, a személy neve immáron mindig ugyanazt a helyet jelölte, adott esetben akkor is, amikor a személy már nem élt. KRISTÓ ilyen értelemben helyezi a 10. század időszakára a magyar helységnévadás kialakulásának korát. Ehhez azonban azt is hozzáteszi, hogy ez a folyamat „nem lakatlan térségekben, nem steril környezetben ment végbe, hanem más népek által már névvel ellátott »erőtérben«, régiókban történt, ahol az eltérő névadási szokások hatottak egymásra" (1997: 135, lásd még 2005: 120).

[14] SZABÓ T. ATTILA is úgy véli, hogy ha ez a névadási mód még a legújabb korokban is használatos (márpedig a névrendszer erről árulkodik), akkor aligha indokolt azt nomádos gyakorlatnak nevezni (1940a: 127–128).

Az újabb helynévelméleti kutatások fényében nemigen lehetnek kétségeink afelől, hogy a magyar helynévrendszer alapvonásaiban, rendszerszerű jegyeiben — a személynévrendszertől eltérően — (főképpen a forrásokból is megismerhető története során) nem sokat változott.[15] Annak alapján pedig, hogy a honfoglalás utáni időszak írott forrásaiban nagy számban feltűnő helynevek általános jellemzőiket tekintve nem mutatnak lényeges eltéréseket a mai helynévrendszer elemeihez képest, joggal tételezhetjük fel azt is, hogy az adatokkal nem dokumentált időszak, az ősmagyar kor helynévrendszere fő jegyeiben szintén megegyezett az ómagyar kori, illetőleg a mai névrendszerrel, noha az egyes névmodellek gyakoriságában természetesen megfigyelhetünk, illetve föltehetünk bizonyos elmozdulásokat (bővebben lásd HOFFMANN 1996, 2014c).

A puszta személynévi helynévadás típusának ősi voltához szintén nem fér kétség, s ebben minden különösebb aggály nélkül egyetérthetünk az előzményirodalom régóta hagyományozódó állásfoglalásával, ráadásul nem csupán a *Lëvedi* név tanúsága okán. Mindehhez azonban — HOFFMANN ISTVÁNnal tartva — azt is feltétlenül hozzá kell tennünk, hogy a formáns nélküli személynévi helynevek típusa ezzel a jellemzőjével messze nem állt egyedül az Árpád-kor helynévrendszerében, sőt „éppenséggel az a kortárs helynévtípus számít kivételesnek, amelyiknek a megléte nem tehető fel a honfoglalást megelőző időszakra is" (2014c: 698).[16]

A puszta személynévi helynévadásnak megkülönböztetett státuszt a kutatásokban részben éppen a régisége kölcsönzött. Az előzőekben azt igyekeztem igazolni, hogy e tekintetben ez a névtípus nem minősül különlegesnek, mindössze arról van szó, hogy egy bizonyos fokú esetlegességből adódóan a magyar helynévrendszer legkorábbi időszakából fennmaradt helynévadatok között éppenséggel a *Lëvedi* és az *Etelköz* tűnik fel, miközben a többi magyar helynévtípusra — amelyek egyébként többnyire velük minden bizonnyal egykorúak lehettek — nem ismerünk ebből az időszakból hitelesítő példákat. Nehéz elképzelni például, hogy a kétségkívül ősmagyar kori elemekre, a törzsnevekre épülő helynévadás csak a honfoglalás után jelent volna meg a magyar helynévrendszerben, ám akkor rögtön igen nagy intenzitásról téve tanúbizonyságot. Az is több mint valószínű, hogy az olyan szemantikai kategóriák, amelyek a természeti nevek motivációiként szokásosak, ugyancsak ősi gyökereket mutatnak a helynévadásban. E feltevések kapcsán azonban konkrét adatokra nem, csak a helynévadás (sőt tágabban a nyelvi változások) általános természetére hivatkozhatunk mint olyan tényezőre, amely alátámaszthatja elképzelésünket.

---

[15] Azt például, hogy az ősmagyar korból fennmaradt két szállásterületnév a régi magyar helynévadás két alapvető típusát képviseli, HOFFMANN ISTVÁN a névrendszer folytonosságát bizonyító tényezőnek tekinti (2008b: 25–26, 2010a: 232).

[16] Ez utóbbiak (mint például a patrocíniumi helynevek) viszonylag kései jelentkezésének magyarázatát elsősorban nyelven kívüli, jobbára kulturális-társadalmi tényezőkben találhatjuk meg.

3.4. A névtípus történeti forrásértéke

A puszta személynévi helynévadás „sajátosan magyar" jellegére és a jobbára általánosan elfogadott kronológiai viszonyaira alapozva a névtípus nemritkán szolgált kiindulópontul jelentős történettudományi következtetésekhez is. Az e körbe tartozó helynevek vélt vagy valós történeti forrásértékét legfőképpen két területen igyekeztek a kutatók hasznosítani: egyrészt etnikai, másrészt pedig település- és birtoktörténeti vonatkozásban. A következőkben azt mutatom be, mennyiben lehetnek az e tárgyban tett megállapítások és következtetések elméleti-módszertani tekintetben megalapozottak és helytállóak.

1. Azt a helynévtörténeti szakirodalomban jó ideje hagyományozódó, a nyelvészektől származó, de a történészek által is szívesen hangoztatott tételt, miszerint a személynévből formáns nélküli helynévadás mögött — függetlenül a helynév alapjául szolgáló személynév nyelvi-etimológiai származásától — csakis magyar névadók rejtőzhetnek, jó néhány *etnikumtörténeti kérdéseket* taglaló kutató axiómaként kezelte, s vont le erre támaszkodva főképpen a magyarság korai településterületeire vonatkozó konzekvenciákat. A puszta személynévi helynévadás magyar jellegének tisztázása abból a szempontból is lényeges tehát, hogy e névtípus elemeire a honfoglalást követő évszázadok Kárpát-medencéjének etnikai viszonyait illetően milyen mértékben hagyatkozhat a történettudomány (vö. HOFFMANN 2014c: 697).

A helynévkutatók körében mind a mai napig az a felfogás tekinthető általános érvényűnek, miszerint a formáns nélküli személynévi helynévadás idegen etimonú személyneveken is biztosan magyar névadási aktust jelez, s a helynévhez alapul szolgáló személynevek etimológiájából semmiképpen sem szabad a névadók etnikai hovatartozására következtetni (vö. BENKŐ 1991: 344–345, 2002: 61–62, 2003a: 109–110, de lásd még pl. MOLLAY 1960: 53, JUHÁSZ 1981: 257–258, KISS L. 1987/1999: 184, 1996a/1999: 100, 1996b/1999: 108, 1997: 177–178, HOFFMANN 2008a: 22, 2010a: 228). A puszta személynévi helynevek előzményeként álló jövevényszemélynevek csakis olyan kulturális-nyelvi kontaktushatást jeleznek, amely a személynévrendszerben, annak állományi összetételében eredményezett számottevő változásokat.

E felfogás mintegy sziklaszilárd, megingathatatlannak tűnő bástyaként veszi körül és védelmezi lényegében mindmáig azt az alaptételt, hogy a puszta személynévi helynevek csakis magyar névadóktól származhatnak, s a falain az sem nagyon ütött rést, hogy az újabb szakirodalomban mind gyakrabban fogalmazódtak meg óvatosságra intő, e nézettel szembehelyezkedő gondolatok is. Ezek az elképzelések nemcsak abban térnek el a fő csapástól, hogy a személynév etnikai azonosító szerepét értékelik máshogyan, megengedve azt, hogy a honfoglaláshoz közeli évszázadokban a személynév nyelvi eredete az illető személy etnikumára is

rávilágíthat (lásd pl. FEHÉRTÓI 1997: 72, KRISTÓ 2000: 17, 24–25),[17] hanem adott esetben (főleg szláv eredetű személynévi helynevek kapcsán) a puszta személynévi helynévadás magyar voltát is megkérdőjelezték. Noha erre a „szakirodalmunkban régóta meggyökeresedett tudománytörténeti aspektusú vélekedés"-re BENKŐ LORÁND szerint is valóban ráférne a revízió, azzal az eljárással — amit legfőképpen a FEHÉRTÓI KATALINnal a *-j/-aj/-ej* helynévképző ügyében folytatott vita és FEHÉRTÓI egyes etimológiai javaslatai (lásd pl. 2005: 458) kapcsán nehezményezett — nincs kibékülve, hogy „az ún. puszta személynevek helységnevekké válásának mint kizárólagos magyar sajátságként kezelt folyamatnak a keretében olyan szláv személynévanyag szolgálhasson személynévi vonatkozású hazai helységneveink szláv eredetének biztos igazolásául, mely személyneveket a középkori Magyarország területéről nem tudunk kimutatni, holott okleveleink valósággal ontják a személyneveket, köztük […] a szláv nyelviséget hordozókat is" (2004: 418).

Ebben az ügyben megítélésem szerint az eddigi kutatások nem adtak különösebben okot arra, hogy a formáns nélküli személynévi helynevek magyar névadóktól való származásában alapvetően kételkedjünk. E tétel érvényességét illetően azonban két dolgot érdemes megfontolnunk. Egyrészt számolnunk kell azzal, hogy a vegyes lakosságú területeken, az egymással érintkező helynévrendszerek körében nem zárhatjuk ki eleve az olyan mértékű nyelvi kölcsönhatások lehetőségét, amely névmodellek kölcsönzésében is megnyilvánul.[18] Ezt az eshetőséget még akkor is számításba kell vennünk, ha jelentős mértékben nem is befolyásolja a puszta személynévi helynevek nagy többségének megítélését, ám az etnikailag vegyes vidékek e körbe tartozó, idegen személynévi alapszót tartalmazó helyneveit nem szabad pusztán a megszokott sablonokhoz igazodva kezelni. Mindehhez azt is hozzátehetjük, hogy a nyelvi kölcsönzés bizonyos fokú kétnyelvűség nélkül nemigen valósulhat meg (SÁNDOR 1998: 7–8). E tétel igazságtartalmáról a sze-

[17] KRISTÓ GYULA több ízben is utal arra, hogy a *Veszprém* típusú, szláv eredetű személynévből puszta személynévi névadással alakult településnevek névadói magyarok voltak ugyan, de a településen szláv személy vagy akár szláv népcsoport élt (2000: 17, 20, 2005: 121), azaz „a szláv puszta személynévi helynevek magyar környezetre (is) vallanak", de a szláv személynévi alapszó jóvoltából szláv jelenlétről ugyancsak egyértelműen tanúskodnak (2000: 21). A személynevek etnikai azonosító szerepéről másutt részletesen is szóltam (TÓTH V. 2013, 2016a: 11–31), itt csupán azt kívánom megerősíteni, hogy ebben a kérdésben KRISTÓ érvelésének és módszereinek számos részletével nem tudok egyetérteni.

[18] A névminták névrendszereken átívelő hatásáról említést tett például REZSEGI KATALIN (2006) és DITRÓI ESZTER (2013): az előbbi történeti, az utóbbi pedig modern kori névanyag vizsgálata alapján. Az újabb kori névrendszerek kölcsönhatásainak sokfélesége ösztönözte PÓCZOS RITÁt is arra, hogy e névrendszertani interferenciajelenségeket részletes tipológiai keretbe állítva mutassa be (2010). A nemzetközi szakirodalomból pedig erre vonatkozóan többek között az Onomastica Uralica 4. és 6. kötetében megjelent kutatási eredményekre, illetőleg TERHI AINIALA munkájára (2013) hivatkozhatunk.

mélynevek vonatkozásában már nyilatkoztunk (lásd TÓTH V. 2016a: 171), és feltétlenül érvényesnek fogadhatjuk el azt a helynévrendszerek kölcsönhatásait illetően is, akár csupán egyes elemeknek az egyik nyelvből a másikba való átkerüléséről legyen szó, akár névminták esetleges kölcsönzéséről. A nyelvi kölcsönzések természetét (az irányát és a mértékét egyaránt) minden korban a nyelvi presztízsviszonyok határozzák meg, ezek viszont komplex tényezőkön alapuló társadalmi értékviszonyokat tükröznek (vö. HOFFMANN 2008b: 28).

Ugyancsak óvatosságot követelnek meg az olyan puszta személynévi helynevek is, amelyek a korabeli Kárpát-medence kétségkívül nem magyarok lakta térségeinek okleveleiben kerülnek elő. BENKŐ LORÁND hívta fel a figyelmet arra a jelenségre, hogy a magyar királyság nemzetiségi vidékein az oklevelek nemritkán említenek idegen nyelvi helyneveket, amelyeknek olykor a magyar nyelvi megfelelői is feltűnnek az iratokban. A példái között puszta személynéviek nincsenek ugyan, de a kérdésfelvetése e névtípusra vonatkozóan is indokolt lehet: „Hogy itt milyen esetekben lehet egykori élő nyelvi magyar névalakokkal számolni, következésképpen magyar nyelvi-etnikai környezet névhasználatát is föltenni, vagy mennyire szabad csak a középkori magyar hivatalos írásbeliség, okleveles gyakorlat magyar névalakítási eljárásaival: fordításaival, népetimológiáival, mesterséges magyarító eljárásaival számolni, az sokszor igen fogas kérdés." (1998: 115). Hasonló figyelmeztetést HADROVICS LÁSZLÓtól is olvashatunk, aki a délvidéki oklevelekben jelentkező magyar patrocíniumi településnévformák élő nyelvi realitását vonta valamelyest kétségbe (1970: 238). Mindketten felvetették magyarázatukban annak a lehetőségét, hogy a lakosság az adott területeken idegen ajkú (német, horvát) lehetett, de az egyházi szervezet és az adminisztráció magyar irányítás alatt állt, s így nem zárható ki egyes névalakulatoknak a magyar oklevélírók beavatkozását sejtető „művi" megformálása sem (a fentieken túl lásd még BENKŐ 2003a: 130). Noha az efféle magyarítások éppenséggel előfordulhattak a kor oklevélírói gyakorlatában, ez azonban általános tendencia semmiképpen sem lehetett (HOFFMANN 2008b: 28).

Összességében tehát azon az álláspontón vagyok, hogy a puszta személynévi helynevek az esetek óriási többségében minden kétség nélkül magyar névadókra utalnak. A helynevek történeti forrásértékét persze sohasem célszerű önmagában szemlélni, már pusztán azért sem, mert etnikai azonosító szerepük fontos megerősítést kaphat például a közvetlen névkörnyezetüktől is. Azt is hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy népességtörténeti következtetésekre csak bizonyos korlátokkal használhatók fel a formáns nélküli személynévi helynevek tekintve, hogy a névadási mód csupán a név keletkezésének korára vonatkozóan nyújthat a névadók etnikai hovatartozásáról információkat, a nevek oklevélbeli feltűnésének időszakát, a korabeli névhasználatot illetően viszont csak további körülményeknek (pl. a név általános nyelvi alkatának: a hangtani, morfológiai jellemzőinek) az alapos mérlegelése után nyilváníthatunk véleményt. Márpedig a névadási helyzet és a

forrásadat képviselte időszak névhasználata között akár (több) évszázados szakadék is tátonghat, amit a kutatásnak meg kell kísérelnie áthidalni. Ez a nehézség persze fordítva is fennáll: a tudományos kutatás a források adataival dolgozik, azok korabeli használati értékét igyekszik feltárni, vagyis az adat korának névhasználati körülményei állnak közvetlenül vizsgálható formában a rendelkezésre, s e körülményekhez képest a névadási helyzet csak közvetetten (sokszor még úgy sem) deríthető fel. Ehhez kínált eredményesen alkalmazható módszertant HOFFMANN ISTVÁN, eljárását nyelvi rekonstrukcióként határozva meg (2007), s ehhez kapcsolódóan adtunk közre történettudományi fórumon nemrégiben egy terjedelmesebb tanulmányt a Kárpát-medence 11. századi nyelvi és etnikai rekonstrukcióját érintően (HOFFMANN–TÓTH 2016).

2. Egészen más problémákkal szembesült a névkutatás akkor, amikor a puszta személynévi helynevek k r o n o l ó g i a i f o r r á s é r t é k é t igyekezett történettudományi, elsősorban t e l e p ü l é s t ö r t é n e t i k é r d é s e k b e n kiaknázni. Ezzel összefüggésben — noha a problémakör sokágú — mindössze három jellemző példán keresztül mutatom be azokat az ellentmondásokat, amelyek a kutatásokat e téren jellemzik.

2.1. Abból a megfigyelésből kiindulva, hogy a puszta személynévi helynévadás egyedei feltűnő gyakorisággal jelentkeznek az Árpád-korban, sőt a hagyományos tipológia a 13. századra vonatkozóan már a névtípus lezárulását (vagy óvatosabb megfogalmazással lassú háttérbe szorulását) hangsúlyozza, a nyelvészeti szakirodalomban igen korán megfogalmazódott az e körbe tartozó helynevek általános k o r m e g h a t á r o z ó é r t é k é n e k gondolata (vö. KNIEZSA 1943–1944: 112, 128, BÁRCZI 1958a: 149). Ehhez a véleményhez aztán eltérő módon viszonyultak a kutatók: elsőként a KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerzőhármas foglalt állást — amint erre az előzőekben is utaltam — a névtípus korjelző szerepével szemben, jelezve, hogy a névadási mód önmagában nem lehet alkalmas arra, hogy valamely helynév és az általa jelölt hely keletkezésének a korára rávilágítson (1973: 3). SOLYMOSI LÁSZLÓ is azt az álláspontot képviselte, hogy noha a puszta személynévi helynévadást jellemző kronológiai sajátosságok alapján elvileg lehetőség lenne arra, hogy a 13. századi és későbbi oklevelekben felbukkanó puszta személynévi helynevek, illetőleg az általuk megnevezett települések 10–12. századi létére következtessünk, ez a keltezés azonban régészeti kutatás nélkül meglehetősen pontatlan s ebből következően bizonytalan lehetne csak (1972: 182). Ugyanerre figyelmeztetett Vasvár környéki személynévi helynevek tanúságai alapján KISS GÁBOR és ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS is, jelezve, hogy a helyneveknek csupán a névalkotás módján alapuló kronológiai meghatározása nem lehet célravezető, hiszen itt például egyazon korban élt személyek nevéből különböző módon (személynévből formáns nélkül, illetőleg *-falva* vagy *-földe* utótaggal) egyidejűleg alakultak helynevek (2006: 134).

BENKŐ LORÁND ugyanakkor bizonyos korlátozással megengedhetőnek tartja azt, hogy a névtípust kronológiai értékkel ruházzuk fel, mert az ilyen jellegű névadás lezáródásának elhúzódása ellenére az idetartozó névanyagnak „tömegében jó korhatározó szerepe" lehet (2002: 62, a kiemelés tőlem: T. V.). BENKŐ LORÁNDnak abban feltétlenül igaza van, hogy bár kronológiai korlátok közé — mint láthattuk — a puszta személynévi helynévadás nem szorítható be, az kétségtelen, hogy az ilyen módon alakult helynevek (főként településnevek) tekintélyes hányada, meghatározó tömbje valóban az Árpád-kor időszakában jött létre. A tudományos kutatás abban követett el hibát, hogy ezt a domináns kronológiai jegyet kizárólagosnak tekintette, és a későbbi korokban felbukkanó puszta személynévi helyneveket csupán a névadási módjuk alapján mechanikusan visszavezette az Árpád-korba. Az efféle merev általánosítás ugyanis névelméleti és módszertani megfontolások alapján nemcsak az itt tárgyalt névcsoport, hanem egyetlen más névtípus esetében sem fogadható el semmiképpen sem.[19]

2.2. Komoly vitákat váltott ki elsősorban a történettudományi szakirodalomban az az eljárás, amely valamennyi az Árpád-család személyneveivel alakilag megegyező helynevet a — helynévi adatokat egyébként nélkülöző — 10. századba vezetett vissza, vagyis minden *Árpád, Taksony, Üllő, Fajsz* stb. helynév névadójának az Árpád-ház 10. században élt tagjait tekintette, s ezek a fejedelmek és hercegek nevét fenntartó helynevek e felfogás szerint az ő udvaraik helyét jelölték meg (GYÖRFFY 1970c: 200, 1972: 317). Ebben az ügyben azért is lenne fontos megnyugtató véleményt kialakítanunk, mert a történeti kutatások olyan súlyos terheket raktak az Árpád-család tagjainak neveivel azonos alakú helynevekre, amit azok aligha bírnak el, nem is szólva arról, hogy egyes kutatók munkáiban kis túlzással az egész 10. századi történelmünk ezeken nyugszik (vö. KRISTÓ 1976: 30). KRISTÓ GYULA e tekintetben különösen megszívlelendőnek tartja MELICH JÁNOS intelmét, aki arra figyelmeztetett, hogy „Nagy körültekintéssel kell a vizsgálódónak akkor eljárnia, ha a tárgyalandó névre abból a korból, amelyre az illető tulajdonnév vallomását fel akarja használni, nincsen adata" (1925–1929: 4). Fenti elképzelésének igazolásához GYÖRFFY GYÖRGY főképpen azt az érvet használta támaszul — s ezzel igyekezett meggyőzni a vele szemben állást foglaló SOLYMOSI LÁSZLÓt (1972: 183) is —, hogy tudniillik nemigen tudunk olyan személyneveket adatolni a 11–14. századból, amelyek alakilag megegyeznének a 10. századi Árpádok személyneveivel (i. h.). Ez alól az érv alól azonban KRISTÓ könnyűszerrel húzta ki a talajt, bőségesen sorolva az Árpád-család egyes nemzedékeihez tartozó személyek nevével azonos személynévi példákat (1976: 30–37). Ellenvetését az Árpád-kori személynévtár adatai to-

[19] A névtípusok esetleges korjelző értékének kérdéséhez legutóbb HOFFMANN ISTVÁN szólt hozzá egy írásában (2016), de érintettük ezt a problémakört a történeti helynév-tipológiával összefüggésben a 2. fejezetben is.

vábbi példákkal is alátámasztják. BENKŐ LORÁND sem tartja megokoltnak, hogy a 10. századi főemberek nevével azonos 11–14. századi településneveket mechanikusan az adott konkrét történelmi személyekhez kössük, hiszen e nevek közül jó néhány kifejezetten divatosnak számított az Árpád-korban, azaz sok névviselője volt, s e nevekből aztán számos helynév keletkezhetett szerte a Kárpát-medencében, jórészt nyilván függetlenül a fejedelmi, vezéri személyektől (2002: 68). Persze azt a lehetőséget sem szabad elvitatnunk, hogy e településnevek némelyike ténylegesen 10. századi múlttal rendelkezik, s valóban az illető Árpádfi nevét őrizheti (KRISTÓ 1976: 36–37).

Ez a gondolat egy újabb lényeges, az előbbivel összefüggő, de annál általánosabb érvénnyel megfogalmazható kérdést is felvet: hogyan ítélhetjük meg a magyar nyelvterület azonos alakú puszta személynévi helyneveinek és névadóinak a helyzetét. Ez ügyben valószínűleg igazat kell adnunk azoknak a történészi véleményeknek, amelyek szerint nem képviselhető megalapozottan az a felfogás, miszerint az azonos hangalakot mutató összes helynevet egyazon személy nevéhez lehetne kapcsolni (s az összes ilyen helynév keletkezési indítékául ugyanazon személy névadó szerepét feltenni), hiszen az adott személynevet még számosan viselték a különböző korokban (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 5). A történelmi személyiségek nevével megegyező helynevek kapcsán különösen nagy lehet a csábítás az efféle összefüggések „felismerésére", ilyen esetekben ezért még inkább indokolt a fokozott óvatosság. Erre emlékeztetett KRISTÓ GYULA is, amikor a Küküllő megyei *Sarold* helynév (1343: *Sarold,* Gy. 3: 537, 559) ügyében GYÖRFFYvel szemben — aki István király anyjának, Sarolt fejedelemasszonynak a nyári udvarhelyeként azonosította az e névvel megjelölt helyet (i. h.) — arra mutatott rá, hogy „egyetlen történelmi személyiség nevét viselő település nevét sem szabad automatikusan magától a történelmi személytől eredeztetnünk, hanem gondos mérlegelést igényel, hogy viselték-e mások is ugyanazt a nevet" (1991: 392).

2.3. A puszta személynévi helynevek történeti forrásértékével összefüggésben felemlítendő harmadik kérdéskör elé egy általánosabb megjegyzés kívánkozik. A helynevek és a személynevek rendszerösszefüggései terén ugyanis a k a t e g ó r i a v á l t á s , vagyis a helynévből személynévvé, illetőleg a személynévből helynévvé alakulás esélyeit nem egyforma mércével mérték a kutatóink.

Abban, hogy névformánsok felhasználásával mindegyik kategória névegyedei átmehetnek a másikba, soha nem volt a szakemberek között vita, sőt a *Miháld, Mihályi, Mihályfalva* személynévi helynevek, illetőleg a *Mándi, Jászai* helynévi családnevek gyakorisága azt is egyértelművé tette, hogy e folyamatok közel sem tekinthetők ritkának a magyar névadásban. A formáns nélküli kategóriaváltás dolgában viszont más a helyzet: a magyar helynévkutatásban szinte dogmává merevedett az a tétel, hogy e viszonylatban csak a személynévből helynévvé válás a

szabályos alakulásmód, fordított út lényegében nincs (vö. pl. J. SOLTÉSZ 1979: 50). E felfogás kialakulását BENKŐ LORÁND szerint alapvetően három forrás táplálta. Nyilvánvalóan közrejátszott benne egyrészt a formáns nélküli személynévi helynévadás több tekintetben is különleges elbírálás alá eső státusza. Megerősítette másrészt ezt a nézetet az is, hogy „a magyar történeti névkutatás úgyszólván Anonymus emlőin cseperedett fel, föltétlenül hivén szavainak hitelességében", P mester márpedig csak a személyek névadó szerepét emlegette gesztájában, ami persze érthető, hiszen a helynevek közvetlenül adva voltak a számára, amikor költött személyei hitelessége érdekében névanyagra volt szüksége. Végül pedig az az etimológiai tényező is segíthette a formáns nélküli névadás egyirányú folyamatként történő felfogását, hogy a helynévadás szemantikai szabályai köztudottan kötöttebbek, mint a személynévadáséi, ezért ha számos, helynévként megfejthetetlen névre a személynévi eredet sablonját rá lehetett húzni, azáltal a néveredet kérdése is megoldhatóvá vált (vö. mindehhez BENKŐ 1998: 117).

A dogma azonban egyételműen hibás: a magyar nyelvben ugyanis személynevek minden ismert nyelvtörténeti korszakban keletkezhettek helynévi alapszóból formáns hozzákapcsolása nélkül is (BENKŐ 1998: 117, 2002: 15, lásd még ehhez FEHÉRTÓI 1976: 473, KÁLMÁN B. 1989: 15, részletes kifejtéssel pedig TÓTH V. 2016a: 143–157). A helyeknek és a személyeknek a kognitív tartományokban való fogalmi összefüggéséből adódik ugyanis, hogy a beszélők nemcsak a személyek nevét használhatják fel a helyek megnevezésében, hanem igen gyakori a személyeknek a helyek alapján történő elnevezése is. Azt, hogy egy-egy név esetében az elvileg lehetséges két változási irány közül éppen melyik zajlott le, csak igen alapos etimológiai, birtoklástörténeti stb. vizsgálatokkal lehet — ha egyáltalán — eldönteni (HOFFMANN 2014c: 702), s nem célszerű ezt azzal kiváltani, hogy egy olyan előfeltevésre hagyatkozunk, amely a személynév > helynév változást dominánsnak vagy éppenséggel kizárólagosnak tekinti. Ugyanebből a megfontolásból fogalmaz meg a helynévtípus kapcsán terminológiai javaslatot HOFFMANN ISTVÁN, aki helyesebbnek véli, ha azt inkább formai alapon nevezzük meg, s *puszta személynévi* helyett *személynévvel azonos alakú helynevek*-ről beszélünk (2014c: 701–702).

E problémának nemcsak a névtörténeti kutatásokban, hanem annak kereteiből kilépve a település- és népességtörténet szempontjából is nagy a hordereje, mert a változási lehetőségek egyoldalú beállítása könnyen téves következtetéseknek, hamis történeti hipotéziseknek válhat a melegágyává. Jól példázza ezt a mechanizmust az a téves elképzelés is, hogy a személynevekkel alakilag megegyező helynevek mindig korban megelőző, sőt nagyon korai személyek létét igazolják (pl. a *Décs, Décse* helyneveink mögött közvetlenül *Géza* fejedelem áll), s az efféle helynevek az illető személy helytörténeti szerepére is rávilágítanak (vö. BENKŐ 1998: 117, 2002: 13, 15).

Ezekből a hibás, ámde bőséggel elhintett magokból aztán új hajtások sarjadtak, közte például újabban azé az elképzelésé, hogy a megyenevekké lett i s p á n i v á r a k legtöbbje (mintegy a fele) építője nevét viseli, az ilyen nevű személyek tehát már jórészt Szent István idején éltek, és fontos tisztséget viselve történeti személyiséggé léptek elő (ehhez az elgondoláshoz lásd pl. KRISTÓ 1976: 20, 2000: 21, KISS L. 1992b: 415, 418, 1992/1999: 57). Ismételten azt kell nyomatékosítanunk, hogy esetenként ezek a következtetések akár valósak is lehetnek, csupán — teljesen egyetértve BENKŐ LORÁNDdal — „az elvi alapból kiinduló tömegesítés, sablon, túlzás vitatható, illetőleg kétségeket ébresztő" (1998: 117, 2002: 15–16). Nem is szólva arról, hogy a legtöbb feltételezett ispánnév > várnév (> megyenév) változási folyamat esetében a történeti és a filológiai igazolás egyaránt elmarad, ennek hiányában pedig az elgondolás az ispáni várak névmagyarázatának terméketlen (bár kétségkívül népszerű) sablonjává vált, amely ezért „sűrű szitájú kritikai szűrőt" igényel (BENKŐ 2002: 16, 2003a: 65–66).[20]

3. A személynévi s azon belül a formáns nélkül alakult személynévi helynevek történeti forrásértéke kapcsán azzal az állásfoglalással zárhatjuk le az eddig mondottakat, amit más oldalról az ómagyar kori források személyneveinek forrásértékéről szólva is kiemeltünk (vö. TÓTH V. 2016a: 30–31), hogy bár ezek a névadatok a nyelv- és történettudomány jó néhány kérdésére megnyugtató válaszokat adhatnak (ezek közül többről már esett is szó az eddigiekben, másokat pedig ezt követően érintünk majd), túlságosan nehéz terhet azonban nem rakhatunk rájuk, mert azt bizonyos, főképpen történeti kérdésekben e nyelvi elemcsoport aligha bírja el. Ezáltal pedig a puszta feltevéseken alapuló konzekvenciák csupán a hibás, a tudományos eszközökkel nem igazolható hipotézisek láncolatát bővítik. Úgy vélem, hogy a valamely személynévvel azonos alakú helynevek tisztán nyelvi természetű kérdéseinek tisztázása és az eredmények széleskörű (a névkutatás keretein túllépő) értékelése nagyban hozzájárulhat ahhoz is, hogy a helynevek vallomására építő más szakmák, elsősorban persze a történettudomány egyes területei a saját vizsgálataikban nyelvi szempontból megbízható névanyagra és — ami legalább ennyire fontos — a legújabb tudományos igényeket is minden tekintetben kielégítő névelméleti megközelítéssel feltárt eredményekre támaszkodhassanak.

3.5. A formáns nélküli személynévi helynévadás kognitív-pragmatikai tényezői

Névelméleti szempontokat állítunk előtérbe akkor is, amikor a formáns nélküli személynévi, sőt tágabban a személynévi helynévadás hátterében meghúzódó pragmatikai és kognitív tényezőket igyekszünk bemutatni. Noha ennek kapcsán

[20] Az ispáni várak neveinek kérdését legutóbb KOVÁCS HELGA tárgyalta nagy részletességgel s az előzményirodalom álláspontjait is mérlegre téve (2016).

több problémakör is figyelmet érdemel, e helyütt csupán azokat emelem ki, amelyek az e körbe tartozó nevek keletkezési körülményeivel s ezzel összefüggésben a személy és hely viszonyának kérdésével, valamint a helynevek funkcionális természetével a legközvetlenebbül érintkeznek. Ezt a korlátozást az teszi valamelyest indokolttá, hogy a személynévadással összefüggésben korábban (TÓTH V. 2016a) már több olyan névelméleti problémát is előhoztam, amelyek érvényessége a helynévadásra is kiterjed, s ezek között szerepel számos kognitív-pragmatikai vonatkozású elméleti alaptétel is. Noha az ebben az alfejezetben kifejtett gondolatok többsége a személynévi helynévadásra vonatkoztatva általában is helytálló, azért tárgyalom őket mégis specifikusan a formáns nélküli névadáshoz kapcsolódóan, mert a felvetéseimhez éppen e névtípus sajátosságai szolgáltatják a legnyilvánvalóbb támogató adatokat.

1. A névadás pragmatikai tényezői között a névadás körülményeiről, a névadó személy és a megnevezett hely viszonyáról, illetőleg a névadási aktus természetéről kell elsősorban szólnunk. A fentiekben már több ízben is utaltam arra, hogy a személynév helynévvé válásának kognitív alapját a névadó személynek és az elnevezett helynek valamilyen szorosabb kapcsolata, érintkezése szolgáltatja, ami többnyire birtokosi viszonyt jelent ugyan, de emellett speciálisabb összefüggések is felmerülhetnek a személynévi helynévadás funkcionális-szemantikai hátttereként: az adott település alapítójának, a telepítést végző személynek a neve például éppúgy helynévvé válhat metonimikus áttétellel, mint — ritkábban bár — a hellyel valamilyen más jellegű kapcsolatban lévő személyé (pl. tisztségviselőé). Ezekre a lehetséges névadási motivációkra, s közte a birtokviszony kiemelt szerepére gyakran történik utalás a helynévtörténeti szakirodalomban (lásd pl. SZABÓ T. A. 1940a: 81, BENKŐ 1947: 35, 1967: 386–387, KÁZMÉR 1957: 43, SZABÓ I. 1966: 136, SOLYMOSI 1972: 182, KRISTÓ 1976: 10, 2005: 124, DÉNES 1980: 463, KISS L. 1992/1999: 56, 1995/1999: 199, 1996a/1999: 100, 1996b/1999: 108, 1997: 177, FARKAS 2008: 54–55 stb.). HOFFMANN ISTVÁN nemrégiben szintén arra figyelmeztetett, hogy a személy és a hely közötti kapcsolatot távolról sem lehet a birtoklás fogalmi viszonyára leszűkíteni, mivel személy és hely között a fogalmi érintkezés igen sokféle módon megvalósulhat (pl. hely és lakója, hely és használója, hely, ahol az illető személlyel történt valamilyen esemény stb. kapcsolattal). A tényleges összefüggés ráadásul csak igen ritka és szerencsés esetben tárható fel (2014c: 701).

A névadás névszociológiai hátteréről többnyire ma is az az általános felfogás, hogy a nevek létrehozása a régi korokban alapvetően népi nyelvi jellegű, kollektív tevékenységként képzelhető el (vö. pl. LŐRINCZE 1947: 23, BÁRCZI 1958a: 146, MEZŐ 1982: 34, 42), a helyneveket az adott helyen, legfőképpen is annak a környezetében élők adják, nem tudatos, hanem ösztönös névadási, nyelvi művelet megnyilvánulásaképpen (vö. pl. SZABÓ T. A. 1940a: 81, KNIEZSA 1942: 124, BÁRCZI 1958a: 146, MOÓR 1970: 45, MARKÓ 1970: 86–87, SOLYMOSI 1972:

189, KRISTÓ 1976: 9, KÁLMÁN B. 1978: 172–174). Ezzel a felfogással szemben — s elsősorban éppen a személynévi helynévadással összefüggésben — újabban merült fel az a névelméleti megalapozottságú gondolat, hogy a birtokosok maguk is tevékeny szerepet játszhattak birtokaiknak — a gyakran saját magukról történő — elnevezésében (vö. ehhez HOFFMANN 2005: 121–123, 2014c: 698). Ehhez kapcsolhatóan KRISTÓ GYULA is említ néhány jellemző példát olyan esetre, amikor az oklevelek szövegéből kiderül, hogy konkrétan maga a birtokos ragaszkodott ahhoz, hogy a birtok az ő nevét viselje (1976: 13–14, 1981: 102). A 15. században *Ool* birtokot például egy *Mihály* nevű familiáris *Mihályfalvá*-nak nevezte el: 1437 k.: quidem familiaris […], *Michael* nomine, predictam possessionem *Myhalfalua* tunc habitatoribus destitutem populis decorari et hoc nomine *Myhalfalua* appellari fecisset (Cs. 2: 742). De hasonló tudatos névadást tapasztalunk Parabuch ispán már korábban is idézett esete kapcsán is, amikor V. István ifjabb király 1266-ban több földet (1266/1300: *Temerken, Fulgudus, Wonuz,* JAKUBOVICH–PAIS 1929: 121–122) a kun Parabuch comesnek adott, s a földeket *Parabuch*-nak rendelte nevezni, ám az új elnevezés végül is nem honosodott meg (vö. Gy. 1: 187, 857, 877). Ilyen, a birtokosoktól induló névadási aktusokat máshonnan is idézhetünk (lásd ehhez pl. SZABÓ I. 1966: 133, KRISTÓ 1976: 13–14, MEZŐ 1982: 31–33, TÓTH V. 2009b: 179–180), s ezek fényében teljesen indokoltnak tarthatjuk MEZŐ ANDRÁS óvatosan (és elsősorban a névvándorlások, valamint az ezzel összefüggésbe hozott helynévi mononímia ügyében) megfogalmazott kijelentését, hogy tudniillik „Nem szabad mereven felfogni azt a tételt, hogy a helységnevet mindig a környező lakosság adja.” (1985: 28). A településnévadás névszociológiai helyzetének megítélésében a településtörténeti vonatkozások sem hagyhatók figyelmen kívül, s ebből a szempontból nagy jelentősége van annak a körülménynek, hogy a 10–11. században a gyér népsűrűség és a települések nagyobb fokú zártsága miatt a névadó környezetnek eleve jóval kisebb szerepét tételezhetjük fel (KRISTÓ 1976: 9, lásd még HOFFMANN 2005: 123).

Az általános névelméleti megfontolások mellett a támogató példák sokaságát szolgáltatják a tudatos névadás igazolására a telepítő kenézük nevét viselő falvak (KISS L. 1992a, SEBESTYÉN ZS. 2010a: 5–7, 2010b). Noha ezek az elnevezések rendre személynévvel összetett, *-falva* utótagú névstruktúrában öltenek testet (pl. *Barbfalva, Dragabártfalva, Kenderesfalva, Maszárfalva, Sándorfalva* stb.), ez a szerkezeti kérdés a névadási aktus tudatosságát nyilvánvalóan nem érinti. A valamely személyhez köthető tudatos névadás bizonyára nem volt ritka az ómagyar korban, sőt talán nem túlzott merészség azt feltételezni, hogy éppenséggel ez lehetett a szokásosabb gyakorlat. RÁCZ ANITA az efféle tudatos névadási aktus jellemző alapeseteinek egyrészt azt tekintette, hogy a király birtokadományozáskor „hatalmi szóval eltörölhette a korábban használatban lévő nevet, s megadhatta az új név formáját”, másrészt pedig azt, hogy „a feudális harcokban győztes fél az erőszakkal megszerzett birtokon élt a névadás jogával” (2006: 13). Ezeken túl

feltétlenül utalnunk kell még a fent említett speciális, a telepítést végző személyekkel összefüggésbe hozható elnevezési gyakorlatra is, amelyre azonban alább, az összetett névstruktúrákkal foglalkozó fejezetben térek ki részletesebben. Azt is megjegyzem továbbá, hogy megítélésem szerint a személyről történő elnevezések mögött az ómagyar kor időszakában többnyire minden bizonnyal tudatos, az egyén érdekeit előtérbe helyező névadást gyaníthatunk.

Azt ugyanakkor, hogy a formáns nélküli személynévi helynevek keletkezését magyarázó körülmények s ezzel összefüggésben a hely és a névadó személy kapcsolata nem szűkíthető le (vagy más irányból közelítve: nem általánosítható) a birtokosnak mint névadónak a tudatos névalkotási tevékenységére, több tényező is mutatja. Ezek egyikét egy konkrét helynév tanulságos példáján keresztül mutatom be. A Veszprém megyei Tapolcafő településbe olvadt Döbrés középkori falu egyik határrésze a *Bogács* nevet viseli. Ez az elnevezés a 19. század elejétől tűnik fel az iratokban, és azt követően folyamatosan adatolható mindmáig. A település személynévrendszerében a *Bogács* név szintén előfordul: 1525-ben tűnik fel családnévi funkcióban, s a 17. század közepéig adatolható a forrásokban. A kronológiai viszonyaik tehát azt tanúsítják, hogy a *Bogács* helynév másfél évszázaddal azután jelenik meg, hogy a névrendszerből a *Bogács* családnév kihullott. Az adatolás véletlenszerűségére mint magyarázó tényezőre itt aligha gondolhatunk, mivel a terület korábban is gyakran megjelenik a különböző célú iratokban, de más megnevezéssel. Mindez tehát azt valószínűsíti, hogy a *Bogács* helynévnek a 18–19. század fordulóján való feltűnése nagyjából a névforma keletkezésének idejét is jelzi egyúttal. Az itt tárgyalt névszociológiai-pragmatikai kérdések kapcsán ez a körülmény azért bír nagy jelentőséggel, mert azt mutatja, hogy a *Bogács* határrésznév azt követően jelent meg a település helynevei között, hogy az alapjául szolgáló családnév eltűnt a környék névrendszeréből. A személynév és a helynév viszonyát értékelve ez pedig bizonyosságot nyújt arról, hogy nemcsak a birtokos és a birtokrész szoros kapcsolata következményeként jöhetnek létre a formáns nélküli személynévi helynevek (ahogyan ezt hagyományosan értelmezni szokás), hanem akár a birtoklás megszűnése, az adott személynévi lexémának a névrendszerből való kiesése következtében is (lásd mindehhez HOFFMANN 2014c: 702–704, a *Bogács* adatolásához és magyarázatához pedig 2013: 20–22). Az ilyen újabb kori (de különösen a kortárs) névhasználat jellegzetességeinek a megismerése azért is lehet nagyon hasznos, mert a belőle leszűrhető tanulságok eredményesen használhatók fel a régebbi, akár az ómagyar kori személynévi helynévadás magyarázatában is. Ehhez pedig az a korábban hangsúlyozott ismeretünk ad kellő alapot, hogy a névadás és névhasználat alapvető vonásaiban hosszabb időtávlatban szemlélve is változatlanságot mutat (vö. HOFFMANN 2014c: 699).

Arra vonatkozóan, hogy a személynévi helynévadás szemantikai modelljei nem korlátozódnak a birtokosi viszonyra, azok az Árpád-kori példák is hiteles ta-

núk lehetnek, amelyek a településnek a nevét kölcsönző személy társadalmi helyzetéről is árulkodnak. A szigetközi *Vének,* illetve a Komárom megyei *Tömörd* nevének keletkezési körülményeit a pannonhalmi apátság javainak 1093. évi összeírása a következőképpen tárja elénk: Duodecimum praedium est, quod a *colono* nomen sibi accepit *tumurdi;* Octauum praedium est, quod a *colono* accepit uocabulum *uueinic* (PRT. 1: 591). Mindkét település tehát — ha hinni lehet az oklevél szövegének és az általa képviselt kortárs „emlékezetnek"[21] — alacsonyabb társadalmi jogállású személyről, colonusról kapta a nevét (vö. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 5, KRISTÓ 1976: 18, 21, 31, 2000: 16, 2005: 122–123, KISS L. 1995/1999: 199). Ilyen társadalmi helyzetű névadó személyeket KRISTÓ más településnevekkel kapcsolatban is elképzelhetőnek tart (1976: 31). Ezzel a jelenséggel kapcsolatban ugyanakkor arra kell rámutatnunk, hogy ha némely esetben elő is fordulhattak ilyen névadási helyzetek, ezek aligha képviselnek a szórványosnál gyakoribb arányszámot, és inkább tekinthetők egyedi, kivételes eseteknek. A létezésükre mindenesetre érdemes figyelmet fordítanunk akkor, amikor a személynévi névadás körülményeit, pragmatikai tényezőit igyekszünk tisztázni.

A szokásosnak, tipikusnak tekinthető névadási helyzettől — attól tehát, hogy a kérdéses település (vagy általánosabban hely) birtokosa tudatos névadási aktus révén s a mentális térképének jellegzetes névmintáit felhasználva a saját nevét adja az általa birtokolt denotátumnak — a konkrét névadási szituáció nemcsak abban a tekintetben térhet el, hogy a névadó személy nem birtokosi viszonyban áll az illető hellyel, hanem abban is, hogy adott esetben éppenséggel a birtoklás megszűnése is motiválhatta az efféle névadást. Erre láttunk példát az újabb kori névhasználatból a *Bogács* esetében, de ezzel összefüggésben idézhető fel az a személyeskedésbe hajló éles hangú vita is, ami KRISTÓ GYULA és MAKKAI LÁSZLÓ között zajlott le. A vitához az adta meg az alapot, hogy KRISTÓ — *Taksony* falu példájára hivatkozva, ahol a névadáshoz az szolgált motivációul, hogy ott nyugszik Taksony pogány módon eltemetve (1976: 19, 34–35, 37, 1981: 101) — a puszta személynévi helynevek keletkezési körülményeit illetően elképzelhetőnek tartotta azt is, hogy egyes esetekben az adott személyről való elnevezés a névadó halála után következett be (1976: 35). MAKKAI ezt a „bizarr gondolatmenet"-et, „morbid helynév-keletkezési elméletet", amely a puszta személyneves helyneveket

[21] *Tömörd* falura az első említést hamis oklevélből, a pannonhalmi apátság 1002. évi alapítóleveléből, annak meglehetősen gyanús hitelű záradékából ismerjük (+1002: *villa Temirdi,* PRT. 1: 590, majd lásd még +1101 [1005 k./XII.], DHA. 1: 41). KRISTÓ GYULA ezt a körülményt is mérlegelve mégis úgy véli, hogy az alapítólevél tanúsága alapján a település névadójának az ezredforduló körül kellett élnie. Amennyiben ez a felvetés helytálló (s nem engedünk teret az oklevél hamis volta ébresztette jogos kételyeinknek), a település 1002. évi első említése és a rá vonatkozó, 1093-ból származó névmagyarázat között tátongó több mint 90 év fényében nem feltétlenül gondolhatunk arra, hogy a korabeli névtudat minden tekintetben hűen emlékezett a névadás körülményeire.

a névadók síremlékeinek tekinti, határozottan elutasította (1979: 99–100), és visszatért a MELICH által hangoztatott alaptételhez (1925–1929: 78–79), miszerint az ilyen elnevezések csakis a névadók életében keletkezhettek. Ebben a kérdésben — a fenti támogató érveket szem előtt tartva — KRISTÓ konklúziójával kell egyetértenünk, aki azzal zárta le a maga részéről a vitát, hogy ismét kiemelte, a névadók életében való keletkezést mint alapjában helyes elvet nem szabad „vaskövetkezetességgel érvényesülő törvényként kezelni", ugyanis nyilvánvaló adatok igazolják, hogy ilyen elnevezések a helynévben szereplő személy halála után is keletkezhettek (1976: 20, 1980: 251).

A funkcionális nyelvfelfogás szemlélete szerint a formájukat tekintve azonos helynévszerkezetek mögött is többféle szemantikai modell állhat, s ezek tipizálását a névmodellek segítségével és a kortárs névadási-névhasználati helyzetek jellegzetességeire hagyatkozva elvégezhetjük ugyan, ám a történeti helynévadatok kapcsán a konkrét reális névadási motiváció feltárására a legtöbb esetben nyilvánvalóan kevésbé lehet esélyünk, s e téren leginkább lehetőségek felvillantására korlátozódhatnak a céljaink. E lehetőségek között azonban — éppen a jelenkori névadási helyzetek ismerete révén — némelyeket valószínűbbnek, míg másokat perifériku sabbnak értékelhetünk.

2. A formáns nélküli személynévi helynévadás kognitív tényezőire az e kategóriába tartozó helynevek funkcionális jellemzőit a középpontba állítva igyekszem kitérni. A legfontosabb megválaszolandó kérdés ezzel összefüggésben megítélésem szerint az lehet, hogy milyen névszociológiai státusszal rendelkezhettek az ómagyar korban a személynévvel alakilag egybeeső helynevek. Az erre — tulajdonképpen két irányból közelítve — adható válasz ugyanis segítheti a formáns nélküli helynévadás kognitív mechanizmusának pontosabb megértését.

A névadás végső oka általában az ember kommunikációs szükséglete, s a mindenkori névszükségletet az adott helyzetben felmerülő kommunikációs igények határozzák meg (vö. HOFFMANN 2005: 120). Ez a nemzetközi szakirodalomban ma már általános érvénnyel elfogadott alaptétel, amely a hazai névelméleti felfogásban csak az utóbbi időben kezdett gyökeret ereszteni, az itt kifejtettek szempontjából azért érdemel nagyobb figyelmet, mert ez lehet az egyik olyan kiindulópont, ahonnan az ómagyar kori személynévi helynévadás funkcionális természetét is megközelíthetjük. A másik körülmény pedig, amire ennek kapcsán figyelemmel kell lennünk, maguknak a névadatokat tartalmazó forrásoknak, vagyis a középkori okleveleknek a szerepkörével áll összefüggésben.

A középkorban az oklevelek az érdekérvényesítés fontos írásbeli színterét képviselték, ezért nem ritkán találunk bennük olyan utalásokat, amelyek a névadásra közvetlen vagy közvetett információkat szolgáltatnak. Nem meglepő, hogy a korabeli névadási helyzetről a legtöbb efféle ismeretet éppen a személyekről elnevezett települések kapcsán találjuk a forrásokban, hiszen a nevek létrehozásában az

egyéni érdekek érvényesülését, illetve a tudatosságot talán itt láthatjuk a legerősebben megnyilvánulni. A korábbiakban már utaltam arra, hogy a birtokviszonyok kialakulásának és megszilárdulásának időszakában, évszázadokig a szóbeli és az írásbeli kultúra határmezsgyéjén állva milyen meghatározó szerepe volt a földbirtoklás kifejezésében a megnevezésnek. A birtokos személynevével megegyező helynév ugyanis az adott névközösség életében egyértelműen jelezte, és hosszú időn át fenntartotta a személy és a hely szoros összetartozásának tudatát (vö. HOFFMANN 2005: 122).

A történettudományi szakirodalomban GYÖRFFY GYÖRGY fogalmazta meg azt a gondolatot, hogy a középkorban valamely javadalom neve önmagában is a birtoklás jogcíme lehetett (1970b: 200, 1972: 286). Ezt az elképzelést KRISTÓ GYULA nem fogadta el, szerinte ugyanis a név birtokjogot nem igazolhat, minthogy „semmi nyom sincs arra a XI. századból (sőt tulajdonképpen még a későbbiekből se igen […]), hogy egy javadalom neve *önmagában* a birtoklás jogcíme lett volna" (1976: 30, lásd még 17–18, illetve SOLYMOSI 1972: 183). GYÖRFFY azon vélekedésével, miszerint a tanúk egy-egy eljárás során tudták, hogy a birtokot a birtokos nevéről nevezik, s ezáltal a birtoknév alapján következtetni lehetett a birtokosra (1970c: 199–200, 1972: 317), SOLYMOSI ugyancsak nem ért egyet. Nem tartja valószínűnek ugyanis, hogy az Árpádok hatalmi berendezkedésének katonai, politikai eszközökkel történő megteremtésekor valamely birtok birtoklásának tényét a tanúk helynévadásban való jártassága alapján döntötték volna el, minthogy ilyenre későbbről sincsenek ismereteink. A tanúknak, a vitás birtok szomszédosainak voltaképpen semmi szükségük sem volt arra, hogy a birtoknév alapján következtessenek a birtokosra, hiszen maguk és elődeik tapasztalataiból közvetlenül ismerték az adott területet, és pontosan tudták, ki bírja az illető birtokot évtizedek óta (1972: 183).

KRISTÓ és SOLYMOSI kritikája az oklevélkiadás rendszeressé válásának időszakára nézve jogos lehet, de az azt megelőző időkre vonatkozóan — s ezt éppen a forrásokban feltűnő nagyszámú személynévi helynév tanúsíthatja — nem vethető el GYÖRFFY álláspontja sem (vö. még ehhez HOFFMANN 2005: 122). A helynév sajátos birtokjogi státuszát valló felfogás mellett szólnak azok az oklevélszövegek is, amelyekben egyes személynevek nem helynévi elemként ugyan, de szerepüket tekintve végeredményben helyjelölő, lokális azonosító funkcióban állnak: pl. 1121/1420: inde usque ad *terminum Wissezlou comitis* (KRISTÓ 1976: 38, itt további példák is találhatók; vö. még PAPP L. 1961: 331). Az sem szokatlan továbbá, hogy határjárások alkalmával a szomszéd faluhoz érve annak nem a tényleges nevét adják meg a határjárók, hanem helyette a birtokos nevével azonosítják azt. Ez történt például a Gömör megyei *Noak* 1295. évi határjárása alkalmával is: amidőn ugyanis a leírás a szomszédos Kovácsi település határához ért, arra nem *Kovácsi*-ként, hanem *Böjte földje*-ként utalt a szöveg (1295/1315: *terra Buhthe,* CD. 7/5: 529, Gy. 2: 530, DÉNES 1980: 463, 2013: 130–134).

Abban igazat adhatunk ugyan KRISTÓ GYULÁnak, hogy a helynévadást más tényezők irányítják, mint a társadalom életét, s ennél fogva a helynevek társadalmi determináltsága sokkal kisebb (1976: 14), azt is látnunk kell azonban, hogy bizonyos társadalmi rétegek igényeit, legfőképpen a birtokosok (vagy más névtípust megidézve: az egyház) érdekeit a helynévadás ragyogóan ki tudta szolgálni. Mi sem igazolhatja ezt az összefüggést hitelt érdemlőbben, mint Anonymus immáron sokadszor megidézett gesztája s benne a Névtelen helynevekből kreált személyneveinek sokasága. Amennyiben ugyanis Anonymus korában nem lett volna bevett gyakorlat egy-egy előkelő (vagy csupán egy-egy birtokos) részéről az, hogy megszerzett birtokát magáról elnevezze, és már pusztán ezzel az aktussal is mintegy jogot formáljon a földre, valószínűleg gesztaírónk sem fordított volna oly nagy gondot arra, hogy a saját maga által (éppen a helynévanyag felhasználásával) életre keltett hőseit a nevükkel megegyező várakba, földekbe „iktassa be". És vélhetően BENKŐ LORÁND sem kaphatta volna rajta olyan mesterkedéseken, amelyek elsődleges (ám mélyen a szöveg mögé rejtett) célja az volt, hogy saját korának valamilyen szempontból fontos (vagy hozzá közel álló) nemzetségeinek — akár a honfoglalás koráig visszavezetett — birtoklását helynevekkel is alátámassza.[22]

Mindezek fényében, illetőleg a korábban megfogalmazott névelméleti megfontolások alapján én magam azon az álláspontón vagyok, hogy a magyar királyság korai évszázadaiban a személynévi s közte a puszta személynévi helynevek keletkezésének egyik legfőbb inspiráló tényezője a birtoklás tényének rögzítése s ezzel összefüggésben a jogcím érvényesítése lehetett. S mindez a magyar nyelv jellegzetes szó- és névalkotási modelljének, a metonímiának a felhasználásával történt. A jogi írásbeliség fejlődésével párhuzamosan persze a megnevezés efféle jogi funkciója nyilvánvalóan háttérbe szorult, ez azonban nem változtatott azon, hogy a helynévadásban aktív szemantikai és lexikális-morfológiai modell lényegében mindmáig meghatározó maradt. Ennek a hátterében ugyanis — mint már utaltunk rá — alapvetően mentális-kognitív folyamatok állnak: személynek és helynek a kognitív tartományokban való szoros érintkezése.

3.6. A formáns nélküli személynévi helynévadás és a helynévfajták

A személynévi alapú metonimikus helynévadás az egyes helynévfajták egyedeinek létrehozásában távolról sem egyforma mértékben van jelen. Ez a névalkotási eljárás elsősorban a műveltségi nevek körében, azon belül is szinte kizárólagosan a településnév-adásban szerepel alapvető névkeletkezési modellként. Ezt a fajta sajátos egyoldalúságot megítélésem szerint a névfajták névszociológiai természetében megfigyelhető lényegi különbségek magyarázhatják meg.

[22] Anonymus személynévalkotásairól, az érdekérvényesítő törekvéseknek a gesztában tetten érhető eseteiről BENKŐ LORÁND munkáiban (pl. 1998, 2003a, 2009) bőséggel tájékozódhatunk.

A településnevek létrejöttének névszociológiai körülményei jelentősen eltérnek a természeti nevekétől. A település ugyanis az ember alkotása, s egyben annak is a kifejezője, hogy az ember birtokba vett valamely területet. A település léte mindig valamilyen emberi cselekvést feltételez, s a névadás valójában úgy értékelhető, mint ennek az alkotási folyamatnak a szerves összetevője. Ebből adódóan a településnév-adásban sokkal erőteljesebben jelenik meg a szándékosság és a tudatosság, jobban kifejeződnek az egyéni érdekek, s ezáltal a névadási helyzetnek esetleg több részlete (közte például adott esetben a névadó személye) is megragadható (lásd ehhez HOFFMANN 2005: 122). Egy ilyen névszociológiai jellemzőkkel bíró névfajta esetében pedig érthető, hogy körében a személyről történő elnevezés alapvető névalkotási modellként használatos.

A természeti nevek (hegyek, folyók stb. nevei) körében a tudatos névadásnak közel sincs olyan fontos szerepe, mint a műveltségi neveknél, azaz „a névhasználó közösség a kommunikációs szükségleteit egyszerű név-használatbavétel útján is ki tudja elégíteni" (HOFFMANN i. m. 121). A névadói tudatosság alacsonyabb fokát tükrözheti az is, hogy például vizek, hegyek elnevezési aktusáról, erre utaló bármiféle körülményről még annyira sem esik szó a forrásokban, mint a településnevekkel összefüggésben. A természeti nevekhez mindezek folytán jóval gyakrabban szolgálnak névadási motivációul tulajdonságjegyek, természeti jelenségekkel (pl. növény- és állatvilággal) kapcsolatos tényezők vagy lokális jellemzők. Mindamellett persze ebben a kategóriában sem ismeretlen — noha periférikusnak tűnő helyzete miatt eleve jóval kevesebb figyelmet kapott — a személynévi s azon belül a személynévből formáns nélkül alakult helynevek kategóriája (az ómagyar kori víznevek lehetséges névadási motivációihoz s ezek körében a személyről történő elnevezés gyakoriságához lásd GYŐRFFY 2011, a középkori hegynevekéhez pedig RESZEGI 2011).

A továbbiakban csupán a természeti nevek köréből mutatok be néhány jellegzetes példát e névadási mód illusztrálására, a műveltségi nevek (településnevek) ügyét itt nem érintem, hiszen az eddigiekben főleg ezzel a helynévfajtával foglalkoztam, ahogyan a formáns nélküli helynévadás következő alfejezeteiben is ez áll majd a központi helyen. Azt ugyanakkor, hogy a metonimikus névadás ezen válfaja nem ismeretlen például a hegyek és a folyók megnevezéseként sem, feltétlenül ki kell emelnünk ahhoz, hogy a névtípus jellegzetességeiről minél átfogóbb ismereteink legyenek. Azért is fontos utalni arra, hogy miként jelentkezik a puszta személynévi helynévadás más névfajták esetében, mert a névadási aktus mögött meghúzódó motiváció feltehetően jelentősen különbözhet a településnevek kapcsán azonosított indítékoktól.

A víznevek etimológiai kérdéseit taglalva fejtette ki BENKŐ LORÁND azt a némileg kategorikus álláspontját, amely szerint a személynévi származtatás e helynévfajta esetében nem látszik indokoltnak. „A víznevek szemantikai tipológiája ugyan többféle névadási indukciót is megenged, de e körből — főként a nagyobb

vizekre nézve — a személynévi eredet igen nagy valószínűséggel kizárható." (2003a: 136). Később is visszatér munkájában ez a gondolat, akkor azonban már az egyes víznevek használati körét is előtérbe hozó megszorítás kap nagyobb hangsúlyt, s „általános alapelvvé" szilárdul a felvetés, hogy „személynevekből egyenesen víznevek általában csak apró, helyi ismeretkörű vizek esetében szoktak keletkezni" (i. m. 173), ráadásul ezek is jobbára településnévi közvetítéssel (i. m. 175, lásd még ehhez KÁLMÁN B. 1979: 300, 302 is).

GYŐRFFY ERZSÉBET a közelmúltban monografikus feldolgozást szentelt a korai ómagyar kor folyóvízneveinek, s e munkában a formáns nélküli személynévi névadás esetei is feltűnnek, ráadásul nem is olyan csekély arányban, mint azt az előzményirodalom bemutatta (2011: 61, 123). Jó eséllyel személynévi metonímiával keletkezett pl. a *Milos* (1228/1278: *Milos,* Gy. 3: 326, 373; vö. 1221/1550: *Milos* szn., Gy. 1: 137, ÁSz. 552), a *Pacsa* (1291: *Pacha,* Gy. 2: 457, 541, 543; vö. 1274: *Pacha* szn., Sztp. 2/2–3: 93, ÁSz. 610), a *Sülye* (1269//18.: *Sula,* Gy. 4: 210, 298; vö. 1221/1550: *Sula* szn., ÁSz 734) stb. víznév (i. m. 61). A névadás mögötti pontos funkcionális-szemantikai tartalom feltárására a szerző a forrásokbeli információk híján nem vállalkozhatott, arra azonban utalt, hogy névadási indítékként többféle eshetőséggel is számolhatunk, sőt ezek között — általános névtörténeti ismereteink alapján — bizonyos valószínűségi fokozatok felállítására is lehet némi esélyünk: leginkább talán a névben szereplő személy birtokán folyhatott keresztül az azonos névvel megjelölt vízfolyás, esetleg az illető személy halászojog birtokosa lehetett a vízen, de az is elképzelhető, hogy ott történhetett vele valamilyen esemény stb. (i. m. 123).[23]

Hegyek, kiemelkedések vagy azok részei esetében még nehezebb a puszta személynévi névadás motivációs hátterét felderíteni. Ebben a kérdésben RESZEGI KATALIN álláspontját érdemes idéznünk, aki a középkori Magyarország hegyneveinek névrendszertani összefüggéseit bemutató munkájában e névfajta egyedei kapcsán kevésbé tekintette megalapozottnak a személynévi alapú metonímia feltételezését, mint a településnevek esetében, s arra figyelmeztetett, hogy a *Bakony* (1193: *Bokon,* Gy. 2: 322, 357, 395; vö. +1086: *Bokon* szn., DHA. 1: 253, CAH. 25, ÁSz. 138), *Balya* (1252: *Bala,* Gy. 2: 207, 223, 288; vö. 1255: *Bala* szn., CDES. 2: 328, ÁSz. 84), *Damján* (1332>1520 k.: *Damyan,* Gy. 1: 179; vö. 1138/1329: *Damian* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 234), *Vecel* (1252/1758: *Vecul,* Gy. 2: 202; vö. 1138/1329: *Weicel* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 798) stb. személynévvel azonos alakú hegyneveket látva nem árt számolni a személynév > településnév > hegynév többszörös névátvitel lehetőségével (2011: 18, 165, lásd még 2006: 164–165, 170, 11. lábjegyzet is). A többszörös metonimikus név-

[23] Megjegyzem, hogy a halászóhelyek nem ritkán vették nevüket személyekről (nyilván a halászati jog birtokosának nevéről) már a legkorábbi időktől kezdődően; vö. 1055: *opoudi, lopdi,* sőt talán *ursa* (HOFFMANN 2006: 79–80, 2010a: 228).

átvitel gondolatát korábban KÁLMÁN BÉLA is felvetette a FNESz.-ről írt ismertetésében, kifogásolva KISS LAJOS eljárását, aki szerinte kellő bizonyíték nélkül ítélt hegyneveket puszta személynévi eredetűeknek (1979: 300–303).

A helynévfajták és a formáns nélküli személynévi helynevek legfőbb tanulságaként azt kell kiemelnünk, hogy noha e névadási mód minden kétséget kizáróan a településnevek létrehozásában töltött be a középkor évszázadaiban messze legaktívabb szerepet, ezt a körülményt nem szabad kizárólagosnak tekintenünk. Az itt említett adatok csupán a víznevek és a hegynevek köréből idéztek ugyan fel példákat, további helynévfajták között is találhatunk azonban — eltérő gyakorisággal persze — puszta személynévi helynévstruktúrákat. Az is kétségtelen mindamellett, hogy az ilyen névszerkezetek motivációs, szemantikai háttere a legegyértelműbben a településnevek esetében ragadható meg.

3.7. A személynévfajták jelentkezése a formáns nélkül alakult személynévi helynevekben

A személynévi helynevek általános elméleti kérdéseit taglalva szóltunk arról, hogy az egyes személynévfajták milyen gyakorisággal, milyen kronológiai eloszlást mutatva vettek részt a helynévadásban. Ebben az alfejezetben a személynévi helynévadás kapcsán általában tapasztaltakat szembesítjük speciálisan a személynévből formáns nélkül alakult helynevek tanulságaival. Az alább következő vizsgálati eredmények újabb támogatást nyújthatnak ahhoz a korábbi megfigyelésünkhöz is, amely az egyes személynevek használati gyakorisága és a személynévi helynévstruktúrák között szoros összefüggést mutatott ki.

Abban, hogy a formáns nélküli személynévi helynevekhez, illetőleg általában a személynévi helynevekhez milyen személynévfajták szolgálnak alapul, lényegében nem látunk eltérést: az egyes személynévfajták e speciális helynévtípus kapcsán is nagyjából hasonló arányokkal jellemezhetők, mint amit a személynévi helyneveknél általában tapasztalhattunk (lásd ehhez az 1.3. fejezetben az 1. ábrát). Ha azonban ezt az egységesnek tűnő képet árnyaltabban elemezzük, és az egyes személynévfajták mélyebb rétegeiben vizsgálódunk, lényeges és igen árulkodó különbségekre bukkanhatunk. Ezek közül az eltérések közül e helyütt a két legfontosabbra igyekszem rámutatni.

Mindenekelőtt azonban néhány példával illusztrálom az egyes személynévfajták részvételét a formáns nélküli személynévi helynévadásban. E körbe tartozó elnevezéseket a korábbiakban, a személynévi helynevek általános sajátosságait taglalva is említettem ugyan, de ott névstruktúráktól függetlenül kerültek elő az egyes névadatok. Az alábbi rövid áttekintésben szereplő példákat viszont csakis a személynévi alapszóval azonos alakú helynevek köréből válogattam.

Sajátosságjelölő személynevekből keletkeztek például a *Balog* (1086: *Bolug,* arb., Gy. 2: 603, Győr vm.; vö. 1284: *Balogh* szn., H. 7: 194, ÁSz. 86), *Bő*

(1232: *Beu,* t., Gy. 1: 850, Csanád vm.; vö. 1295/1334: de genere *Beu,* Sztp. 2/4: 140, ÁSz. 121), *Medve* (+1252/[1270]: *Medwe,* v., Gy. 2: 608, Győr vm.; vö. 1138/1329: *Medue* szn., SZABÓ D. 1936: 130, ÁSz. 533), *Néma* (1220/1550: *Nema,* Gy. 2: 611, Győr vm.; vö. 1270–1277: *Nema* szn., Gy. 4: 476, ÁSz. 579), *Pogány* (1181: *Pagan,* v., Gy. 1: 370, Baranya vm.; vö. 1211: *Pagan* szn., PRT. 10: 507, ÁSz. 610), *Pünkösd* (1256>1344: *Pynkusd,* stag., Gy. 3: 137, Heves vm.; vö. 1239: *Pincusd* szn., Sztp. 1: 192, ÁSz. 640), *Z(s)engő* (1156: *Sengeu,* Gy. 1: 489, Bars vm.; vö. 1156: *Sengeu* szn., CDES. 1: 79, ÁSz. 707)[24] stb. helynevek. Nexusjelölő személynévfajta, nemzetségnév szolgált alapul a *Szemere* ([1237–40]: *Scemere,* v., Gy. 2: 625, Győr vm.; vö. 1281: de genere *Scemere,* Gy. 3: 455, ÁSz. 845–846), *Vezekény* (1240: *Vezekyn,* Gy. 1: 485, Bars vm.; vö. 1264: de genere *Wezeken,* UB. 1: 306, ÁSz. 805) stb. településnevekhez; különböző funkciójú nevekből alakult személynévszerkezetre épülnek viszont a *Tótracló* (+1262/[XIV.]: *Tot rachlo,* Gy. 1: 113, 158, Abaúj vm.; vö. TÓTH V. 2001b: 150) vagy a *Hétúr* (1332: *Heethur,* p., Gy. 3: 553, Küküllő vm.) elnevezések.[25]

Megszakítva az illusztráló példák bemutatását itt kell utalnunk a nemzetségnévi eredetű helynevekre vonatkozóan arra a körülményre, amelyre BENKŐ LORÁND mutatott rá — a fenti kijelentésnek egyébként éppen ellentmondó — *Szovárd* nemzetségnév kapcsán, hogy tudniillik alig ismerünk olyan nemzetségnevet, amelynek ne lennének helynévi megfelelői (2009: 68). Ehhez azt a nem lényegtelen megfigyelést is hozzáfűzhetjük, hogy a nemzetségnévi lexémák szinte kizárólagosan metonimikus névadással alakultak helynévvé, más (elsődleges) helynévstruktúrában éppen olyan szokatlanok, mint a törzsnévi lexémák. (E kijelentést igazoló további példákhoz lásd még BENKŐ 1947: 10, 12, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1974: 4, JUHÁSZ 1981: 258 is.) A nemzetségnév és helynév szoros viszonyát s az előbbinek a (többnyire referáló) előzményszemélynevekkel való szerves, genetikus összefüggését Anonymus gesztája ugyancsak messzemenően

---

[24] A *Zsenge ~ Zsengő* személynevet KISS LAJOS (FNESz.) és DÉNES GYÖRGY (1980) egyaránt a *zsenge* 'elsőszülött gyermek' származékának tartja (lásd még TÓTH V. 2001b: 251).

[25] A *Hétúr, Barátúr* (1332–35: *Baratur,* Gy. 1: 281, Baranya vm.), *Apátúr* (+1093: *Apathur,* Cs. 3: 29, Zala vm.) típusú egyrészes metonimikus névformák sajátos altípusát alkotják a személynévi alapszóból formáns nélkül keletkezett helynevek kategóriájának, hiszen az adott személynévi lexéma (vagy adott esetben méltóságnévi szerepű nyelvi elem) az *úr* cím- vagy rangjelzővel együtt szolgált alapul a metonimikus névátvitelhez. KRISTÓ GYULA egyáltalán nem tekintette ritkának, hogy az Árpád-korban egy-egy személy nevéhez az *úr* minősítés hozzátapadt. A fenti példákon túl ilyen névszerkezetet sejt a személyjelölő funkcióban álló *Mérkúr* (1292: Vencezlaus filius *Gyanur* […] item Iacobus filius *Myrkur* de genere Gatal, UB. 2: 272, ÁSz. 554) és *Gyánúr* (1271/1272: *Gianur,* ÁÚO. 3: 249, ÁSz. 336) adatok mögött is, s ezek analógiájára aztán e körhöz tartozónak ítéli az *Örsúr* (1249: de genere *Wrsur,* H. 6: 51, ÁSz. 784) nemzetségnevet is (1991: 388–389). Még ha esetleg az említett példák mindegyike nem is feltétlenül azonosítható ilyen lexikális szerkezetként, a jelenség minden kétséget kizáróan létezett a régiségben.

alátámasztja. P mester ugyanis nemcsak honfoglaló vezéreket kreált helynévi ismeretei alapján honfoglalástörténete hitelesítésének céljából, hanem nemzetségneveket is: *Baracska, Maglód* nemzetségekről például nem tudunk, ezek minden bizonnyal az ő találmányai. A helynévi megfelelés, összefüggés a munkában persze ott sem hiányzik, ahol a saját korában szereplő nemzetségeket (pl. *Kalán, Tomaj*) szerepelteti (vö. BENKŐ 1998: 24–26). A valamely nemzetségnévvel azonos helynevek (településnevek) esetében ugyanakkor gyakran lehetetlen megítélni, hogy azok ténylegesen a nemzetség nevéből származnak-e, vagy pedig abból az előzményszemélynévből (az egykori nemzetségalapító ős nevéből), amely a nemzetségnévhez is alapul szolgált.

A referáló funkciójú személyneveknek valamennyi nyelvi-etimológiai rétege megtalálható a metonimikus személynévi helynévadás példái között. Törökségi eredetű személynevet gyaníthatunk például a *Csákány* (1276: *Chakan,* p., Gy. 1: 75, Abaúj vm.; vö. 1255: *Chakan* szn., Sztp. 1: 176, ÁSz. 176), *Kolbász* (1292: *Colbaz,* p., t., Gy. 1: 452, Bars vm.; vö. 1459: *Kolbaz* szn., FNESz.), *Kotormán* (1347: *Koturman,* Iványi 2: 25, Bodrog vm.; vö. 1255: *Kotormano* szn., H. 7: 48–49, ÁSz. 451) helynevekben; szláv személynévre megy vissza a *Derecske* ([1291–94]: *Derekce,* Gy. 1: 613, Bihar vm.; vö. szl **Drugča* vagy **Drugša* szn., FNESz), *Dorog* ([1291–94]: *Drug,* v., Gy. 1: 617, Bihar vm.; vö. 1219/1550: *Drug* szn., Gy. 1: 512, ÁSz. 260), *Rendve* (1297/1412: *Rendwe,* Gy. 1: 468, Bars vm.; vö. cseh *Řědivoj* szn., le. *Rzędiwoj* szn., FNESz.) stb. névforma; német eredetű személynévből keletkezett a *Hedre* (1215/1550: *Cheydreh,* v., Gy. 1: 624, Bihar vm.; vö. 1210: *Heidrich* szn., Gy. 2: 601, ÁSz. 372), *Lampert* ([1264 k.]: *Lompert,* Gy. 1: 532, Bereg vm.; vö. 1138/1329: *Lampert* szn., SZABÓ D. 1936: 132, ÁSz. 481), *Pécel* (1308: *Pecel,* Gy. 1: 229, Bács vm.; vö. 1152: Evstachi(us) fili(us) *Pecli,* Sztp. 1: 29, ÁSz. 638) stb. elnevezés; latin személynév szolgált alapul az *Adorján* (1271/1360: *Adryan,* p., Gy. 1: 704, Bodrog vm.; vö. 1138/1329: *Adrian* szn., SZABÓ D. 1936: 56, ÁSz. 47), *Dienes* (1255/1300 k.: *Dyenus,* p., Gy. 1: 613, Bihar vm.; vö. 1138/1329: *Dienis* szn., SZABÓ D. 1936: 130, ÁSz. 250), *Kozma* (1270/1272: *Kosma,* t., Gy. 1: 114, Abaúj vm; vö. 1134: *Cosma* szn., DHA. 1: 261, CAH. 45, ÁSz. 222) stb. nevekhez; és újlatin nyelvi eredetet mutat végül például a *Gyán* (1213/1550: *Gyan,* Gy. 1: 620, Bihar vm.) helynév személynévi lexémája.

Általánosabban a személynévi helynevek és szűkebben a formáns nélküli személynévi helynevek viszonyrendszerében is a referáló nevekből alakult névstruktúrák tekinthetők a meghatározónak: a személynévi helyneveknek a bő kétharmadához, a formáns nélküli személynévi helyneveknek pedig közel a 70%-ához e személynévfajta egyedei szolgáltatták az alapszót. Figyelmünket a referáló nevek nyelvi-etimológiai csoportjaira összpontosítva ugyanakkor a következő ábrán látható jellegzetes különbségeket regisztrálhatjuk. A 13. ábrán egyrészt a valamilyen névformánssal (képzéssel vagy összetétellel) alakult személynévi helynevek

arányait (1. diagram), másrészt pedig a formáns nélküli személynévi helynevek számadatait (2. diagram) vettem az összevetéshez figyelembe.

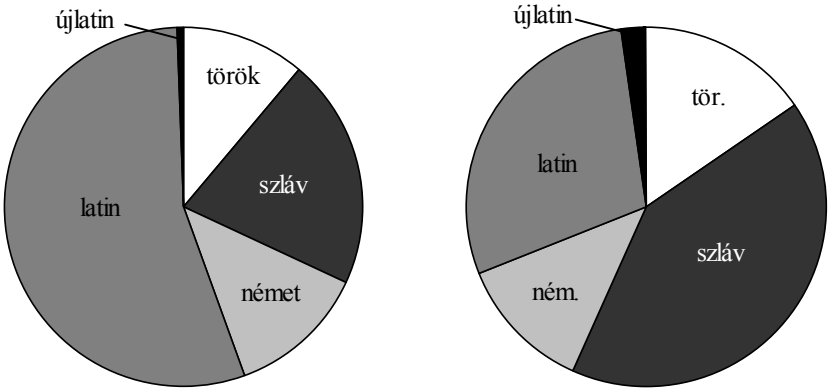

Névformánssal alakult helynevek *Formáns nélkül alakult helynevek*

13. ábra. *A referáló személynévfajtát tartalmazó helynevek személynévi összetevőinek nyelvi eredetbeli rétegei*

A két korpusz helynevei között a legnyilvánvalóbb eltérést az egyházi latin eredetű személynévi alapszót tartalmazó névformák arányaiban érzékelhetjük. Amíg ez a névréteg a képzéssel és összetétellel alakult személynévi helynevek körében 55%-os gyakorisággal jelenik meg, a formáns nélküli személynévi helynevekhez 29%-ban szolgált alapul. Ez persze összességében még mindig magas arány, de a névformánsokkal alakult nevekhez képest mutatkozó bő 25%-os eltérés feltétlenül magyarázatot kíván. Az is egyértelmű, hogy az itt hiányként jelentkező névmennyiség lényegében a szláv eredetű személynévi alapszóra visszavezethető formáns nélküli személynévi helynevek körében tűnik fel többletként: ez a névréteg ugyanis a képzéssel és összetétellel alakult személynévi helynevek létrehozásához 21%-ban járult hozzá, a metonimikus névadás kiinduló személynévalakjai között viszont kétszer ilyen gyakran, 42%-ban szerepelnek szláv eredetű személynevek. A német és az újlatin személynévi alapszó tekintetében különösebb eltérés nem mutatkozik a formánssal vagy anélkül megvalósuló személynévi gyökerű helynévadás terén (az előbbi 12,5% és 12%-os, az utóbbi pedig minimális, 0,5% és 2%-os gyakoriságot mutat az egyes szerkezeti típusokban), a török eredetű személynevek viszont arányaikban szintén némileg gyakrabban vesznek részt metonimikus személynévi névadásban (15%), mint a helynévképzésben és az összetételben (11%).

Megítélésem szerint ezek a jellegzetes különbségek a személynevek használati gyakoriságával állhatnak legfőképpen összefüggésben, azzal tudniillik, hogy a sok személy által viselt személynévformák — éppen a gyakori előfordulásukból adódóan — kevésbé alkalmasak arra, hogy önmagukban helynévi szerepet be-

tölthessenek. A népszerű személynevek jóval gyakrabban tűnnek fel ezért képzett vagy még inkább összetett helynévszerkezetekben. Az egyházi latin eredetű személynevek között — köszönhetően az elterjedésükben szerepet játszó külső körülményeknek — sok igen kedvelt, gyakori név is található, így formáns nélkül, önmagukban állva kevésbé voltak alkalmasak helynévi szerep betöltésére. Persze — ahogyan említettem — a 29%-os arány egyáltalán nem mondható csekélynek, különösen ha ezt az arányszámot olyan összefüggésbe helyezzük, hogy a formáns nélküli személynévi helynévadás jellegét a szláv személynévi alapszóra épülő helynevek mellett végső soron mégiscsak ez a réteg határozza meg.

A fenti megjegyzésünk érvényességét a névgyakorisági viszonyokra vonatkozóan azonban mindez azért nem vonja mégsem kétségbe, mert a latin eredetű személynévi alapszóból formáns nélkül keletkezett helynevekre még egy sajátos körülmény jellemző. Az ebbe a nyelvi-etimológiai rétegbe tartozó személynevek ugyanis rendre származékneveikkel s nem alapnevükkel szerepelnek a velük azonos alakú helynevekben: e származéknevek gyakorisága pedig minden esetben alatta marad az alapnév gyakoriságának. Néhány jellemző példa az e körbe tartozó származéknevek helynévi szerepének illusztrálására: *Bene* (1337>1359: *Bene,* p., Gy. 1: 530, Bereg vm.; vö. 1211: *Bene* szn., PRT. 10: 504, ÁSz. 111), *Györk* (1306>1349: *Gyurk,* t., Gy. 1: 177, Arad vm.; vö. 1138/1329: *Gurk* szn., SZABÓ D. 1936: 134, ÁSz. 359), *Györke* (1323: *Gurke,* v., Gy. 1: 90, Abaúj vm.; vö. 1253: *Gurke* szn., H. 1: 28, ÁSz. 361), *Gerő* (1192/1374/1425: *Guruu,* v., Gy. 1: 718, Bodrog vm.; vö. 1270: *Gereu* szn., MES. 1: 582, ÁSz. 332), *Luka* (1296/1346/1408: *Luka,* Gy. 1: 337, Baranya vm.; vö. 1257: *Luka* szn., Sztp. 1: 355, ÁSz. 499), *Mika* (1343: Jo. f. Mikow de *Myka,* Gy. 1: 545, Bereg vm.; vö. 1198: *Mika* szn., UB. 1: 33, ÁSz. 543), *Paka* (1280: *Paka,* p., Gy. 1: 725, Bodrog vm.; vö. 1250: *Paka* szn., HOkl. 18, ÁSz. 610), *Pósa* (1277/1282: *Posa,* Gy. 1: 655, Bihar vm.; vö. 1223: *Posa* szn., UB. 1: 93, ÁSz. 645), *Pete* (1280: *Pethe,* p., t., Z. 1: 45, Bihar vm.; vö. 1211: *Pete* szn., PRT. 10: 505, ÁSz. 628), *Petre* (1296: *Petre,* v., Gy. 1: 370, Baranya vm.; vö. 1111: *Petre* szn., DHA. 1: 383, CAH. 36, ÁSz. 634) stb., illetőleg az alapnevek ugyanilyen funkciójára: *Ádám* ([1291–94]: *Adam,* v., Gy. 1: 590, Bihar vm.; vö. 1214/1550: *Adam* filius Pote, Gy. 1: 590, ÁSz. 46), *Mihály* (1270: *Michal,* pr., Gy. 1: 644, Bihar vm.; vö. 1138/1329: *Mihal* szn., SZABÓ D. 1936: 132, ÁSz. 542), *Pál(y)* (1220/1550: *Paul,* v., Gy. 1: 650, Bihar vm.; vö. 1138/1329: *Paul* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 618), *Salamon* (1237: *Solomun,* Gy. 1: 726, Bodrog vm.; vö. 1211: *Salomon* szn., PRT. 10: 512, ÁSz. 687), *Sály* (1348: *Saal,* Gy. 1: 802, Borsod vm.; vö. 1111: *Saul* szn., DHA. 1: 383, CAH. 37, ÁSz. 693), *Sámson* ([1291–94]: *Samsun,* Gy. 1: 658, Bihar vm.; vö. 1138/1329: *Samsun* szn., SZABÓ D. 1936: 132, ÁSz. 690), *Simon* (1221/1550: *Simon,* v., Gy. 1: 803, Borsod vm.; vö. +1086: *Simon* szn., DHA. 1: 507, ÁSz. 716), *Tamás* (1332–37/PR.: *Tamas,* Gy. 1: 673, Bihar vm.; vö. 1215/1550: *Tomas* szn., Gy. 1: 814, ÁSz. 761) stb.

Ez a megfigyelés ellentmondani látszik annak a korábban tett megállapításunknak, amely egy-egy latin eredetű személynév kapcsán a származéknevek alacsonyabb helynévalkotási gyakoriságát emelte ki az alapnév efféle szerepével szemben. Ez az ellentmondás azonban csak látszólagos, ugyanis mindkét megfigyelés érvényes, de más-más körben. Azt az összefüggést az adatok kétségtelenül igazolják, hogy egy-egy latin eredetű személynév esetében az alapnév (a *Péter, Pál, Benedek* stb. névforma) gyakrabban tűnik fel a helynevek névtestében, mint a belőle alakult származéknevek (pl. *Pete, Pető, Petre, Pósa, Paka, Bene* stb.). Amíg azonban az alapnevek önmagukban állva kevésbé használatosak személynévi helynévként, a származéknevek esetében éppen fordított a helyzet. Összességében ezért érzékeljük a puszta személynévi helynévadásban a származéknevek nagyobb súlyát az alapnevekkel szemben, ám általában a személynévi helynévadás egészében ez kevésbé tűnik fel, hiszen az alapnevek használatára vonatkozó „korlátozás" az összetett névstruktúrákban nem érvényesül.

A személynévi alapszó kapcsán megfigyelhető másik fontos eltérést szintén a referáló személynevek helynevekbeli szerepét illetően ragadhatjuk meg, mégpedig kronológiai összevetésben. A személynévi helynevekhez alapul szolgáló referáló személynévrétegek időbeli megoszlását mutattam be az 1.3. fejezetben a 4. ábrán azzal a tanulsággal, hogy a latin és a szláv névréteg egyértelmű dominanciája mellett az előbbinek a 12. század második felétől jelentkező dinamikus emelkedését a 13. század közepéig a szláv személynévi alapszót tartalmazó helynevek gyarapodása is kíséri, majd a 13. század közepétől kezdődően ez utóbbi lefelé hanyatló ágba érkezik, miközben a latin személynévi helynevek kronológiai görbéje továbbra is felfelé ível. A vizsgálatainkat a formáns nélküli személynévi helynévadásra szűkítve ettől feltűnően eltérő görbéket kapunk. A 14. ábra ez utóbbi névtípusban mutatja be az egyes referálószemélynév-rétegek időbeli eloszlását.

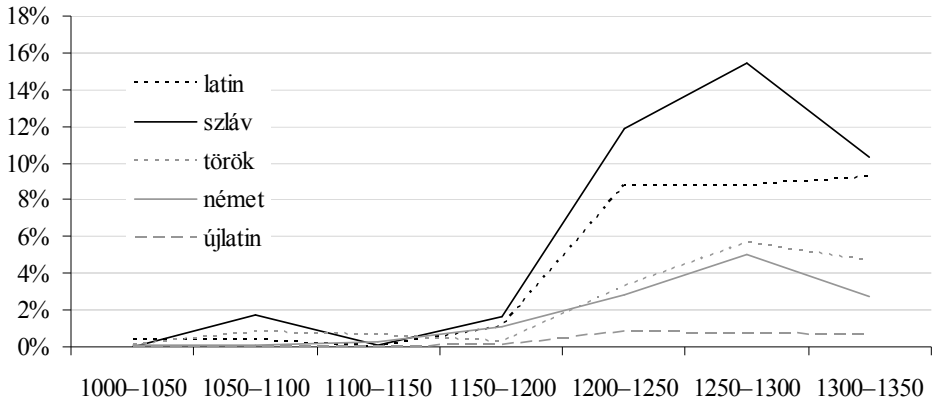

14. ábra. *A referáló személynevekből alakult formáns nélküli helynevek kronológiai jellemzői az alapul szolgáló személynevek eredete alapján*

A leglényegesebb eltérésként a latin eredetű személynévből alakult helynevek számának alakulására kell felhívnunk a figyelmet. Ez a görbe ugyanis — szemben a személynévi helynevek kapcsán általában tapasztalt viszonyrendszerrel — nemcsak hogy mindvégig alatta fut a szláv eredetű személynévből keletkezett helynevek görbéjének, hanem bizonyos időintervallumban ráadásul attól igen tekintélyes távolságra lemaradva. Arra is rá kell ugyanakkor mutatnunk, hogy a szláv referálószemélynév-réteg a metonimikus helynévadáshoz alapul szolgáló személynévi alapszóként az itt elemzett időszak végén jelentős visszaesést jelez, miközben a latin személynévi alapszó ugyanazon a gyakorisági mutatón áll tulajdonképpen attól kezdődően, hogy a 13. század elején erre a szintre (8–10%) beállt. Ez az ábra ismét azt érzékelteti tehát egyrészt, hogy a formáns nélküli személynévi névadáshoz a gyakori használatú személynevek — éppen a személynévként való nagy fokú lefoglaltságuk okán — kevésbé szolgáltathattak megfelelő kiindulási alapot; másrészt pedig a görbék egyúttal azt is jelezhetik, hogy a birtokosok személynévhasználatában a szláv eredetű névkincs hosszú időn át tartotta az előkelő pozícióját, s szolgált ilyen minőségében alapul a helynévadáshoz is. A korszak személynévhasználatára minden bizonnyal jellemző többnevűségre gondolva (arra tehát, hogy az egyes névviselők megjelölésére egyidejűleg több személynevet, személynévfajtát is használtak a szűkebb vagy tágabb névközösségek; vö. ehhez TÓTH V. 2016a: 46–48), azt is feltételezhetjük, hogy az a birtokos, akit *István*-nak és *Töttös*-nek is neveztek, a *Töttös* nevét — éppen a meglehetős ritkasága miatt — nagyobb megkülönböztető-azonosító erejűnek érezhette ahhoz, hogy önmagában helynévi szereppel ruházza fel, míg az *István* névformát helynévi szerepre inkább tekinthette a kortárs névtudat összetételben vagy képzővel ellátva alkalmasnak.

3.8. A formáns nélküli személynévi helynévadás megítélésének nehézségei

A formáns nélküli személynévi helynevek problematikájának lezárásaként azok közül a körülmények közül emelek ki néhányat, amelyek az e típusba tartozó nevek státuszának a megítélését időnként megnehezítik. Nehézséget jelenthet egyrészt az, hogy a forrásokban a személynévi és helynévi minőség egymáshoz való viszonya nem mindig állapítható meg egyértelműen, illetőleg az efféle névadásban számos más szemantikai kategória (népnév, foglalkozásnév) is szerepet játszik, ezért a névtípus körét nem lehet egzakt módon meghatározni (lásd még ehhez BENKŐ 2002: 62). A következőkben e két problémát igyekszem körüljárni.

1. A helynévi vagy személynévi státusz elhatárolásának problémái elsősorban olyankor nehezítik a névkutató dolgát, amikor az oklevelek egy-egy hely megjelölésére a *terra* + személynév szerkezettel élnek. Az

1279>1409: terra […] *Sebastyen* […] in qua ecclesia sancti Jacobi esset constructa (Gy. 3: 135) típusú adatokban kérdéses, hogy a személynévi alak ekkor már tényleges településnévi funkcióban szerepel-e, vagy csupán arról van szó, hogy a birtokeladás kapcsán oklevélbe foglalt szerkezet az egyik eladó, a Tomaj nemzetséghez tartozó Sebestyén birtokrészét jelöli meg, amelyen ekkor már állt (a településnek később *Szentjakab* nevet adó) Szent Jakab tiszteletére szentelt templom. Ha a *terra Sebastyen* névadatot helynévnek tekintjük, akkor a *Sebestyén* helynév keletkezése közel eshetett 1279-hez, s a névadóját nagy valószínűséggel abban a Tomaj nembeli Sebestyénben jelölhetjük meg, akiről az 1261–1279 közötti években tesznek említést különböző oklevelek (vö. MEZŐ 1999: 312). A kétségtelen helynévi státusznak azonban valamelyest ellentmondani látszik az a körülmény, hogy a településre a későbbiekben egyetlen alkalommal sem utalnak *Sebestyén* névvel a források. Az is közismert azonban, hogy a patrocíniumi névformák (mint amilyen ez esetben is az 1336-tól feltűnő *Szentjakab,* vö. 1336: p. *Scentiacab,* p. *Scent Jacab,* Gy. 3: 135) meglehetősen gyakran váltanak fel a 14. századtól kezdődően korábbi, más motivációjú elnevezéseket.

Az olyan okleveles említéseket látva, mint például a bakonybéli apátság hetedik faluját rögzítő helyjelölő szerkezet (1086/1130–40: Sexta villa, que dicitur *Andree episcopi,* PRT. 8: 268), sem tudunk egyértelműen döntést hozni abban a kérdésben, hogy mögöttük vajon tényleges falunevek álltak-e ekkor, vagy inkább csak alkalmi körülíró szerkezetekkel van esetükben dolgunk. A bakonybéli oklevél adatának státuszára vonatkozóan az a fogódzó sem nagyon lehet a segítségünkre, hogy az illető település másfélszáz év múlva a püspök nevéről vett *Endréd* alakban állandósult (1230: *Endred,* Cs. 3: 229). Hasonló példát szolgáltat a Trencsén megyei *Dezsér* település is, amely a korai forrásokban szintén a fenti szerkezetek variánsaival szerepel: 1208: *terra desir,* 1232: *villa Philippi filii Desiderii comitis* (KRISTÓ 1976: 11). Az efféle oklevélrészletek megítélését az a körülmény még tovább bonyolíthatja, hogy sokszor az egykori birtokosról elnevezett (vagy pontosabban a személy nevével megjelölt) falu utóbb más motivációjú helynévi megjelöléssel tűnik fel. Ez a helyzet például a Zala megyei Páka határában említett 1177/1420: *villa Cupani episcopi,* illetőleg a Veszprém megyei Papkeszi határában rögzített 1237 k.: *villa filii Bors* megjelölésekkel, amelyek ilyen módon inkább lehetnek alkalmi említések, mint valós településnevek latinra fordított megfelelői (KRISTÓ 1976: 10–11, itt további példák is találhatók a jelenségre).[26]

[26] Az itt idézett esetek nagyban emlékeztetnek azokra a latin nyelvű említésekre, amelyeket a patrocíniumi településnevek, illetve az ezek előzményeként álló patrocíniumok okleveles adatai képviselnek. Elhatárolási nehézségeikről legutóbb SZENTGYÖRGYI RUDOLF szólt egy írásában (2013a: 157–159), s arra is rámutatott, hogy a patrocíniumi névhasználat — amennyiben

2. A n é p n é v i , f o g l a l k o z á s - é s m é l t ó s á g n é v i lexémákból alakult helynevek kapcsán a szakirodalom több ízben is rámutatott arra, hogy az ilyen lexikális felépítésű helynevek megítélésében kellő óvatossággal kell eljárnia a névkutatásnak, mert ezek a nyelvi elemek személynévi szerepben is gyakran feltűnnek a középkorban, ez a körülmény pedig egy-egy *Besenyő, Tímár, Bán*-féle helynév közszói vagy személynévi származtatását nagymértékben elbizonytalanítja (vö. pl. KNIEZSA 1938: 439, BÁRCZI 1958a: 159, B. LŐRINCZY 1962: 97, KRISTÓ 1976: 60–61, 82, KISS L. 1996b/1999: 112, 1997: 180, RÁCZ A. 2006: 20–21, 2011: 36, 2016a több helyén). Ezzel a nehézséggel a személynévi helynevek általános elméleti kérdéseit tárgyalva már szembenéztünk, e helyütt csupán néhány további megjegyzéssel egészítem ki az ott mondottakat, hangsúlyozottan a formáns nélküli helynévadás eseteire összpontosítva a figyelmet.

A közszói lexémára visszamenő személynevek szemantikai tartalmához kapcsolódóan BENKŐ LORÁND arra a sajátos összefüggésre mutatott rá, hogy az ilyen jellegű nyelvi elemek személynévvé alakulásának mindenhol és mindenkor az a jellegzetes szemantikai vonása, hogy „a személynévi állapot rendkívül gyorsan maga mögött hagyja a köznévit, azaz igen hamar jut olyan helyzetbe, hogy nem tartalmazza a köznév eredeti jelentését" (2002: 29). A tisztségnévből, méltóságjelölő lexémából származó személynevek pedig — bizonyára a rendkívül érzékeny, mozgékony voltukból, az adott funkciót viselők gyakori változásából adódóan — minden más személynévtípusnál gyorsabban szakadnak el a köznévi alapjuktól. Ez a vonásuk a névadásban jól tetten érhető: amíg ugyanis a foglalkozásnevek (és a népnevek is) gyakoriak ténylegesen leíró személynévfajtaként, a (velük egyébként rendre rokonságba állított) tisztség- és méltóságnevekre ez sokkal kevésbé jellemző. Ez azt jelenti, hogy a sajátosságjelölő nevek, a családnévelőzmények, majd a családnevek korai példáiban nemritkán tapasztaljuk, hogy a kovács foglalkozású személy neve *Kovács,* a szláv nyelvű, etnikumú személyé *Tót* stb., olyan névhelyzetre ugyanakkor nemigen akadunk, hogy az ispán neve *Ispán,* a bíró neve pedig *Bíró* lenne (tehát nincsenek olyan szerkezetek az oklevelekben, hogy pl. „comes dictus *Ispán*", 'iudex dictus *Bíró*" stb.) (vö. BENKŐ 2002: 29–30).

Ezekkel a megfigyelésekkel BENKŐ LORÁND a tisztségnevek, méltóságnevek egy igen lényeges jegyére tapintott rá: arra tudniillik, hogy ezek — funkcionális jellemzőiket tekintve — sokkal közelebb állnak a személynevekhez, mint a jellegzetesen gyűjtőnévi értelemben használt foglalkozásnevek (és népnevek). Amíg ugyanis a foglalkozásnevek (és a népnevek) mint sajátos szemantikai tartomány lexémái — főként a régi magyar nyelvben — egyes szám nominatívuszi alakjuk-

annak a létrejöttéhez a birtoklás motívuma kapcsolható — szorosan érintkezik a formáns nélküli személynévi helynevek típusával (i. m. 158).

ban is többes értékűek (vö. BENKŐ 1998: 118), a tisztség- és méltóságjelölők éppen úgy konkrét egyéneket azonosítanak, mint a személynevek, ennek eredményeként pedig szükségszerűen azokkal rokon vonásokat mutatnak fel a helynévadásban jelentkezésükkor is. BÁRCZI GÉZA jó félszáz évvel ezelőtt szintén felismerte ezt az összefüggést, és jelezte, hogy a méltóságnévi eredetű metonimikus helynevek a személynevekből ilyen módon alakultakkal egyenértékűek, minthogy maguk a méltóságnevek is lényegében azonos szerepkörrel rendelkeznek, mint a személynevek (1958a: 158).[27] Mindez azt is jelenti egyúttal, hogy nyelvi szempontból nem indokolt a méltóságneveket a foglalkozásnevekkel azonos kategóriába tartozó nyelvi elemekként kezelni, hiszen jellegzetességeik inkább mutatnak eltéréseket, mint hasonlóságokat.

[27] Az előzőekben idézett *Apátúr, Barátúr* típusú helynevek szemantikai és szerkezeti jellemzői is szolgáltatnak néhány apró adalékot a személynevek és a tisztség- vagy méltóságnevek szoros rokonságához: ilyen struktúrákban is személynév + *úr* és méltóságnév + *úr* kapcsolattal találkozunk, foglalkozásnév + *úr* (tehát **Kovácsúr, *Ácsúr*-féle) szerkezetet nem találni közöttük. De ugyanezt a tanulságot hordozzák a mai nyelvhasználati szokások is: az tudniillik, hogy bizonyos személyek megszólításában a címek, rangok éppúgy jellegzetesek, mint a személynévi lexémák (lásd pl. *igazgató úr, rektor úr* stb.), a foglalkozásnevek erre a szerepre nemigen alkalmasak.

4. Helynévképzővel alakult személynévi helynevek

A helynévképzés kérdéskörét újszerű megközelítésben és monografikus igénnyel tárgyalta a közelmúltban BÉNYEI ÁGNES (2012). E kötet szemléleti rokonsága az itteni elméleti kerettel, állításainak, vizsgálati eredményeinek a megalapozottsága valójában azt is megengedné, hogy e helyütt a helynévképzés ügyét mellőzzem. Mégis úgy ítéltem meg, hogy a személynevek és helynevek rendszertani összefüggéseit a középpontba helyező munkám akkor lehet teljes, ha ez a több tekintetben is jelentős szerkezettípus is helyet kap benne, még akkor is, ha az itt felmerülő kérdések többségére BÉNYEI ÁGNES megnyugtató válaszokat adott. A munka koherenciáján túlmenően az a körülmény is indokolja a személynévből helynévképzővel alakult helynévstruktúrák pozíciójának ismételt értékelését, hogy a következőkben a helynévképzésnek részben más szempontjai kerülnek előtérbe, mint amelyek BÉNYEI ÁGNESt foglalkoztatták, és tárgyalásmódját irányították. Amíg ugyanis számára — az elméleti kérdések taglalását követően — az egyes képzőmorfémák problematikája szolgáltatta a vezérfonalat, az itteni bemutatás során én a személynévi alapszóra helyezem a nagyobb hangsúlyt, s az egyes képzők eredetbeli, kronológiai, funkcionális stb. kérdései csak olyan mélységig kerülnek elő, amennyire azt az itt középpontba állított tematika megkívánja. Az alább következő alfejezetek ezért bizonyos tekintetben kiegészíthetik a képzőmonográfiában szereplő ismeretanyagot, de ez utóbbi mű egyúttal fel is ment az alól, hogy a helynévképzés szerteágazó problematikájának valamennyi szálát érintsem. Ezzel a felmentéssel élve alapvetően két tárgy köré rendezem a helynévképzővel alakult személynévi helynevek bemutatását: egyrészt azt vázolom fel, hogy az egyes személynévfajták milyen módon vesznek részt ebben a névalkotási folyamatban, másrészt pedig a személynévképző és a helynévképző elhatárolásának nehézségeiről szólok részletesebben. Ez utóbbihoz kapcsolódóan röviden kitérek az ilyen struktúrájú helynévalakulatok változásviszonyaira is.

4.1. A személynévfajták a helynévképzővel alakult helynevekben

A vizsgálataim alapjául szolgáló névkorpuszban — de megítélésem szerint ez a megfigyelés általában is érvényes lehet a személynévi helynevekre — a helynévképzés mint névalkotási folyamat alapvetően sajátosságjelölő és referáló személynévi alapszóból keletkezett helynevek szerepelnek. A képzőelemek oldaláról nézve ebben a szerepben elsősorban az *-i* és a *-d* képzők tűnnek fel nagyobb

számban, így a következőkben főképpen erre a két morfémára összpontosítom a figyelmemet. Mellettük más képzők jóval ritkábban (és olykor bizonytalanul megítélhetően) képeznek személynévi alapszóból helynévstruktúrát, de például a *-j/-aj ~ -ej* képzőnek biztosan lehetett ilyen szerepe; vö. pl. *Becsej* (1238/1377: *Bechey,* v., Gy. 1: 214, Bács vm.; vö. 1199: *Beche* szn., MES. 1: 161, ÁSz. 99), *Gyulaj* (1261/1323: *Gulay,* Gy. 1: 775, Borsod vm.; vö. 1206: *Gyula* szn., CDES. 1: 112, ÁSz. 339), *Kemej* (1275: *Kemey,* v., Gy. 1: 109, Abaúj vm.; vö. 1138/1329: *Keme* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 455), *Tokaj* (1330>1342/1466: *Thokay,* p., Gy. 1: 812, Borsod vm.; vö. 1138/1329: *Tuca* szn., SZABÓ D. 1936: 132, ÁSz. 765)[1] stb., ahogyan egy-két szórványos példa más képzők kapcsán is jelezhet kivételesen efféle kapcsolódási lehetőségeket (ezek példáihoz lásd BÉNYEI 2012).

Arra a körülményre, hogy éppen a fenti két képzőelem jelentkezik leggyakrabban a személynévi eredetű helynevek szerkezetében, véleményem szerint a funkcionális gyökereik nyújthatnak magyarázatot. Az *-i* képző a birtokjellel azonos eredetű, elsődleges funkcióját ezzel összefüggésben határozhatjuk meg, így pedig érthető, hogy a helynévképzői szerepét messze leggyakrabban éppen a személynevekhez (és más személyjelölő szavakhoz) kapcsolódóan láthatjuk. A *-d* képző elsődleges kicsinyítő képzői szerepéből (lásd pl. ÓMS. *urodum, fiodum*) a személynévképző funkció kialakulása közvetlenül magyarázható. A helynevekben való jelentkezését a szakirodalom leginkább éppen ezzel a szerepével hozza kapcsolatba, azzal tudniillik, hogy mivel a személynevek (közte a *-d* képzővel alakult személynevek) gyakran szolgálnak metonimikus helynévalkotáshoz alapul, a formáns a személynévképzői funkciójának átértékelődésével nyerte el a helynévképzői szerepét (vö. ehhez bővebben BÉNYEI 2012: 54–55, 80–81, ahol a kérdés szakirodalmi összefoglalását is megtaláljuk). Ezzel a kettős szerepkörrel függ aztán össze az is, hogy a *Mikod* (1237–1240]: *Mycud,* v., Gy. 2: 609, Győr vm.; vö. 1234/1243: *Mykud* szn., ÁÚO. 6: 548, ÁSz. 550, illetve 1138/1329: *Micu* szn., SZABÓ D. 1936: 204, ÁSz. 550), *Bőd* (1276: *Beud,* p., Gy. 1: 72, Abaúj vm.; vö. +1214/1334: *Beud* szn., CDES. 1: 149, ÁSz. 121, illetve 1295/1334: de genere *Beu,* Sztp. 2/4: 140, ÁSz. 121) típusú helynevek *-d* képzőjének eredeti funkcióját sokszor nem állapíthatjuk meg egyértelműen. Így pedig abban a kérdésben sem nyilváníthatunk teljes bizonyossággal véleményt, hogy az ilyen szerkezetű helynevek metonimikusan alakultak-e (a velük azonos alakú *-d* képzős személynévből), vagy pedig morfematikai szerkesztéssel (a fenti példákban a *Mik, Bő* személynévi alapszóból). Az *-i* képző azért nem vet fel ilyen problémákat,

[1] A *Tokaj* (és társai) magyarázatában megmutatkozó véleménykülönbség vezetett BENKŐ LORÁND és FEHÉRTÓI KATALIN között ahhoz a szakmai vitához, amely a *-j/-aj ~ -ej* helynévképző kérdését és a *j* végű helynevek megítélésének problematikusságát állította a középpontba (vö. BENKŐ 1997a, 2004, FEHÉRTÓI 2004, 2005).

mert az előzménymorfémától, az *-é* birtokjeltől a funkcionális hasadással egyidejűleg alakilag is eltávolodott.

Az *-i* és a *-d* képzőmorfémára egyaránt érvényes az a megállapítás, hogy felhasználásukkal referáló szerepű személynévből nagyobb számban jöttek létre helynevek, mint sajátosságjelölő személynévből, ám e téren jelentős különbségekre is rámutathatunk. Amíg ugyanis a *-d* képzővel alakult személynévi helyneveknek csak alig több mint a fele származik referáló személynévből, az *-i* képzővel alakultaknak viszont a 70%-a megy vissza ilyen személynévfajtára. Mielőtt ezt a viszonyrendszert alaposabban is kibontanánk, említsünk meg néhány jellemző példát annak illusztrálására, miképpen jelentkeznek a sajátosságjelölő, illetőleg a referáló személynévfajta egyedei a képzővel alakult helynévszerkezetekben!

Sajátosságjelölő személynévi alapszóra gyanakodhatunk például a *Balogd* (1245: *Bolugd,* v., Gy. 1: 64, Abaúj vm.; vö. +1086: *Bolug* szn., DHA. 1: 251, CAH. 22, ÁSz. 86), *Királd* (1246/1437: *Crald,* t., 1293: *Kyrald,* p., Gy. 1: 782, Borsod vm.; vö. 1389: *Kyral* szn., Zs. 1: 108/944, FEHÉRTÓI 1969: 104), *Leánd* (+1245/1270: *Leand,* v., Gy. 1: 456, Bars vm.; vö. +1082/13. sz.: *Lean* szn., DHA. 1: 235, 240, ÁSz. 485), *Szőkéd* (1181: *Scuched,* Gy. 1: 393, Baranya vm.; vö. 1211: *Zeuke* szn., PRT. 10: 508, ÁSz. 849), *Tard* (1220/1550: *Tord,* v., Gy. 1: 810, Borsod vm.; vö. 1277/1356: Mychael dictus *Tar,* Sztp. 2/2–3: 201, ÁSz. 740); illetőleg a *Bölcsi* (1329/1371: *Bulchy,* p., Gy. 1: 606, Bihar vm.; vö. 1211: *Belch* szn., PRT. 10: 515, ÁSz. 105), *Ősi* (1273/1392/1477: *Ewsy,* v., Gy. 1: 650, Bihar vm.; vö. 1228/1491: *Ews* szn., H. 2: 4, ÁSz. 284) stb. helynevekben.

Referáló személynévből magyarázhatók az *Abád* ([1177]>1405: *Abad,* v., Gy. 1: 170, Arad vm.; +1214/1334: *Aba* szn., CDES. 1: 149, ÁSz. 39), *Endréd* (1260: *Endred,* Gy. 1: 439, Bars vm.; vö. 1165: *Endre* szn., CDES. 1: 85, ÁSz. 283), *Jánosd* (1203/1342//1477: *Janosd,* Gy. 1: 627, Bihar vm.; vö. 1138/1329: *Ianus* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 404), *Peterd* (1267/1380: *Peturd,* t., Gy. 1: 368, Baranya vm.; vö. 1199: *Petur* szn., H. 5: 2, ÁSz. 630); valamint az *Arnóti* (1230: *Ornolthy,* t., Gy. 1: 753, Borsod vm.; vö. 1181: *Arnolt* szn., CAH. 78, ÁSz. 74), *Pályi* (1220/1550: *Pauli,* v., Gy. 1: 650, Bihar vm.; vö. 1138/1329: *Paul* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 618), *Petri* (1281: *Pethiry,* p., HOkl. 88, Borsod vm.; vö. 1210: *Peter* szn., PRT. 1: 618, ÁSz. 630) stb. névformák.

Az egyes, eredetüket tekintve eltérő referálószemélynév-rétegek persze igen különböző aktivitással jelentkeznek a képzett helynevekben, s ezeknek az eltéréseknek az elemzése fontos tanulságokkal járhat. A 15. ábrán azt mutatom be, hogy a képzéssel alakult helynevek alapjául szolgáló referáló személynevek egyes rétegeinek milyen az egymáshoz viszonyított aránya. Az időintervallumot azonban az eddigiekhez képest némileg leszűkítettem, s csak az 1200 és 1350 közötti időszak névanyagát ábrázoltam, az ezt megelőző évszázadokban ugyanis alig egy-két példa képviseli az általam vizsgált korpuszban a helynévképzés kategóriáját.

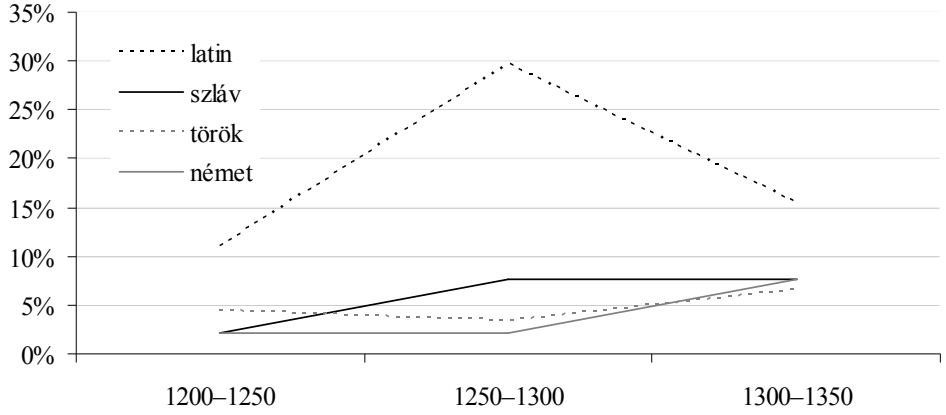

15. ábra. *A képzéssel alakult helynevek megoszlása és kronológiai jellemzői az alapul szolgáló referáló személynevek eredete alapján (1200–1350)*

Az eloszlási görbéknek egy nagyon lényeges tanulsága feltétlenül kiemelendő: a képzett helynevekhez alapul szolgáló referálószemélynév-rétegek között messze kiemelkedik a latin eredetű személynévből alakult elnevezések aránya. Ez a magas gyakorisági mutató különösen akkor szembetűnő, ha ezt az egyes rétegeknek az abszolút számokban megfigyelhető növekedési ütemével is összevetjük. A 16. ábra ez utóbbit mutatja be.

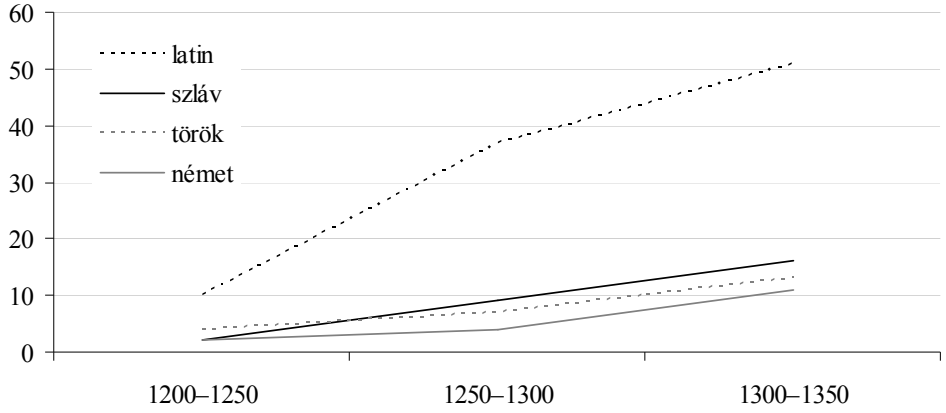

16. ábra. *A képzéssel alakult helynevek számbeli gyarapodása az alapul szolgáló referáló személynevek eredete alapján*

Ennek a folyamatnak az értékelését megítélésem szerint nem önmagában célszerű elvégezni, hanem azzal összevetésben, amit a formáns nélküli személynévi helynévadás kapcsán ugyanebben az elemcsoportban tapasztaltunk. Ott ugyanis azt találtuk, hogy a latin eredetű személynévi alapszóra visszavezethető helynevek aránya mindvégig alatta marad a szláv eredetű személynevekből magyarázhatóknak (vö. 14. ábra). Annak érdekében, hogy pontosan érzékeljük a kétféle

személynévi névadás e téren megnyilvánuló viszonyrendszerét, a 14. ábrának elkészítettem egy olyan változatát is, ami a referáló személynevek rétegeinek gyarapodási görbéjét ábrázolja az 1200–1350 közötti intervallumban (vö. 17. ábra).

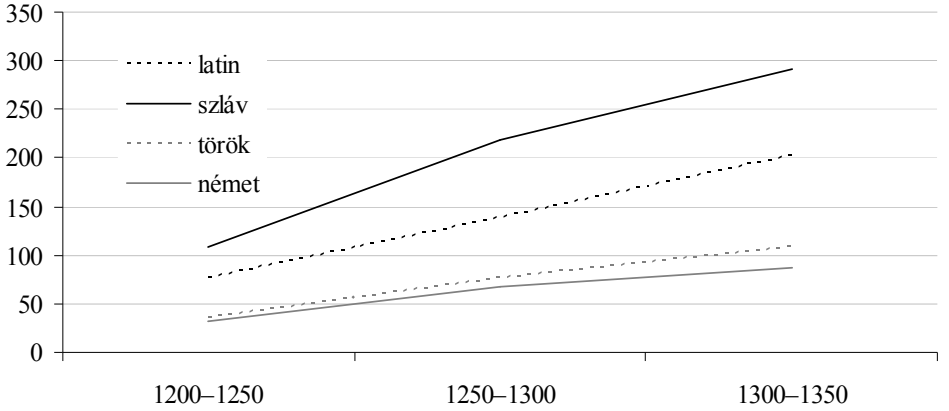

17. ábra. *A formáns nélkül alakult helynevek számbeli gyarapodása az alapul szolgáló referáló személynevek eredete alapján*

A 17. ábra ilyen formában alkalmas arra, hogy a két névtípus eltéréseinek bemutatásához — mintegy a 16. ábra párjaként — kiindulópontul szolgáljon. Az egyetlen összefüggés, amire itt is rá kívánok mutatni, az a latin és a szláv személynévi alapszóból keletkezett helynevek viszonya. Az ugyanis, hogy a helynévképzéshez alapul szolgáló referáló nevek között a latin eredetűek dominálnak, amelyek viszont önmagukban ritkábban alakulnak helynevekké, azzal a korábban feltételezett körülménnyel állhat összefüggésben, miszerint a személynév-gyakoriság valamelyest meghatározza magát a keletkező helynévstruktúrát is. A formáns nélküli személynévi helynévadás mellett ezt a feltételezésünket igazolják a helynévképzővel alakult személynévi helynevek is, és ebben a kérdésben mondhatják ki majd a végső szót a következő, 5. fejezetben tárgyalandó összetett személynévi helynévstruktúrák.

A referáló személyneveken belül latin eredetű személynévi alapszót látunk például a *Gálod* (+?1061/1272//1390: *Galod,* Gy. 2: 424, Fejér vm.; vö. 1237–1240: *Gal* szn., PRT. 1: 782, ÁSz. 322), *Jánd* (1217/1550: *Jond,* v., Gy. 1: 542, Bereg vm.; vö. +1086: *Jan* szn., DHA. 1: 255, CAH. 26, ÁSz. 403), *Petend* (1267: *Petend,* t., Gy. 1: 230, Bács vm.; vö. 1272: *Peten* szn., Kub. 1: 85–86, ÁSz. 629, illetve 1211: *Pet* szn., PRT. 10: 503, ÁSz. 627),[2] *Petresd* (1332–37/PR.: *Petresd,* Gy. 1: 654, Bihar vm.; vö. 1254: *Petres* szn., MES. 1: 415, ÁSz. 634); *Jánosi* (1317: *Janusy,* v., Gy. 1: 96, Abaúj vm.; vö. 1131: *Janus* szn., CAH. 44, ÁSz. 404), *Tamási* ([1291–94]: *Tamasy,* Gy. 1: 673, Bihar vm.; vö. 1215/1550: *Tomas* szn., ÁSz. 761) stb. képzett helynevekben.

[2] Az *-nd* végű helynevek jellemzőihez lásd BENKŐ 2003b: 15.

Szláv személynév szolgált alapul a *Szalárd* ([1291–94]: *Zalard,* v., Gy. 1: 664, Bihar vm.; vö. szb.-hv. *Solar* csn., cseh *Solar* szn., FNESz., illetve vö. még +1135/+1262/1566: *Zalardi* [gen.] szn., CDES. 1: 71, ÁSz. 837), *Szaránd* (1332–37/PR.: *Zarand,* v., Gy. 1: 666, Bihar vm.; vö. cseh **Svařen* szn., szb.-hv. *Zoran* szn., FNESz., illetőleg 1237: *Zarand* szn., JAKUBOVICH–PAIS 1929: 91, ÁSz. 839);[3] *Cséfáni* (1332–37/PR.: Pet. sac. de villa *Chepani,* Gy. 1: 607, Bihar vm.; vö. 1217/1550: *Chepan* szn., Gy. 1: 542, ÁSz. 190);[4] *Csernej* (1323: *Cherney,* p., Gy. 1: 768, Borsod vm.; vö. 1271: *Cherne* szn., H. 8: 138, ÁSz. 194, vö. továbbá szb.-hv. R. *Črna,* cseh *Č(e)rna* szn., FNESz. *Csernely*) stb. helynevekhez.

Vélhetően török eredetű személynévből keletkeztek például az *Abád* ([1177]>1405: *Abad,* v., Gy. 1: 170, Arad vm.; vö. +1214/1334: *Aba* szn., CDES. 1: 149, ÁSz. 39, a szn. etimológiájához lásd KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 78, FNESz. *Abod*), *Acsád* (1341: *Achad,* Cs. 2: 192, Z. 1: 607, Bodrog vm.; vö. +1086: *Acha* szn., DHA. 1: 253, CAH. 24, ÁSz. 43, a szn. etimológiájához lásd FNESz. *Acsa*), *Inánd* (1396: *Inand,* JAKÓ 1940: 263, Bihar vm.; vö. 1283/1311: *Inanch* szn., ÁÚO. 9: 364, ÁSz. 413, a szn. etimológiájához lásd FNESz., RÁCZ A. 2007: 129); *Becsej* (1328: *Bechey,* Gy. 1: 282, Baranya vm.; vö. 1199: *Beche* szn., H. 5: 2, ÁSz. 99, a szn. etimológiájához lásd SLÍZ 2011b: 46); német eredetű személynévből pedig az *Encsi* (1219/1550: *Hensy,* v., Gy. 1: 78, Abaúj vm.; vö. 1290/1291: *Ench* szn., ÁSz. 282, vö. továbbá német *Entsch, Entz* szn., FNESz.), *Litéri* (1332: *Lytery,* p., Gy. 1: 117, Abaúj vm.; vö. 1213/1550: *Liter* szn., ÁSz. 495, amelynek a német R. *Riter* ~ *Ritter* [tkp. 'lovag'] szn. lehet a forrása, FNESz., TÓTH V. 2001b: 99), *Tabódi* (1330: *Taboodi,* v., Gy. 1: 394, Baranya vm.; vö. 1113: *Teobaldus* szn., DHA. 1: 396, CAH. 37, ÁSz. 746, a szn. etimológiájához lásd FNESz. *Tabód*) stb. elnevezések.[5]

Említettem a fentiekben, hogy az *-i* képző az esetek több mint kétharmadában (70%) referáló szerepű személynévhez kapcsolódva alkot helyneveket, a *-d* képző esetében ez a mutató 53%. A két képző nemcsak ebben a tekintetben jelez eltérő

[3] Még tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a településnek párhuzamosan képző nélküli *Szarám* névváltozata is adatolható (1236, 1249: *Zaram,* t., v., Gy. 1: 666). Erről az összefüggésről a képzett személynévi helynevek változásviszonyairól szólva bővebben is ejtek szót.

[4] Az előzőekben már jeleztem azt, hogy az efféle helyjelölő szerkezetek *(villa Chepani)* azt is megengedik, hogy a névvégi *i* elemben latin genitívuszi végződést lássunk, s a megfelelő magyar névformát *Csépán* vagy akár *Csépánfalva* szerkezetként azonosítsuk. Ez esetben a névadatot természetesen ki kell zárnunk a helynévképzővel alakult struktúrák köréből.

[5] Megjegyzem ugyanakkor, hogy az itt említett példák némelyikében a képző a személynévi alapszó létrehozását is elősegíthette, ezekben az esetekben tehát formáns nélküli helynévadásról beszélhetünk. A kétféleképpen is megítélhető helyneveket itt úgy tekintettem, mint a helynévképzés potenciális eseteit, problematikájukra a következő egységben azonban részletesen is kitérek.

kapcsolódási jellegzetességeket, hanem megfigyelhetünk ilyeneket az alapul szolgáló referálószemélynév-rétegek megoszlásában is. A következő két diagram azt ábrázolja, hogy a helynévalkotás alkalmával az egyes referálónév-típusokhoz az *-i,* illetőleg a *-d* képző a korai ómagyar korban milyen arányban kapcsolódott.

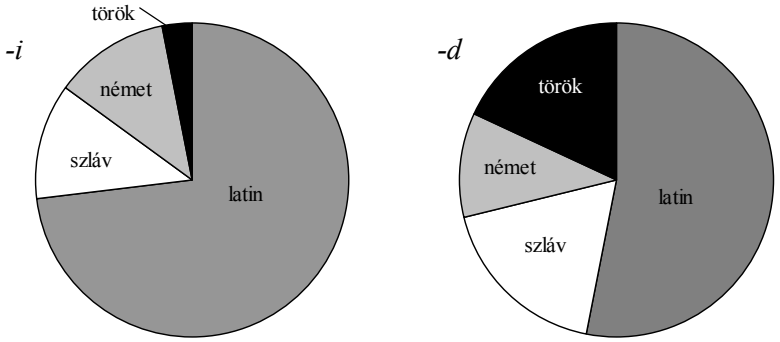

18. ábra. *Az* -i *és a* -d *képzővel alakult korai ómagyar kori helynevek megoszlása az alapul szolgáló referáló személynevek eredete alapján*

A két leginkább szembetűnő különbséget a latin, illetőleg a török eredetű személynévi alapszó esetében fedezhetjük fel a kérdéses képzőmorfémák között. Az itt kibontakozó kép valójában megerősíti a szakirodalomban olvasható, az *-i* képző kapcsolódási jegyeire utaló megállapításokat, azt tudniillik, hogy ez a névformáns jellegzetesen latin eredetű személyneveken tűnik fel helynévalkotó funkcióban, s pogány kori (főképpen török eredetű) személyneveken kifejezetten ritkán jelentkezik. Némelyek ebben a képző kronológiai kötöttségeit vélték felismerni (lásd ehhez pl. KNIEZSA 1960: 20, KISS L. 1996a/1999: 102, 1996b/1999: 115, 1997: 183).[6] Valamelyest bizonyára számolnunk kell ilyen természetű eltérésekkel is az egyes képzőelemek között, de arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a kapcsolódási szabályaikat más körülmények (pl. hangtani-fonológiai tényezők) is nem kis mértékben befolyásolhatják (lásd erről BÉNYEI 2012).

A 18. ábrán jelzett arányok mindazonáltal — noha a főbb tendenciákat megbízhatóan jelzik — bizonyos tekintetben csak viszonylagos érvényességgel rendelkeznek. Nemcsak az a már több ízben is említett körülmény okoz ugyanis nehézséget, hogy a személynevek etimológiai értékelésének általában véve is jócs-

[6] Feltűnő ugyanakkor, hogy az *-i* képzővel azonos etimológiai előzményre visszavezethető *-j/-aj ~ -ej* morféma személynévi alapszavai viszont lényegében kivétel nélkül a korai magyar világi névadás elemei közül kerülnek ki (*Apaj, Csataj, Ebej, Erdej, Gyulaj, Hobaj, Őrsej* stb., további példákhoz lásd még BENKŐ 1998: 166 és 2004), az egyházi névadás személynévi termékeiből e képzővel alakult helyneveket közöttük „lámpással is alig találhatni": talán a *Novaj* tartozhat ide, illetőleg esetleg a *Filej* abban az esetben, ha nem a *fil ~ fül* testrésznévből lett személynév, hanem a latin *Philippus* származékneve rejlik benne (vö. BENKŐ 2004: 414). Ez a kapcsolódási jelleg BÉNYEI ÁGNES szerint a képző produktivitásának korai megszűnésére mutat (2012: 93).

kán vannak ingoványos területei, hanem ezt bizonyos képzőelemek kapcsán további akadályozó tényezők is tetézik. Ezek között a legsúlyosabbnak feltétlenül azt tekinthetjük, ami a helynévstruktúrában található képző funkciójának meghatározását nehezíti meg. Minthogy pedig ez a kérdéskör a személynévi alapú helynévképzés velejébe vág, indokolt külön egységben megtárgyalnunk.

4.2. A képzőelemek funkcionális kérdései: helynév- vagy személynévképző?

1. A címben jelzett kérdés megválaszolásához mindenekelőtt a helynévképzés fogalmát kell definiálnunk. Minthogy ezt megtették már előttem többen is, itt csupán röviden utalok azokra a felfogásokra, amelyek alapelveihez — e helyütt és a korábbi munkáimban egyaránt — én magam is igazodom. A helynévképzés fogalmát mint keletkezéstörténeti folyamatot az 1993-ban közreadott helynévleírási modelljének részeként HOFFMANN ISTVÁN a következőképpen határozta meg. A helynévképzővel történő névalkotás olyan eljárás, amelynek során „az adott jelsor helynévi, tulajdonnévi státusza azáltal teremtődik meg, hogy egy tőmorfémához (morfémakapcsolathoz) helynévképzőt illesztünk" (1993: 75). A helynévképzővel történő névalkotást *helynévképzésnek*, az így létrejött helyneveket pedig *képzett helynévnek* nevezzük (i. h.). Arra, hogy a *képzett* helynév (lévén keletkezéstörténeti fogalom) nem azonosítható a *képző* s helynévvel (amely viszont a név szerkezetét írja le, tehát szinkrón kategória), BÉNYEI ÁGNES is rámutatott (2012: 13).

A helynévképzőknek a többi képzőhöz képest megmutatkozó specifikuma elsősorban a tulajdonnevesítésben ragadható meg. Másként fogalmazva ez azt jelenti, hogy a helynevek szófaji jellegének, névszerűségének a biztosításában a képzőkre jelentéstani szempontból nagy teher hárul (vö. BÉNYEI 2012: 21, 25). A magyar helynévképzők általános sajátosságaként említi BÉNYEI ÁGNES azt a jegyet, hogy ezek a morfémák a magyarban — szemben más nyelvek specifikus helynévképzői szerepű formánsaival — eredetileg valamilyen más funkcióban (személynévképző, gyűjtőnévképző stb. szerepben) voltak használatosak, azaz nem csupán helynévképzői jelentésben éltek a nyelvünkben. A helynévképzői szerepük kialakulásának folyamatát úgy képzelhetjük el, hogy mivel bizonyos morfémával (például személynévképzővel) álló nyelvi elemek, lexémák gyakran jelentkeztek helynevekben, a képzőjükhöz másodlagosan hozzákapcsolódott (vagy ha úgy tetszik: a használatukból elvonódott) egyfajta 'hely' jelentés. E folyamat lezajlását követően aztán az eredeti funkciójuktól függetlenül is alkothatnak helyneveket (vö. ehhez BÉNYEI 2012: 121 is).[7]

[7] A nyelvtudatban e képzők ma is a helynéviség jelölői lehetnek, jól mutatja ezt az a körülmény, hogy fiktív nevek létrehozására ma is használatosak (vö. BÉNYEI 2007: 58–60, 2012: 28–35).

A személynevek és a helynevek közös képzőelemeit illetően ennek fényében pedig a következőket kell szem előtt tartanunk. A személynévképzők (pl. a *-d* morféma) funkciója az adott személynév helynévvé alakulása során (pl. *Árpád* személynév > *Árpád* helynév) sajátos helyzetet nyer. A képzőelemek ugyanis a név egésze szempontjából csak addig minősülnek aktív elemeknek, amíg a nevet az alaplexémához kapcsolódva létrehozzák (pl. *árpa* köznév > *Árpá-d* személynév, de akár *Árpa* személynév > *Árpá-d* személynév is). Ezt követően azonban már a név egésze lép tovább esetlegesen más funkciójú névalakká (jelen esetben helynévvé), „magával vonva, mint benne felismerhető, de már imporduktív elemeket, a szótövet és az esetleges képzőket" (B. LŐRINCZY 1962: 83). Noha a *-d* képző az *Árpád* személynév létrehozásában aktív szerepet játszott (vagyis személynévképző elemként funkcionált), abban azonban, hogy aztán ez a személynév mint „kész produktum" bizonyos helynévalkotási folyamat (metonímia) révén helynévvé alakult, a képzőnek semmi szerepe nem volt. A helynévadás szempontjából ezek a képzők tehát közömbösek, mert a személynevek létrehozásában felismerhető aktív szerepük a „produktumok" helynévvé válása során elmosódott, e folyamatban már nem vettek aktív morfémákként részt (vö. B. LŐRINCZY i. m. 83, hasonlóan tekintette ezt a kettősséget KRISTÓ 1976: 85 is).

BENKŐ LORÁND a *-d* képzős személynévi alapú helynevek kapcsán — amellett, hogy e morfológiai struktúra nagy előnyeként emelte ki annak a magyarság névadói szerepét biztosan jelző etnikai forrásértékét — ugyancsak utalt a *-d* szerepkörének (személy- vagy helynévképzői státuszának) problematikus elhatárolására. Azt is hangsúlyozta azonban, hogy ez a körülmény a névtípus kronológiai és etnikai forrásértékét nemhogy nem csökkenti, hanem még inkább megnöveli: e morfológiai hátrány ugyanis előnnyel jár a kutató számára azáltal, hogy ilyen esetekben (ahol tehát a képző funkciója nem egyértelmű) a típus a puszta személynévi helynevek kategóriájával érintkezik, melynek forrásértékét BENKŐ kiemelkedőnek tekintette (2002: 63, lásd még ehhez JUHÁSZ 1981: 259 is). Arról a formáns nélküli személynévi helynévadás problematikáját taglalva részletesen is szóltunk, hogy e helynévadási mód kronológiai és etnikai forrásértékét miképpen célszerű tekintenünk, itt e BENKŐtől származó gondolatot nem is ezzel, hanem sokkal inkább a képzőelemek funkcionális természetével összefüggésben tartottam lényegesnek kiemelni.

2. A továbbiakban néhány konkrét példa segítségével azt igyekszem bemutatni, hogy milyen f o g ó d z ó k jöhetnek a segítségünkre akkor, amikor egy-egy *-d* képzős helynévi struktúra kapcsán a képzőelem funkciójának kérdésében kell véleményt formálnunk. Az esetlegesen támadó hiú reményeket lehűtendő azt is jelzem azonban, hogy az esetek nagy többségében erre a névkutatásnak — az évszázadok távlatából — nem sok esélye lehet. A kérdés tehát úgy tehető fel, hogy az *Arad, Abád, Endréd* stb. helynévszerkezetek személynévi alapszava is tartal-

mazta-e már a *-d* képzőelemet, vagy ez a morféma a személynév helynévvé alakulásában játszott csupán szerepet. Az előbbi esetben a *-d* morféma személynévképző, és formáns nélküli személynévi helynévadásról kell az *Abád, Endréd* stb. helynevek kapcsán beszélnünk, az utóbbi esetben viszont a *-d* helynévformáns, és az *Abád, Endréd* helynévstruktúrák morfematikai névadás, helynévképzés révén jöttek létre az *Aba, Endre* személynevekből.

A támpontok között az első helyen — a legmegbízhatóbb információs értéke okán — nyilvánvalóan azt a csupán igen kivételesen előforduló esetet említhetjük meg, amikor az adott képzett helynév okleveles adatai között a vele etimológiailag összetartozó személynév is feltűnik (vélhetően az egykori névadó birtokos személyneveként). A Győr megyei *Ravazd* településnév ([1093], 1216 P./1225 k.: *Ruozti,* pr., v., Gy. 2: 621) esetében az a körülmény valószínűsíti a helynévképzés mint névalkotási mód helyett a puszta személynévi helynévadást,[8] hogy az 1093. évi oklevélben a *Ruozti* névforma személynévi szerepben is megjelenik (1093–1095: predium […] *Ruozti* quod dedit rex Ladislaus […] alius locus que(m) dedit *Ruozti,* i. h., DHA. 1: 300–301, CAH. 29; az ezzel kapcsolatban megfogalmazott kételyekhez ugyanakkor lásd BÉNYEI–PETHŐ 1998: 45). Hasonló kettős előfordulás támogatja a Bihar megyei *Görbed* helynévnek (1300>1338: *Gurbeth,* p. ~ *Gvrbeth,* [1302]: *Gurbeed,* Gy. 1: 619) is a puszta személynévi származtatását. Az 1300>1338-as datálású oklevél szövege szerint ugyanis a *Gurbeth* nevet viselte egy itt birtokos nemes apja (Brictium filius Salamonis pro se et Nicolai filio *Gurbeth* […] p. *Gurbeth,* Gy. 1: 619, ÁSz. 357), ez a tény pedig a másik lehetőség, tehát a *Görbe* személynévből (pl. 1398: Nicolaum *Gurbe,* H. 1: 292, FEHÉRTÓI 1969: 94) a *-d* helynévképzővel való névalkotás esélyét jelentős mértékben csökkenti (lásd még ehhez BÉNYEI 2012: 61). Más konklúzióval zárulhat viszont a Békés megyei *Tekéd* település nevének (1323 k.: *Theked,* p., Gy. 1: 513) ügye. Időben nagy távolságra ugyan a település első ilyen adatától, de kétségtelenül ugyanezen helyre vonatkozóan említ a váradi regestrum egy bizonyos Szentgyörgyre való *Teka* nevű személyt (1214/1550: *Teka* de v. S. Georgii, i. h.), amelynek etimológiai összefüggése a később *Szentgyörgy* névváriánsaként szereplő *Tekéd* településnévvel nagy valószínűséggel vethető fel. Amennyiben ez a párhuzamba állítás jogos, az a településnek a *Teka ~ Teke* személynévből (ennek gyakori Árpád-kori előfordulásához lásd ÁSz. 742–743) való származását és egyúttal a *-d* aktuális helynévképzői szerepét is alátámaszthatja.

Fontos támpontként szolgálhatnak esetleg a személynév-gyakorisági viszonyok is annak a megítélésekor, hogy valamely képzős és képzőtlen alakban egyaránt élő személynévből melyik szolgálhatott a kérdéses helynévstruktúrához ala-

[8] Noha az Árpád-kor időszakában a *ravasz* lexémából alakult *Ravasz* és *Ravazd* személynév is adatolható: pl. 1279/1351: *Rowaz* (Gy. 4: 255, ÁSz. 681), illetőleg 1138/1329: *Rouosti* (SZABÓ D. 1936: 205, ÁSz. 681).

pul. A magyar nyelvterületen többfelé is előforduló *Peterd* helynevek keletkezését például jóval nagyobb valószínűséggel írhatjuk egy olyan birtokos számlájára, aki — az Árpád-kori oklevelekben *Peter ~ Petur* alakban egyaránt gazdagon adatolható (ÁSz. 630–631) — *Péter* nevet viselt, s akinek a nevéből aztán a *-d* helynévképzővel keletkezett a település megnevezése; annak ellenben igen halvány az esélye, hogy az e korszakból alig egy-két adattal dokumentált *Peterd* személynév (ÁSz. 631) metonimikus névátvitele eredményezte volna a számos *Peterd* helynévformát. Az Abaúj megyei *Balogd* (1245: *Bolugd,* v., Gy. 1: 64) esetében ugyanilyen névalakulási folyamat tételezhető fel tekintve, hogy amíg a *Balog* személynévi forma közönséges az Árpád-korban (pl. +1214/1334: *Bolog,* CDES. 1: 149), *Balogd* személynévképzős változatra alig akadunk a forrásokban (de lásd pl. 1251: *Balugd* szn., CDES. 2: 267). Hasonló okok miatt magyarázható helynévképzéssel a *Gáld ~ Gálod, Jánosd ~ Ivánosd, Ivánd* helynévalakulatok nagy többsége is.[9]

[9] Arra, hogy az egyes (valós vagy vélt) személynevek gyakorisági jellemzői fontos támpontjai lehetnek a megbízható helynév-etimológiáknak is, a helynévtörténeti szakirodalomban többen is rámutattak. Elsősorban a formáns nélküli személynévi helynevek kapcsán jelezték a névkutatók, hogy valamely, a Kárpát-medencében sokfelé és viszonylag nagyobb számban feltűnő helynevekhez nemigen szolgálhattak alapul olyan személynevek, amelyek csak ritkán, mondhatni kivételesen kerültek elő a korabeli okleveles forrásokból. A magyar névtanban gyakran elkövetett hibákra hivatkozva figyelmeztetett BENKŐ LORÁND arra, hogy „személynévi hátterűnek tartott helynevet, amennyiben az egyedileg vagy ritkán fordul elő, nem lehet magyarázni tulajdonképpeni ö n m a g á v a l , vagyis azonos nevű, helyileg egykor oda kötődő személy konkretizálása nélkül; amennyiben pedig adott helynév többszörös vagy éppen sokszoros előfordulású, nem lehet azt magyarázni ö n m a g á b a n , azaz a névadó személyek azonos neve egykor közönségesen ismert voltának kimutatása nélkül." (2003a: 172). Ilyen megfontolások alapján tartja például az *Örs* helynevek magyarázati lehetőségei közül a személynévi származtatást kizárhatónak (i. m. 170–171), s a nagyszámú *Marót* helynév is nagyobb esélyekkel köthető a népnévi lexémához, mint a helynévnél jóval gyérebb adatolású *Marót* személynévhez (1998: 70). A Tihanyi alapítólevél *Tolna* helyneve kapcsán esetleg felvethető személynévi származtatást HOFFMANN ISTVÁN szerint ugyancsak gyengíti az a körülmény, hogy a többfelé előforduló *Tolna* helynév mellett mindössze egyetlen *Tolna* személynév adatolható az Árpád-korból, ami éppenséggel akár a helynévből is alakulhatott (2009: 191). MEZŐ ANDRÁST sem nyugtatta meg a sokfelé felbukkanó *Töttös* helynevek kizárólagos puszta személynévi magyarázata, tekintve, hogy egyetlen személyről tudjuk biztosan, hogy *Töttös* személynevet viselt: a 14. században élt, és Károly Róbert hívének, a Becsegergely nemzetségből származó becsei Imrének a legidősebb fiáról. Az ő leszármazottai már öröklődőként viselték a *Töttös* megkülönböztető (pontosabban család-)nevet (vö. ehhez FEHÉRTÓI 1969: 147, 154). És noha település- és birtoklástörténeti megfontolások alapján bizonyos *Töttös* nevű települések valóban az ő nevét örökíthették meg, másokról ez nemigen állítható. Ez utóbbi nevek kapcsán ezért újabb — köznévi hátterű — etimológiai javaslattal is előállt MEZŐ ANDRÁS (1990: 223, 225–226, 228). A személynévi helynév-etimológiák szerteágazó problematikáját és számos buktatóját látva még inkább megszívlelendőnek gondolom FEHÉRTÓI KATALIN általános ér-

Az eddigiekben említett két fogódzó az olyan helyzetekre lehet érvényes támpont, amikor a képzőt tartalmazó helynév (pl. *Iványd, Peterd, Ravazd*) személynévi párhuzama (feltételezhető előzménye) képzővel (pl. *Iványd, Peterd, Ravazd*) és képző nélkül álló változatként (pl. *Iván, Peter, Ravasz*) is létezett az adott korszakban. Ilyenkor ugyanis elvileg egyforma eséllyel vethető fel a metonímiával és a helynévképzővel történő névadás. Ebben billenthetik a fent jelzett körülmények a mérleg nyelvét az egyik vagy a másik névalkotási mód felé.

Az is a segítségünkre lehet ugyanakkor, ha a személynévre az említett kettősség nem jellemző. Abban az esetben ugyanis, ha egy *-d* képzős helynévi struktúra személynévi párhuzamának csak képző nélküli változatai adatolhatók, *-d* képzősek pedig nem, az — még a forrásokbeli névalakok fennmaradásának esetlegessége mellett is — jó esélyekkel mutat helynévképzővel történő helynévalkotásra. A Bihar megyei *Álmosd* településnév (+?1261>1810: *Almusd,* Gy. 1: 593) *-d* morfémáját azért tekinthetjük szinte bizonyosan helynévképzőnek, mert a helynév személynévi előzménye kizárólag *Álmos* alakban szerepel az Árpád-kori oklevelekben (pl. 1138/1329: *Almus* szn., SZABÓ D. 1936: 56, ÁSz. 59).[10] Ugyancsak kevésbé lehet kérdéses a *-d* formáns helynévképzői funkciója a Bars megyei *Endréd* helynév (1260: *Endred,* Gy. 1: 439) kapcsán, minthogy *Endréd* személynévről nincs tudomásunk a korszakban, ellenben az *Endre* nagy névhasználói bázissal rendelkezett (vö. ÁSz. 283–285).[11]

Éppen ilyen fontos fogódzó lehet az is, ha a gyanítható személynévi alapszónak csak képzős formái adatolhatók, és képző nélküli alakban nem jelenik meg a forrásokban. Az Arad megyei *Arad* ([1131–41]: in *Vrodi,* Gy. 1: 170), illetőleg az Esztergom megyei *Ebed* (1237: *Ebed,* Gy. 2: 235) helynevek ezért — sze-

---

vénnyel megfogalmazott kijelentését, miszerint a személynévi helynevek eredetének helyes magyarázatához az Árpád-kori személynevek ismerete és a több éven vagy évszázadon átívelő változataik helyes értékelése elengedhetetlenül szükséges (2006: 327).

[10] Ez a látszólag egyértelmű helyzet is rejthet ugyanakkor magában a magyarázatot elbizonytalanító mozzanatokat. A bihari *Álmosd* település nevének ugyanis nemcsak, hogy adatolható *Álmos* változata is (1281: *Almus,* v., Gy. 1: 593), hanem ez a névváltozat ráadásul a korai ómagyar kor időszakában — a fent idézett igen bizonytalan hitelességű adat kivételével — egyedüli variánsként szerepel. Az *Álmosd* adatok a 15. század elejétől tűnnek fel, de egy ideig még váltakoznak a képző nélküli névalakkal (az adatokhoz lásd RÁCZ A. 2007: 22–23). Mindez pedig azt jelenti, hogy a formáns nélküli személynévi helynévadás lehetőségét, majd idővel a helynévképzővel bővülést legalább olyan valószínűséggel kell számításba vennünk, mint a képzővel történő elsődleges helynévalakulást. A helynevek változástörténeti folyamatai tehát jócskán átszínezhetik a személynév és helynév viszonyrendszerében egyértelműnek látszó képet is. E kérdéskört a következő alfejezetben tárgyalom részletesebben.

[11] A képzőelem helynévképzői szerepén nem változtat ugyan, de e helynév esetében is meg kell jegyeznünk, hogy a korai adatai között formáns nélküli *Endre* névváltozatot is találunk (1264: *Endre,* v., Gy. 1: 439). Ez a körülmény pedig ismét csak felveti a metonimikus névadás lehetőségét, s a helynévképző másodlagos voltát is a névalakon.

mélynévi származtatásuk esetén — formáns nélküli (metonimikus) névadással alakulhattak a megfelelő személynévi alapszóból (lásd pl. 1211: *Vrod* szn., PRT. 10: 511, ÁSz. 782; 1221: *Ebed* szn., UB. 1: 84, ÁSz. 264), s a helynévképzés problematikáján ilyen módon kívül esnek (lásd még ehhez BÉNYEI 2012: 60 is).

3. A képzőt tartalmazó helynevek formánsának személy- vagy helynévképzői szerepét nemcsak a *-d* képzővel álló nevek kapcsán nehéz megítélni, hanem hasonló problémákkal kell szembenéznünk akkor is, ha a *-j* képzős *Tokaj, Pokaj, Begej* nevek morfológiai szerkezetét és keletkezési módját firtatjuk. Az egyértelmű válaszok megadását ráadásul olykor további, a magyar nyelvben bekövetkező névalakulási folyamatokat (a metonímiát vagy a helynévképzést) keresztező tendenciák lehetősége is nehezíti.

A FEHÉRTÓI KATALIN és BENKŐ LORÁND között a *-j/-aj ~ -ej* helynévképző kérdésében lezajlott vita (melynek összefoglalását lásd BÉNYEI 2012: 85–94) igen lényeges eredményének nemcsak azt tartom, hogy a képző helynévképzői státusza végső soron bizonyítást nyert, hanem legalább ennyire nagy jelentősége van e szakmai „pengeváltásnak" abból a szempontból is, hogy egyúttal ráirányította a figyelmet a *j* végű helynevek többféle származási lehetőségére. FEHÉRTÓI mutatott rá arra, hogy a *Csobaj, Uraj, Pataj* stb. helynevek egyik-másikában a *j* elem valóban lehet ómagyar településnév-képző, de emellett a személynévi eredetű helyneveknél számolnunk kell a magyar, illetve szláv személynévképző lehetőségével is (2005: 455, 457).[12] Megítélése szerint a számos Árpád-kori *j* végű szláv, német, török eredetű személynév (a példáit lásd i. m. 455–456) szintén erős analógiás hatást gyakorolhatott azokra az Árpád-kori személy-, illetve helynevekre, amelyekben eredetük szerint nem volt meg a névvégi *j* hang. Az ÁSz.-ban kb. 170 *aj/ej* végű (különféle eredetű) személynévi alakulat található, ezért ezt a névtípust (szemben BENKŐvel) egyáltalán nem tartja ritkának (i. m. 456). Mindezt FEHÉRTÓI a *Cserépalja* település egykori *Crepaj* nevének — KISS LAJOS kéziratban maradt helynévelemzésére alapozott — etimológiáját taglalva azzal is kiegészíti, hogy a szláv nyelvekben létezett egy helynévképzői szerepű *-aj* formáns is, amit a szláv *Blagaj, Kosmaj, Maglaj* nevekben vél felfedezni (i. m. 457). Ez a felvetés pedig — noha alapjaiban nem érinti a magyar *-j/-aj ~ -ej* helynévképző megítélését — új szemponttal bővíti a *j* képzős helynevek problematikáját (BÉNYEI 2012: 86), és teszi még indokoltabbá a névtípus körültekintő kezelését.

[12] E lehetőségek mások munkáiban is előkerültek (vö. pl. KNIEZSA 1947–1949/2003: 199, BÉNYEI 2012: 86, 44. lábjegyzet).

4.3. A képzővel alakult személynévi helynevek változásviszonyai

Amíg az előzőekben említett helynevekkel kapcsolatban abban a kérdésben volt nehéz döntést hoznunk, hogy a helynévben szereplő képzőelem a személynév vagy a helynév létrehozásában játszott-e szerepet, az alább következő elnevezésekben a formáns helynévképzői funkcióját bizonyosra vehetjük. Megítélésük azonban mégsem egyértelmű, mivel a képzővel álló névalakok változatként jelentkeznek más névformák mellett, s a létrejöttük hátterében nemcsak a morfematikai szerkesztés, hanem más keletkezéstörténeti folyamatok is legalább olyan valószínűséggel állhatnak. Ennek pedig a személynévi helynevek esetében azért van jelentősége, mert ha egy település nevének *Boja* (1289/1291: *Boya,* v., Gy. 1: 288, Baranya vm.) és *Bojád* (1287: *Boyad,* v., i. h.), *Péter* (1227/1443: *Peter,* v., Gy. 1: 368, Baranya vm.) és *Peterd* (1296: *Peterd,* p., i. h.) alakváltozatai közül a formáns nélküli az elsődleges, s a képzett forma utólagos bővülés eredménye, akkor a személynév nem a helynévképzéshez, hanem a metonimikus, formáns nélküli névadáshoz szolgált alapul, a *Bojád, Peterd* névstruktúrák pedig a puszta személynévi eredetű *Boja, Péter* helynevekből származnak. Az ilyen morfológiai variánsok esetében ugyanakkor az elsődleges névváltozat kiderítése többnyire igen fogas és megnyugtatóan csak ritkán tisztázható kérdés.

A következőkben néhány olyan névpárt mutatok be, amelyek egyik tagjaként helynévképzős struktúrájú, alapszavát tekintve személynevet tartalmazó helynév áll. Arra az esetek zömében nem vállalkozom, hogy az esetleges változási irányt meghatározzam, noha feltehető, hogy az itt említett nevek egy részében talán személynevet tartalmazó helynév továbbalakulása vezetett a képzős alak megszületéséhez. Ez azonban — a tipológiai besorolás nehézségein túl — azért nem okoz az értékelésben különösebb problémát, mert a mindenkori névhasználók számára a személynév felismerésének és azonosításának a lehetőségét a képzős helynévben az a körülmény nemigen befolyásolja, hogy a helynév a személynévből közvetlenül alakult-e az illető helynévképzővel helynévvé, vagy pedig egy eredetileg puszta személynévi eredetű helynév másodlagos változás eredményeként vette-e fel a képzőelemet. Vagyis a *Peterd* településnév a névhasználók tudatában (a mentális-kognitív folyamatokban) akkor is előhívja akár még évszázadok múltán is egy hajdan volt *Péter* nevű birtokos emlékét, ha a képzett helynév történetileg nem a *Péter* személynévből, hanem egy elsődleges *Péter* helynévből jött is létre; a helynévnek ugyanis végső soron mégiscsak a *Péter* személynév a forrása. Ez a név konnotációjára, asszociatív felidéző erejére vonatkozó megjegyzés persze másképpen is érvényes: a *Bojád* településnév bizonyos idő elteltével viszont akkor sem idézi fel a személynévi előzményt, ha a helynév történetesen valóban egy *Boja ~ Baja* személynévből alakult is *-d* helynévképzővel (minthogy a személynév idővel kiesett a személynévrendszerből). Mindez tehát nagyban függ a személynév jellegétől, személynévi státuszának, pozíciójának erős vagy gyenge voltától,

ami viszont az adott névforma gyakoriságával, névhasználói körének nagyságával áll megítélésem szerint a legszorosabb összefüggésben.

A névváltozatok között a képzős és képzőtlen variánsok szerepelnek a legnagyobb arányban, de olykor többféle képzős névforma váltakozását is tapasztalhatjuk a személynévi alapszóhoz kapcsolódóan. Ritkán a képzős helynév alakváltozataként személynévvel összetett, földrajzi köznévi utótagú helynévre is akadhatunk. E változásviszonyok tagjaiként — az adott elemek általános gyakorisági viszonyainak megfelelően — rendre az *-i* és a *-d* képzős helynévstruktúrák szerepelnek, más formánsokat csak kivételesen regisztrálhatunk ebben a szerepkörben.

K é p z ő s é s k é p z ő t l e n személynévi helynevek párhuzamos (vagy éppen egymást követő) használatára mutatnak a következő névpárok: az *Arnót* (1281/1347: *Arnold,* t., Gy. 1: 753, Borsod vm.; vö. 1181: *Arnolt* szn., CAH. 78, ÁSz. 74) ~ *Arnóti* (1230: *Ornolthy,* t., i. h.), *Pály* (1248/1366: *Paul,* v., Gy. 1: 133, 158, Abaúj vm.; vö. 1138/1329: *Paul* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 618) ~ *Pályi* (1280: *Pauly,* t., i. h.), *Simon* (1332/PR.: *Simon,* Gy. 1: 473, Bars vm.; vö. 1138/1329: *Simon* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 716) ~ *Simonyi* (1324: *Symoni,* p., i. h.),[13] *Szent* (1325: *Scenth,* p., Gy. 1: 728; vö. talán +1135: *Scemd* szn., PRT. 8: 273, ÁSz. 844, 1237–1240: *Scente* szn., PRT. 1: 774, ÁSz. 847) ~ *Szenti* (1198 P./PR.: *Scentii,* v., i. h.),[14] *Tamás* (1332–37/PR.: *Tamas,* Gy. 1: 673, Bihar vm.; vö. 1215/1550: *Tomas,* ÁSz. 761) ~ *Tamási* ([1291–94]: *Tamasy,* i. h.)[15] helynevekben a formáns nélküli személynév *-i* képzős formával áll változásviszonyban; az *Álmos* (1281: *Almus,* v., Gy. 1: 593, Bihar vm.; vö. 1138/1329: *Almus* szn., SZABÓ D. 1936: 56, ÁSz. 59) ~ *Álmosd* (+?1261>1810: *Almusd,* i. h.), *Dédes* ([1240]: *Dedus,* v., Gy. 1: 769, Borsod vm.) ~ *Dédesd*

[13] A *Simoni* betűhív forma mögött a betűk hangértéke alapján szóvégi palatalizáció eredményeként előálló [simony] hangalakra is gondolhatnánk (lásd még pl. *Marton* > *Martony*). Az ómagyar kori *Simonyi* névszerkezet meglétét ugyanakkor megnyugtatóan visszaigazolhatja a település nevének néhány későbbi (közte újkori) előfordulása (vö. pl. Lipszky: *Simonyi,* Gy. i. h.). Igaz viszont, hogy *Simony* formákkal is találkozunk a későbbi adatok között (pl. Hnt. 26: *Simony*).

[14] Az a körülmény ugyanakkor, hogy a település később *Szentiván* nevet visel (1466: *Zenthywan,* Cs. 2: 209), MEZŐ ANDRÁSnak azt a felvetését is támogathatja, hogy a településnév talán patrocíniumi eredetű lehetett, ám a névhasználat rendhagyó módon, a védőszent személynevének elhagyásával jelölte meg a denotátumot (1996: 99). A *Szent(i)* > *Szentiván* névcsere lehetőségét mindazonáltal én magam ennél jóval valószínűbbnek tartom tekintve, hogy a patrocíniumi névformák igen gyakran váltanak fel más motivációjú helyneveket. A MEZŐtől felvetett névadási folyamatra viszont a patrocíniumi nevek körében nem ismerünk példákat: a szentnévnek legfeljebb a *szent* eleme maradhat el a névalkotás során, a személynévi összetevő redukcióját névelméleti szempontból — a névadás motivációs hátterét tekintve — sem igen tarthatjuk elképzelhetőnek.

[15] A gazdagon adatolható *Tamási* változat mellett a mindössze egyetlen ízben szereplő *Tamás* variáns valós létezése kérdéses lehet.

(+1268/+1271/XVIII.: *Dedesd,* castr., i. h.),[16] *Gégény* (1360: *Gegen,* JAKÓ 1940: 245, Bihar vm.; személynévi alapszavához lásd RÁCZ A. 2007: 109) ~ *Gégénd* (1552: *Gheghendh,* i. h.), *Leány* (1332/PR.: *Lean,* Gy. 1: 456, Bars vm.; vö. +1082/13. sz.: *Lean* szn., DHA. 1: 240, ÁSz. 485) ~ *Leánd* (+1245/1270: *Leand,* v., i. h.), *Szarám* (1236: *Zaram,* v., Gy. 1: 666, Bihar vm.; személynévi alapszavához lásd RÁCZ A. 2007: 253) ~ *Szaránd* (1332–37/PR.: *Zarand,* v., i. h.) nevekben pedig *-d* képzős formát találunk alternatív megnevezésként.

K ü l ö n b ö z ő k é p z ő v e l létrehozott alakváltozatok jelentkeznek a bizonytalan etimológiájú és morfológiai stuktúrájú *Sáránd* (1332–37/PR.: *Sarand,* v., Gy. 1: 658, Bihar vm.) ~ *Sáráng* (1219/1550: *Sarang,* v., i. h.)[17] helynévben, s végül a személynévi lexémából alakult helynév képzőmorfémája f ö l d r a j z i k ö z n é v i u t ó t a g g a l váltakozik az *Etej* (1366: *Echey [ɔ: Ethey],* Cs. 3: 230, Zala vm.; vö. 1138/1329: *Ete* szn., SZABÓ D. 1936: 133, ÁSz. 292) ~ *Etetelke* (1487: *Ethetheleke,* i. h.), *Györgyi* (1292/1407: t. *Georgy,* Gy. 1: 623, Bihar vm.) ~ *Györgytelke* (1327/1469: *Gyorgteluky,* p., i. h.),[18] *Iváncs* (1334/PR.: *Iwanch,* Gy. 1: 179, Arad vm.) ~ *Ivánháza* ([1077–95]>1347: *Iuanhaza,* p., v., DHA. 1: 309, Gy. 1: 179),[19] *Jánosi* (1317: *Janusy,* v., Gy. 1: 96, Abaúj vm.) ~ *Jánostelke* (1280/1328: *Janustelky,* t., i. h.) előfordulásokban.

E változásviszonyokban szereplő képzős nevek keletkezésének körülményei tehát nem egyértelműek: létrejöttüket nemcsak a helynévképzésnek köszönhetik, hanem egyes esetekben bővülés (egy már létező, formáns nélküli személynévi helynévstruktúra képzővel történő utólagos megtoldása), máskor pedig talán névrész > névelem csere (a földrajzi köznévi névrész helynévképzővel való felcserélődése) vezetett a képzett forma megszületéséhez.[20] Noha ezek között a keletkezési módok között a tipológiai leírásban feltétlenül különbséget kell tennünk, a névhasználat — mint fentebb utaltam rá — az alakváltozatokat többnyire azonos szemantikai szerkezetű névalakokként fogja fel. Ez pedig azt jelenti, hogy a név-

[16] Várát, amely a településtől távolabb délre feküdt, *Dédesköve* néven is említik (i. h.).

[17] A bizonytalanság ellenére azt azonban, hogy mindkét változat reális morfológiai struktúra lehetett, a gyakori előfordulásuk egyértelműen igazolja (az adatokhoz és a névmagyarázathoz lásd RÁCZ A. 2007: 238–239).

[18] A *terra Georgy* adatot ugyanakkor a *Györgytelke* név fordításának is tarthatjuk.

[19] A két névváriáns denotatív jelentésének azonossága mindazonáltal kérdéses (vö. Gy. 1: 179).

[20] A többféle névkeletkezési és -változási lehetőség eredményeinek nemritka egybecsúszására MEZŐ ANDRÁS is felhívta a figyelmet. „A típusok összetartása és széttagolódása a legtöbb helynévosztályunkat érintette, s ennek következtében egy homogénnak látszó alaktani vagy jelentéstani helynévosztályban a legkülönbözőbb névadójú, indíttatású helynevekkel kell számolnunk, illetőleg az azonos jellegű névadó vonás alapján keletkezett földrajzi nevek átszövik az egyéb névadók alapján tagolt helynévtipológiai rendszert." (1989: 145–146). A helynévképzéssel összefüggésben a fentiekben említett változási folyamatokat részletezően, személynévi alapszót tartalmazó helynévi példákat is bőséggel felhozva lásd továbbá TÓTH V. 2008a.

szerkezet kognitív-szemantikai értelmezését illetően nem követünk el hibát akkor, ha a személynévi alapszóból elsődleges névkeletkezési folyamat eredményeként létrejött képzett helynevekkel azonos funkcionális értékű elemekként kezeljük a másodlagosan a kategória tagjaivá váló helynévstruktúrákat is. Ez utóbbiak ugyan a tipológiában más szinten helyezkednek el (nem személynév + helynévképző, hanem helynév + helynévképző másodlagos szerkezetet mutatva), afelől azonban nemigen lehet kétségünk, hogy névszociológiai értékük az előbbiekével teljesen megegyezik. A névhasználat szempontjából a személynévi alapszónak és a név szemantikai tartalmának a felismerhetősége ugyanis elsősorban nem a névstruktúra, hanem más tényezők függvénye. Mindez konkrétan azt jelenti, hogy a *Jánosi* településnévvel akkor is jogosan számolunk a személynévi helynevekből képzővel alakult névstruktúrák között, ha az történetesen a *Jánostelke* kétrészes névből jött is létre névrész > névelem csere következtében.

5. Összetétellel alakult személynévi helynevek

A személynévi alapszóból alakult összetett helynevek kérdésköre közel sem váltott ki olyan mértékű tudományos érdeklődést, mint a személynévből formáns nélkül keletkezett helynevek problematikája, s az összetett személynévi helynévstruktúrákkal kapcsolatos megfigyelések többsége ráadásul gyakran éppen a formáns nélküli személynévi helynevek kontextusában merül föl, és ahhoz viszonyítva értelmeződik. Jól tükröződik ez például abban a véleményben, amely a *Csemperlaka, Dédtelke, Ivánháza, Szomorfalva* stb. nevek típusára úgy tekint, mint a formáns nélküli személynévi helynevek kategóriáját kronológiailag felváltó névszerkezeti modellre. De a történeti forrásértékük, az esetleges korjelző funkciójuk felvetése sem független a puszta személynévi helynevek efféle szerepének megítélésétől. A névtípusoknak az egymáshoz viszonyított vagy legalábbis egymással szorosan összefüggő bemutatása persze nagyon is helyénvaló és kívánatos tárgyalási mód, feltéve, ha eközben mindegyik névszerkezeti típusra önmagában véve is kellő figyelem esik, s egyúttal a célok között nem feledkezünk meg arról sem, hogy mindegyiknek a jellegzetességeit önmagában is feltárjuk.

A személynévi helynevek szerkezeti típusainak bemutatását az itt következő fejezetben a személynévvel összetett helynevek problematikájának áttekintésével zárom, s ennek során — minthogy bizonyos vonások megfelelő értékelésére csak így lehet esélyünk — számos ponton visszautalok majd magam is a korábban tárgyalt névstruktúrák sajátosságaira. A bemutatás során egymástól elkülönítve jellemzem az összetett névszerkezetek két fő kategóriáját: egyrészt azokat az elnevezéseket, amelyek utótagjaként helyjelölő közszó (földrajzi köznév) szerepel (pl. *Mikelaka, Péterülése*), illetőleg másrészt azokat, amelyekben a második névrész helynévi lexéma (pl. *Mikepércs, Péterbocsárd*). Abból az alapvető különbségből adódóan ugyanis, amit a keletkezéstörténeti hátterükben tapasztalunk, hogy tudniillik az előbbiek jellegzetesen elsődleges, az utóbbiak pedig másodlagos keletkezésű névstruktúrák, e két névtípus csaknem minden lényeges vonásában eltéréseket mutat. Ennek következtében pedig azok a kérdéskörök sem feltétlenül esnek egybe, amelyekre e névtípusok rendszertani leírásának a keretében a hangsúlyokat helyezzük.

5.1. Földrajzi köznévi utótagú személynévi helynevek

A földrajzi köznévi utótagú személynévi helynevek tárgyalása során a szakirodalomban olvasható állításokból kiindulva, s ezeket az általam egybeállított

névkorpusz adataival szembesítve igyekszem egyrészt egy olyan kronológiai képet megrajzolni, amely egyidejűleg több körülményt is figyelembe vesz. A névtípus kapcsán — csakúgy, mint a formáns nélküli személynévi helyneveknél — kitérek továbbá a névadás és névhasználat kognitív-pragmatikai tényezőire, az e körbe tartozó elnevezések történeti forrásértékére, de szólok a nevek szerkezeti elemeinek (részletesebben és átfogó igénnyel a személynévfajtáknak s érintőlegesen a földrajzi köznévi utótagoknak) az általános kérdéseiről is.

5.1.1. A névtípus kronológiai jellemzői

1. A helynévtörténeti szakirodalomban lényegében általános vélekedésnek számít az a kronológiai megfigyelés, miszerint a személynévi jelzőhöz kapcsolódó *falva, háza, laka, ülése, földe, telke* stb. utótagú (többnyire jelölt birtokos jelzős szerkezetű) településnevek — a nemesség számszerű növekedésével, családi osztódásával párhuzamosan — a 13. század közepétől (de még inkább a 14. századtól) kezdődően terjedtek el a magyar településnévrendszerben; a névtípus azonban a letelepedés idején, az ún. „pogány" korban még ismeretlen volt (vö. pl. PAIS 1923: 74, 1957: 64, BENKŐ 1947: 7, SZABÓ I. 1966: 136, KÁLMÁN B. 1989: 156–157, KISS L. 1995/1999: 198–199, 1996a/1999: 102, 1996b/1999: 115 stb.). A szakirodalom egyúttal azt sem mulasztja el megemlíteni, hogy e névszerkezeti forma valójában a formáns nélküli személynévi helynévadás visszaszorulásával, mintegy azt felváltva jelenik meg a településnévadásban (lásd pl. MOÓR 1936a: 220–221, 1936b: 117, KNIEZSA 1943–1944: 128–129, 1960: 20),[1] s a 13–14. században szerzett lendületének köszönhetően aztán rohamosan terjed (BÁRCZI 1958a: 160–161).[2]

KERTÉSZ MANÓ ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy a névtípusok egymást váltásának gondolatával óvatosan kell bánnunk, mivel a nyelvi változások lefolyásában vidékenként akár jelentős időbeli eltérésekkel számolhatunk (1939: 70–71). Ebben a kontextusban is nagy jelentőséggel bírnak az olyan kutatások, amelyek egy-egy szűkebb régió, térség névadási szokásainak történeti alakulását igyekeznek nagyobb időintervallumban végigkísérni. Erre vállalkozott több tanulmányában a régész KISS GÁBOR és a történész ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS (vö. pl. 2006, 2008). Munkáik közül az itt jelzett összefüggésben különösen az

[1] MOÓR ELEMÉR azt is felvetette, hogy a személynévvel összetett településnevek típusa német hatásra jelenhetett meg a magyar helynévrendszerben, azokon a vidékeken ugyanis, ahol korán feltűnik, mindenhol kimutathatók német telepesek (1936a: 220–221, 1936b: 117). Ezt a feltevést KNIEZSA nem látta igazolhatónak (1943–1944: 128–129, 1960: 20).

[2] Meg kell azonban azt is jegyeznem, hogy BÁRCZI itt említi például a százdi alapítólevél *villa Petri, villa Cosme* adatait is (1067 k./1267, ÁÚO. 1: 25, 26) mint az összetett névstruktúrák latinra fordított példáit (1958a: 160). KNIEZSA kelet-magyarországi adatai között ugyancsak gyakoriak a *villa Martini* típusú latin alakok (1943–1944: 128–129). Ezeknek az említéseknek a valós névhasználati értéke azonban nem ítélhető meg egyértelműen (lásd erről később).

az írásuk tanulságos, amelyben a Vas megyei Őrség településnév-rétegeit tárták fel kronológiai összevetésben, meggyőzően igazolva egy korai, 13. századi (vagy annál régebbi) formáns nélküli személynévi helynévréteg (pl. *Ispánk, Pankasz, Szaknyér, Szatta*), illetőleg egy későbbi, 14–15. századi (vagy annál újabb) személynévvel összetett névréteg (pl. *Könyeháza, Dávidháza*, *Senyeháza* és *Bajánháza*) egymásutániságát (2008: 218–220).[3] E térség helynévrendszerében az összetett személynévi helynevek tehát láthatóan később jelentek meg, mint más területeken, és közöttük speciális lexikális típusként a *-háza* utótaggal állók vannak fölényben.

Azt a KNIEZSÁtól hagyományozódó kronológiai megfigyelést, hogy tudniillik a 11–12. században a formáns nélküli személynévi helynévadás dominált, majd rövid, a 13. század első felére kiterjedő párhuzamos használatot követően a 13. század második felétől az összetett személynévi helynevek típusa kiszorítja a formáns nélkülit, KRISTÓ GYULA egyik névtípus kronológiai jellemzői alapján sem tartja elfogadhatónak. Egyrészt azért nem, mert adatok jelzik, hogy a puszta személynévi helynévadás bizonyosan nem szorítható be a KNIEZSA által igen határozottan kijelölt időhatárok közé (ezt a megállapítást az előző fejezetekben több oldalról is igazolni tudtuk); illetőleg másrészt arról sincs KRISTÓ meggyőződve, hogy a személynévvel összetett helynevek típusa csupán a 13. században jelent meg a magyar helynévrendszerben (1976: 91).

A névtípus kronológiai vizsgálata ezen a ponton új tényezővel egészült ki: a kutatók ugyanis bevontak az elemzésbe több helynévfajtát is, amelynek tanulságaként aztán az fogalmazódott meg a szakmunkákban, hogy a nem települést jelölő helynevek (az ún. természeti nevek) körében az összetett névszerkezet már a 11–12. században sem volt ritka (BÁRCZI 1958a: 160, KRISTÓ 1976: 91), s köztük személynévi előtaggal állókat is találunk: *Appadi kútja* (+1015/+1158/ /1403/PR.: *Appadýkuta,* DHA. 75, Gy. 1: 330, Baranya vm.; vö. 1138/1329: *Apadi* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 71, 1219/1550: *Opodinum* [acc.] szn., ÁSz. 602), *Ecse tava* (1075/+1124/+1217: *Ecetoua,* pisc., DHA. 216, Gy. 1: 893, SZŐKE 2015: 164, Csongrád vm.; vö. 1274/1364: Nicolaus filius *Eche,* EO. 1: 235, ÁSz. 265), *Rád tarlója* ([+1077–95]/+1158//XV.: *Radtorloua,* DHA. 78, Gy. 1: 371, Baranya vm.; vö. 1261: *Rad* szn., MES. 1: 444, ÁSz. 662)[4] stb.

KRISTÓ GYULA véleménye szerint a személynévvel összetett névszerkezetekre nemcsak a természeti nevek köréből idézhetünk példákat a 11–12. századból, ha-

[3] A folyamat bizonyára nem volt független a Kerka-völgy végleges településszerkezetének kialakulásától (KISS–ZÁGORHIDI 2008: 220).

[4] Az utóbbi névalak kapcsán ugyanakkor feltehető az előtag helynévi státusza is, mivel a mikrotoponima a később Rád néven (1346: *Raad,* p., Cs. 2: 518, A. 4: 643) is szereplő Dráva birtok határában található. A fenti adatot is tartalmazó oklevélből adatolható latin *per pontem Radonis* helyjelölő forma *Radonis* eleme azonban talán szintén személynévi előfordulás lehet, s ennek alapján a *Rád tarlója* adat esetében is indokoltan vethetjük fel ezt a lehetőséget.

nem emberi lakóhelyet jelölő (azaz műveltségi) nevekre vonatkozóan is tudunk ilyeneket említeni (1976: 91–92). Nem érdektelen azonban megjegyeznünk, hogy felhozott példáinak némelyike részint filológiai, részint pedig névszerkezeti szempontból nem éppen problémamentes. A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének *Mikolafalu* (1075/+1124/+1217: *Mikolafalu,* DHA. 215, Gy. 1: 462) és *Sárófalu* adatairól (1075/+1124/+1217: *Saroufalu,* DHA. 212, 215, Gy. 1: 471) például — a korábbi történészi (pl. Gy. 1: 462) és nyelvészi (pl. KÁZMÉR 1970: 31) felvetések nyomán — SZŐKE MELINDA igazolta azt, hogy azok utólagos beszúrás (interpoláció) eredményeiként kerültek be az oklevélbe, ráadásul az egyrészes *Mikola, Sáró* formákkal szemben vélhetően téves, alkalmi alakokként, amelyek a valós névhasználatban összetett névszerkezetként bizonyára soha nem léteztek (2013b: 71–74, 2015: 41–43). A tihanyi alapítólevél *olup hel,* illetve *petre zenaia hel* adataira pedig úgy tekinteni, mint emberi lakóhelyeket jelölő szórványokra, meglehetősen merész ötlet volt KRISTÓtól, mivel ezeknek az adatoknak éppenséggel a névszerkezeti meghatározása sem egyértelmű: bennük a *hely* lexéma ugyanis minden valószínűség szerint nem része a névnek, hanem éppen olyan helyfajtajelölő funkciót betöltő elem az oklevél latin nyelvű szövegében, mint a 'hely' jelentésű latin *locus* földrajzi köznév (lásd ehhez HOFFMANN 2010a: 83–85). KRISTÓ további, a 11–12. századból idézett példái is jórészt bizonytalan hitelességű (hamis, interpolált vagy későbbi másolatban fennmaradt), de legalábbis — bármennyire is ennek az ellenkezőjét hangsúlyozza a szerző — nem „kétségtelen hitelű" oklevelekből származnak, ez a körülmény pedig a 11–12. századhoz való köthetőségüket nem csekély mértékben elbizonytalanítja.[5]

A névtípus kronológiai jellemzőit taglalva feltétlenül említést kell tennünk még arról a sajátos ellentmondásról is, amelyre a névtörténeti szakirodalom nemegyszer rámutatott ugyan, de minden tekintetben kielégítő magyarázattal mindezidáig a kutatás nem tudott a kérdésben szolgálni. Nem könnyű ugyanis belátni azt, hogy *falu* szavunk, amely egyébként alapnyelvi (finnugor vagy ugor kori) gyökerekre mutat (vö. TESz., EWUng., MSzFgrE., UEW.), a helynévalkotásba ehhez képest miért csak későn, a 13. század környékén kapcsolódott be. Az a körülmény ugyanis, hogy KÁZMÉR MIKLÓS monográfiájában a *falu* lexémával kapcsolatba hozható legkorábbi helynévi adatok mind egységesen a 13. századból valók (1970: 31), KRISTÓ GYULA szerint semmiképpen sem lehet puszta véletlen (1976: 92). Erre az ellentmondásra a *falu* utótagú helynevek legfőbb ismerője,

[5] Megjegyzem azonban, hogy a tihanyi alapítólevélben nem lakott helyek, birtokok neveiként, hanem mikrotoponimákként nagy számban tűnnek fel személynévi jelzőt tartalmazó kétrészes névstruktúrák: pl. *petre zenaia, bagat mezee, seku ueieze, putu uueieze* stb. (vö. HOFFMANN 2010a: 228–229). Az efféle névszerkezetek korai előfordulása alapján pedig aligha lehetnek kétségeinek afelől, hogy a személynév + földrajzi köznév típusú struktúra a nyelvünkben ősi lehet, s a gyökerei messze a magyar írásbeliség kialalakulását (s az ilyen névadatok dokumentálhatóságát) megelőző időkbe nyúlnak vissza.

KÁZMÉR MIKLÓS sem tudott érdemleges magyarázattal szolgálni, noha fölvetett lehetséges — elsősorban település- és társadalomtörténeti — indítékokat. „A település állandósága, a nemzetségi szervezet lazulása, majd megszűnése, a magánbirtok tömeges megjelenése, új szállásterületek kialakulása, a családi birtokok osztódása, a királyi várispánságok felbomlása a feltételei, illetőleg okai rendre az új helynévtípus jelentkezésének és óriási mértékű gyarapodásának." (1970: 58, lásd még 105 is).[6]

Kétségtelen, hogy a *falu* utótagú helynevek (s nemcsak a személynévi előtaggal állók) számának felszaporodása a 14–16. század időszakára tehető. KÁZMÉR MIKLÓS adatai alapján ugyanis a névtípusnak a 11–12. században egyetlen kétségtelen hitelű példája sincs, a 13. században viszont már 120 ilyen névalakról tudunk,[7] a 14–16. században pedig az e körbe tartozó elnevezések száma eléri a 2200-at (1970: 59). Ezt a gyarapodási ütemet csak részben indokolhatja az oklevelek számának felduzzadása, és KRISTÓ megítélése szerint a KÁZMÉR által említett okok sem szolgálhatnak megnyugtató magyarázattal. E tényezők legtöbbje ugyanis vagy 13. századi (a királyi várispánságok felbomlása), vagy a 13. századtól időben visszafelé mutat (a település állandósága, a családi birtokok osztódása). Az adatok ugyanakkor azt jelzik, hogy a *falu* (és származékai) helynevekben való feltűnése nagyobb lendületet inkább majd csak a 14. századtól vesz, és a fénykorát a 15. században éli. Ezért KRISTÓ GYULA szerint a társadalmi motivációk mellett nagyobb figyelmet kell fordítani a nyelvfejlődés, a nyelvi divat kérdéseire, azt ugyanis, hogy milyen névszerkezet jön létre az adott személy birtoklásának megjelölésére (formáns nélküli vagy összetett helynév), nem társadalmi, hanem nyelvi tényezők határozzák meg (1976: 94–95).

KRISTÓ állásfoglalása azonban — amely a személynévvel összetett helynevekre vonatkozóan általában persze érvényes lehet — szintén nem ad magyarázatot a *falu*-val kapcsolatos kronológiai problémára. Egy körülményt ugyanakkor e kérdés helyes megítéléséhez véleményem szerint nem hagyhatunk figyelmen kívül. A *falu* utótagú helynevek helyzetét ugyanis nem tanulmányozhatjuk önmagában, hanem csakis más, birtokot, falut jelentő földrajzi köznévvel összetett helynevekkel történő kronológiai összevetésben lehet reális esélyünk a felvetett kérdé-

---

[6] SZABÓ ISTVÁN is hasonló háttérkörülményekre mutatott rá a falurendszer kialakulásáról szóló monográfiájában. Véleménye szerint a formáns nélküli személynévi helyneveknek az összetett névstruktúrákkal történő felváltása ugyanis nem annyira nyelvi fejlődésként magyarázható, hanem sokkal inkább a feudális birtok fogalmának „kijegecesedésével" és a birtokok osztódásával függ össze (1966: 136).

[7] Ehhez ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy e korszak adatainak sorában ott találjuk a *villa Cosme* típusú, tehát latin formában szereplő helynévalakulatokat is, amelyek mögött azonban — már amennyiben valós helyneveket rögzítenek — nemcsak *Kozmafalva,* hanem akár formáns nélküli *Kozma* névforma is rejtőzhet. E latin szerkezetek beszélt nyelvi, tényleges névhasználati értékéről a fejezet további részében még szólok.

sekre válaszokat találni. Azaz a fenti feszültség a *falu* lexéma alapnyelvi eredete és a helynévalkotásban való kései (legkorábban is 13. századi, de zömmel inkább későbbi) jelentkezése között csak abban az esetben tekinthető tényleges ellentmondásnak, ha más 'település' jelentésű lexémákkal alakult helynevekre a *falu* utótagú helynevek legkorábbi jelentkezését, azaz a 13. századot megelőzően is ráakadhatunk.[8]

E kérdés persze nem csupán az általam itt tárgyalt személynévi helynevek problémakörét érinti (noha az ilyen utótagú helynevekben a személynévi első névrész tűnik messze a legtipikusabbnak), hanem általánosabb érvényű annál. A földrajzi köznévi utótagok szisztematikus vizsgálatára e helyütt nem vállalkozhatom, hiszen ez távol vezetne a személynévi helynevek kérdésétől, néhány erre vonatkozó megfigyelésre ugyanakkor ki kell térnünk annak érdekében, hogy megfelelően értékelhessük a személynévvel összetett helynévstruktúrák kronológiai összefüggéseit. Gazdag névkorpuszt[9] átvizsgálva és csupán a kétségtelen hitelű és kronológiai azonosíthatóságú oklevelek névadataira alapozva arra a megállapításra jutottam, hogy a 13. századot megelőzően aligha keletkezhettek nagyobb számban 'birtok, település, falu' jelentésű földrajzi köznévvel összetett helynévszerkezetek, minthogy én magam csupán a bakonybéli összeírásból származó *Ketellaka* helynevet ismerem mint olyan elnevezést, amely az oklevél bizonytalan kronológiai státusza ellenére is bizonyosan a 13. századot megelőzően keletkezett.[10] A KRISTÓ által példaként felhozott 11–12. századi adatok jó része valóban hiteles (és nem hamis) oklevélből származik ugyan (1177/1202 k./1337: *Ascen nepe, Gastateluke,* 1177/1405: *Chemperlaka,* 1177/1500 k.: *Nadatheleke, Mws-*

[8] Ehhez ugyanis az a körülmény is feltétlenül hozzátartozik, hogy a 'település, birtok' jelentésű további földrajzi köznevek ugyancsak régi elemei a magyar nyelvnek: a *lak* és a *ház* alapnyelvi eredetűek, a *telek, ülés, föld* pedig belső szóképzés eredményei, amelyek keletkezésének pontos ideje nem határozható ugyan meg, de koraiságukhoz nemigen férhet kétség (az etimológiákhoz lásd TESz., EWUng., MSzFgrE., UEW.).

[9] Noha a munkám alapjául szolgáló névkorpuszban általában csak olyan elnevezések szerepelnek, amelyek személynévi alapszóból magyarázhatók, az itteni kérdéskörben megfogalmazott véleményem kialakításában a vizsgálatba vont vármegyék teljes névállományára mint forrásbázisra támaszkodtam, illetőleg emellett mérlegeltem a szakirodalom által idézett névadatok filológiai és (ezzel összefüggő) kronológiai értékét is.

[10] A bakonybéli összeírás interpolált oklevél, s valójában öt jól elkülöníthető részre osztható. Az első három rész nyelvállapota megfelel I. László korának (1086), azonban a hitelesnek mondható részek között is találunk magyarázatra szoruló eltéréseket. Az első toldalék Kálmán király korából származik, a második a magánadományokról 12. század eleji lehet. A harmadik toldalék kézírása megegyezik az előzőével, azonban tartalma teljesen hamis, míg a negyedik toldalék 13. századi kéz írása. Összességében tehát öt, egymáshoz időben igen közel álló kronológiai réteget lehet elkülöníteni az összeírásban (DHA. 1: 247, PP. 71; az oklevél nyelvtörténeti forrásértékéről lásd még részletezően PELCZÉDER 2015). A *Ketellaka* névadat (vö. Quintum predium, quod dicitur *Ketel loca*) a DHA. szövegközlése alapján az oklevél eredeti, bizonyosan 1086-ból származó rétegéhez tartozik.

wanlaka stb., vö. 1976: 91), de mivel a források kései (14–15. századi) másolatban maradtak ránk, e névadatok nyelvi formáját az eredeti oklevelek keletkezési idejéhez (itt 1177-hez) minden kétséget eloszlató módon aligha köthetjük. Ebben az összefüggésben nézve ezért egyáltalán nem látom ellentmondásosnak a *falu* helyzetét, hiszen a 'birtok, település, falu' jelentésű lexémákkal összetett helynevek a 13. századot megelőzően általában véve sem jelentkeznek a helynévadásban, így pedig — bár a szó régtől fogva eleme a magyar szókincsnek — a *falu* utótagú helynevek hiánya sem minősül kivételes és feltétlenül magyarázatot kívánó jelenségnek. Nem a *falu* lexéma kései tehát a helynevekben való megjelenést illetően, hanem maga az a névszerkezeti típus, amelyben a *falu* is szerepel, nem volt használatos a településnév-adásban a 13. századot megelőző időkben.[11]

2. Amíg az előzőekben az összetett névszerkezetek kronológiai kérdését általában véve érintettük,[12] a továbbiakban ezt a szempontot immáron a személynévi lexémát tartalmazó névstruktúrák vizsgálatára leszűkítve érvényesítem. A 19. ábrán a névtípus kronológiai ívét olyan módon rajzoltam meg, hogy az egyes névadatoknak csupán az első előfordulására voltam tekintettel, a továbbiakra nem, de valamennyi okleveles adatot figyelembe vettem attól függetlenül, hogy egyikmásiknak a kronológiai azonosíthatósága esetleg — minthogy kétes hitelességű (hamis), illetve bizonytalan datálású (pl. másolatban fennmaradt) diplomában fordul elő — nem egyértelmű. Az ábra tehát a személynévvel összetett helyneveknek (településneveknek és más névfajtába tartozó elemeknek együttesen) a gyarapodási folyamatát illusztrálja.

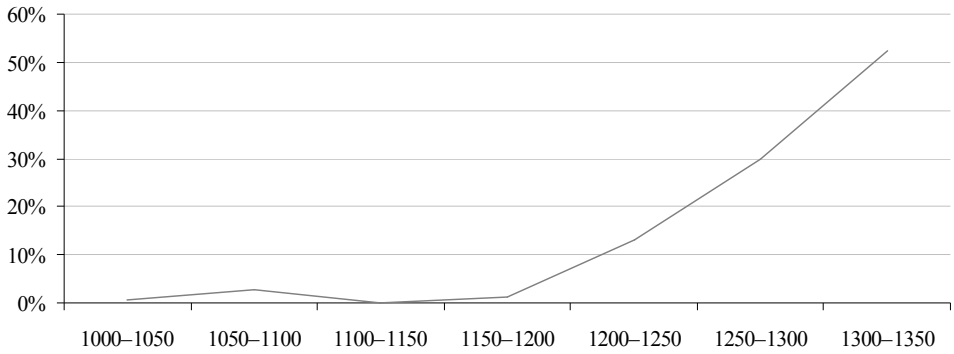

19. ábra. *A személynévvel összetett földrajzi köznévi utótagú helynevek első előfordulásainak megoszlása a korai ómagyar korban*

[11] A településnév-formánsok, a *telek* és társai helynevekben való jelentkezésének kronológiai és nyelvföldrajzi sajátosságairól nemrégiben BÁTORI ISTVÁN adott alapos és részletes tanulmányban számot (2016).

[12] A névtípus kronológiai jellemzőinek tudománytörténeti alaposságú összefoglalását lásd KRISTÓ 1976: 89–90, TÓTH V. 2001a: 57–58, RÁCZ A. 2005: 147–150.

A 13. századot megelőző időszakból csak kevés ide vonható hiteles adatot ismerünk[13], s emellett csupán néhány kronológiailag bizonytalanul meghatározható névformára támaszkodhatunk. Annak például, hogy a pécsváradi apátság 1220 körül szerkesztett, 1015-re hamisított alapítólevelének *Appadýkuta, Dedteluke* névadatait (+1015/+1158/1220 k.//1403/PR., DHA. 74–75, Gy. 1: 330) a 11. századra vonatkozó forrásértékkel ruházhassuk fel, igen kicsi az esélye. Ugyanígy igazolásra szorul az is, hogy a garamszentbenedeki apátság interpolált alapítólevelében (1075/+1124/+1217, DHA. 216, Gy. 1: 893) szereplő halastó *Ecetoua* neve az oklevél eredeti (11. századi) rétegébe tartozik, s nem az interpoláció során került bele a szövegbe a 12. vagy a 13. században.[14] Hasonló nehézségek akadályozzák még például az Arad megyei *Ivánháza* ([1077–95]>1347: *Iuanhaza,* DHA. 309, Gy. 1: 179), a Bács megyei *Péterréve* (+1092/+1274//1399: *Peterreue,* DHA. 285), a Bodrog megyei *Botmonostora* ([+1018–38]/[1173–96]>1412: *Bathmanostra,* DHA. 95) stb. településnévi adatok pontos időhöz kötését is.

A 13. századtól kezdődően aztán a forrásokban egyre nagyobb számban jelennek meg a kétségtelen hitelességű és kronológiai tekintetben biztosan azonosítható helynévadatok; a települést jelölő nevek köréből lásd például *Gáborjánmonostora* (1271: *Gabrian Monustura,* p., Gy. 1: 618, Bihar vm.; vö. 1181/XVI.: *Gabrian* szn., Sztp. 1: 43–44, ÁSz. 321), *Guzéháza* (1282: *Guze haza,* Gy. 3: 228, Hont vm.; vö. 1211: *Guze* szn., PRT. 10: 512, ÁSz. 363),[15] *Makófalva* (1299: p. Feluelnuk que moderno vocabulo *Makofolua* vocaretur, Gy. 1: 863, Csanád vm.; vö. 1236/1239: *Mokov* szn., H. 6: 33, ÁSz. 508), *Patkánytelek* (1292: *Pathkanteluk,* p., t., Gy. 1: 466, Bars vm.; vö. 1138/1329: *Patkan* szn., SZABÓ D. 1936: 56, ÁSz. 616), *Sálfölde* (1298: *Saulfelde,* t., Gy. 1: 374, Baranya vm.; vö. 1247: t-m […] que terra *Sauli* sac-is nominatur, i. h.), *Szemeegyháza* (+1256: *Zemeeghaza,* Gy. 1: 870, Csanád vm.; vö. 1211: *Zeme* szn., PRT. 10: 504, ÁSz, 844) stb.; a nem településnévi adatok közül pedig például *Bata kútja* (1270: *Batakuta,* Gy. 3: 227, Hont vm.; vö. 1138/1329: *Bata* szn., SZABÓ

[13] Az eredetiben ránk maradt és hiteles tihanyi alapítólevélből (1055-ből) az előzőekben idéztem is jó néhány olyan mikrotoponimát, amelyek első névrészeként nagy valószínűséggel személynevet gyaníthatunk.

[14] Ebben a vonatkozásban is fontosak — elméleti és módszertani szempontból egyaránt — SZŐKE MELINDA kutatásai, amelyekkel a kétes hitelű (hamis, interpolált) oklevelek helynévi szórványainak forrásértékét, azoknak az irat különböző kronológiai rétegeihez köthetőségét igyekszik feltérképezni (lásd pl. 2012, 2013b, de legfőképpen 2015). Az *Ecetoua* halastó az oklevél eredeti szövegrészében GYÖRFFY GYÖRGY megítélése szerint nemigen szerepelt, s csak az interpoláció során került abba bele (DHA. 1: 216). A névadat státuszáról SZŐKE MELINDA is így vélekedik (2015: 164).

[15] A településsel kapcsolatban több oklevél is említést tesz egy bizonyos *Guze* fiairól; vö. pl. 1279: *Fabianus filius Guze* (Gy. 3: 226, de lásd még másutt is, 226–228).

D. 1936: 56, ÁSz. 96), *Izsák láza* (1295: berch *Ysaaclasa,* Gy. 3: 42, 70, Heves vm.; vö. 1213/1550: *Isac* szn., ÁSz. 428), *Mátyás tava* (1240: *Mathsathoa [ɔ: Mathasthoa],* Gy. 2: 499, Gömör vm.; vö. 1181: *Mathias* szn., CAH. 78, Sztp. 1: 42, ÁSz. 528), *Orbán vejsze* (1260: *Vrbanveyze,* Gy. 3: 388, 452, Komárom vm.; vö. 1232: *Vrban* szn., ÁÚO. 11: 250, ÁSz. 778) stb.

A 14. századtól pedig szinte egyfajta „névrobbanásnak" lehetünk tanúi e névszerkezeti típus kapcsán; vö. pl. *Abafalva* (1345: *Abafalua* alio nomine Kysvarkun, BorsOkl. 265, Borsod vm.; vö. +1214/1334: *Aba* szn., CDES. 1: 149, ÁSz. 39), *Emrehlaka* (1337: *Emrehloka,* pr., A. 3: 331; vö. 1280/1283: *Emrech* szn., ÁSz. 281), *Fábiánháza* (1327: *Fabyanhaza,* t., AOklt. 11: 211/446, Abaúj vm.; vö. 1138/1329: *Fabian* szn., SZABÓ D. 1936: 133, ÁSz. 297), *Martontelke* (1320: p. *Mortunteleke* que al. nom. Botkemene vocatur, Gy. 1: 631, Bihar vm.; vö. 1138/1329: *Martin* szn., SZABÓ D. 1936: 130, ÁSz. 521), *Románfölde* (1326: *Romanfolde,* p., Gy. 1: 373, Baranya vm.; vö. 1227: *Roman* szn., H. 8: 20, ÁSz. 680), *Sebestyénülése* (1312: *Sebastyanyulese,* v., Cs. 2: 521, A. 1: 271, Baranya vm.; vö. 1211: *Sebastian* szn., PRT. 10: 506, ÁSz. 701) stb.; *Ábel haraszta* (1318: *Abelharazta*, loc., Gy. 2: 44, 71, Doboka vm.; vö. 1138/1329: *Abel* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 40), *Bába tava* (1303: *Babatoua,* stag., Gy. 1: 489, Bars vm.; vö. 1138/1329: *Boba* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 127), *Jákó vejsze* (1342: *Jakoueze,* loc., Z. 2: 36, Bereg vm.; vö. 1244/1346: *Jacov* szn., H. 6: 44, ÁSz. 401), *Mike halma* (1338: *Mykehalma,* mo., Gy. 3: 306, 314, Keve vm.; vö. 1229: *Mike* szn., CDES. 1: 254, ÁSz. 544), *Pete bérce* (1334: *Petheberche,* Gy. 3: 361, 368, Kolozs vm.; vö. 1138/1329: *Pete* szn., SZABÓ D. 1936: 134, ÁSz. 628) stb.

A földrajzi köznévi utótaggal álló személynévi helynevek kronológiai görbéjét persze akkor ítélhetjük meg pontosan, ha tágabb összevetésben, a többi személynévi helynévtípus kontextusában szemléljük. Ehhez ismét érdemes előhoznunk azt a korábban már bemutatott ábrát, amely ezt a relációt szemléletesen érzékelteti.

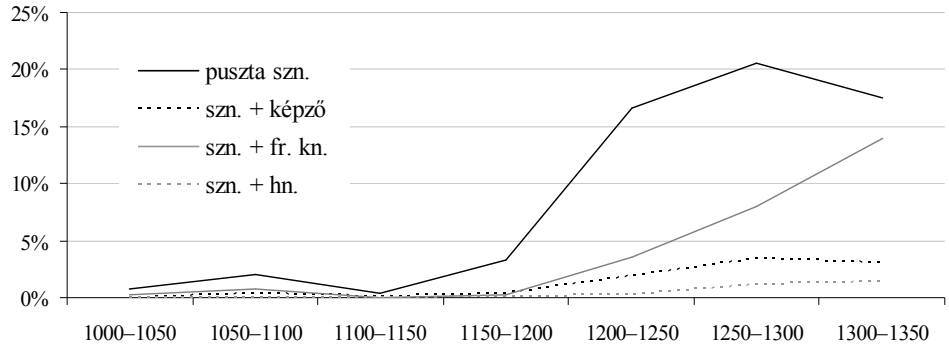

20. ábra. *A személynévi helynevek típusainak megoszlása a korai ómagyar korban*

A 20. ábra a névkutatóknak azt az általános megfigyelését, miszerint a személynévvel összetett helynévszerkezetek felívelő szakasza lényegében egybeesik a formáns nélküli személynévi helynévadás hanyatlásának időszakával, a főbb tendenciákat tekintve alátámasztja. Afelől ugyanis a fenti görbék viszonyrendszere nemigen hagy kétségeket, hogy a 13–14. században a névadási eszközök, a helynévalkotási módok terén (tehát nyelvi síkon) jelentős elmozdulás következik be, s ez a metonímiával szemben az összetétel szerepének erősödését eredményezte. Azt azonban — s erre a formáns nélküli személynevek tárgyalásakor már utaltam — aligha jelenthetjük ki, hogy a személynévből metonimikus névadással alakult helynevek típusa a magyar helynévadás gyakorlatából kiszorult volna, s helyét az összetétellel való névadás vette volna át. Ezek a névkeletkezési módok mind a mai napig egymás mellett élnek, bár tagadhatatlan, hogy a kétrészes struktúra modellhatása jóval erőteljesebben érvényesül a jelen kori helynévadásban, mint a metonimikus személynévi helyneveké. A névmodellekben bekövetkezett mennyiségi átrendeződés lehetséges okairól a formáns nélküli személynévi helynévadás fejezetében ugyancsak szóltam.

3. A földrajzi köznévi névrészek elemzésével — mint az előzőekben már jeleztem — e dolgozat keretei között nem kívánok foglalkozni, egy vonatkozásban azonban mégis szükségesnek látszik itt is kitérni a velük kapcsolatos kérdésekre.[16] Éppen a kronológiai jellemzőkkel összefüggésben tehetünk ugyanis egy olyan észrevételt, amely az összetett személynévi helynevek jellemzőinek alakulását nem csekély mértékben érinti. Elsősorban a településnevek kapcsán figyelhetjük meg azt a folyamatot, hogy egyes földrajzi köznévi utótagok használati gyakoriságában olyan jelentős elmozdulások következnek be, hogy ez a névtípus egészének karakterére is alapvető hatással van. Noha az egyes településnév-formánsok frekvenciájában a korai ómagyar kor időszakában is mutatkoznak különbségek, a kései ómagyar kor évszázadaiban azonban az e téren korábban tapasztalható viszonylagos kiegyensúlyozott helyzet igen erőteljesen a *falu ~ falva* utótag javára billen el. A *falu ~ falva* kialakuló dominanciáját két tényező mutatja leginkább: egyrészt az, hogy háttérbe szorul a többi földrajzi köznévi lexéma, s ezek az újonnan keletkező településnevek létrehozásában már kevésbé vesznek részt; másrészt pedig az a körülmény is jelzi ezt a sajátos eltolódást, hogy a visszaszorulóban lévő elemeket a változások is jóval gyakrabban érintik, és nemritkán éppen a *falu ~ falva* váltja fel őket a névstruktúrában.

[16] Az egyes 'település' jelentésű földrajzi köznevek feldolgozása önálló tanulmányokban, esetleg monográfiákban valósulhat meg a legeredményesebben, s ezekhez módszertani szempontból is követendő mintát KÁZMÉR MIKLÓS *falu*-monográfiája nyújthat ma is (1970). Az egyes földrajzi köznevekről születtek ugyan az eddigiekben is hosszabb-rövidebb írások, ám egységes szempontú, sziszetmatikus feltárásukkal mindezidáig adós maradt a nyelv- és névtörténeti kutatás.

A jelenséget — egy rövid kitérőt megengedve — Bihar vármegye településneveinek adataira alapozva mutatom be, itt ugyanis RÁCZ ANITA jóvoltából az ómagyar kor végéig (pontosabban 1600-ig) a rendelkezésünkre áll a megye teljes helynévállományának történeti-etimológiai feldolgozása (2007).[17]

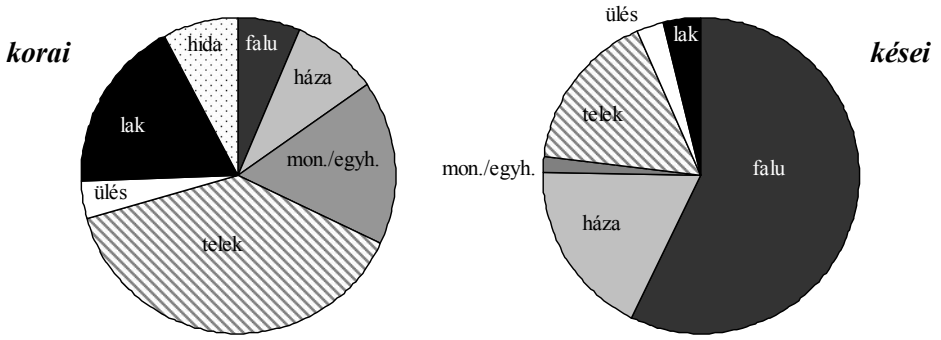

21. ábra. *A településnév-formánsok megoszlása Bihar vármegyében a korai és a kései ómagyar korban*

A korai ómagyar kor időszakában a földrajzi köznévi településnév-formánsok — a *telek* valamelyest nagyobb gyakorisága mellett — viszonylag egyenletes megterheltséget mutatnak Bihar vármegye településneveiben, s a *falu ~ falva* a ritkábban használatos lexémák között szerepel. A kései ómagyar korban megfigyelhető átrendeződés ugyanakkor egyes földrajzi közneveknek (mint például a *telek, lak, monostor, egyház* lexikális formánsoknak) a nagyarányú visszaszorulását eredményezte, s a *falu ~ falva* (pontosabban szinte kizárólagosan a *falva*) korábbi 10% alatti gyakorisága közel 60%-osra emelkedett (lásd ehhez bővebben TÓTH V. 2008a: 190–192).

Ez a jelenség a településnévrendszerben másutt is érezteti a hatását. Begyűrűzik egyrészt a névváltozási folyamatokba olyan módon, hogy a földrajzi köznévi utótagokat érintő névrészcserék[18] hátterében többnyire ugyanez a tendencia húzódik meg. Azt találjuk ugyanis, hogy az utótagra ható névrészcsere leggyakoribb esete az ómagyar kor második felében (nemcsak Bihar megyében, hanem általában véve is) bármely földrajzi köznévi településnév-formánsnak a *falvá*-ra cserélődése volt: pl. *Balazséfölde* (1338: *Balasefelde,* Cs. 2: 470, Baranya vm.) > *Balazséfalva* (1349: Simonem filium Balase de *Balasefalua,* Z. 2: 379–380, Cs. 2: 470, KÁZMÉR 1970: 294), *Egyedmonostora* (1386: *Egyedmonustra,* ComBih. 111, Bihar vm.) > *Egyedfalva* (1570: *Eggiedfalwa,* ComBih. 111),

[17] Az áttekintés során az 1350 utáni állapotok jellemzéséhez a korábbi korszakból örökölt neveket nem, csak az ebben az időszakban feltűnőket vettem figyelembe.

[18] A névrészcsere fogalmához és rendszertani jellemzőihez, illetve a névváltozások rendszerében betöltött szerepéhez lásd bővebben TÓTH V. 2008a: 140–146.

Kozmaháza (1323: *Cosmahaza,* AOklt. 7: 284/615, Bihar vm.) > *Kozmafalva* (1421: *Kozmafoluua,* p., Cs. 1: 614) stb.[19]

Ugyancsak a *falvá*-k dominanciáját tükrözi vissza például a telepítéssel alakult beregi falvak jellegzetes elnevezési mintázata is, az tudniillik, hogy ezek a falvak a telepítő kenéz nevének és a *falva* utótagnak az összetételeként születtek meg, egyértelműen tudatos, a telepítést végző személy aktív névadói tevékenységének eredményeként (vö. KISS L. 1992a, SEBESTYÉN ZS. 2010a: 5–6, 2010b: 140–141, 143). E kérdéskörről s a *Sztánfalva, Maszárfalva, Závidfalva* stb. településnevek problematikájáról az alábbiakban részletesebben is ejtek még szót, itt csak azért idéztem fel a példájukat, hogy jelezzem, ebben az egyoldalúságban is a *falva* utótag névformáns szerepének egy időben igen határozottan megmutatkozó előretörése nyilvánulhat meg.

5.1.2. Az összetett személynévi helynévadás kognitív-pragmatikai tényezői

1. Ahogyan a személynévi helynévadásra általában, az összetétellel alakult személynévi helynevekre is az a jellemző, hogy a keletkezésük hátterében meghúzódó névadási motivációk között a legtipikusabb a birtoklás kifejezése. Persze más természetű indítékok is alapul szolgálhattak az efféle elnevezésekhez, s ezek a háttérkörülmények a modern kori névadási aktusok esetében világosan fel is tárhatók. PENAVIN OLGA például bácskai helyneveket tanulmányozva mutatott rá arra, hogy noha a személynévi helynévadáshoz a birtoklás ténye szolgáltatja a leggyakrabban az alapot (pl. *Kelemen fődek, Mikuska düllő* stb.), az összetett névstruktúrákban a személynév kifejezheti azt is, hogy az illető család ott lakik (pl. *Baranyás sor, Katica tanya*), az illető személy, család háza a közelben van (pl. *Baka út, Papkúttya*), más esetekben pedig az adományozó, építtető, parcellázó neve szerepel előtagként (pl. *Vermes kërësztye, Fodortelep*) (1970: 96–97). Noha a történeti helynévanyag vizsgálata során jóval kevesebb lehetőségünk van arra, hogy a személynévi helynévadás mögött a pontos funkcionális-szemantikai tartalmat felderíthessük,[20] az ilyen névstruktúrák keletkezésének és használatának

[19] Bihar megyében a *háza* > *falva* névrészcsere például kimondottan gyakori jelenség volt a kései ómagyar korban (vö. ehhez TÓTH V. 2008a: 191–192).

[20] A *falva* utótagú helynevekkel összefüggésben KÁZMÉR MIKLÓS igyekezett néhány olyan körülményt felvetni, amelyek támpontként szolgálhatnak a birtoklás tényének igazolásához. Említést tett ezek között a latinra fordított névszerkezetekről, azok birtokos jelzős megfogalmazásáról (pl. *Apátfalva:* 1322: *villa Abbatis, Balázsfalva:* 1332–37: *villa Blasii, Györgyfalva:* 1332–37: *villa Georgii* stb.), illetve az olyan oklevélszövegekről, amelyekben a birtokosnak a helynév előtagjában szereplő névformával egybeeső személyneve is rögzítve van. Fontos fogódzóként utal KÁZMÉR továbbá a névváltozatok tanúbizonyságára is, arra tehát, hogy amennyiben az adott személynévi településnévnek ismeretes a *falva* lexémát tartalmazó névvariánsa is, ez utóbbi minden esetben igazolja a másik névstruktúrában is a birtoklás kifejeződését; pl. *Mihályi ~ Mihályfalva, Konrádfölde ~ Konrádfalva* stb. (1970: 53). Ez a szempont mindamel-

jelenkori sajátosságai alapján joggal gondolhatjuk valamennyi motiváció közül a leggyakoribbnak a birtokviszony, a birtoklás rögzítésének igényét, amely törekvés vélhetően minden korszakban univerzálisnak tekinthető.

2. A történetiségben is van ugyanakkor egy olyan településnévtípus, ráadásul éppen a személynévvel összetett névstruktúrák körében, amely keletkezésének annyira világosak és ezért jól megragadhatóak a pragmatikai körülményei, hogy analógiája biztos támpontul szolgálhat a *személynévi helynévadás aktusának* megvilágításához általában véve is. A magyar nyelvterület bizonyos részein a 13–14. században meginduló falutelepítések s ebben a kenézek faluszervező és névadó tevékenysége érdemel ilyen összefüggésben kiemelt figyelmet, minthogy az így keletkezett elnevezéseknek nemcsak a motivációs háttere állapítható meg teljesen egyértelműen, hanem a névadás tudatos jellegéhez sem igen férhet esetükben kétség. Ennél a keletkezését, területi és kronológiai jellemzőit, valamint strukturális jegyeit tekintve is többé-kevésbé egynemű névtípusnál érdemes hosszabban is elidőznünk, a tanulságai ugyanis feltétlenül általánosabb érvényességűek.

Bereg megye a magyar vármegyék közül a legkésőbb létrejöttek közé tartozik: megszervezése valójában a 13–14. században, a tatárjárás után az elpusztult Borsova területén vette kezdetét, s a magyarság is csak később szállta meg (lásd ehhez bővebben Gy. 1: 524, KISS L. 1992a: 270a, KRISTÓ 2003b: 76–79, SEBESTYÉN ZS. 2010a: 5, 2010b: 139). A megyére jellemző földrajzi-táji megosztottság (egy alföldi és egy erdőkkel borított hegyvidéki részre tagolódik) a településszerkezetét és etnikai viszonyait is alapjaiban határozta meg: a magyarság a Kárpátok hegyei közé nem települt, a rutén[21] és vlach[22] pásztorok viszont a hegyvidéket részesítették előnyben. A megyében a települések számának ugrásszerű megnövekedése a 13. század második felére tehető, amikor is a tatárjárás során

---

lett azt a kellően nem igazolt előfeltevést is sugallhatja, hogy a *falva* utótagú személynévi helynevekben minden esetben a birtoklás ténye fejeződik ki. Persze a fentiekhez kapcsolódóan KÁZMÉR azt is igyekszik leszögezni, hogy a *Benekenézfalva* típusú elnevezésekben nem tényleges birtokviszonyról van szó, noha a falu szervezőjét, a földesúr helyi képviselőjét némileg a falu gazdájának is tekintették (i. h.).

[21] A szakirodalom a *ruszin* megjelölést is használja a megtelepülő szláv népcsoportok megjelölésére (lásd pl. SEBESTYÉN ZS. 2010a, 2010b), e helyütt én magam KRISTÓ GYULA állásfoglalásához igazodva döntöttem a *rutén* etnikumjelölő lexéma mellett (2003a: 102–103).

[22] A Bereg megyébe betelepülőket a források jobbára vlachoknak (oláhoknak) írják, ám valójában túlnyomó többségükben nem románok, hanem *Rutheni* (oroszok), azaz szláv nyelvű és etnikumú népesség voltak, akiket ezért mégiscsak helyesebb volna ruténoknak nevezni (KRISTÓ 2003a: 103). A fentiekben mindamellett a *vlach* etnikumjelölőt — némelyest ellentmondásosan bár, de a sajátos jogi státuszt (vlach jog) is mérlegelve — a némi különbség érzékeltetése végett megtartottam.

elpusztult Borsova megye síkvidéki részeit magyar lakosság szállta meg.[23] A 14. századtól kezdődően aztán — a megye területének fokozatos birtokbavételével — a megtelepülés a hegyvidéki részekre is kiterjedt, ám a korábbi „spontán" letelepedést fölváltotta a tudatos telepítő politika. Megindultak a falutelepítések, amelyeknek az elsődleges célja a teljesen lakatlan (vagy a vlach és szláv pásztorok által ritkán lakott) területek birtokbavétele volt. Ennek megvalósítására jött létre Bereg megyében — az ország más részein már korábban is létező — kenézség intézménye. A kenézek megbízás alapján és a pásztoréletformának megfelelő jogrendszer (vlach jog, ius valachale) szerint végezték a tevékenységüket, elsősorban — a források szövegközlései alapján — vlachokat, majd később, a 14–16. század folyamán ruténokat telepítettek le, s munkájukért cserébe az általuk telepített falvak örökös bírói tisztségének viselői lettek. A kenézek ugyanakkor ritkán tartották be az újratelepítés követelményét, inkább a saját maguk által kiválasztott területen hoztak létre új települést, amit aztán magukról neveztek el. A kenézség intézménye Bereg megyében a 13–14. századtól kezdve a Mária Terézia-féle úrbérrendezésig élt. A 18. század közepén a kenézek kiváltságait és előjogait eltörölték (vö. mindehhez még KISS L. 1992a: 270, KRISTÓ 2003a: 101, SEBESTYÉN ZS. 2010a: 5–6, 2010b: 140–141).

Az első beregi kenézfalu *Sztánfalva* volt (1378: *Sztanfalva,* DocVal. 276, SEBESTYÉN ZS. 2010a: 132), melynek alapító kenéze vlach nemzetiségű lehetett. A további személynév + *-falva* szerkezetű nevek létrejötte és elterjedése a területen ettől kezdődően szervesen összefügg a kenézség intézményével és a hozzá kapcsolódó telepítésekkel. Alig van a beregi részeken olyan *falva* utótagú településnév, amely más módon és más motiváció alapján jött volna létre, ellenben a megye területén valaha létezett 250–300 településnévnek a 25–30%-át teszik ki az ilyen úton keletkezett elnevezések (SEBESTYÉN ZS. 2010b: 140). Nagyon fontos hangsúlyoznunk azt a körülményt (ami a névadás indítékára, a helynév szemantikai tartalmára is rávilágít), hogy a telepítő kenéz nem tulajdonba kapta ugyan az adott települést, de a faluvezetői szerep, az önálló jogkör bizonyos tekintetben mégis a falu tulajdonosává tette. Annak ellenére, hogy a névadó kenézek az esetek nagy részében vlachok voltak (a telepítő kenézek azonosításához lásd KISS L. 1992a), a megtelepedő lakosság pedig főképpen szintén vlachokból, ruténokból állt, az oklevelekben csak magyar nyelvű településnevek fordulnak elő; vö. pl. 1387: *Barbfalva* (H. 7: 423), 1378: *Dragabratfalva* (DocVal. 276), 1378: *Kenderesfalva* (DocVal. 276), 1378: *Lanfalva* (DocVal. 276), 1398: *Massor falwa* (Zs. 1: 5710), 1378: *Sztanfalva* (DocVal. 276), 1378: *Sandorfalva* (DocVal.

[23] Igazolják ezeket a körülményeket a településnévi adatok is: a formáns nélküli személynévi helyneveknek igen tekintélyes száma mutatható ki a korszakból, vö. pl. *Bátyú, Bégány, Csoma, Gecse, Hetyen, Kaszony* stb. (SEBESTYÉN ZS. 2010a: 5, 2010b: 140).

276).[24] Az első telepítési hullám a 15. században zárult le, amikor is további ilyen struktúrájú településnevek jöttek létre; pl. 1478: *Bábafalva* (Cs. 1: 413), 1456: *Koszfalva* (LEHOCZKY 1881–1882: III, 825), 1468: *Thybafalwa* (ComBer. 154), 1460: *Zayndfalwa* (ComBer. 173) stb. A második telepítési hullám a 16. század időszakára esett, és főképpen szintén a hegyvidéket érintette (a folyamathoz, azt további példákkal is bőségesen illusztrálva lásd még SEBESTYÉN ZS. 2010a: 6, 2010b: 141–142). Ekkoriban tűnnek fel a településnevekben a magyarok által használt személynévformák is (pl. *Balázs, Fedeles, Füzér, Gergely, György, Kelemen, Lázár, Mátyás, Medve, Pál, Péter, Szerencse* stb.), ami vélhetően azt jelzi, hogy a telepítésben a ruténok, vlachok mellett a magyarok is egyre inkább részt vettek. A települések életképességével összefüggésben azonban meg kell azt is jegyeznünk, hogy a telepített falvak igen jelentős hányada később a forrásokban nem szerepel, ami egyes telepítések sikertelen voltára utalhat (SEBESTYÉN ZS. 2010a: 6, 2010b: 143).

E telepítési, faluszervező tevékenységnek névtani szempontból különösen nagy jelentőséget ad az a körülmény, hogy a kenézi falvak keletkezésének ideje egyértelműen megállapítható: a falvak alapítását ugyanis minden esetben kenézi oklevél rögzítette, így többnyire napra pontosan lehet tudni egy-egy település alapításának szimbolikus dátumát és — minthogy a telepítési tevékenység szerves részét képezte — egyidejűleg a falvak nevének keletkezési idejét is. Amellett azonban, hogy a *Sztánfalva* településnevet és társait tudatos névadási aktus hozta létre, arra is feltétlenül rá kell mutatnunk, hogy e névformák tényleges, beszélt nyelvi névhasználati értékét egy tényező valamelyest kérdésessé teszi. A kenézi falvak földesúri megbízás alapján keletkeztek, és hivatalosnak tekinthető (tegyük hozzá rögtön: magyar) nevük elsőként a kenézi oklevélben fordul elő. SEBESTYÉN ZSOLT vetette fel ennek alapján azt a lehetőséget, hogy e települések magyar neve esetleg „hivatalos úton", vagyis az oklevél kiállítójának tevékenységeként keletkezhetett. Az oklevélírói beavatkozás gyanúját az olyan kettősségek még tovább erősíthetik, mint az, hogy a magyar nevet viselő *Iványfalva* telepítő kenézei (és jó ideig egyedüli lakosai) a nagy valószínűséggel rutén anyanyelvű *Ivanovics* testvérek voltak. Az ilyen sajátos megfeleléseket látva feltételezi azt SEBESTYÉN ZSOLT, hogy a településeknek minden bizonnyal meglehetett a megfelelő rutén beszélt nyelvi alakja is, s a magyar forma valójában az írásbeliség, a hivatalosság számára született meg. Az oklevélírók nyelvi beavatkozásához az adhatott alapot, hogy a területen a közigazgatás, a hivatali adminisztráció — a lakosság rutén vagy vlach többsége mellett is — magyar irányítás alatt állt. Az a tény ugyanakkor, hogy a magyar elnevezések a falvak lakosságának egyértelmű

[24] Évszázadok múltán tűnnek csak fel a forrásokban e településnevek párhuzamos szláv nyelvi változatai: pl. *Barbfalva ~ Barbova, Dragabártfalva ~ Dorobratova, Kenderesfalva ~ Kenderesovci, Sztánfalva ~ Sztanov* stb. (SEBESTYÉN ZS. 2010a: 6, 2010b: 142).

szláv jellege mellett még évszázadok múltán is fennmaradhattak, mégiscsak jelezheti azt, hogy e névalakok nem maradtak meg csupán az írott nyelv síkján (lásd ehhez bővebben SEBESTYÉN ZS. 2010b: 147–148).

3. Nagyobb teret nem kívánok ugyan szentelni a földrajzi köznévvel összetett személynévi helynevek (és általában az összetett névstruktúrák) létrejötte mögött álló nyelven kívüli tényezőknek, ám úgy látom, hogy — elsősorban a településnevek vonatkozásában — a névtípus kialakulása és funkcionálása bizonyos *településtörténeti körülmények* ismerete nélkül nem érthető meg pontosan. Néhány fontosabb tényezőre ezért a következőkben én magam is igyekszem rámutatni, de azt is hangsúlyozva, hogy e kérdések a történettudomány kompetenciájába tartoznak bele, s a nyelvészeti kutatás legfeljebb annyit tehet, hogy magukat a nyelvi adatokat szembesíti a történészi megfigyelésekkel és állításokkal.

A névtörténeti szakmunkákban nemegyszer elhangzott az a vélemény, amely az egyes 'település' jelentésű földrajzi köznévi utótagokhoz más-más településtörténeti értéket kapcsolt (lásd pl. KNIEZSA 1943–1944: 128–129), sőt olykor még egyazon lexéma morfológiai variánsai kapcsán is felmerült az eltérő funkcionális jelleg lehetősége. KÁZMÉR MIKLÓS például a *falu* és a *falva* különböző településtörténeti, településföldrajzi értékét hangsúlyozta akkor, amikor jelezte, hogy a *falu* valószínűleg mindig csoportos települést, a *falva* pedig csoportos és magános települést egyaránt jelölhetett (1970: 30). E feltételezés igazolhatóságáról a történettudományi szakirodalom nem szólt ugyan, de hasonló vélekedéseket a magyar falurendszer kialakulásáról szóló monográfiájában SZABÓ ISTVÁNtól is olvashatunk. A középkori 'falu' fogalommal összefüggésben ugyanis arra mutatott rá, hogy a *falu* szó jelentéstartalmának magja ('emberi település') a kezdetektől valójában mindmáig megmaradt, csupán a járulékos fogalmi jegyei (az tudniillik, hogy milyen típusú települést jelölt) módosultak a településszerveződés folyamatát követve (1966: 36, lásd még KÁZMÉR 1970: 24–25).

A 'település' jelentésű földrajzi köznévi utótaggal álló összetett személynévi helynevek SZABÓ ISTVÁN véleménye szerint leginkább a 13. században kialakuló egyetlen, kis méretű falut (vagy éppen csak házat, lakot, telket) birtokló kisnemesek falvait jelölték meg (1966: 136). Ezt a megközelítést vallotta utóbb a nyelvészek körében nemcsak KÁZMÉR MIKLÓS, hanem például KISS LAJOS is, aki a 13. századtól elszaporodó *háza, laka, ülése, földe, telke* stb. utótagú településnevek zömében kisbirtokosok, kisnemesek falvait látta, s úgy tartotta, hogy az ilyen elnevezések többsége „általában nem igazi »falu«-t, hanem egy-két szolgacsaláddal dolgozó kis prédiumot, néhány házból, gazdasági épületekből álló tanyaszerű települést jelölt. Itt volt a birtokos rezidenciája és gazdasági üzeme, valamint háztartása is" (1995/1999: 199, 1996b/1999: 115, 1997: 184, lásd még ehhez BÁRCZI 1958a: 148 is).

Az az álláspont, hogy a *Márkusfölde, Kozmafalva* típusú összetett személynévi településnevek keletkezése a nemzetségi birtokok felosztásával is összefüggésben lehet, ugyancsak megjelenik a történettudományi szakmunkákban. Vasvár keleti határának mint mikrotájnak a történeti helynévanyagát vizsgálva tett említést KISS GÁBOR és ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS arról, hogy a forrásokban 1269–1292 között szereplő halastói vagy oszkói Márkus birtokaként ismert *Márkusfölde,* illetve az 1340-ben feltűnő oszkói Kozma (akinek a fiait 1334-ben szintén említik egy oklevélben) birtokaként adatolható *Kozmafalva* (más helynevekkel együtt) egyaránt a Nádasd nemzetség oszkói birtokának területére vonatkozik, és kialakulása egybeesik a nemzetségi birtok felosztásával. Ez persze nem feltétlenül jelenti azt, hogy a nevek végleges alakja már ekkoriban rögzült volna, arra azonban ez a körülmény egyértelműen utal, hogy a névadás mögött rejlő motiváció a 13–14. század fordulójának birtoktörténetében gyökerezik (2006: 134).

A településtörténeti kérdések megítélése — amint fentebb is jeleztem — a történészek hatáskörébe tartozik. Mindössze annyit kívánok e gondolatokkal kapcsolatban megjegyezni, hogy a formáns nélküli és a földrajzi köznévi utótaggal alakult személynévi helynévadás egymáshoz viszonyított arányának alakulását látva jó esélyekkel gyaníthatunk nem csupán nyelvi, hanem település- és birtoktörténeti folyamatokat is a névmodellek gyakoriságának, divatjának a hátterében.

4. Az előzőekben egy — a településtörténeti hátterét tekintve — speciális névtípus jellemzőit bemutatva már jeleztem, hogy a személynévvel összetett helynevek n é v h a s z n á l a t i é r t é k é r e vonatkozóan több fontos kérdés is felvetődik. Közülük ebben a fejezetben arra a három problémakörre térek ki, amely az itt tárgyalt névtípus szempontjából megítélésem szerint a leginkább lényeges lehet: szólok egyrészt a kenézfalvak kapcsán már felmerült oklevélírói beavatkozás lehetőségéről, az egyes névszerkezetek mögött esetleg meghúzódó funkcionális elkülönülésről, illetőleg érintem röviden a *villa Petri* típusú latin (latinra fordított) szerkezetek névhasználati értékét. Ezek a tényezők tehát ismét kifejezetten a településnevekre vonatkozóan vetődnek fel, a mikrotoponimák ügye ezekkel összefüggésben kevésbé áll a középpontban, noha a harmadik problémakör kapcsán ide vonható példákra e névfajta egyedeinél is ráakadhatunk.

4.1. Az a gondolat, hogy az oklevelek bizonyos névszerkezetei esetleg nem a mindennapi nyelvhasználatban élő névformákat rögzítettek, hanem a megszövegezőjük egyéni és alkalmi alkotásai lehettek, több ízben is felmerült a hely- és személynév-történeti szakirodalomban egyaránt. Legutóbb az *Egrimihalhaza*-féle, azaz az első névrészében személynévszerkezetet tartalmazó helynevek használati értékével összefüggésben hangzott el az az álláspont, miszerint az ilyen elnevezésekben a személynévi előtag aligha tükrözhet valós névszerkezetet (s abban állandósult családnevet), sokkal inkább gondolhatunk velük kapcsolatban az oklevél írójának egyéni névalkotására, s ebben arra az igyekezetére, hogy a település birtokosát minél pontosabban megnevezze.

SLÍZ MARIANN ezt a törekvést az oklevélkiadás funkciójával, az oklevelek keletkezésének körülményeivel és rendeltetésével magyarázza. A határjárás (mint a korabeli jogi folyamat egyik fázisa) alkalmával a hivatalos megbízott a helybeliek segítségével rögzítette a kérdéses birtok határait, s minthogy a névnek jogi szempontból bizonyító ereje lehetett, a pontosságra törekvés jegyében, a jogvita minden lehetőségének kizárására az oklevél írója újabb megkülönböztető elemet illesztett a birtokos nem eléggé egyedítő nevéhez (2011a: 205–207).[25] Az 1335: *Egrimihalhaza* (OklSz.), 1337: *Deseufiastephanloka, Gywrynfiamarkloka* (A. 3: 331), 1389: *Pribifyamyclosfalwa* (KÁZMÉR 1970: 234) stb. típusú elnevezések SLÍZ MARIANN szerint „a jogi eljárás egy meghatározott pontján, egy alkalmi körülírásból a határjáró, illetve az őt segítő helybeliek (köztük legnagyobb valószínűséggel az akkori vagy leendő tulajdonos) által létrehozott mesterséges alakulatok voltak", s a helynévben szereplő személynévszerkezet első eleme még nem öröklődő, állandó családnév, hanem csupán megkülönböztető elem volt (2011a: 207). A felvetés mellett és ellenében felhozott érveimet a személynévi előtaggal kapcsolatban másutt részletesen is kifejtettem (TÓTH V. 2016a: 105–110), így itt nem térek ki ismételten rájuk.

Az említett helynévstruktúrák ügyében ugyanakkor — s ez a körülmény magyarázza, hogy példájukat miért hoztam ismételten elő — nemcsak a személynévi jelző használati értékében nincs teljes egyetértés a szakemberek között, hanem legalább ilyen ellentmondásos magának a helynévszerkezetnek a megítélése is. Ebben az ügyben azt az álláspontot vallom, hogy — éppen a helynevek jogbiztosító szerepéből kiindulva — nemigen van okunk kételkedni e névformák valós, tényleges létezésében. A rövid ideig tartó fennállásuk, illetőleg a nagyobb fokú változási érzékenységük,[26] amire a szakirodalom hivatkozni szokott (vö. pl. KÁZMÉR 1970: 108, FEHÉRTÓI 1998: 463, SLÍZ 2011a: 204, 206–207), sem mond ennek ellent, pusztán azt jelzi, hogy a kevésbé prototipikus névstruktúra az aktuális névmodellekhez jobban illeszkedő rövidebb formát öltött.

4.2. A helynévtörténeti szakirodalomban arról is szó esett, hogy bizonyos összetett helynévszerkezetek használati értékéhez többlet funkcióként hozzákapcsolódhatott a hivatalosság státusza is. KÁZMÉR MIKLÓS a *falu* utótaggal váltakozó *falva* utótagú névformák kapcsán jelezte ezt az eshetőséget, mégpedig az 1773. évi Lexicon Locorum adatpárjaira, azokban a *lat.* és *hung.* minősítésekre hivat-

[25] A továbbiakban ezt a kérdést még érinteni kívánom, de már itt jelzem, hogy ez a gondolat azt is sugallja, hogy nemcsak az illető személynek, hanem az ily módon megnevezett határpontnak vagy településnek sem volt még az adott korban állandósult neve.

[26] A változási hajlam elsősorban a személynévi előtag redukciójában nyilvánul meg; pl. 1349: *Ewzmyklosfalva,* 1401: *Myklosfalwa* (Cs. 1: 263, KÁZMÉR 1970: 283), 1418: *Buzapeterfalwa,* 1444: *Buzafalwa* (Cs. 1: 209, KÁZMÉR i. m. 162), 1401: *Lengyeliacabfalwa,* 1427: *Jacabfalua* (Cs. 1: 297, KÁZMÉR i. m. 280).

kozva (1970: 91); vö. 1773: lat. *Matiasfalva* – hung. *Matiasfalu* (Szepes), lat. *Thamasfalva* – hung. *Tamasfalu* (Szepes), lat. *Kelemenfalva* – hung. *Kelemenfalu* (Liptó). A *falva* feltehető magasabb funkcionális presztízsértékét a *falva ~ fa* váltakozásokkal összefüggésben én magam is észleltem, szintén az 1773. évi forrás párhuzamos adatai alapján; vö. lat. *Bacsfalva* ~ hung. *Bacsfa,* lat. *Egyházffalva* ~ hung. *Egyházfa,* lat. *Királyfalva* ~ hung. *Királyfa* stb. Az efféle párhuzamos rögzítések minden bizonnyal azt jelzik, hogy a névadatok lejegyzője (és talán a helyi névhasználó közösség is) különböző nyelvhasználati szintekhez tartozóknak ítélte meg a variánsokat: „latin" minősítéssel a hivatalos és írott nyelvi, „magyar" minősítéssel pedig talán a helyi beszélt nyelvi, nyelvjárási formát látta el (vö. KÁZMÉR 1970: 91, illetve TÓTH V. 2008a: 217). A Bihar megyei *falva ~ fa* településnév-változatokról hírt adó 1906-os nyelvjárási gyűjtemény is a *Jánosfalva ~ Jánosfa, Nyégerfalva ~ Nyégerfa* variánsok között stilisztikai értékbeli különbségekről számol be: a *falvá*-ról azt tartva, hogy az a választékos, hivatalos forma (vö. BÖSZÖRMÉNYI GÉZA gyűjtésére hivatkozva KÁZMÉR 1970: 73). Hivatalos névalakokról az ómagyar kor viszonylatában nyilvánvalóan nem beszélhetünk abban az értelemben, ahogyan ez a fogalom évszázadokkal későbbi viszonyokra vonatkoztatható, de azt, hogy a párhuzamosan használt névváltozatok, alakváltozatok között névszociológiai szempontból eltérések mutatkozhattak, a későbbi-mai névhasználati szokások alapján természetes jelenségnek tarthatjuk.

4.3. Elsősorban az összetett településnevek kronológiai viszonyaival kapcsolatban merült fel a latin(ra fordított) *aceruus Marci* (1067 k./1267, ÁÚO. 1: 25, vö. *aceruus* 'halom'), *villa Petri, villa Cosme* (1067 k./1267, ÁÚO. 1: 25, 26) stb. okleveles adatok beszélt nyelvbeli alakjának és használati értékének a kérdése (lásd pl. KRISTÓ 1976: 92–93, 2005: 127). Az ebben az ügyben megfogalmazódott álláspontok távolról sem esnek egybe, s az adatok objektív mérlegelését tulajdonképpen éppen az akadályozta, ami miatt az adatokat a kutatók vallatni próbálták: az egyes névtípusokhoz kapcsolt kronológiai kötöttségek. KERTÉSZ MANÓ például az 1121. évi almádi oklevél *villa Cupani episcopi* adata mögött formáns nélküli *Koppány* magyar névformát gyanított, a lényegében ugyanilyen latin megfogalmazásban álló, de jó évszázaddal későbbi, 1236-ból adatolható *villa Marcelly*-t viszont *Marcelfalva*-ként azonosította (1939: 70–71). KNIEZSA ISTVÁN — a kérdéses települések későbbi adataira is támaszkodva — az 1217: *villa Martini* adatból *Mártonfalva,* az 1220: *villa Petur*-ből *Péterfalva,*[27] az

[27] Hasonlóképpen vélekedik egy 1245. évi *villa Petir* adat ügyében MOLLAY KÁROLY is, aki emögött egy magyar *Péterfalva > Péterfa* helynévszerkezetet gyanít (1960: 93). A *Péterfa* névformával való azonosítást kronológiai érvek cáfolhatják: a *-fa* utótagú helynevek ugyanis később tűnnek fel a magyar helynévrendszerben (lásd ehhez TÓTH V. 2008a: 206–219, 2008c). A *villa Petir ~ villa Petur* adatok beszélt nyelvi *Péterfalva* névalakot éppenséggel tükrözhetnek, ám

1221: *villa Karachon*-ból pedig *Karácsonyfalva* magyar névformára következtetett (1943–1944: 128–129). Jól látható, hogy a teljesen megegyező alakokat KERTÉSZ azért minősíti hol formáns nélküli, hol pedig összetett névszerkezetnek, KNIEZSA (és MOLLAY) pedig határozottan összetett helynévnek, mert a puszta személynévinek sejtett adat előfordulása 1200 előtti, az összetettként azonosítottaké pedig 1200 utáni. KRISTÓ GYULA szerint azonban ezzel a kutatók formális logikai hibát vétettek, hiszen „azzal bizonyítottak, amit bizonyítani kellett volna" (1976: 93). Olyan esetekben, amikor az illető település 13–14. századi előfordulásai mintegy visszaigazolhatják a korábbi, latin fordításban jelentkező adatokra vonatkozóan is az összetett névstruktúra lehetőségét (lásd pl. 1294: *villa Walenti,* 1354: *Valintheleke,* Gy. 1: 597; 1292/1407: *terra Georgy,* 1327/1469: *Gyorgteluky,* Gy. 1: 623), nagyobb eséllyel gondolhatunk valóban összetett személynévi helynévre még akkor is, ha ez sem éppen „feddhetetlen bizonyítás-elméleti alap" (KRISTÓ 1976: 93). Különösen azért nem, mert más 13–14. századi adatok meg éppenséggel a formáns nélküli helynévstruktúrát támogatják; vö. pl. 1231/1397: *villa Mathei,* 1332–34: *Mathe, Mathee* (MEZŐ–NÉMETH 1972: 71), 1320: *villa Hermanni,* 1454: *Herman* (Cs. 1: 297). A formáns nélküli és az utótaggal álló személynévi helynevek ráadásul párhuzamosan használt változatokként egyidejűleg is élhettek egymás mellett, ahogyan azt néhány példa egyértelműen jelzi; vö. 1267/1267: *terram Chepani* (H. 6: 146), 1342: *Chepanfolua,* 1426: *Chepan* (Cs. 2: 477); 1300: *Chenkezfalua,* 1308: *Chenkez* (KÁZMÉR 1970: 119, itt további hasonló példák is találhatók, illetve lásd még KRISTÓ 1976: 93–94 is).

Ebben a kérdésben, a latinizált (latinra fordított) helynévalakulatok használati értékének ügyében akkor látunk majd tisztábban, ha az oklevelek megszövegezésének szabályait, s ezen belül a latinizálási normákat a tudományos kutatás módszeresen feltárja. Ebbe az irányba az utóbbi évtizedekben igen jelentős és előremutató lépések történtek, amelyek nemcsak azért lényegesek, mert máris fontos eredményeket mutattak fel (lásd pl. HOFFMANN 2004, SZENTGYÖRGYI 2010a, SZŐKE 2008, 2013a, 2015: 120–148), hanem azért is, mert egyúttal magára a problémakörre is ráirányították a szakemberek figyelmét. Ennek hatásaképpen pedig egyre határozottabban megjelent a névkutatók közelítésmódjában az a szempont, amely az oklevél megfogalmazójának szerepét, nyelvi beavatkozását is mérlegeli a források adatainak értékelésekor.

---

ez esetben a latin megjelölésben inkább talán a személynév genitívuszi alakját várnánk, azaz *villa Petri*-féle szerkezeteket. Ilyen megfontolások alapján teszi a hangsúlyokat KÁZMÉR MIKLÓS is máshová, s véli úgy, hogy a fenti példák közül a *villa Martini* valóban takarhat összetett helynevet is, a *villa Karachon* és *villa Petur* adatok mögött viszont inkább formáns nélküli személynévi helynevek állhatnak (1970: 58–59).

5.1.3. Személynévfajták a földrajzi köznévi utótagú helynevekben

Az ebben a névszerkezeti típusban a helynevek előtagjaként álló személynévfajták jórészt nem önmagukban értékelve nyújthatnak számunkra az ómagyar kori személynévi alapú helynévadásra vonatkozóan fontos információkat, hanem a többi helynévstruktúrával, és azon belül is főleg a formáns nélküli személynévi helynevekkel történő összevetésben, ezek kapcsolatrendszerét elemezve juthatunk ugyanis a korabeli névadási szokásokat alapjaiban meghatározó mechanizmusok nyomára. Az alább következő megállapításaimat ezért minden lényeges kérdésben összemérem a formáns nélküli személynévi helynévadás kapcsán tapasztaltakkal is.

1. A földrajzi köznévi utótagot tartalmazó személynévi helynevek jelzői névrésze két személynévfajta gyakori használatáról tanúskodik. Ez a megfigyelés nem minősül különösebben meglepőnek, hiszen — mint a korábbiakban láthattuk — valamennyi személynévi lexémára épülő helynévstruktúrát ez a sajátosság jellemez. A meghatározó személynévfajták arányaiban sem mutatkoznak jelentős eltérések, mindössze egyetlen olyan körülményt említhetünk meg, amely magyarázatot kíván. A 22. ábrán szereplő két diagram közül az első az összetett, földrajzi köznévi utótagú személynévi helynevekben jelentkező személynévfajták megoszlását mutatja be, a második pedig ugyanezen elemcsoportnak a formáns nélküli személynévi helynevekben megmutatkozó arányait ábrázolja.

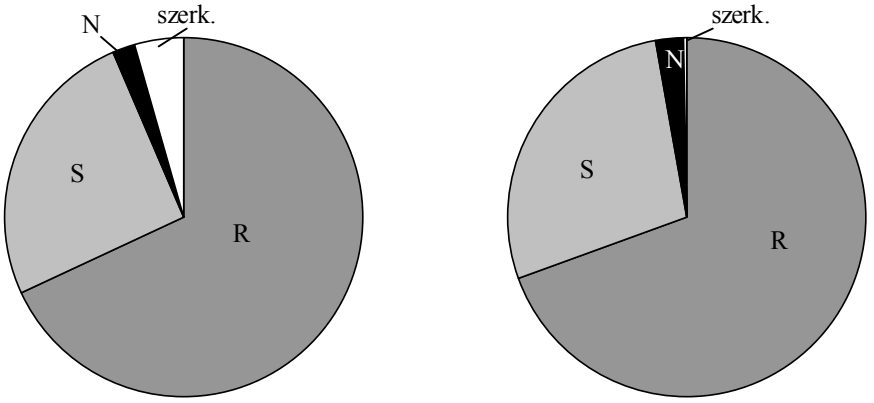

22. ábra. *A személynévfajták megoszlása a földrajzi köznévi utótagú és a formáns nélküli személynévi helynevekben*

A sajátosságjelölő (S), illetőleg a referáló (R) szerepű személynévfajta — az utóbbi jelentős dominanciája mellett — mindkét névstruktúrában uralja a helynevek személynévi névrészeit, s a nexusjelölő személynevek (N) megközelítőleg szintén azonos súllyal vannak jelen az összetétellel és a formáns nélkül alakult

személynévi helynevekben egyaránt. A szerkezetben álló személynevek a metonimikus névadás alapjaként lényegében hiányoznak (a 0,5%-ot sem éri el a gyakoriságuk), az összetett névstruktúrákban viszont ezek az elemek ehhez képest csaknem tízszeres, közel 5%-os megterheltséggel mutatkoznak. Ez minden bizonnyal a személynévrendszer átalakulásával (s annak időbeli viszonyaival) áll összefüggésben, azzal tudniillik, hogy a személynévhasználatban — az egyes személyek eleve többféle névvel és névfajtával való megjelölése mellett — bizonyos kommunikációs helyzetekben megjelenik és általánossá válik a többrészes (vagy többosztatú) személynévforma használata, amikor is az illető személyeket egyidejűleg több alapnévfajta kapcsolatával jelölik meg a névhasználók (erről részletesebben lásd TÓTH V. 2016a: 246–249). Ez az átalakulás — a családnevek mint nexusnévfajta állandósulásával és elterjedésével — persze hosszabb időt vett igénybe, de a folyamat kezdeteit nagyjából a 13–14. század fordulójára tehetjük, éppen arra az időszakra, amikor az összetett személynévi helynévstruktúrák a legintenzívebb felívelő szakaszban voltak. A személy- és a helynévadásban megmutatkozó, a kétrészesség felé történő szerkezeti elmozdulás minden bizonnyal egymást is erősítette a két tulajdonnévfajta esetében.

A következőkben a földrajzi köznévvel összetett névstruktúrák köréből mutatok be néhány, az egyes személynévfajták névalkotó szerepét szemléltető példát. S a j á t o s s á g j e l ö l ő s z e m é l y n é v f a j t a szolgált jelzői névrészként például az *Apatelke* (1228/1491: *Apathelky,* t., Gy. 2: 578, Győr vm.; vö. [1067]/1267: *Apa* szn., DHA. 1: 184, ÁSz. 70), *Bátorfalva* (1334: *Bátorfalva* [modernizált alak], Iványi 1: 31, KÁZMÉR 1970: 185, Bács vm.; vö. 1221/1550: *Batur* szn., ÁSz. 97), *Karácsonyfalva* (+1237/[1237–42]: *Karachenfolwa,* Gy. 1: 779, Borsod vm.; vö. 1211: *Karachon* szn., PRT. 10: 507, ÁSz. 445), *Péntekfalva* (1289/1291: *Pentek folua,* v., Gy. 1: 367, Baranya vm.; vö. 1211: *Pentec* szn., PRT. 10: 504, ÁSz. 624), *Szemeegyháza* (+1256: *Zemeeghaza,* Gy. 1: 870, Csanád vm.; vö. 1211: *Zeme* szn., PRT. 10: 504, ÁSz, 844) településnevekhez és a *Bors fenyére* (1228/1305/1361: *Borsfeneri,* loc., Gy. 3: 456, Komárom vm.; vö. 1223: *Bors* szn., ÁÚO. 1: 195–196, ÁSz. 144), *Császár völgye* ([+1235]/1350/1404: *Chazarwelge,* vall., Gy. 1: 350, Baranya vm.; vö. 1212: seruum seum nomine *Chazar,* H. 6: 10, ÁSz. 179), *Farkas malma* (1301: *Forkosmolna,* mol., Gy. 3: 71, Heves vm.; vö. 1181: *Farcas* szn., CAH. 78, ÁSz. 301), *Kesed halma* (1252: *Kesedholma,* Gy. 1: 400, Baranya vm.; vö. 1165: *Kesud* szn., CDES. 1: 85, CAH. 69, ÁSz. 460), *Szem szarmja* (1297: a loco et p-e *Zymzorma,* Gy. 3: 389, 456, Komárom vm.; vö. 1211: *Zem* szn., PRT. 10: 515, ÁSz. 843) mikrotoponimákhoz.

R e f e r á l ó s z e m é l y n e v e t találunk a *Csabavára* (1248/1312: pr. *Chobawara,* in quo idem *Choba* comes ecclesiam edificavit in honore B. V. Marie, Gy. 1: 292, Baranya vm.), *Folkustelke* (+1214/1334: *Folcusteluke,* loc., Gy. 1: 643, Bihar vm.; vö. 1264: *Folkus* szn., Gy. 4: 349, ÁSz. 313), *Gáborjánmo-*

nostora (1271: *Gabrian Monustura,* p., Gy. 1: 618, Bihar vm.; vö. 1213/1550: *Gabrian* szn., EO. 1: 138, ÁSz. 321), *Mikelaka* (1343>1377: p. Itelaka dicta, que nunc *Mykelaka* nominatur, Gy. 1: 181, Arad vm.; vö. 1229: *Mike* szn., CDES. 1: 254, ÁSz. 544), *Petresfalva* ([1311–13]: *Petresfolua,* v., Gy. 1: 562, Beszterce vidéke; vö. 1254: *Petres* szn., MES. 1: 415, ÁSz. 634), *Raclófalva* (129[3]: *Radzlofolwa,* p., RegArp. 3946, Baranya vm.; vö. 1243: *Radislov* szn., CDES. 2: 82, ÁSz. 664, illetve 1334: *Razlo* szn., SLÍZ 2011b: 434), *Semjánsoka* ([1237–40]: *Semyansuka,* pr., Gy. 2: 623, Győr vm.;[28] vö. 1280: *Semien* szn., ÁÚO. 12: 316, ÁSz. 716), stb.; illetőleg a *Fülöp öréme* (1212/1397/1405: *Pilipewreve [ɔ: ewreme],* loc., Gy. 1: 328, Baranya vm.; vö. 1299: *Philep* szn., Kub. 1: 171–172, ÁSz. 638), *Henc malma* (1286: *Hench molna,* mol., Gy. 1: 97, Abaúj vm.; vö. 1263: *Henc* szn., PRT. 2: 325, ÁSz. 376), *Iványos avasa* (1232/1347: *Iwanusauasa,* loc., Gy. 2: 461, 515, Gömör vm.; vö. 1138/1329: *Iwanus* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 439), *Luka-szeg* (1293: *Lukazeg,* loc., Gy. 1: 488, Bars vm.; vö. 1157: *Luca* szn., CDES. 1: 81, CAH. 63, ÁSz. 498), *Mike halma* (1338: *Mykehalma,* mo., Gy. 3: 306, 314, Keve vm.; vö. 1229: *Mike* szn., CDES. 1: 254, ÁSz. 544) stb. összetett személynévi helynevek első névrészeként.

N e x u s j e l ö l ő s z e m é l y n é v f a j t a (nemzetségnév vagy családnév) szolgált alapul többek között a *Barzafalva* (1508: *Borzafalwa,* JAKÓ 1940: 228, Bihar vm.; vö. 1498: *Borza* csn., RMCsSz. 175), *Kománfalva* (1599: *Komanfalva,* JAKÓ 1940: 288, Bihar vm.; vö. rom. *Komán ~ Coman(a)* csn., RÁCZ A. 2007: 159) stb. 16. századi településnevekhez; illetve az *Aba nagyuta* (1327: *Abanogutha,* via, Gy. 1: 74, Abaúj vm.; vö. 1222/1550: de genere *Aba,* ÁSz. 39), *Apc halma* (1261/1271: *Apucholma,* loc., Gy. 3: 67, 118, Heves vm.; vö. 1208: de genere *Opuz,* UB. 1: 51, ÁSz. 604), *Csák útja* (1340: *Chakuta,* via, A. 4: 32, Bars vm.; vö. 1219: de genere *Chac,* CDES. 1: 183, ÁSz. 174) stb. Árpád-kori mikrotoponimákhoz.

A s z e m é l y n é v s z e r k e z e t e k n e k két típusa jelentkezik a földrajzi köznévvel összetett helynevekben. A tipikusabb, gyakoribb struktúrában két személynévfajta (sajátosságjelölő, illetve belőle lett nexusjelölő + referáló név) kapcsolata alkotja az előtagot, ahogyan ezt például a *Földespéterfölde* (1339: *Fuldespeturfulde,* p., Str. 3: 342–343, Bars vm.), *Gácsmihályfölde* (1330: *Gachmihalfeulde,* t., Gy. 1: 304, Baranya vm.), *Gazdagtivadarfalva* (1406: *Kazdagtyuadarfalua,* Zs. 2/1: 4373, JAKÓ 1940: 341, Bihar vm.), *Iborfiastefán-*

[28] A Dunántúl településnevei között vannak jelentősebb számban személynév (vagy személyjelölő köszó) + *soka* szerkezetű helynevek (pl. *Györgysoka, Semjánsoka, Papsoka, Leánysoka*). Ennek hátterében az állhat, hogy a nyugati magyar nyelvterületen a *sok* melléknevünknek még a középkorban kialakult egy regionális, másutt nem tapasztalható jelentésváltozata: a szó itt ugyanis átcsapott főnévi kategóriába is, és nyilván 'sokadalom' jelentésen keresztül 'falu' jelentést is magára vett (BENKŐ 1965: 75, lásd még ehhez TESz. is).

háza (1332: *Ibwrfiastephanhaza*, cu., fu., Gy. 2: 255, Esztergom vm.), *Szőlősjakabfölde* (1320/1322: *Zeulos Jacabfolde,* t. […] Jacobi dicti Zeulos, Gy. 1: 239, Bács vm.), *Tótpáltelke* (1341: Pereznye al. nom. *Thouthpalteleke,* Cs. 1: 177, HOkl. 228, Borsod vm.) vagy a *Sopronimiklós malma* (1301: *Suprunymyklousmolna,* mol., Gy. 3: 71, Heves vm.), *Verespéter ligete* (1341: *Verespetvrligety,* s., Gy. 1: 317, Baranya vm.) nevekben láthatjuk. Ritkábban azonban sajátosságjelölő vagy referáló szerepű személynév és foglalkozás- vagy még inkább tisztségnév jelzős szerkezete áll az összetett helynév első névrészeként, mint például a *Demeterispánlaka* (1337: *Demeterispanlaka,* pr., A. 3: 321, Baranya vm.), *Ivánkabánháza* (1321: *Joankabanhaza,* p., Gy. 1: 597, JAKÓ 1940: 206, Bihar vm.), *Kereszténykenézháza* (1340: Kadrassou […] que al. nom. *Kereztyenkenezhaza* vocatur, Gy. 1: 175, Arad vm.), *Olas(z)ispántelke* (1330: *Ollasysponteleke,* v., Gy. 1: 125, Abaúj vm.), *Péterpapfalva* (1470: *Petherpapfalva,* JAKÓ 1940: 341, Bihar vm.) stb. településnevekben.[29] Még szórványosabban más személyjelölő közszói lexéma áll az előtag második névelemeként, ahogyan erre a *Marcelneje diója* (1288: *Marcelneygyaya,* a. nucis, Gy. 2: 288, Esztergom vm.), *Pártaasszony körtvélye* (1330: arbore piri *Partaazunkurthuele* dicta, Gy. 1: 906, Csongrád vm.) mikrotoponimákat (vagy inkább helymegjelöléseket, határjeleket) idézhetjük példaként. Az ilyen szerkezetű összetett helynevek azonban ritkák, és — mint az előzőekben már utaltam rá — nem túl hosszú életűek lehettek.

2. A referáló személynévi alapszavak meghatározó fölénye — amint azt a 22. ábra egyértelműen mutatja — az összetétellel való helynévalkotásra éppúgy jellemző volt az ómagyar kor időszakában, mint a formáns nélküli (metonimikus) névadásra. Emellett az alapvető egyezés mellett mindazonáltal igen lényeges eltéréseket is kitapinthatunk a két helynévstruktúra között akkor, ha arra is figyelmet fordítunk, hogy a referáló személynévfajtán belül az egyes nyelvi-eredetbeli rétegek milyen mértékben szolgálnak alapul az összetett és a formáns nélküli helynévadáshoz. A 23. ábra ennek az összevetésnek a tanulságait összegzi olyan módon, hogy az első diagram a földrajzi köznévvel összetett személynévi helynevek arányait mutatja, a második pedig a formáns nélkül alakult személynévi helynevekét.

A két diagram arányai a legszembetűnőbb különbséget a latin eredetű (egyházi) személynévből alakult helynevek körében mutatják azáltal, hogy a referáló személyneveknek ez a rétege a korai ómagyar korban csaknem kétszer olyan gyakran hozott létre összetett helynévstruktúrát (55%), mint a formáns nélküli névformát (29%).

[29] A helynevek személyjelölő első névrészében a személynévi megnevezés mellett tisztség- vagy méltóságnévi lexémát tartalmazó névszerkezetekre a *falu* utótagú helynevek kapcsán KÁZMÉR MIKLÓS is felhívta a figyelmet, és a jelenséget a *Sztojánbojárfalva, Péterispánfalva, Benekenézfalva, Jánosvajdafalva, Derzspapfalva* stb. helynévi példákkal illusztrálta (1970: 109–111).

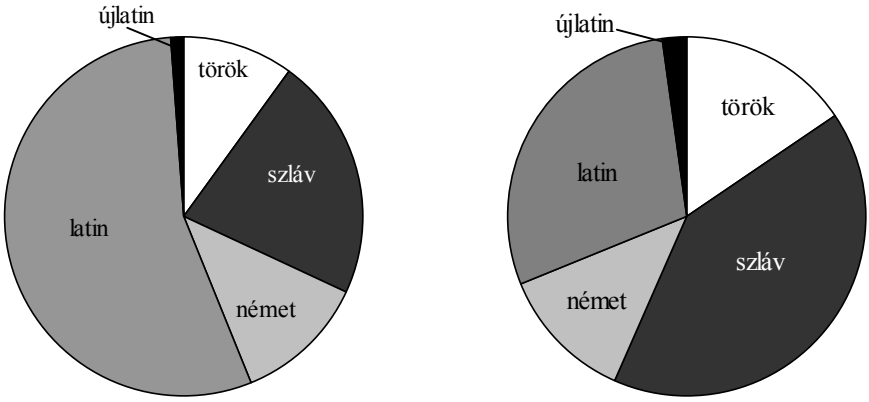

Földrajzi köznévi utótagú helynevek *Formáns nélkül alakult helynevek*

23. ábra. *A referáló személynévfajtát tartalmazó földrajzi köznévi utótagú és formáns nélkül alakult helynevek személynévi előtagjainak nyelvi eredetbeli rétegei*

E jelentős eltérés hátterében megítélésem szerint ismét csak a személynévgyakoriság és a helynévstruktúra szoros összefüggése húzódik meg, az tehát, hogy a gyakran használatos (sok névviselővel rendelkező) személynevek sokkal kevésbé alkalmasak arra, hogy önmagukban (metonimikus névadással) helynevekké váljanak, mint a kevésbé kedvelt személynevek. A személynévadás és személynévhasználat korai ómagyar kori viszonyait ismerve pedig aligha lehetnek kétségeink afelől, hogy a legnagyobb számú névviselő egy-egy latin eredetű (a névadásban közreműködő egyházi személy által preferált) személynévformához kapcsolódott. Minthogy tehát a gyakori személyneveket szívesebben használta fel a helynévadási gyakorlat összetett nevek alkotására, s a leggyakoribb személynevek a latin eredetű rétegből kerültek ki, a fenti diagram által jelzett markáns aránybeli eltérést e két körülmény hatása meggyőzően magyarázza.[30]

KÁZMÉR MIKLÓS a *falu* utótaggal álló településnevek (1900 névforma) között félezer olyan elnevezésről tett említést, amelyek első névrésze latin eredetű személynevet tartalmaz.[31] Ezen a félezer helynéven 88 személynév osztozik, melyek között a leggyakrabban a *Péter* (36 településnévben), *Mihály* (30), *Pál* (23), *Iván*

[30] Azt is hozzátehetjük ugyanakkor mindehhez, hogy az összetett helynévstruktúra időben feltétlenül később lesz gyakori, éppen úgy, ahogyan ugyanez érvényes az egyházi személynevek típusára is. Az előbb említett arányok hátterében ez a tényező is minden bizonnyal ott állhat.

[31] Megjegyzem azonban, hogy KÁZMÉR adatkezelési és -besorolási elvei nem egészen esnek egybe az általam alkalmazott elvekkel: ő ugyanis — saját bevallása szerint is vitatható módon — a latin eredetű személynevek származékneveit a világi, magyar eredetű nevekhez sorolta (vö. 1970: 106). Ezzel a problémával INCZEFI GÉZA is kénytelen volt szembenézni, de megoldásra nem jutott (1970: 40). Én ezekkel a származékokkal — ugyancsak nem minden ellentmondástól mentesen — a latin réteg elemei között számoltam.

(22), *Balázs* (20), *Miklós* (20), *János* (20), *Márton* (19), *Jakab* (18), *Tamás* (17) és a *György* (15) személynevek szerepelnek a helynevek előtagjaiként. Az ide sorolható névstruktúrák közel felében ez a 11 személynév található meg (KÁZMÉR 1970: 105–106, vö. még BENKŐ 1947: 7). A világi személynevek között ugyanakkor KÁZMÉR igen nagy tarkaságot regisztrál: a *falu* utótagú nevekben előkerülő személynévi lexémák tekintélyes része csak néhányszor vagy egyáltalán nem ismétlődik (közülük az elsődlegesen sajátosságjelölő *Farkas* a maga 20, a *Karácsony* személynév pedig a 14 adatával messze kiemelkedik).

Latin eredetű személynévi alap- vagy származéknevet találhatunk többek között a *Demevár* (1274>1340: *Demewar,* Gy. 1: 854, Csanád vm.; vö. 1211: *Demeh* szn., PRT. 10: 509, ÁSz. 240), *Ivánháza* ([1077–95]>1347: *Iuanhaza,* p., v., DHA. 309, Gy. 1: 179, Arad vm.; vö. +1086: *Iuan* szn., DHA. 1: 253, CAH. 24, ÁSz. 435), *Jákófalva* (1299>XIV: *Jakowfalua,* Gy. 1: 778, Borsod vm.; vö. 1138/1329: *Iacau* szn., SZABÓ D. 1936: 132, ÁSz. 402), *Micskeháza* (1337: *Mykchehaza,* p., Gy. 1: 176, Arad vm.; vö. 1236: *Mycche* szn., ÁÚO. 7: 21, CDES. 2: 10, ÁSz. 544), *Mórichida* (1263/1398: *Mouruchhida,* p., Gy. 2: 609, Győr vm.; vö. 1251/1281: *Mouruc* szn., HOkl. 21, CDES. 2: 257, ÁSz. 570), *Pálülése* (1333–34/PR.: *Paululese,* Gy. 1: 182, Arad vm.; vö. 1138/1329: *Paul* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 618), *Péterfalva* (1289/1374: *Peturfolua,* v., Gy. 1: 370, Baranya vm.; vö. 1199: *Petur* szn., H. 5: 2, ÁSz. 630), *Pongráctelke* (1274>1340: *Pongorachteluky,* Gy. 1: 183, Arad vm.; vö. 1227>1409: *Pongrach* szn., ÁÚO. 6: 444, ÁSz. 611), *Sálfölde* (1298: *Saulfelde,* t., Gy. 1: 374, Baranya vm.; vö. 1247: t-m […] que terra *Sauli* sac-is nominatur, i. h.), *Simonlaka* (1272/1419: *Symonlaka,* t., v., Gy. 1: 64, 140, Abaúj vm.; vö. +1086: *Simon* szn., DHA. 1: 507, CAH. 25, ÁSz. 716) stb. településnevekben; illetőleg a *Benke árka* (1322/1338: *Benkearuka,* foss., Gy. 1: 692, Bihar vm.; vö. 1231: *Benke* szn., ÁÚO. 1: 291, ÁSz. 114), *Izsák láza* (1295: berch *Ysaaclasa,* Gy. 3: 42, 70, Heves vm.; vö. 1213/1550: *Isac* szn., ÁSz. 428), *Mátyás hegye* (1341/1347: *Mathyashege,* mo., Gy. 2: 485, Gömör vm.; vö. 1181: *Mathias* szn., Sztp. 1: 42, CAH. 78, ÁSz. 528), *Péter ája* (1224/1291/1389: precipitium […] *Peteraya,* Gy. 1: 696, 715, Bodrog vm.; a személynévi alapszót lásd fentebb), *Pőt erdeje* (1272/1419: *Pewth herdey,* s., Gy. 1: 64, Abaúj vm.; vö. 1211: *Pet* szn., PRT. 10: 503, ÁSz. 627) stb. mikrotoponimákban.

A latin eredetű referáló személynevek nagy fölénye a személynévvel összetett helynevekben azzal is szükségszerűen együtt jár, hogy más referálószemélynévrétegek jóval kevésbé jutottak szerephez e névtípus egyedeinek létrehozásában. A referáló személynévi jelzőt tartalmazó helynevekben szláv eredetű személynévi alapszó például csak fele olyan gyakran szolgált alapul földrajzi köznévvel összetett helynevek létrehozásához (22%), mint amilyen súllyal e szócsoport a formáns nélküli helynévadásban részt vett (42%). Ezek körében is azt tapasztalhatjuk továbbá, hogy a gazdagabban adatolható (azaz több névviselővel jellemezhető)

szláv eredetű névformák jelentkeznek gyakrabban az összetett névstruktúrában, a formáns nélküli helynevekben pedig főképpen a ritkábban használatos személyneveket találhatjuk meg. A *Bogáttelke* (1330: *Bogadteluke,* t., Gy. 1: 287, Baranya vm.; vö. 1211: *Bogat* szn., PRT. 10: 505, ÁSz. 133, a személynév magyarázatához lásd FNESz. *Bogád, Nyírbogát*), *Csépánfalva* (1289/374: *Chepanfolua,* v., Gy. 1: 294, Baranya vm.; vö. 1217/1550: *Chepan* szn. ÁSz. 190, a személynév magyarázatához lásd FNESz. *Hodoscsépány*),[32] *Derzspalotája* (1279: *Deerspalataya,* castr., Gy. 1: 650, Bihar vm.; vö. [1157–1158]: *Ders* szn., CDES. 1: 82, CAH. 64, ÁSz. 243, a személynév magyarázatához lásd FNESz. *Nyírderzs,* SLÍZ 2011b: 96), *Raclófalva* (129[3]: *Radzlofolwa,* p., RegArp. 3946, Baranya vm.; vö. 1227/1443: *Razlov* szn., ÁÚO. 6: 440, ÁSz. 669, a személynév magyarázatához lásd SLÍZ 2011b: 434), *Szólátmonostora* (1325: *Zolathmunustura,* p., Gy. 1: 645, Bihar vm.; vö. 1216/1550: *Zolat* szn., ÁSz. 854, a személynév magyarázatához lásd FNESz. *Szólád,* SLÍZ 2011b: 507), *Velcseneháza* (1311: *Velchenehaza,* Gy. 1: 155, Abaúj vm.; vö. [1288 k.]: filii *Wlchene* vicini, i. h., a személynév magyarázatához lásd SLÍZ 2011b: 494), *Zádorlaka* (1333–34/PR.: *Zadurlaka,* Gy. 1: 188, Arad vm.; vö. 1138/1329: *Zadur* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 834, a személynév magyarázatához lásd FNESz., SLÍZ 2011b: 505) stb. településnevek és a *Kalenda vize* (+1214/1334: *Kalenda wyze,* Gy. 1: 643, Bihar vm.; vö. 1206: *Kalanda* szn., H. 6: 6–7, ÁSz. 443, a személynév magyarázatához lásd FNESz. *Kolenda*),[33] *Vida kútja* ([1291]/1291: *Vidakuta,* Gy. 3: 442, Komárom vm.; vö. 1211: *Wida* szn., PRT. 10: 504, ÁSz. 807, a személynév magyarázatához lásd SLÍZ 2011b: 496–497) stb. mikrotoponimák illusztrálhatják a szláv eredetű alapnevek és származéknevek névalkotó szerepét a korai ómagyar kor időszakában.[34]

Azt, hogy a referáló személynevek e két eredetbeli rétege magasan kiemelkedik a földrajzi köznévi utótagú helynevekben való részvétel szempontjából, a 24. ábra is mutatja.

Az egyes nyelvi-etimológiai rétegek egymáshoz viszonyított helyzete ráadásul azt is jelzi, hogy — noha a korai ómagyar kor időszakában valamennyi referáló-személynév-csoport egyre nagyobb arányban vesz részt a névadásban, hiszen az összetett nevek típusa ez idő tájt (főképpen a 13–14. században) van elterjedőben

---

[32] A *Csépán* személynévnek és névbokrának a népszerűségét jól mutatja például az a körülmény, hogy az ÁSz.-ban az adatai hat hasábon keresztül sorakoznak (190–193). De ugyanígy gazdag adatolása van a fenti helynevekben megjelenő *Bogát, Derzs, Racló, Szólát, Velcsene, Zádor, Kalenda, Vid* és *Vida* szláv eredetű személynévformáknak is.

[33] A *Kalenda ~ Kalanda* személynevet SLÍZ MARIANN magyar eredetűnek tartja, s a *kaland(ozik)* igéből származtatja (2011b: 239).

[34] A referáló személynevek kategóriáján belül a latin mellett a szláv személynévréteg jelentősebb helynévalkotó szerepére KÁZMÉR MIKLÓS is felhívta a figyelmet (1970: 106).

— a különböző eredetű személynevek távolról sem egyenletesen gyarapítják az e körbe tartozó helynevek számát. Az ábrán az 1200 előtti adatokkal nem számoltam, mert mindössze néhány — ráadásul kronológiailag meglehetősen bizonytalan megítélés alá eső — adat képviseli a névtípust.

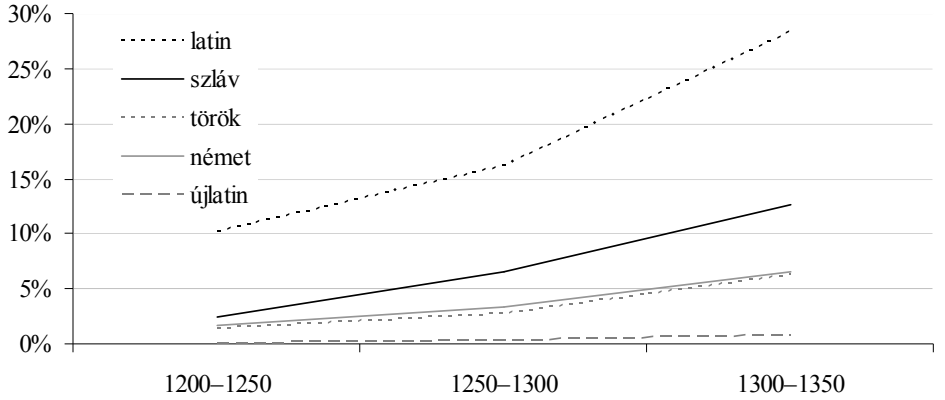

24. ábra. *A földrajzi köznévi utótagú személynévi helynevek megoszlása és kronológiai jellemzői az alapul szolgáló referáló személynevek eredete alapján (1200–1350)*

Ez az ábra különösen akkor válik beszédessé, ha mellétesszük azt a képet is, amelyen a formáns nélküli személynévi helynevek ugyanilyen viszonyrendszerét ábrázoltuk: a 25. ábrán ezt a megoszlást idézzük fel, ám azt a minél pontosabb összemérhetőség kedvéért a fenti időintervallumra szűkítve (a teljes korai ómagyar kori képhez lásd a 3.3. alfejezetben szereplő 14. ábrát).

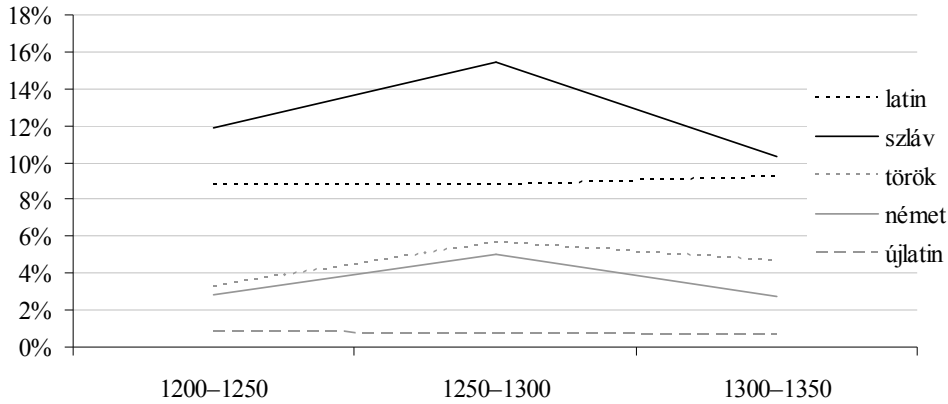

25. ábra. *A formáns nélküli személynévi helynevek megoszlása és kronológiai jellemzői az alapul szolgáló referáló személynevek eredete alapján (1200–1350)*

Az egyik fontos körülményként azt a — valójában a névmodellekben bekövetkező változással összefüggő — tényezőt kell kiemelnünk, hogy míg a formáns

nélküli személynévi helynevek esetében a referáló személynévrétegek a 13. század második felétől kezdődően lényegében egyöntetűen hanyatló ágba érkeznek, addig az összetett névstruktúra referáló személynévi alapszavainak valamennyi eredetbeli csoportja növekvő részvételi arányt jelez. A másik meghatározó körülményről, a latin és a szláv referáló személynevek fordított arányairól pedig a fentiekben már ejtettünk szót.

A földrajzi köznévi utótaggal álló helynevekben személynévi előtagként német vagy török eredetű személynévformák ritkábban szerepelnek ugyan, de használatuk az egész korszakon átívelően megmarad: az előbbiek 12%-os, az utóbbiak pedig 10%-os átlagmutatóval jellemezhetők. Török eredetű személynevet adatolhatunk például az *Ajtonymonostora* (1315: *Ahton Monustura,* p., Gy. 1: 846, Csanád vm.; vö. 1210 k.: *Ohtum* szn., ÁSz. 45, a személynév etimológiájához lásd FNESz. *Ajton*), *Beszterszállása* (1517: *Bextherzallasa,* RÁSONYI 1966: 164; vö. 1339: Dominicus filius *Beztur,* i. h., itt a személynév magyarázata és további hasonló példák is olvashatók), *Bökényfalva* (1333–35/PR.: *Bubenfolua [ɔ: Buken-],* Gy. 1: 850, Csanád vm.; vö. 1111: *Buquen* szn., DHA. 1: 383, CAH. 36, ÁSz. 160, a személynév esetleges törökségi etimológiájához lásd FNESz. *Bököny*), *Tordatelke* ([1310–42]>1400: *Tordateleke,* t., p., Gy. 2: 639, Győr vm.; vö. 1212: *Turda* szn., H. 6: 9, ÁSz. 769, a személynév etimológiájához lásd KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1974: 44); illetve a *Csaba kútja* (1267/1380: *Chabakuta,* put., Gy. 1: 369, Baranya vm.; vö. 1237: *Chaba* szn., PRT. 1: 752, ÁSz. 173, a személynév etimológiájához lásd FNESz. *Hejőcsaba*), *Szoltán-gyepű* (1349: *Zoltangypew,* Gy. 2: 202, Erdélyi Fehér vm. felső rész; vö. 1250: *Zoltan* szn., CDES. 2: 250, ÁSz. 855, a személynév etimológiájához lásd SLÍZ 2011b: 507) stb. helynevekben.

Német eredetű személynévi alapszó (vagy ilyen személynév származéka) szerepel a *Giroltfalva* (1333–34/PR.: *Gerlochfalua,* Gy. 1: 177, 1463: *Gyroltfalwa,* Cs. 1: 771, Arad vm.; vö. 1138/1329: *Gerolt* szn., SZABÓ D. 1936: 131, ÁSz. 333, a személynév etimológiájához lásd FNESz. *Girált,* SLÍZ 2011b: 158), *Hencháza* (1342: *Henchhaza,* ComBih. 148, A. 4: 227, Bihar vm.; vö. 1263: *Henc* szn., PRT. 2: 325, ÁSz. 376, a személynév etimológiájához lásd FNESz. *Hencida,* SLÍZ 2011b: 165, itt a ném. *Henricus* származékaként szerepel), *Hédervára* (1330/1356: *Hedruhuara,* pt., Gy. 2: 601, Győr vm.; vö. 1210: *Heidrich* szn., Gy. 2: 601, ÁSz. 372, a személynév etimológiájához lásd SLÍZ 2011b: 162), *Lipótföld* (1344: *Lypolthfeld,* Cs. 2: 204, Bodrog vm.; vö. 1237–1240: *Lypolt* szn., PRT. 1: 773, ÁSz. 495, a személynév etimológiájához lásd SLÍZ 2011b: 272); valamint a *Fredreh lese* (1299/1369/1590: *Fredrehlese,* loc., Gy. 2: 102, 134, Erdélyi Fehér vm. alsó rész; vö. [1285]: *Fredreh* szn., ÁÚO. 10: 421, ÁSz. 317, a személynév etimológiájához lásd SLÍZ 2011b: 136), *Károly lese* (1243/1335: *Karulesy,* Gy. 2: 461, 533, Gömör vm.; vö. 1230: *Karul* szn., UB. 1: 134, ÁSz. 448, a személynév etimológiájához lásd SLÍZ 2011b: 238),

Mérkaknája (1290>1413: *Merkaknaya,* t., Gy. 3: 558, Küküllő vm.; vö. 1238: *Merk* szn., ÁÚO. 7: 65, ÁSz. 535, a személynév etimológiájához lásd FNESz. *Mérk,* SLÍZ 2011b: 300), *Panyit köve* (1283/1464: *Ponitkewe,* lap., Gy. 1: 788, Borsod vm.; vö. 1230/1372: *Panith* szn., H. 7: 17, ÁSz. 612, a személynév etimológiájához lásd SLÍZ 2011b: 430) stb. összetett névstruktúrákban.

Az újlatin nyelvek valamelyikéből származó személynevek a magyar személynévrendszerben ritkák, így érthető, hogy összetett helynevek előtagjaként is csupán szórványosan találkozunk ebbe az etimológiai rétegbe tartozó elemekkel. Talán ilyen személynévi előzményt rejthet a *Gyán pataka* (1299/XVI.: *Gianpataka,* Gy. 2: 181, Erdélyi Fehér vm. alsó rész; vö. 1285: *Gyan* szn., EO. 1: 262, ÁSz. 324, a személynév ófrancia, vallon etimológiájához lásd FNESz. *Kötegyán*) víznév.

Az összetett személynévi helynevekben előforduló referáló személynevek nyelvi rétegeit áttekintve egy a korabeli személynévhasználatra vonatkozó fontos tanulságot is feltétlenül levonhatunk. Az a körülmény ugyanis, hogy a személynévi helynevekben (ráadásul nemcsak az itt tárgyalt struktúrában, hanem általában is) a latin (vagy más megközelítéssel: az egyházi) rétegből való személynevek mellett a referáló személyneveknek más nyelvű (világi) rétegei is mindvégig szerepet játszanak, azt a feltevést erősíti, amely szerint a magyar személynévrendszer nem keresztény neveit hosszabb időn át megtűrte a korabeli névhasználat és névadás, míg végül aztán a társadalmi igények is teljesen hozzáidomultak az új vallás hozta személynévadási modellekhez. A helynevek személynévfajtákra koncentráló vizsgálata újabb megerősítést ad tehát annak a megállapításnak, amit a személynevek kutatói ez ügyben megfogalmaztak.

5.2. Helynévi utótagú személynévi helynevek

A helynévi utótagú személynévi helynevek bemutatása során — a második névrészként földrajzi köznévi lexémát tartalmazó, az előzőekben tárgyalt névstruktúrák elemzésétől némileg eltérően — elsősorban a névtípus hátterében meghúzódó településtörténeti és ezzel összefüggő nyelvi tényezőket igyekszem a középpontba helyezni. Úgy vélem ugyanis, hogy az ilyen elnevezések (főképpen is a településnevek) keletkezésének fő mozgatórugóit és a névtípus nyelvi jellegzetességeinek magyarázatát éppen ebben találhatjuk meg.

1. A személynévi előtagból és a megnevező szerepű helynévi utótagból álló másodlagos névszerkezet kialakulásában két, egymástól számos vonásában eltérő településtörténeti változás és ezekhez kapcsolódó névtörténeti folyamat játszott szerepet. Az egyik jelenség fő (nyelven kívüli) kiváltó okaként a faluosztódások jelölhetők meg, s az ennek során kialakuló korrelatív formák *(Bocsárd* > *Eszebocsárd* és *Péterbocsárd)* tényleges oppozícióban állnak egymással, minthogy

közöttük reális történeti kapcsolat van. Az ilyen korrelatív párokat létrehozó folyamatot nevezhetjük a történeti változástipológia szempontjából névdifferenciálódásnak vagy (a faluosztódás fogalmának analógiájára) névosztódásnak (TÓTH V. 2008a: 31–40). A másik esetben viszont a jelzős névstruktúrákhoz kiindulásul szolgáló alapnevek egymástól függetlenül, pusztán csak azonos szemlélet alapján jöttek létre (mint például a számos *Szentmárton, Nyék, Németi* stb. településnév a Kárpát-medencében), s a jelzővel való elkülönítésük az előbb látottaktól teljesen eltérő körülmények között, más és más indukáló tényezőktől befolyásolva — a településnévi homonímia megszüntetésére — valósult meg: a személynévi jelzővel álló *Retezszentmárton, Kelemenesnyékje, Péternémeti* stb. mellett e névtípus körében más lexikális kategóriák elemei is gyakran feltűnnek jelzői névrészként (pl. *Bükkszentmárton, Őriszentmárton; Kápolnásnyék, Ipolynyék; Hernádnémeti, Marosnémeti*). Az ilyen módon keletkező jelzős névformák között tényleges történeti kapcsolattal nyilvánvalóan nem számolhatunk, létrejöttüket ezért is tekinthetjük a jelzővel történő kiegészülés eseteinek (TÓTH V. 2008a: 66–70).[35]

2. Minthogy a falvak osztódásának a középkorban az egyik leggyakoribb oka a birtokmegosztás volt, érthető, hogy a n é v d i f f e r e n c i á l ó d á s s a l alakult településnév-struktúrák jelzői előtagjai között a birtokos nevével történő megkülönböztetés előkelő helyet foglalt el (lásd ehhez BÖLCSKEI 2010: 120–125). A Bihar megyei *Bócs* ([1291–94]: *Bolch,* v., Gy. 1: 604) település például a 13. század végén már két részből állt: az egyiket *Derzsbócs(a)* (1332: *Ders-Bulch,* p., Gy. 1: 604) néven a Hontpázmány nembeli Paznan fia Ders (1274: *Ders* filius Paznan, i. h., ÁSz. 243) birtokolta, a másikat pedig *Apabócsa* (1364: *Apabolcha,* JAKÓ 1940: 217) néven a Barsa nembeli Apa ([1291–94]: *Apa,* Gy. i. h.). Faluosztódás magyarázhatja az Abaúj megyei *Eszebocsárd* (1251: *Ezaboltchard,* t., Gy. 1: 69; egy 1319. évi oklevél az örökös nélkül elhalt *Eze* bocsárdi birtokairól tesz említést, i. h.) és *Péterbocsárd* (1251: *Peturboltchard,* t., Gy. 1: 69), a Bihar megyei *Szalóksámson* (1347: *Zalouchsamson,* p., JAKÓ 1940: 334; JAKÓ szerint a névadó Szalók a 13. század második felében élt, i. h.) és *Túrsámson* (1318: *Tursamson,* p., Gy. 1: 658; a névadás hátteréről lásd RÁCZ A. 2007: 292), a szintén bihari *Majspályija* (1322: *Moyspaulia,* p., Gy. 1: 650; a

[35] A településnévi differenciálódás eseteit (közte a személynévi jelzőt tartalmazó másodlagos helynevek problematikáját) BÖLCSKEI ANDREA dolgozta fel nemrégiben monografikus igénnyel (2010). Noha mindkét jelenség általában a településnevek körében érhető nagyobb arányban tetten, nem tekinthetünk el e jelenség mérlegelésétől a nem településnévi helynevek körében sem. Általánosabb közelítésmódja miatt tartom ezért különösen fontosnak KOCÁN BÉLA újabb írásait, amelyekben a névdifferenciálódás jelenségét a szerző tágabb összefüggésekben (az egyes helynévfajtákra is figyelemmel) mérlegeli (pl. 2008, 2013). Az itt következő egységben én magam a másodlagos helynevek sokágú problematikájából csupán azokat a kérdéseket érintem, amelyek a személynévi jelzővel álló helynévi utótagú összetett névstruktúrákra közvetlenül vonatkoznak.

falu *Moys* fiaié, *Moys*-é és Elleusé volt, Gy. 1: 651) és *Ernefiaistvánpályija* (1322: *Ernefyastephanpaulia,* p., Gy. 1: 650; a névadás hátteréről lásd RÁCZ A. 2007: 92), a Bács megyei *Györgykérje* (1317/1323: *Gyurghkery,* t., Gy. 1: 223) és *Pinkókérje* (1317/1323: *Pinkoqueri,* t., Gy. 1: 223; vö. [1230]/1231: *Pincou* maior exercitus, i. h.) stb. elnevezéseket is, ahol tehát a differenciálódás mindkét (vagy több) falu(rész) neveként a birtokos személynevével valósult meg.

Olykor azonban az utódtelepülések, birtokrészek valamelyike nem az akkori birtokos nevét kapta meg jelzőként, hanem közöttük bőséggel találhatók más motiváció alapján magyarázható differenciáló elemek is. Erre idézhetjük példaként a Bács megyei *Ábelbodony* (1263/1466/1476: *Abelbodon,* Gy. 1: 214; vö. +1282/1346: *Abel* filius Monich et Ipach filius Chuke […] nobiles de Bodon C. Bach, i. h.) és *Kisbodony,* az Abaúj megyei *Izsépsemse* (1324>1360: *Isepzemse,* p., Gy. 1: 138, AOklt. 8: 231/457; az előtag arra a — közeli Hilyó metálisában említett — ruszkai Izsépre utal, aki Semsét és Felidát birtokolta, Gy. 1: 91, 93–94, illetve AOklt. i. h.) és *Egyházassemse,* a szintén abaúji *Csirkeida* (1324: *Churke Ida,* v., Gy. 1: 93; vö. 1324: Nic. et Jo. filii Stephani dicti *Churke,* i. h.) és *Egyházasida,* a Bihar megyei *Gálospetri* (1321: *Galuspetury,* p., Gy. 1: 654, JAKÓ 1940: 321; vö. [1291–94]: v. Petri in Nyr […] v. uxoris *Galus,* i. h.) és *Molnospetri* stb. ikertelepülések esetét.

A birtokosok cserélődése igen változékonnyá tette ezt a névszerkezeti típust, elsősorban is annak jelzői előtagját. Szemléletesen illusztrálhatja ezt a nagy fokú változási érzékenységet a Bács megyei *Keszi* (1263/1466/1476: *Kezy,* t., Gy. 1: 224) település példája, amelynek osztódásával három birtokrész különült el: közülük kettő-kettő azonos jelentésmezőbe tartozó jelzőkkel áll: *Boldogasszony-* vagy *Nagykeszi,* illetve *Szentiván-* vagy *Kiskeszi* variánsokkal szerepel az oklevéles forrásokban. A harmadik birtokrészt viszont a birtokos nevével határozták meg az iratokban, bizonyára a birtokos személyének változását követve többféle alakban: *Búlkeszi, Matyukakeszi* és *Sávolkeszi* névformákkal (1263/1466/1476: *Sawolkezy* alio nomine *Bwlkezy,* 1317: *Mátyuka Kezy,* Gy. 1: 224, a személynévi jelzőkhöz lásd 1237–1240: *Bul* szn., PRT, 1: 780, ÁSz. 160, 1265/1466: *Sauol* szn., Sztp. 2/1: 25, ÁSz. 695, 1267/XVIII.: *Matheuka* szn., Károlyi 1: 4–5, ÁSz. 528).

A névdifferenciálódásnak vannak továbbá olyan esetei is, ahol a névpárok úgy jelentkeznek egymással megfelelésben, hogy a személynévi jelzős településnévvel szemben nem egy másik kétrészes névforma szerepel a forrásokban, hanem maga az alapnév. Az Abaúj megyei *Vászolynoé* (1256: *Wazulnoe,* Gy. 1: 124; vö. 1138/1329: *Wasil* szn., SZABÓ D. 1936: 203, ÁSz. 796) és *Noé,* a Baranya megyei *Pabarbaksája* (1332: *Pobor Boxaya,* p., Gy. 1: 277; vö. 1261: *Pobor* szn., ÁÚO. 8: 2, ÁSz. 642) és *Baksa,* a Borsod megyei *Atyaveleze* (1347: Welez alio nomine *Athauelezy,* Cs. 1: 182, A. 5: 245; vö. 1245: *Athya* szn., ÁÚO. 2: 185, ÁSz. 77) és *Velez* stb. viszonyát illetően nem is könnyű döntést hoznunk abban a

kérdésben, hogy vajon tényleges birtokosztódás állt-e az efféle elnevezések hátterében, vagy pedig egyszerűen csak arról van szó, hogy a birtokos neve jelzőként — a birtoklás tényét hangsúlyozandó — hozzákapcsolódott az elsődleges településnévhez, anélkül azonban, hogy ezt bármiféle településtörténeti változás (például birtokosztály) indokolta volna. Az ilyen összefüggések pontos megítélésére akkor lehet (s akkor is csak halvány) esélyünk, ha a források a névkeletkezés háttérkörülményeiről is tudósítanak.

3. Ezek a példák át is vezetnek a másodlagos névszerkezeteknek azon típusához, amelyek kapcsán a személynévi megkülönböztető jelző vélhetően nem névdifferenciálódás nyomán, hanem egyszerű k i e g é s z ü l é s s e l vált a névstruktúra részévé. A Bihar megyei *Kovácsi* ([1291–94]: *Kuachy,* v., Gy. 1: 635) település neve például azt követően használatos — s csupán alkalmilag — *Apakovácsi* összetett névformában ([1291–94]: *Apa Kuachy,* v., Gy. 1: 635, JAKÓ 1940: 283), hogy a falu birtokosa a 13. század végén a Barsa nembeli *Apa* lett ([1291–94]: *Apa* szn., Gy. 1: 635). Hasonlóan személynévi jelzővel történő kiegészülés eseteinek gondolhatjuk a *Kürt* > *Matyukakürt* (1263/1466/1467: *Mathwkakyrth,* v., Gy. 1: 226, Bács vm.; vö. 1267/XVIII.: *Matheuka* szn., Károlyi 1: 4–5, ÁSz. 528), *Megyer* > *Tékmegyer* (1273/1397/1477: *Teek Meger,* v., Gy. 1: 642, Bihar vm.; vö. 1211: *Tek* szn., PRT. 10: 513, ÁSz. 742), *Nyék* > *Leonárdnyékje* (1303>1399: Fynta filia *Leonardi* de Nyek […] p. *Leonardneky,* Gy. 1: 228, Bács vm.), *Nyék* > *Kelemenesnyékje* (1293>1436: *Kelemenesneky,* t., Gy. 1: 794, Borsod vm.; vö. 1234: *Clemente* filio Truntayl de Nek, i. h.), *Damak* > *Egyeddamak* (1279/1312: *Egeddomok,* t., Gy. 1: 768, Borsod vm.; vö. 1138/1329: *Egid* szn., SZABÓ D. 1936: 56, ÁSz. 269), *Vily* > *Detrevilye* (1285: *Detrehwyle,* t., Gy. 1: 155, Abaúj vm.; a településnek nevet adó személy talán az a Borsod megyei Csernei *Detricus* lehetett, akinek Miklós nevű fia öröklött birtokaként említik e helyet, vö. 1277: c. Pet. F. Nyc.-i f-i *Detrici* de Cherne, Gy. 1: 768), *Hodosd* > *Jákóhodosd* (1301: t. *Jakow Hudust* vocata, Gy. 1: 625, JAKÓ 1940: 259, Bihar vm.; vö. 1301: *Jaco* filius Jacobi de Hudus, Gy. 1: 625) stb. településneveket is. Az is elképzelhető mindamellett, hogy egyik-másik összetett névszerkezet kialakulását faluosztódás (birtokosztály) motiválta, csak erről a fennmaradt források nem tájékoztatnak bennünket.

4. A személynévi jelzők kapcsán e helyütt is szólnunk kell arról, hogy ezek az előtagok milyen s z e m é l y n é v f a j t á k a t őriznek. Ez a vizsgálat még akkor is fontos elméleti hozadékokkal járhat, ha a korai ómagyar kor időszakában az ilyen névstruktúrák nem is képviseltek különösebben jelentős arányt a helynévadásban. Az az összefüggés ugyanakkor, amit a földrajzi köznévi utótagú személynévi helynevek kapcsán megemlítettünk, hogy tudniillik a latin eredetű (egyházi) személynevek jelentős arányában esetleg a névtípus kronológiai sajátosságai is szerepet játszhattak, a másodlagosan alakult kétrészes helynevek tanulságai által további megerősítést nyerhet.

A helynévi utótaggal álló személynévi helynevek körében a korai ómagyar kor időszakát tekintve lényegében éppen olyan arányokkal találkozunk, mint a második névrészként földrajzi köznevet tartalmazó névszerkezetek esetében. Ez az egybeesés megmutatkozik egyrészt a személynévfajták felhasználásának mutatóiban, illetve ezt tapasztaljuk másrészt a helynevekhez alapul szolgáló referáló személynevek nyelvi-eredetbeli típusainak megoszlásában is. A 26. ábra azt illusztrálja, hogy a két névstruktúrában az egyes személynévfajták milyen arányban vesznek részt. Referáló szerepű személynév áll pl. a *Panyittardja* (1248/1326: *Panithtordia,* t., Gy. 1: 810, Borsod vm.; a falu birtokosa Miskolc nembeli Panyit volt, i. h.), *Saulszék(i)je* (1156: *Saulscekei [ɔ: -scekie ?],* Gy. 1: 475, Bars vm.; vö. 1111: *Saul* szn., DHA. 1: 383, CAH. 37, ÁSz. 693) településnevekben vagy a *Lázár-Nagy-fertő* (+?1061/1272//1390: *Lazarnogferteu,* Gy. 2: 323, 424, Fejér vm.; vö. 1138/1329: *Lazar* szn., SZABÓ D. 1936: 204, ÁSz. 485) mikrotoponimában. Sajátosságjelölő személynévfajtát gyaníthatunk viszont az *Apakovácsi* ([1291–94]: *Apa Kuachy,* v., Gy. 1: 635, JAKÓ 1940: 283, Bihar vm.; vö. [1291–94]: *Apa* szn., Gy. 1: 635), *Izbégszend* ([1290 u.]: *Izbigsend,* p., Gy. 1: 144, Abaúj vm.; vö. 1150: *Izbeg* szn., PRT. 1: 599, ÁSz. 440) és a *Galamb-Sokoró* (1323: *Galambsokorou*, vin., Gy. 2: 586, 623, Győr vm.; vö. 1208/1359: *Golomb* szn., UB. 1: 53, ÁSz. 344) stb. nevekben. Nexusjelölő személynév éppen olyan ritka a másodlagos névstruktúrákban, mint a személynévszerkezet: az előbbire az *Abaújvár(a)* (1255: *Abaywar,* Gy. 1: 59, Abaúj vm.; vö. 1222/1550: de genere *Aba,* ÁSz. 39); az utóbbbira pedig az *Ernefiaistvánpályija* (1322: *Ernefyastephanpaulia,* p., Gy. 1: 650; az előtaghoz lásd RÁCZ A. 2007: 92) nevet idézhetjük talán példaként.

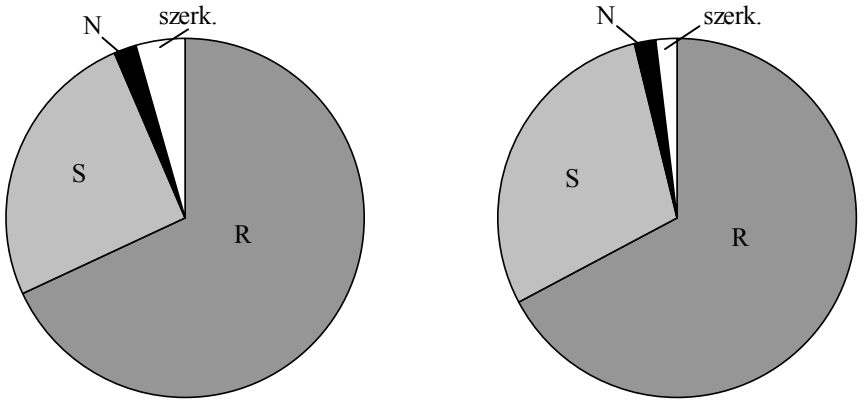

Földrajzi köznévi utótagú helynevek *Helynévi utótagú helynevek*

26. ábra. *A személynévfajták megoszlása az összetett személynévi helynevekben*

A 27. ábra az összetett névszerkezetek közel kétharmadának személynévi előtagját adó referáló személynévfajta nyelvi-eredetbeli rétegeit ábrázolja a kérdéses időszakra vonatkozóan és a két struktúrát különválasztva.

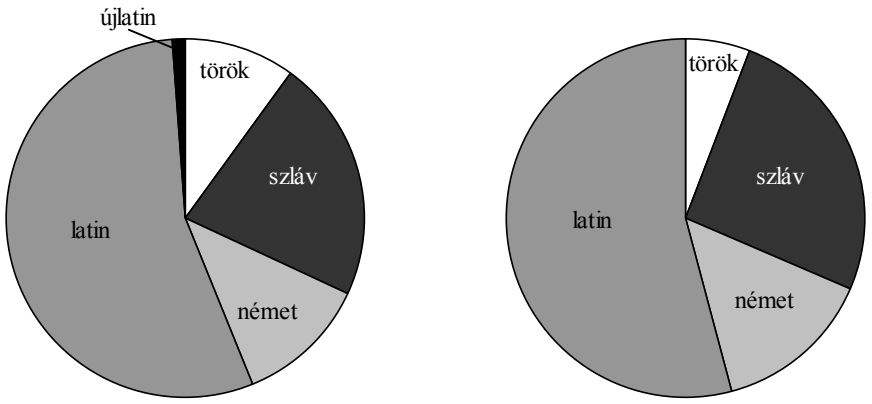

Földrajzi köznévi utótagú helynevek *Helynévi utótagú helynevek*

27. ábra. *A referáló személynévfajtát tartalmazó kétrészes helynevek személynévi előtagjainak nyelvi eredetbeli rétegei*

A diagramok szemléletesen mutatják azt, hogy a referáló szerepű személynévi jelzők lényegében ugyanazokból a nyelvi-eredetbeli rétegekből táplálkoznak, függetlenül attól, hogy az összetett névszerkezetben földrajzi köznévi vagy helynévi második névrész szerepel-e, azaz hogy a kétrészes struktúra elsődleges névadási folyamat eredményeként jött-e létre, vagy pedig másodlagosan, névváltozás útján született-e meg. Ez a párhuzamosság persze teljes mértékben érthető, hiszen a két szerkezettípus jelentkezésének kronológiai jellemzői alapvetően egybeesnek, és a személynév-gyakorisággal kapcsolatos összefüggések is egyformán érintik őket.

Latin eredetű személynév (alapnév vagy származéknév) jelentkezik például az *Ábelbodony* (1263/1466/1476: *Abelbodon,* Gy. 1: 214, Bács vm.; vö. +1282/1346: *Abel* filius Monich, i. h.), *Dezsőboja* (1332–35/PR.: *Deseboya,* Gy. 1: 288, Baranya vm.; vö. 1313: *Deseu* f. Greg-i f-i Gybarth de Boya, i. h.), *Györgykérje* (1317/1323: *Gyurghkery,* t., Gy. 1: 223, Bács vm.; vö. 1208/1359: *Gurgh,* UB. 1: 53, ÁSz. 357), *Matyukakürt* (1263/1466/1467: *Mathwkakyrth,* v., Gy. 1: 226, Bács vm.; vö. 1267/XVIII.: *Matheuka* szn., Károlyi 1: 4–5, ÁSz. 528, a személynév a latin *Matheus* személynév származéka, SLÍZ 2011b: 295), *Pétervárada* (1267: *Peturuarada,* Gy. 1: 230, Bács vm.) stb. településnevekben.

Szláv nyelvi eredetűek a *Csohajtora* (1229/550: *Chueytora,* v., Gy. 1: 608, Bihar vm.; vö. le. R. *Czohoy* szn., FNESz. *Berettyócsohaj*), *Derzsbócs* (1332: *DersBulch,* p., Gy. 1: 604, Bihar vm.; vö. 1274: *Ders* filius Paznan, i. h., ÁSz. 243, a személynév etimológiájához lásd FNESz. *Nyírderzs,* SLÍZ 2011b: 96), *Pabarszőlőse* (1332–35/PR.: *Poborzevsenso ~ Pop(r)uzeuleuse,* Gy. 1: 393, Baranya vm.; vö. 1304/1360: *Pabor* filius *Pabor* de Sceleus, i. h., a személynév magyarázatához lásd SLÍZ 2011b: 430), *Soprongútja* (1338: *Sopрongucha,* p., ComBer. 139, A. 3: 508, Bereg vm.; vö. 1235: *Suprun* szn., PRT. 1: 747, ÁSz.

736, a személynév magyarázatához lásd FNESz. *Sopron,* SLÍZ 2011b: 447), *Vászolynoé* (1256: *Wazulnoe,* Gy. 1: 124, Abaúj vm.; vö. 1138/1329: *Wasil* szn., SZABÓ D. 1936: 203, ÁSz. 796, a személynév etimológiájához lásd SLÍZ 2011b: 499) stb. helynevek személynévi első névrészei.

Német személyneveket gyaníthatunk például a *Lampertszásza* (1284: *Luprethzaza,* Gy. 1: 532, Bereg vm.; vö. 1138/1329: *Lampert* szn., SZABÓ D. 1936: 132, ÁSz. 481, a személynév etimológiájához lásd SLÍZ 2011b: 261), *Leonárdnyékje* (1303>1399: *Leonardneky,* p., Gy. 1: 228, Bács vm.; vö. 1303<1399: Fynta filia *Leonardi* de Nyek, i. h., a személynév etimológiájához lásd SLÍZ 2011b: 271), *Orckarjan* (1198 P./PR.: *Orckarian,* v., Gy. 1: 722, Bodrog vm.; vö. 1138/1329: *Orsci* szn., SZABÓ D. 1936: 203, ÁSz. 74, a személynév magyarázatához lásd FNESz. *Orci*) nevekben. Török nyelvi gyökerekre mehetnek visszsza az *Acsa-Bükk-fő* (1257 [ɔ: 1259]/1390/1466: *Achabykfew,* t., Gy. 3: 501, 520, Kraszna vm.; vö. +1086: *Acha* szn., DHA. 1: 253, CAH. 24, ÁSz. 43, a személynév magyarázatához lásd FNESz. *Acsa*), *Vajta Gordja* (1350: *Waythagordya,* mo., A. 5: 421, Abaúj vm.; vö. 1200 k.: *Voyta* szn., ÁSz. 825, a személynév magyarázatához lásd FNESz. *Vajta*) stb. helynevek személynévi előtagjai.

5. A helynévi utótagú személynévi helynevek strukturális kérdéseiben még egy körülmény érdemel figyelmet. Ahogyan a fenti példákban is láthattuk, az efféle szerkezetekben a jelölt birtokos jelzős összetételek tűnnek a jellegzetesebb, dominánsabb névformáknak. Ezt a megfigyelést azonban néhány további adalékkal pontosítanunk kell. Mindenekelőtt a különböző (településtörténeti) hátterű, indítékú másodlagos helynevek szerkezeti sajátosságait illetően lehet az a benyomásunk, hogy a névdifferenciálódás eredményeként megszülető névformákban nagy előszeretettel éltek a névadók a jelölt birtokos jelzős szerkezet alkalmazásával (pl. *Majspályija – Ernefiaistvánpályija, Györgykérje – Pinkókérje, Derzsbócsa – Apabócsa* stb.), s az olyan névpároknál, ahol nem ilyen megoldást, hanem jelöletlen birtokos jelzős összetételt találunk, az többnyire azzal magyarázható, hogy az osztódással alakult település(rész)ek másik tagja nem személynévi jelzővel áll, s maga a névstruktúra is minőségjelzősnek tekinthető: az *Ábelbodony, Csirkeida* stb. másodlagos névformák jelöletlen szerkezete az ikerfalvaik *Kisbodony, Egyházasida* stb. jelöletlen struktúrájával mutat megfelelést.

Persze még ezeken túlmenően is akadnak olyan személynévi jelzős összetett helynevek, amelyekben jelöletlen jelzős szerkezetet találunk akár a teljes párhuzamosság ellenére is: pl. *Eszebocsárd – Péterbocsárd.* Az egyazon települést megnevező *Búlkeszi – Matyukakeszi – Sávolkeszi* névvariánsok, illetőleg a *Gálospetri, Apakovácsi*-féle elnevezések jelöletlen szerkezetét nemcsak a velük egyidőben alakult minőségjelzős (és ezért eleve jelöletlen) párjuk morfológiai analógiája magyarázhatja, hanem ezt segíthette elő lényegében a fonológiai szerkezetük is. A

névvégi *i* (akár a tőhöz tartozó hangelemként szerepel, mint a *Keszi* helynévben, akár morfológiai szerepe is van, mint a *Petri*-ben) azáltal ugyanis, hogy egybeesett a birtokos személyjel ez idő tájt jellegzetes *i* alakváltozatával,[36] a névhasználók számára a jelölt birtokos jelzős összetétel benyomását is kelthette, fölöslegessé téve mintegy a tényleges személyjel használatát. Grammatikai szempontból hasonlóan „téves" — ám kognitív aspektusból és hangsormintákra építve teljesen indokolható — morfológiai azonosítás a *Csohajtora, Dezsőboja, Izsépsemse* nevek megszerkesztésében is közrejátszhatott.

Talán nem elhamarkodott mindezek fényében azt a felvetésünket sem megfogalmazni, hogy a helynévi második névrész morfológiai (és fonológiai) struktúrája is befolyással lehetett esetleg arra, hogy a birtokos jelzős összetétel jelölt vagy jelöletlen formában realizálódott-e. A fent idézett *Esze-* és *Péterbocsárd,* illetőleg a *Farkasaszaj, Jákóhodosd* stb. elnevezések jelöletlenségébe talán az is belejátszhatott, hogy az utótag eleve tartalmazott egy helynévképző morfémát.

Az olyan összetételekben, amelyek nem névdifferenciálódással, hanem kiegészüléssel, a birtokos nevét megjelenítő jelzői előtag hozzákapcsolásával alakultak, összességében némileg nagyobb arányban akadunk jelöletlen szerkesztésmódra: *Matyukakürt, Tékmegyer, Egyeddamak,* bár a jelölt struktúra e kategória egyedeinél sem hiányzik: *Detrevilye, Kelemenesnyékje.*

[36] Az *-i* birtokos személyjel szerepét a korábban említett helynévi példákban is gyakran felismerhetjük; vö. pl. 1317/1323: *Gyurghkery,* t., *Pynkokery,* t. (Gy. 1: 223), 1303>1399: *Leonardneky,* p. (Gy. 1: 228), 1293>1436: *Kelemenesneky,* t. (Gy. 1: 794) stb. (Az *-i* birtokos személyjel korai ómagyar kori szerepéhez lásd még KOROMPAY 1991: 273.)

6. Záró gondolatok

A személynévi lexémát tartalmazó helynevek a magyar helynévadás egyik legjellegzetesebb névtípusát alkotják. Ez az alapvonás ugyanakkor nemcsak a magyar helynévrendszerre nézve érvényes, hanem — a névadás mögött meghúzódó univerzális kognitív-pragmatikai tényezőknek köszönhetően — a nyelvek névrendszerére általában véve is. A személynévi helynévadás szemantikai háttere, minthogy ez nyelven kívüli körülményekkel áll összefüggésben, aligha mutat lényegesebb eltéréseket az egyes nyelvek esetében. A nyelvi megformáltság terén azonban nyilvánvalóan megfigyelhetünk nyelvspecifikus jelenségeket: gondoljunk például a formáns nélküli személynévi helynévadás sajátos helyzetére. Megítélésem szerint a Kárpát-medencei névadási és névhasználati folyamatokat akkor láthatjuk az eddigieknél is tisztábban, ha azokat szélesebb kontextusba, tágabb összefüggésekbe helyezzük, hiszen a magyar helynévadás nem elszigetelt jelenségként működött, hanem abba az európai kultúrkörbe betagozódva, amelynek a Kárpát-medencei megtelepedéssel és a kereszténység felvételével a részévé vált.

Mindezek fényében a magyar történeti helynévkutatás egyik fontos feladatának azt tartom, hogy a személynévi helynévadás helyzetét a magyar nyelvbeli funkcionálásának megismerésével összhangban európai viszonylatban is felmérje. Ezáltal derülhet fény e névtípus azon sajátosságaira, amelyek univerzális jellegűek, és ez a kutatás világíthat rá arra is, hogy melyek azok a rendszerjegyeik, amelyek viszont az egyes nyelvek belső szabályainak engedelmeskednek. A magyar helynévkutatásban vannak is előzményei egy efféle nemzetközi együttműködést igénylő programnak: néhány évvel ezelőtt egy másik jelentős helynévtípusnak, a patrocíniumi településneveknek az európai helyzetét tárták fel magyar kezdeményezésre és koordinálással a névkutatók. A kutatás eredményei önálló tanulmánykötetben láttak napvilágot (TÓTH V. 2011), s ezek ismertetésére több (magyar és angol nyelvű) tanulmányban én magam ugyancsak vállalkoztam (2012a, 2012b).

A személynévi helynevek rendszerbeli kapcsolatai széleskörűek. Közvetlen érintkezésben állnak egyrészt a szentnévi lexémát tartalmazó helynevekkel, de emellett más lexikális elemcsoportokkal is. A korábbi fejezetekben említést tettünk már arról, hogy például a tisztség- és méltóságnevek funkcionálisan, a helynévadás vonatkozásában a személynevekhez hasonlóan viselkednek, sokkal erőteljesebb rokonságot mutatva e tulajdonnévtípussal, mint a közszói minőségükben általában velük együtt szerepeltetett foglalkozásnevekkel. E szoros kapcsolatok ellenére sem tárgyaltam itt a *Bánfalva, Asszonyvására* típusú helynevek ügyét.

Ugyanígy csupán érintőlegesen és inkább csak a nehézségekre figyelmeztetve utaltam más személyjelölő közszói elemeknek (pl. népneveknek) az esetleges személynévi szerepére és arra az elhatárolási problémára, amely a *Besenyő, Csehi, Tótfalu* típusú helynevek népnévi vagy személynévi lexémából való származása kapcsán felvetődik. Ezek a nehézségek ugyanis abból adódnak, hogy a személynév mint tulajdonnévfajta széles bázisú rendszerkapcsolatokkal rendelkezik, s ebben közszói lexémák (népnevek, méltóságnevek) éppúgy helyet kapnak, mint olyan végső soron szintén személynévi státuszú elemek (hagionimák, szentnevek), amelyek azonban — azáltal, hogy patrocíniummá, templomcímmé váltak — ki is léptek mintegy funkcionálisan a személynévi kategóriából. E rendszerkapcsolatok természetesen nem kerülhetik el a személynévi helynevek kérdését kutató szakemberek figyelmét, de aligha kétséges, hogy a helynévadásban megmutatkozó jellegzetességeik akkor deríthetők fel eredményesen, ha a saját névtípusuk keretei között elemezzük őket, s ezen belül éppúgy utalhatunk aztán az esetleges személynévi helyzetükre, ahogyan arra a személynévi helynévadás ügyében is kitértünk.

Végezetül — a fentiekhez is kapcsolódóan — azt is ki kell újfent emelnünk, hogy az egyes helynévtípusok vizsgálata akkor lehet teljes, és akkor hozhat megnyugtató eredményeket, ha a helynévadás alapjául szolgáló elemcsoport maga is alapos feldolgozásban részesül. Ahogyan a népnévi helynevek vizsgálatához elengedhetetlen a népnevek beható tanulmányozása vagy a patrocíniumi településnevek elemzése kapcsán kulcskérdés a patrocíniumok kérdésében végzett előmunkálat (kitűnő mintát adott erre az előbbi névtípus kapcsán RÁCZ ANITA, vö. 2011 és 2016a; az utóbbi névtípussal összefüggésben pedig MEZŐ ANDRÁS, vö. 1996 és 2003), a személynévi helynévadás körülményeinek feltárását ugyanígy meg kell alapoznunk maguknak a személyneveknek a részlet- és szempontgazdag bemutatásával. Hasonlóan nyilatkozott a kérdésről nemrégiben HOFFMANN ISTVÁN is akkor, amikor a személynévből alakult helynevek problematikájának szisztematikus feldolgozását sürgette, jelezve, hogy „A hely- és a személynevek szoros kapcsolata miatt, de az antroponimák jelentős nyelv- és kultúrtörténeti értéke következtében is megkerülhetetlennek látom ennek a fontos névfajtának a modern névszemléleten alapuló újraértelmezését." (2014a: 216). Ez az igény ösztönzött engem is arra, hogy a személynevek és a helynevek rendszerkapcsolatait feltáró testvérkötetekben a személynevek rendszertani leírásának és az ómagyar kori személynévadásnak éppen olyan tág teret szenteljek (vö. 2016a), mint magának a személynévi helynévadás kérdésének. Reményeim szerint a koherens megközelítés, a két munkán végighúzódó funkcionális nyelvészeti nézőpont ennek az egész névrendszert meghatározó névadási gyakorlatnak azokat a jegyeit is a felszínre hozhatta, amelyekről a helynévkutatás mindezidáig kevésbé tudott.

Irodalom

A. = *Anjoukori okmánytár I–VI.* Szerk. NAGY IMRE. Budapest, 1878–1891. *VII.* Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Budapest, 1920.

AbaffyLevt. = *Az Abaffy család levéltára 1247–1515.* Ila Bálint kézirata alapján sajtó alá rendezte és szerkesztette BORSA IVÁN. Budapest, 1993.

AINIALA, TERHI 2013. *Place names.* In: AINIALA, TERHI–SAARELMA, MINNA–SJÖBLOM, PAULA, *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics.* Helsinki, Finnish Literature Society. 63–123.

AOklt. = *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustranta I–.* Szerk. KRISTÓ GYULA. Budapest–Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1990–.

ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár I–XII.* Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Budapest), 1860–1874.

BÁRCZI GÉZA 1958a. *A magyar szókincs eredete.* Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.

BÁRCZI GÉZA 1958b. *Magyar hangtörténet.* Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.

BÁRCZI GÉZA 1960. Megnyitó [a Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciáján]. In: MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ szerk. *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 5–16.

BASKI IMRE 2007. Csagircsa. Török és magyar névtani tanulmányok (1981–2006). Karcag, Kuszövetség.

BÁTORI ISTVÁN 2016. Településnév-formánsok a régiségben. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12.* Megjelenés alatt.

BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmente földrajzinevei.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Budapest.

BENKŐ LORÁND 1949. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv 45:* 116–124, 244–256.

BENKŐ LORÁND 1950. Árpádkori személynevek. *Magyar Nyelvőr 74:* 18–23.

BENKŐ LORÁND 1960. Nyelvjárástörténet a névtudományban. In: MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ szerk. *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 132–135.

BENKŐ LORÁND 1965. A földrajzi nevek nyelvtörténeti tanulságai. *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1:* 69–76.

BENKŐ LORÁND 1967. A magyar tulajdonnevek története. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 374–388.
BENKŐ LORÁND 1970. Névtudományunk helyzete és feladatai. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 7–16.
BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
BENKŐ LORÁND 1984. A magyarság honfoglalás előtti történetéhez *Leved* és *Etelköz* kapcsán. *Magyar Nyelv 80:* 389–419.
BENKŐ LORÁND 1991. Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez. *Századok 123:* 343–358.
BENKŐ LORÁND 1994. Anonymus gesztája nyelvészeti revíziójának szükségességéről. *Magyar Nyelv 90:* 131–137.
BENKŐ LORÁND 1995. Anonymus kunjairól. In: KOSZTA LÁSZLÓ szerk. *Kelet és nyugat között. Történelmi tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 49–52.
BENKŐ LORÁND 1996. Anonymus élő nyelvi forrásai. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk. *A honfoglaláskor írott forrásai.* Budapest, Balassi Kiadó. 221–247.
BENKŐ LORÁND 1997a. *Tokaj* és kapcsolt nevei. In: BÜKY LÁSZLÓ szerk. *Nyíri Antal kilencvenéves.* Szeged, JATE Magyar Nyelvészeti Tanszék. 29–36.
BENKŐ LORÁND 1997b. Névtudományunk. Megnyitó az V. Magyar Névtudományi Konferencián. In: B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY szerk. *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest. 5–9.
BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről.* Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 29. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
BENKŐ LORÁND 2003a. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
BENKŐ LORÁND 2003b. Megjegyzések a *Petlend* helynevek történetéhez. *Névtani Értesítő 25:* 13–17.
BENKŐ LORÁND 2004. Az ómagyar *-j, -aj/-ej* helységnévképző. *Magyar Nyelv 100:* 406–419.
BENKŐ LORÁND 2009. *Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
BÉNYEI ÁGNES 2007. Helynévképzők a fiktív nevek körében. *Névtani Értesítő 29:* 57–63.

BÉNYEI ÁGNES 2009. Még egyszer a *-d* helynévképzőről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4:* 85–103.
BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
BLANÁR, VINCENT 1995. Das anthroponymische System und sein Funktionieren. In: EICHLER, ERNST–HILTY, GERALD–LÖFFLER, HEINRICH–STEGER, HUGO–ZGUSTA, LADISLAV eds. *Namenforschung — Name Studies — Les noms propres: Ein internationales Handbuch zur Onomastik — An International Handbook of Onomastics — Manuel international d'onomastique.* Berlin, Walter de Gruyter. II, 1179–1182.
BOTÁR ISTVÁN 2008. Csík Árpád-kori településtörténetének kérdései a helynevek és a régészeti adatok fényében. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3:* 71–94.
BÖLCSKEI ANDREA 2010. *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 2. Budapest.
CAH. = *Chartae Antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196.* Composuit GEORGIUS GYÖRFFY. Budapest, Balassi Kiadó, 1994.
CDES. = *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II.* Ed. RICHARD MARSINA. Bratislavae, 1971–1987.
ComBer. = HELLER, GEORG 1983. *Comitatus Bereghiensis*. Serie A. Die historischen Ortsnamen von Ungarn 15. München, Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München.
ComBih. = HELLER, GEORG 1986. *Comitatus Bihariensis.* Die historischen Ortsnamen von Ungarn 20. München, Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München.
Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
DÉNES GYÖRGY 1980. *Zsenge, Zsengő. Magyar Nyelv 76:* 462–465.
DÉNES GYÖRGY 2013. *Noak* helynevek és személynevek. *Névtani Értesítő 35:* 123–144.
DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk. 1992. *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
DITRÓI ESZTER 2013. Nyelvi érintkezések hatása a helynévmintákra. Vendvidéki esettanulmány. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9:* 89–99.
DocVal. = *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum.* Curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislo Galdi ed.: ANTONIUS FEKETE NAGY et LADISLAUS MAKKAI. Études sur l'Europe Centre-Orientale 29. Budapest, 1941.
ENGEL PÁL 2001. *Magyarország a középkor végén.* CD–ROM. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.

EO. = *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I.* Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi JAKÓ ZSIGMOND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.

EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.

FARKAS TAMÁS 2008. Két háromszéki településnévről. *Kilyén, Szotyor* és ami körülöttük van. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3:* 53–69.

FEHÉR KRISZTINA 2013. Analógia és hálózatmodell. In: KÁDÁR EDIT–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk. *Analógia és modern nyelvleírás.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 63–83.

FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek.* Nyelvtudományi Értekezések 68. Budapest, Akadémiai Kiadó.

FEHÉRTÓI KATALIN 1976. A XIV–XV. századi jobbágynevekről. *Magyar Nyelv 72:* 472–476.

FEHÉRTÓI KATALIN 1995. Árpád-kori személyneveink nyelvtörténeti felhasználásáról. *Magyar Nyelvőr 119:* 180–189.

FEHÉRTÓI KATALIN 1997. Árpád-kori közszói eredetű személyneveinkről. *Magyar Nyelvőr 121:* 71–75.

FEHÉRTÓI KATALIN 1998. A *-fi, -fia* utótagú magyar családnevek kialakulása. *Magyar Nyelvőr 122:* 458–467.

FEHÉRTÓI KATALIN 2004. A *Pokaj* helynév eredete és az ómagyar kori *-j ~ -aj/-ej* helynévképző. *Magyar Nyelv 100:* 75–79.

FEHÉRTÓI KATALIN 2005. Feltevések és magyarázatok *j* végű Árpád-kori tulajdonneveinkről. *Magyar Nyelv 101:* 454–461.

FEHÉRTÓI KATALIN 2006. Az Árpád-kori *Fil* és *Szem* személynevekről. *Magyar Nyelv 102:* 327–334.

FÜGEDI ERIK 1992. *Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja.* Budapest, Magvető Kiadó.

GELLING, MARGARET 1995. Place-Names in England. In: EICHLER, ERNST–HILTY, GERALD–LÖFFLER, HEINRICH–STEGER, HUGO–ZGUSTA, LADISLAV eds. *Namenforschung — Name Studies — Les noms propres: Ein internationales Handbuch zur Onomastik — An International Handbook of Onomastics — Manuel international d'onomastique.* Berlin, Walter de Gruyter. I, 786–792.

GREULE, ALBRECHT 2007. *Etymologische Studien zu geographischen Namen in Europa. Ausgewählte Betiträge 1998–2006.* Regensburger Studien zur Namenforschung 2. Hsg. WOLFGANG JANKA–MICHAEL PRINZ. Regensburg.

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

GYŐRFFY ERZSÉBET 2008. *Similarities and dissimilarities between Swedish and Hungarian hydronyms.* Namn och samhälle 22. Uppsala, Uppsala Universitet.

GYŐRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

GYÖRFFY GYÖRGY 1948. *Krónikáink és a magyar őstörténet.* Budapest, Néptudományi Intézet. Újrakiadása a GYÖRFFY 1993-ban.
GYÖRFFY GYÖRGY 1970a. Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. *Irodalomtudományi Közlemények 74:* 1–13.
GYÖRFFY GYÖRGY 1970b. A helynevek és a történettudomány. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 196–200.
GYÖRFFY GYÖRGY 1970c. A honfoglaló magyarok települési rendjéről. *Archeológiai Értesítő 97:* 191–242.
GYÖRFFY GYÖRGY 1972. Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle 15:* 261–320.
GYÖRFFY GYÖRGY 1984. Levedia és Etelköz kérdéséhez. *Magyar Nyelv 80:* 385–389.
GYÖRFFY GYÖRGY 1993. *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések — új válaszok.* Budapest, Balassi Kiadó.
GYÖRFFY GYÖRGY 1996. Anonymus Gesta Hungaroruma. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk. *A honfoglaláskor írott forrásai.* Budapest, Balassi Kiadó. 193–213.
HA. 1–3. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 1997, 1999, 2012. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. 2. Doboka–Győr vármegye. 3. Heves–Küküllő vármegye.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
HADROVICS LÁSZLÓ 1970. A magyar–délszláv együttélés onomasztikai kérdéseiből. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 235–239.
HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek.* Budapest, Osiris Kiadó.
HARMATTA JÁNOS 1984. Lebedia és Atelkuzu. *Magyar Nyelv 80:* 419–430.
HBMH. 1. = BÁBA BARBARA szerk. 2015. *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 35. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
HECKENAST GUSZTÁV 1970. *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
HENGST, KARLHEINZ 1995. Namen im Sprachaustausch: Slavisch. In: EICHLER, ERNST–HILTY, GERALD–LÖFFLER, HEINRICH–STEGER, HUGO–ZGUSTA, LADISLAV eds. *Namenforschung — Name Studies — Les noms propres: Ein internationales Handbuch zur Onomastik — An International Handbook of Onomastics — Manuel international d'onomastique.* Berlin, Walter de Gruyter. II, 1007–1011.
HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.

HOFFMANN ISTVÁN 1996. Névtörténet — nyelvtörténet — társadalomtörténet. In: V. RAISZ RÓZSA szerk. *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207. Eger. 113–123.

HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás. 1958–2002.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1:* 9–61.

HOFFMANN ISTVÁN 2005. Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *Névtani Értesítő 27:* 117–124.

HOFFMANN ISTVÁN 2006. A Tihanyi alapítólevél három szórványáról: *Huluoodi, Turku, Ursa. Helynévtörténeti Tanulmányok 2:* 67–82.

HOFFMANN ISTVÁN 2007. Nyelvi rekonstrukció — etnikai rekonstrukció. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk. *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 11–20.

HOFFMANN ISTVÁN 2008a. A Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságai. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3:* 9–27.

HOFFMANN ISTVÁN 2008b. A név mint történeti forrás. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 20–29.

HOFFMANN ISTVÁN 2008c. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások 46:* 5–20.

HOFFMANN ISTVÁN 2009. *Tolna*. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4:* 185–192.

HOFFMANN ISTVÁN 2010a. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

HOFFMANN ISTVÁN 2010b. Suomalainen Paikkannimikirja. [Finn helynévkönyv.] Főszerk. SIRKKA PAIKKALA. Kotimaisten kielten tutkimuskeskusten julkaisuja 146. Helsinki, 2007. [Ismertetés.] *Névtani Értesítő 32:* 223–233.

HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások 50:* 9–26.

HOFFMANN ISTVÁN 2013. *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafő helynevei.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

HOFFMANN ISTVÁN 2014a. A helynevek mint az őstörténet forrásai. In: SUDÁR BALÁZS–SZENTPÉTERI JÓZSEF–PETKES ZSOLT–LEZSÁK GABRIELLA–ZSIDAI ZSUZSANNA szerk. *Magyar Őstörténet — Tudomány és hagyományőrzés.* MTA BTK MŐT Kiadványok 1. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet. 211–218.

HOFFMANN ISTVÁN 2014b. Név és jelentés. In: BAUKO JÁNOS–BENYONCSZKY KRISZTIÁN szerk. *A nevek szemiotikája.* Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-Európai Tanulmányok Kara. 5–21.

HOFFMANN ISTVÁN 2014c. Megjegyzések a személynevekkel azonos alakú helynevekről. In: BÁRÁNY ATTILA–DRESKA GÁBOR–SZOVÁK KORNÉL szerk. *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére.* Budapest–Debrecen, Magyar Tudományos Akadémia–Debreceni Egyetem–Eötvös Loránd Tudomány-

egyetem Bölcsészettudományi Kara–Pázmány Péter Katolikus Egyetem. I, 693–704.
HOFFMANN ISTVÁN 2015. A névtan és a társtudományok. In: FARKAS TAMÁS–SLÍZ MARIANN szerk. *Magyar névkutatás a 21. században.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság–ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 11–22.
HOFFMANN ISTVÁN 2016. A helynevek kormeghatározó értékéről. In: BENŐ ATTILA–T. SZABÓ CSILLA szerk. *Az ember és a nyelv — térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 39–49.
HOFFMANN, ISTVÁN–TÓTH, VALÉRIA 2015. Viewpoints on the cognitive-pragmatic description of personal names. *Word 61/1:* 141–164.
HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok 150:* 257–318.
HOkl. = NAGY IMRE–DEÁK FARKAS–NAGY GYULA szerk. 1879. *Hazai Oklevéltár. 1234–1536.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
INCZEFI GÉZA 1967. A földrajzi nevek történeti rétegződéséről. In: *Acta Academiae Pedagogicae Szegediensis.* Series Linguistica et litteraria. Szeged. 79–91.
INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
Iványi = IVÁNYI ISTVÁN 1889–1907. *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I–V.* Szabadka.
JAKÓ ZSIGMOND 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Település- és népiségtörténeti értekezések 5. Budapest, Sylvester Nyomda Rt.
JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ 1929. *Ó-magyar olvasókönyv.* Pécs, Danubia.
JARRING, GUNNAR 1997. *Central Asian Turkic Place-Names. Lop Nor and Tarim Area.* Stockholm, Sven Hedin Foundation.
JUHÁSZ DEZSŐ 1981. Veszprém megye helységneveinek rendszere. In: HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE szerk. *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Budapest. 253–263.
KÁDÁR EDIT–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk. 2013. *Analógia és modern nyelvleírás.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
Kállay = *A Nagykállói Kállay család levéltára I–II.* Budapest, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, 1943.
KÁLMÁN BÉLA 1978. Hogyan keletkeztek a helységnevek? *A Magyar Tudományos Akadémia I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 30:* 171–174.
KÁLMÁN BÉLA 1979. Vezetéknevek és történelem. *Névtani Értesítő 1:* 9–13.
KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa.* Negyedik, átdolgozott kiadás. Debrecen, Csokonai Kiadó.
KARÁCSONYI JÁNOS 1900/2004. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900. Második, reprint kiadás. Budapest, Nap Kiadó, 2004.

Károlyi = *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–V. Codex Diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly.* Sajtó alá rendezi GÉRESI KÁLMÁN. Budapest, 1882–1897.

KATONA CSILLA 2016. A hangátvetés a magyarban. *Magyar Nyelvjárások 54.* Megjelenés alatt.

KATONA KRISZTINA 2011. *Nemzetségnevek az Árpád-korban.* Szakdolgozat MA. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában.

KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 95. Budapest.

KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

KENYHERCZ RÓBERT 2008. Helynévkutatás és hangtörténet avagy a helynevek forrásértéke. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 175–182.

KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

KERTÉSZ MANÓ 1939. A magyar helynévadás történetéből. *Magyar Nyelvőr 68:* 33–39, 67–77.

KESZLER BORBÁLA 2000. A szóképzés. In: KESZLER BORBÁLA szerk. *Magyar grammatika.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 307–320.

KIEFER FERENC–LADÁNYI MÁRIA 2000. A szóképzés. In: KIEFER FERENC szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia.* Budapest, Akadémiai Kiadóó. 137–164.

KISS GÁBOR–ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS 2006. Egy mikrotáj történeti helynévanyaga. Vasvár keleti határa az Árpád-korban. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2:* 129–157.

KISS GÁBOR–ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS 2008. A Vas megyei Őrség településnevei. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3:* 215–224.

KISS LAJOS 1987/1999. *Málca és Malcice.* In: GREGOR FERENC–NYOMÁRKAY ISTVÁN szerk. *Szlavisztikai tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára.* Budapest, ELTE Szláv Filológiai Tanszék. 259–65. Újraközlése: KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 181–185.

KISS LAJOS 1992a. A telepítő kenézükről nevet kapott falvak a beregi Hát vidékén. In: PÁL DERÉKY–SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE–TIMOTHY RIESE–HAJDÚ PÉTER szerk. *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag / Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára.* Wien–Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet–Institut für Finno-Ugristik der Universität Wien. 269–289.

KISS LAJOS 1992b. A magyarság legkorábbi nyomai a Délvidék helységneveiben. *Magyar Nyelv 88:* 410–421. Újraközlése: KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 62–73.

KISS LAJOS 1992/1999. Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány 38:* 129–135. Újraközlése: KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 55–62.

KISS LAJOS 1995/1999. *Bátorteleké*-től és *Szentmihály*-tól *Bárszentmihályfá*-ig. (Helységnevek életútja.) *Magyar Nyelv 91:* 453–455. Újraközlése: KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 198–201.

KISS LAJOS 1996a/1999. A honfoglalás és a letelepedés a földrajzi nevek tükrében. *Magyar Tudomány 41:* 964–971. Újraközlése: KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 96–103.

KISS LAJOS 1996b/1999. A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr 120:* 440–450. Újraközlése: KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 104–116.

KISS LAJOS 1997. Korai magyar helységnévtípusok. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk. *Honfoglalás és nyelvészet.* Budapest, Balassi Kiadó. 177–185. Újraközlése: KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 133–140.

KIVINIEMI, EERO 1975. *Paikannimien Rakennetyypeistä.* Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KIVINIEMI, EERO 1978. Paikannimistö systeeminä. In: KIVINIEMI, EERO, *Nimistöntutkimus ja paikallishistoria.* Helsinki, Paikallishistoriallinen toimisto. 73–89.

KIVINIEMI, EERO 1981. Über die gegenwärtigen Perspektiven der finnischen Orstnamenforschung. *Studia Fennica 24:* 29–46.

KIVINIEMI, EERO 1990. *Perustietoa paikannimistä.* Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk. *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. II, 365–472.

KNIEZSA ISTVÁN 1942. *Erdély víznevei.* Kolozsvár.

KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ szerk. *Magyarok és románok I–II.* Budapest, Akadémiai Kiadó. I, 111–313.

KNIEZSA ISTVÁN 1947–1949/2003. A zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. In: KNIEZSA ISTVÁN, *Helynév- és családnévvizsgálatok.* Budapest, Lucidus Kiadó. 185–254.

KNIEZSA ISTVÁN 1960. A szlovák helynévtípusok kronológiája. In: MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ szerk. *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 19–26.
KOCÁN BÉLA 2008. A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3:* 95–105.
KOCÁN BÉLA 2013. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa vármegyében.* PhD-értekezés. Kézirat. Debrecen. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában.
KOCÁN BÉLA 2017. *Ugocsa megye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. Megjelenés alatt.
KOROMPAY KLÁRA 1991. A névszójelezés. In: BENKŐ LORÁND szerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 259–283.
KOSZTA LÁSZLÓ 1994. *egyházi társadalom.* In: KRISTÓ GYULA főszerk. *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest, Akadémiai Kiadó. 182–183.
KOVÁCS ÉVA 2011. A 800 éves Tihanyi összeírás helynévi szórványainak névrendszertani tanulságairól. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6:* 47–58.
KOVÁCS ÉVA 2012. Different aspects for the study of toponyms deriving from personal names. *Acta Onomastica 53:* 187–197.
KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
KOVÁCS HELGA 2016. Az ispáni várak neveinek névtani vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12.* Megjelenés alatt.
KRISTÓ GYULA 1976. *Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához.* Acta Historica Szegediensis. Tomus LV. Szeged.
KRISTÓ GYULA 1980. A magyar névtudomány és az objektív kritika. *Magyar Nyelvőr 104:* 250–256.
KRISTÓ GYULA 1981. Puszta személyneves helynevek névadóinak kérdéséhez. In: HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE szerk. *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Budapest. 101–106.
KRISTÓ GYULA 1991. Néhány erdélyi helynévről. In: HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ szerk. *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Írták tisztelői, barátai és tanítványai.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem. 386–393.
KRISTÓ GYULA 1994. *földrajzi nevek.* In: KRISTÓ GYULA főszerk. *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Budapest, Akadémiai Kiadó. 223–224.
KRISTÓ GYULA 1997. A Kárpát-medence X. századi helyneveiről. *Magyar Nyelv 93:* 129–135.
KRISTÓ GYULA 1998a. Levedia és Etelköz. *Magyar Nyelv 94:* 151–157.
KRISTÓ GYULA 1998b. Nyelvtudomány. In: BERTÉNYI IVÁN szerk. *A történelem segédtudományai.* Budapest, Pannonica–Osiris. 319–330.
KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok 134:* 3–44.

KRISTÓ GYULA 2003a. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon.* Budapest, Lucidus Kiadó.
KRISTÓ GYULA 2003b. *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
KRISTÓ GYULA 2005. Settlement Name Giving in the Age of the Árpáds. In: SÁNDOR MATICSÁK ed. *Settlement Names in the Uralian Languages. Onomastica Uralica 3.* Debrecen–Helsinki. 117–133.
KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFŰ LÁSZLÓ 1973, 1974. *Adatok „korai" helyneveink ismeretéhez I–II.* Acta Historica Szegediensis. Tomus XLIV., XLVIII. Szeged.
Kub. = *Árpád-kori oklevelek 1095–1301. Codex Diplomaticus Arpadianus.* Közzéteszi ifj. KUBÍNYI FERENCZ. Budapest, 1888.
LADÁNYI MÁRIA 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.
LADÁNYI MÁRIA–TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 22:* 17–58.
VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names.* Trends in Linguistics. Study and Monographs 168. Berlin–New York, Mouton de Gruyter.
LEHOCZKY TIVADAR 1881–1882. *Bereg vármegye monographiája I–III.* Ungvár.
LIGETI LAJOS 1985. Levédia és Etelköz. *Magyar Nyelv 81:* 1–19.
LIGETI LAJOS 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete.* Budapest, Néptudományi Intézet.
B. LŐRINCZY ÉVA 1960. Képzőtörténet és névkutatás. In: MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ szerk. *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 140–143.
B. LŐRINCZY ÉVA 1962. *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban.* Nyelvtudományi Értekezések 33. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Magyar Digitális Helynévtár on-line adatbázis. Elérhető: http://mdh.unideb.hu.
MAKKAI LÁSZLÓ 1979. Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. [Ismertetés.] *Magyar Nyelvőr 103:* 97–106.
MARCATO, CARLA 2009. *Nomi di persona, nomi di luogo. Introduzione all'onomastica italiana.* [Személynevek, helynevek. Bevezetés az olasz névtudományba.] Bologna, il Mulino.
MARKÓ IMRE LEHEL 1970. Egy szokatlan névadási mód. *Magyar Nyelvőr 94:* 257–258.
MATICSÁK SÁNDOR 2005. The types of the Mordvin settlement names. In: SÁNDOR MATICSÁK ed. *Settlement Names in the Uralian Languages. Onomastica Uralica 3.* Debrecen–Helsinki. 65–84.
MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

MELICH JÁNOS 1929. Szoboszló. *Magyar Nyelv 25:* 135–136.
MES. = *Monumenta ecclesiae Strigoniensis 1–2.* Ordine chronologico disposuit, dissertationibus et notis illustravit FERDINANDUS KNAUZ. *3.* Collegit et edidit LUDOVICUS CRESCENS DEDEK. Strigonii, 1874–1924.
MEZŐ ANDRÁS 1981. Földrajzinév-kutatásunk helyzete és feladatai. In: HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE szerk. *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Budapest. 85–99.
MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
MEZŐ ANDRÁS 1985. A helynevek vándorlása a középkorban. In: BÉKÉSI IMRE szerk. *Név és névkutatás. Az Inczefi Géza halálának 10. évforulójára rendezett emlékülés előadásai. Szeged, 1984. április 13–14.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 170. Budapest. 23–28.
MEZŐ ANDRÁS 1989. A típusváltás. Egy fejezet helységneveink élettanából. In: BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk. *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Budapest. 143–146.
MEZŐ ANDRÁS 1990. Gazdálkodástörténetünk egy helynévi emléke. *Magyar Nyelv 86:* 223–228.
MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század.* METEM-könyvek 15. Budapest.
MEZŐ ANDRÁS 1999. *Sebestyén* a helységnevekben. *Magyar Nyelvjárások 37:* 311–314.
MEZŐ ANDRÁS 2003. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon.* METEM-könyvek 40. Budapest.
MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER 1972. *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára.* Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB.
MOLLAY KÁROLY 1960. A német helynévtípusok kronológiája a középkori Nyugat-Magyarországon. In: MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ szerk. *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 35–56.
MOLLAY KÁROLY 1970. Helyneveink tipológiai vizsgálata [Hozzászólás Kázmér Miklós könyvéhez]. *Soproni Szemle 24:* 352–359.
MOÓR ELEMÉR 1936a. *Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen.* Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio phil. 10. Szeged, Városi Nyomda.
MOÓR ELEMÉR 1936b. Magyar helynévtípusok. *Népünk és Nyelvünk 8:* 110–117.
MOÓR ELEMÉR 1970. A nomád magyar törzsek X. századi szállásterületei a Kárpát-medencében. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 45–50.

MORAVCSIK, GYULA 1983. *Byzantinoturcica I–II. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Turkvolker.* 3. kiadás. Leiden, E. J. Brill.
MORAVCSIK, GYULA–JENKINS, R. J. H. 1967. *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio.* Új, átdolgozott kiadás. Washington, Dumbarton Oaks.
MOZGA EVELIN 2013. Szempontok az *-s/-cs* képzős ómagyar kori személyneveink vizsgálatához. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9:* 153–167.
MSzFgrE. = *A magyar szókészlet finnugor elemei I–IV.* Főszerk. LAKÓ GYÖRGY. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1981.
NÉMETH PÉTER 1997. *A középkori Szabolcs megye települései.* Nyíregyháza.
NÉMETH PÉTER 2008. A *középkori Szatmár megye települései* a *XV. század elejéig*. A Jósa András Múzeum Kiadványai 60. Nyíregyháza.
NICOLAISEN, WILHELM F. H. 1995. Scottish Place Names. In: EICHLER, ERNST–HILTY, GERALD–LÖFFLER, HEINRICH–STEGER, HUGO–ZGUSTA, LADISLAV eds. *Namenforschung — Name Studies — Les noms propres: Ein internationales Handbuch zur Onomastik — An International Handbook of Onomastics — Manuel international d'onomastique.* Berlin, Walter de Gruyter. II, 1409–1412.
NYÉKI ZOLTÁN 2013. *Barangolás egy Árpád-kori nemzetségnév körül: a Szemere nemzetség.* Szakdolgozat BA. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Könyvtárában.
OklSz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA 1902–1906. *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
PAIKKALA, SIRKKA főszerk. 2007. *Suomalainen paikannimikirja.* Kotimaisten kielten tutkimuskeskusten julkaisuja 146. Helsinki, Karttakeskus.
PAIS DEZSŐ 1923. A Turóci-fennsík helynévtörténete. *Magyar Nyelv 19:* 72–76.
PAIS DEZSŐ 1957. A *szabad* helynévi alkalmazásaihoz. *Magyar Nyelv 53:* 52–66.
PAPP LÁSZLÓ 1961. Személynevek és helynevek. Az Árpád-kori Személynévszótár kérdéseiből. *Magyar Nyelv 57:* 183–194, 325–331.
PELCZÉDER KATALIN 2015. A Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértéke. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11:* 55–68.
PENAVIN OLGA 1970. Észak-Bácska földrajzi neveiről. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 93–99.
PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
PP. = TAKÁCS IMRE szerk. *Paradisum Planavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma, Bencés Főapátság. 2001.
PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk. 1912–1916. *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII.* Budapest, Stephaneum.

RÁCZ ANITA 2005. *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
RÁCZ ANITA 2006. Törzsnévi eredetű helyneveink nyelvi kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2:* 9–29.
RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
RÁCZ ANITA 2015a. A nép- és törzsnévi helynevek történeti tipológiai sajátosságai. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11:* 17–34.
RÁCZ ANITA 2015b. Les noms de groupes sociaux dans les anciens noms de communes Hongrois. In: OLIVIU FELECAN ed. *Proceedings of the Third International Conference on Onomastics "Name and Naming" Conventional / Unconventional in Onomastics.* Cluj-Napoca. 540–550.
RÁCZ ANITA 2016a. *Etnonimák a régi magyar településnevekben.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
RÁCZ ANITA 2016b. Régi magyar településnév-típusok relatív kronológiai viszonyai. In: BENŐ ATTILA–T. SZABÓ CSILLA szerk. *Az ember és a nyelv — térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 50–61.
RÁSONYI LÁSZLÓ 1966. A Kiskunság középkori helyneveihez. *Magyar Nyelv 62:* 164–170.
RÁSONYI LÁSZLÓ–BASKI IMRE 2007. *Onomasticon Turcicum. Turkic Personal Names 1–2.* Bloomington, Indiana University.
RESZEGI KATALIN 2006. Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2:* 159–180.
RESZEGI KATALIN 2009. A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban. *Magyar Nyelvjárások 47:* 21–41.
RESZEGI KATALIN 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
RESZEGI KATALIN 2012. Cognitive Approach to Hungarian Toponymy. *Onoma 47:* 367–379.
RESZEGI KATALIN 2015. A tulajdonnevek a gyermeki nyelvelsajátításban. *Névtani Értesítő 37:* 83–97.
REUTER CAMILLO 1972. *A személynévi helynévadás egy esete a magyar névanyagban.* Pécs.
RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
ROHLFS, GERHARD 1956. *Studien zur romanischen Namenkunde.* München, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
RÓNA-TAS ANDRÁS 1997. *A honfoglaló magyar nép.* Budapest, Balassi Kiadó.
SÁNDOR KLÁRA 1998. A magyar–török kétnyelvűség és ami körülötte van. In: LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA szerk. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-*

medencében, különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségre. Pozsony, Kalligram–A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 7–26.
SEBESTYÉN ZSOLT 2010a. *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára.* Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó.
SEBESTYÉN ZSOLT 2010b. A történelmi Bereg megye *-falva* utótagú helységneveiről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5:* 139–149.
SEBESTYÉN ZSOLT 2012. *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára.* Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó.
SLÍZ MARIANN 2006. Az Anjou-kori személynevek kutatásának kérdései. *Névtani Értesítő 28:* 171–180.
SLÍZ MARIANN 2011a. *Személynévadás az Anjou-korban.* Budapest, Históriaantik.
SLÍZ MARIANN 2011b. *Anjou-kori személynévtár. 1301–1342.* Budapest, Históriaantik.
ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Příručka slovanské Toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik.* Praha, Academia.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
SOLYMOSI LÁSZLÓ 1972. Árpád-kori helyneveink felhasználásáról. *Magyar Nyelv 68:* 179–190.
SOLYMOSI LÁSZLÓ 2006. *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban.* Budapest, Argumentum Kiadó.
ŠRAMEK, RUDOLF 1972–1973. Zum Begriff „Modell" und „System" in der Toponomastik. *Onoma 17:* 55–75.
STANISLAV, JÁN 1948. *Slovenský juh v stredoveku 1–2.* Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská.
Str. = *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–II.* Ed. FERDINANDUS KNAUZ. Strigonii, 1874–1882. *III.* Ed. LUDOVICUS CRESCENS DEDEK. Strigonii, 1924.
SZABADOS GYÖRGY 2011. *Magyar államalapítások a IX–XI. században.* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26. Szeged.
SZABÓ DÉNES 1936. A dömösi prépostság adománylevele (1138/1329). *Magyar Nyelv 32:* 54–57, 130–135, 203–206.
SZABÓ ISTVÁN 1966. *A falurendszer kialakulása Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
SZABÓ T. ATTILA 1940a. A személynevek helyneveinkben. *Magyar Népnyelv 2:* 81–123. — Lásd még: A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 2. Debrecen, 1940. Újrakiadás: In: SZABÓ T. ATTILA 1988. *Nyelv és település. Válogatott tanulmányok, cikkek VII.* Budapest, Európa Könyvkiadó. 433–472.
SZABÓ T. ATTILA 1940b. A magyar helynévadás történetéhez. *Magyar Nyelv 36:* 127–129.
SZEGFŰ MÁRIA 1991. A névszóképzés. In: BENKŐ LORÁND szerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 188–255.

SZEGFŰ MÁRIA 1992. A névszóképzés. In: BENKŐ LORÁND szerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 268–317.
SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010a. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5:* 33–45.
SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010b. A Tihanyi alapítólevél görög helynevei. *Magyar Nyelv 106:* 295–307, 385–396.
SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2013a. A Tihanyi alapítólevél személynevei II. Az alapítólevél hagionimái. *Névtani Értesítő 35:* 157–178.
SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2013b. Analógia — diakrón szemmel. In: KÁDÁR EDIT–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk. *Analógia és modern nyelvleírás.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 215–234.
SZŐKE MELINDA 2008. Régi helyneveink latinizálása. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 267–271.
SZŐKE MELINDA 2012. Interpolált oklevelek és a magyar nyelvtörténet. In: KISS P. ATTILA–PITI FERENC–SZABADOS GYÖRGY szerk. *Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 23–30.
SZŐKE MELINDA 2013a. A latin szöveg és a helynévi szórvány kapcsolata (Különös tekintettel a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének latinizáló helyneveire). *Helynévtörténeti Tanulmányok 9:* 57–76.
SZŐKE MELINDA 2013b. A 11. századi interpolált oklevelek mint a magyar nyelvtörténet forrásai. *Magyar Nyelv 109:* 68–77.
SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
Sztp. = SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN szerk. 1923–1987. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* I–II/1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó.
TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
TÓTH VALÉRIA 2001a. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
TÓTH VALÉRIA 2001b. *Az Árpád kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
TÓTH VALÉRIA 2004. Archaizmusok és neologizmusok a magyar helynevekben. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1:* 183–207.
TÓTH VALÉRIA 2008a. *Településnevek változástipológiája.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
TÓTH VALÉRIA 2008b. Többnevűség, névcsere a településnevek körében. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudo-*

mányi Konferencia előadásai. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 285–293.
TÓTH VALÉRIA 2008c. A *-falva* > *-fa* változás településneveinkben. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3:* 105–119.
TÓTH VALÉRIA 2009a. Adalékok személynévi eredetű településneveink nyelvi kérdéseihez. *Magyar Nyelvjárások 47:* 43–59.
TÓTH VALÉRIA 2009b. Elmélet és módszer a történeti helynévkutatásban. *Névtani Értesítő 31:* 175–183.
TÓTH, VALÉRIA ed. 2011. *Patrociny Settlement Names in Europe. Onomastica Uralica 8.* Debrecen–Helsinki, Debrecen University Press.
TÓTH VALÉRIA 2012a. Patrocíniumi településnevek Európában. Egy nemzetközi kutatási program eredményei. *Magyar Nyelv 108:* 292–303.
TÓTH VALÉRIA 2012b. Patrociny Settlement Names in Europe. The findings of an international research programme. *Beiträge zur Namenforschung 47/3:* 311–325.
TÓTH VALÉRIA 2012c. Etimológiai, hangtörténeti megjegyzések Anonymus egy személynevéhez. *Magyar Nyelvjárások 50:* 51–76.
TÓTH VALÉRIA 2013. Szempontok a középkori források személynévi adatainak értékeléséhez. *Nyelvtudományi Közlemények 109:* 227–254.
TÓTH VALÉRIA 2015. Történeti helynévkutatás. In: FARKAS TAMÁS–SLÍZ MARIANN szerk. *Magyar névkutatás a 21. század elején.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság–ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 165–187.
TÓTH VALÉRIA 2016a. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
TÓTH VALÉRIA 2016b. Helynevek és személynevek rendszerösszefüggései a régi magyar nyelvben. In: BENŐ ATTILA–T. SZABÓ CSILLA szerk. *Az ember és a nyelv — térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 70–88.
UB. = HANS WAGNER–IRMTRAUT LINDECK-POZZA 1965–2000. *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebeite der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V.* Wien–Köln–Graz, H. Böhlaus Nachf.
UEW = *Uralisches etymologisches Wörterbuch I–II.* Szerk. RÉDEI KÁROLY. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986–1988. *III. Register.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.
VÉGH JÓZSEF 1970. A földrajzi nevek gyűjtésének időszerű kérdései. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 373–380.
VÉGH JÓZSEF 1981. Földrajzinév-kutatásunk elvi kérdéseihez. In: HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE szerk. *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Budapest. 121–123.
WOT. = RÓNA-TAS ANDRÁS–BERTA ÁRPÁD 2011. *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian.* Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.

Z. = NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHELY DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL szerk. 1871–1931. *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII.* Pest, majd Budapest, Magyar Történelmi Társulat.

ZILLIACUS, KURT 1966. *Ortnamnen i Houtskär.* [Place names in Houtskär. An overview of the composition of nomencalture.] Studier i Nordisk filologi 55. Helsingfors.

ZILLIACUS, KURT 1997. On the function of proper names. In: PITKÄNEN, RITVA-LIISA–MALLAT, KAIJA eds. *You name it. Perspectives on onomastic research.* Helsinki, Finnsih Literature Society. 14–20.

Zs. = *Zsigmondkori oklevéltár I–VII.* Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1951–2001. *VIII–IX.* Szerk. BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT. Budapest, 2003–2004. *X.* Szerk. C. TÓTH NORBERT. Budapest, 2007. *XI.* Szerk. C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR. Budapest, 2009.

Névmutató

Aba 41, 129, 132, 136, 153, 167, 178
Abad 129, 132
Abád 129, 132, 135, 136
Abádszalók 41
Abafalua 153
Abafalva 153
Aba nagyút 41
Aba nagyuta 167
Abanogutha 167
Aba nog wt 41
Abaújalpár 30
Abaújvár 41
Abaújvára 178
Abaywar 41, 178
Abel 153, 176, 179
Abelbodon 176 179
Ábelbodony 176, 179, 180
Ábel haraszta 153
Abelharazta 153
Abod 132
Abraam 31
Abraham 31
Ábrány 31, 75, 76
aceruus Marci 163
Acha 45, 132, 180
Achabykfew 180
Achad 46, 132
Achateluke 46
Ács 36, 37, 76
Acsa 45, 49, 132, 180
Acsa-Bükk-fő 180
Acsád 46, 49, 52, 132
Acsatelke 46
Adam 120
Ádám 120
Ádánd 49
Adorján 118
Adrian 118
Adryan 118
Aha 50
Ahton Monustura 30, 173
Ajton 30, 173
Ajtonymonostora 30, 173
Alexandreia 85
Allentown 46
Almád 52
Álmos 138, 141
Álmosd 138, 141
Almus 138, 141
Almusd 138, 141
Alpar 30
Alpár 30
Andreas 32 123
Antiocheia 85
Antti 32
Anttila 14
Apa 39, 50, 51, 166, 175, 177, 178
Apabócsa 175, 180
Apabolcha 175
Apadi 147
Apagy 51
Apaj 50, 51, 133
Apakovácsi 177, 178, 180
Apa Kuachy 177, 178
Apatelke 166
Apátfalva 156
Apathelky 39, 166
Apathur 117
Apátúr 117, 125
Apc halma 167
Apos 19
Appadi kútja 147
Appadýkuta 147
Apucholma 167
Arad 135, 138
Arnold 141
Arnolt 30, 129, 141
Arnót 30, 141
Arnóti 129, 141
Árpád 103, 135
Ascen nepe 150
Asszonyvására 183
Athauelezy 176
Athya 176
Attaleia 85
Atya 39
Atyaveleze 39, 176
Aurelia 79
Azille 79
Baan 38, 39
Baanfolua 38, 39
Bábafalva 159
Bába tava 153
Babatoua 153
babu humca 76
Bacsfa 163
Bacsfalva 163
Bag 51
Bagamér 31
bagat mezee 148
Bagd 53
Bagod 51, 53
Bagos 51
Bahatur 24
Baïtzas 80
Baja 140
Bajánháza 147
Bajesd 46
Baka út 156
Bakony 115
Bakonypéterd 53
Baksa 176

Bala 115
Balasefalua 155
Balasefelde 155
Balasey 33
Balassa-akácos 43, 76
Balázs 159, 170
Balazséfalva 155
Balazséfölde 33, 155
Balazsér 33
Balázsfalva 156
Bálintülése 38
Balog 44, 116, 137
Balogd 129, 137
Balogh 116
Balogh Sándor-erdészház 45
Balogjános 44
Balugd 137
Balwgh 44
Balya 115
Bán 124
Band 38
Bánd 38
Bánfalva 38, 183
Bános 29
Baracska 118
Barancska 59
Baranyás sor 156
Baratur 117
Barátúr 117 125
Barbfalva 108, 158, 159
Barbi 44
Barbijánosfalva 44
Barbova 159
Barby 44
Barby Janusfalwa 44
Barca 41
Bárca 41, 94
Barcha 41
Barza 43
Barzafalva 43, 167
Barzofalva 43
Bata 152
Batakuta 152
Bata kútja 152
Batas 80
Bathmanostra 152
Bathorighaz 24
Bátor 24, 25, 40, 75, 76
Bátoregyháza 24
Bátorfalva 24, 166
Batur 24, 166
Battyánülése 38
Bátyú 158
Becen 18
Beche 128, 132
Bechey 128, 132
Becsej 128, 132
Becseny 18
Beend 27
Beethfya 43
Bégány 158
Begej 139
Béka 76
Belch 129
Beld 53
Beled 53
Ben 27
Bena 56
Bénd 27
Bene 27, 28, 29, 120, 121
Benedek 27, 28, 29, 121
Benedek vejsze 27
Benedic 27
Benedictus 27
Benedukueyze 27
Benekenézfalva 157, 168
Benke 27, 28, 29, 170
Benke árka 170
Benkearuka 170
Benkehaza 27
Benkeháza 27
Benő 28
Benye 56
Bénye 56
Berente 31
Berenthe 31
Berettyócsohaj 179
Bescene 36
Beseneu 37, 39
Besenyő 35, 36, 37, 124, 184
Besenyőd 67
Besenyőtelek 36
Beszterszállása 173
Betfia 43
Beu 117, 128
Beud 128
Bezthertzallasa 173
Beztur 173
Bika 39
Bíró 124
Bissenus 36, 37
Blagaj 139
Blasius 33
Boba 153
Boci Kovács Miklós tanyája 45
Bócs 175
Bocsárd 174
Bode 31
Bódé 31
Bodogazonkathaya 42
Bodrogköz 83
Bogács 43, 109, 110
Bogád 171
Bogadteluke 171
Bogat 171
Bogát 171
Bogáts 43
Bogáttelke 171
Bogdan 78
Bogdán 75, 90
Bogomer 31
Bogomerius 31
Bogumil 78
Bohó Szabó-dűlő 45
Boja 140
Bojád 140
Bokon 115
Bolch 175
Boldogasszonykátája 42
Boldogasszonykeszi 176
Bolog 137
Bologiuanus 44

Bolug 116, 129
Bolugd 129, 137
Bolugh 44
Bors 39, 123, 166
Borsfeneri 39, 166
Bors fenyére 166
Borsod 39
Borsód 39
Borsos 90
Borsos ere 90
Borza 43, 167
Borzafalwa 167
Botmonostora 152
Botykapeterd 53
Boya 18, 140
Boyad 140
Bő 116, 128
Bőd 128
Böjte földje 112
Bökényfalva 173
Bököny 173
Bölcsi 129
Böszörményszancsal 59
Brancska 59
Brata 78
Bubenfolua [ɔ: Buken-] 173
Budak 79
Budej 31
Budey 31
Budmer 31
Budmér 31
Buhthe 112
Bul 176
Bulchy 129
Búlkeszi 176, 180
Buquen 173
Buzafalwa 162
Buzapeterfalwa 162
Bükkszentmárton 175
Bwlkezy 176
Calvigno 79
Carachund 40
Chaba 30, 50, 173
Chabakuta 173
Chac 167
Chakan 118
Chakuta 167
Charaboï 80
Chazar 38, 166
Chazaria 85
Chazarwelge 38, 166
Chekekathaya 42
Chemperlaka 150
Chenata 56
Chenkez 164
Chenkezfalua 164
Chepan 33, 132, 164, 171
Chepanfolua 33, 164, 171
Cherne 132
Cherney 132
Cheydreh 118
Choba 18, 166
Chobady 50
Chobawara 18, 166
Chopon 80
Chueytora 179
Churke 21, 176
Churke Ida 21, 176
Chyganfalwa 44
Chykanmyklosfalua 44
Chymbahaza 59
Chyres Bagos 43
Chyrewsy 43
Clemente 177
Cluny 46
Colbaz 118
Comana 43, 167
Corneille 79
Cornello 79
Cosma 32, 118
Cosmahaza 156
Costan 30
Crald 129
Crepaj 139
culun 76
Cupani 123
Czhaky ut 41
Czohoy 179
Čeněta 56
Černa 132
Črna 132
Csaba 18, 30, 50
Csabád 50
Csaba kútja 173
Csabavára 18, 166
Csákány 118
Csáki-kert 43, 76
Csáki út 41
Csák útja 167
Császár völgye 38, 166
Csataj 133
Cséfáni 132
Cseh 35, 59
Csehi 59, 184
Csekekátája 42
Cseke-tag 43
Csemperlaka 145
Csenyéte 56
Csépán 23, 132, 171
Csépánfalu 33
Csépánfalva 23, 33, 132, 171
Cserépalja 139
Csernej 132
Csernely 132
Csibak 90
Csibakfalva 90
Csikányfalva 44
Csikánymiklósfalva 44
Csire 43
Csireősi 43
Csiresbagos 43
Csirke 21, 22
Csirkeida 21, 22, 176, 180
Csobád 50
Csobaj 139
Csohajtora 179, 181
Csóka 90
Csókafalva 90
Csoma 158
Csősz Miska-tanya 45
Csürke 21
Damak 177
Damian 115

Damján 115
Damyan 115
Dávidháza 147
Décs 105
Décse 105
Dédes 141
Dedesd 142
Dédesd 141
Dédesköve 142
Dédtelke 145
Dedteluke 152
Dedus 141
Dedych 18
Dedychhaza 18
Deerspalataya 171
Demeh 32, 170
Demeterispanlaka 44, 168
Demeterispánlaka 44, 168
Demetrius 32
Demevár 32, 170
Demewar 32, 170
Derecske 118
Derekce 118
Ders 171, 175, 179
DersBulch 175, 179
Derzs 171
Derzsbócs 175, 179
Derzsbócsa 175, 180
Derzspalotája 171
Derzspapfalva 168
Deseboya 18, 179
Deseu 18, 179
Deseufiastephanloka 162
Desiderius 123
desir 123
Detreh 46
Detrehwyle 46, 177
Detrevilye 46, 177, 181
Detricus 177
Dezsér 123
Dezsőboja 18, 179, 181
Dicháza 18
Didic 18, 19
Dienes 118
Dienis 118
Dilger 46, 81
Dilgi 46
Dobi Dénes tanyája 45
Dorobratova 159
Dorog 118
Dorozsma 31
Drag 31
Drág 31
Dragabártfalva 108, 159
Dragabratfalva 158
Drug 118
Drugča 118
Drugša 118
Drusma 31
Dusnok 76
Dydych 18, 19
Dyenus 118
Dyos 19
Ebed 138, 139
Ebej 133
Eberhart malma 30
Eburhard 30
Eburharthmolna 30
Ecetoua 147, 152
Eche 147
Echey 142
ecli 76
Écs 39
Ecse tava 147
Eetu 21
Eetu Matikainen 21
Eetunmökki 21
Egeddomok 177
Egerszalók 41
Egerzalouk 41
Eggiedfalwa 155
Egid 177
Egrimihalhaza 161, 162
Egyeddamak 177, 181
Egyedfalva 155
Egyedmonostora 155
Egyedmonustra 155
Egyházasida 176, 180
Egyházassemse 176
Egyházfa 163
Egyházffalva 163
Elysabeth 32
Elysabethforra 32
Emrech 153
Emrehlaka 153
Emrehloka 153
Ench 132
Encsi 132
Endre 129, 136, 138
Endred 123, 129, 138
Endréd 123, 129, 135, 136, 138
Entsch 132
Entz 132
Enyicke 56
Enyske 56
Erded 18
Erdei 18
Erdej 18, 133
Erdeufolua 18
Erdewtelke 18
Erdőfalva 18
Erne 46
Ernefiaistvánpályija 46, 176, 178, 180
Ernefyastephanpaulia 46, 176, 178
Erzsébetforra 32
Eszebocsárd 174, 175, 180, 181
Ete 142
Etej 142
Etelköz 72, 83, 98
Etetelke 142
Ethetheleke 142
Ethey 142
Ews 129
Ewsy 129
Ewzmyklosfalva 162
Ezaboltchard 175
Eze 175
Fabian 32, 153
Fábiánháza 32, 153
Fabianus 152
Fabyanhaza 32, 153

Fajsz 103
Farcas 166
Farkas 170
Farkasaszaj 181
Farkasfölde 39
Farkas malma 166
Fedeles 159
Fehér Laci tanyája 45
Fekete János sűrűje 45
Felida 21
Felsőpeterd 53
Filej 133
Fodortelep 156
Folcusteluke 166
Folkus 166
Folkustelke 166
Forkosmolna 166
fotudi 76
Földeák 44
Földespéterfölde 46, 167
Fredreh 173
Fredrehlese 173
Fredreh lese 173
Fuldespeturfulde 46, 167
Fulgudus 108
Fügöd 50
Füldeák 44
Fülöpfölde 32
Fülöp öréme 167
Füzér 159
Fyldyak 44
Fylipfulde 32
Gáborjánmonostora 152, 166–167
Gabrian 152, 167
Gabrian Monustura 152, 167
Gachmihalfeulde 44, 167
Gácsmihályfölde 44, 167
Gal 131
Galamb-Sokoró 178
Galambsokorou 178
Gáld 137
Galod 131
Gálod 131, 137
Gálospetri 53, 176, 180
Galus 176
Galuspetury 176
Gastateluke 150
Gavigno 79
Gazdagtivadarfalva 44, 167
Gebarth 24
Gebhard 24
Gebhart 24
Gecse 158
Geeg 17
Geegfalua 18
Geg 17
Gég 17
Gegen 142
Gégénd 142
Gégény 142
Gégfalva 17
Georgius 32
Georgy 142
Gereu 120
Gergely 159
Gerlochfalua 173
Gerolt 173
Gerő 120
Géza 105
Gheghendh 142
Gianpataka 174
Gianur 117
Giazis 80
Gibárt 24, 75
Gibártfölde 24
Girált 173
Giroltfalva 173
Glup 31
Gojak 79
Golob 31
Golomb 178
Golop 31
Gopul 80
Gorozd 78
Gönc 30, 56
Gönyű 55
Görbe 136
Görbed 136
Gug 42
Gúg 42
Gulay 128
Gulub 31
Gunch 30, 56
Gune 56
Gun(t)z 56
Gunu 55
Gurbe 136
Gurbeed 136
Gurbeth 136
Gurgh 179
Gurk 120
Gurke 32, 120
Guruu 120
Guug 42
Guze 152
Guze haza 152
Guzéháza 152
Gvrbeth 136
Gyan 29, 118, 174
Gyán 21, 22, 29, 75, 118
Gyán pataka 174
Gyanur 117
Gyánúr 117
Gyapoly 80, 81
Gyarmánülése 38
Gyarmat 67, 76
Gybart 24
Gyla 80
Gyorgteluky 142, 164
György 159, 170
Györgyfalva 156
Györgyi 142
Györgykérje 176, 179, 180
Györgysoka 167
Györgytelke 142
Györk 120
Györke 32, 120
Gyroltfalwa 173
Gyubarthfewldy 24
Gyula 128
Gyulaj 128, 133
Gyurghkery 176, 179, 181

Gyurk 120
Gywbarth 24
Gywrynfiamarkloka 162
Haragos 29
Hastings 15
Hazug 40
Häser 81
Hæsta 15
Hédervára 173
Hedre 118
Hedruhuara 173
Heethur 117
Heibulla 81
Heidrich 118, 173
Hejőcsaba 30, 173
Hellströms tärn 46
Henc 167, 173
Hencháza 173
Henchhaza 173
Hench molna 167
Hencida 173
Henc malma 167
Henricus 173
Hensy 132
Herceg 38
Herke 27
Herked 27
Herman 164
Hermann(us) 27
Hernádnémeti 175
Hernádpetri 53
Het 40
Heth 40
Hétúr 117
Hetyen 158
Hobaj 133
Hodoscsépány 171
Hodosd 177
Horvát 76
Hozugd 40
Iacau 170
Ianus 32, 129
Iborfiastefánháza 167–168
Ibwrfiastephanhaza 168
Ida 22
Illev 30
Inanch 132
Inand 132
Inánd 132
Ipaos 80
Ipolynyék 175
Irtim 80
Isac 153, 170
Isepzemse 176
Ispán 124
Ispánk 147
István 21, 22, 23, 122
Iuan 170
Iuanhaza 142, 152, 170
Iván 138, 169
Iváncs 142
Iványd 137, 138
Ivánfalva 159
Ivánháza 142, 145, 152, 170
Ivánkabánháza 44, 168
Iványos avasa 167
Ivánosd 137
Iványos foka 28
Ivanovics 159
Ivanusfuka 28
Iwanch 142
Iwankabanhaza 44
Iwanus 167
Iwanusauasa 167
Izbeg 178
Izbégszend 178
Izbigsend 178
Izsák láza 153, 170
Izsépsemse 176, 181
Jaakko 32
Jacabfalua 162
Jaco 177
Jacobus 28, 32, 32
Jacov 32, 153
Jakab 28, 170
Jakabfalva 59
Jákófalva 170
Jákóhodosd 32, 177, 181
Jakoueze 28, 153
Jákó vejsze 28, 153
Jakow Hudust 32, 177
Jakowfalua 170
Jakusfalva 59
Jan 131
Jánd 131
Janisko 56
Jánok 33
János 28, 170
Janosd 129
Jánosd 129, 137
Jánosfa 163
Jánosfalva 163
Jánosi 32, 131, 142, 143
Jánostelke 142, 143
Jánosvajdafalva 168
Januk 33
Janus 131
Janustelky 142
Janusy 32, 131, 142
Jászai 104
Jean 29
Joankabanhaza 168
Johannes 28, 29, 33, 44
Johannis 44
Jond 131
Kaïdoum 80
Kalán 118
Kalanda 171
Kalenda 171
Kalenda vize 171
Kalenda wyze 171
Kápolna 76
Kápolnásnyék 175
Karachenfolwa 166
Karachon 166
Karachun 40
Karácsond 50
Karácsony 170
Karácsonyfalva 164, 166
Károly lese 173
Karul 173
Karulesy 173
Kaszony 158
Kata 42

Káta 42
Katha 42
Katherina 33
Katica tanya 156
Katl 33
Katlh 33
Kátoly 33
Kazária 84
Kazdagtyuadarfalua 44, 167
Kéked 40
Kelemen 32, 159
Kelemen fődek 156
Kelemenesneky 177, 181
Kelemenesnyékje 175, 177, 181
Kelemenfalu 163
Kelemenfalva 32, 163
Kelemenfolwa 32
Kelemenkenézpestese 44
Kelemenkenezpesthese 44
Kelemenülése 38
Keme 51, 128
Kemecs 51
Kemej 128
Kemey 128
Kenderesfalva 108, 158, 159
Kenderesovci 159
Kenez 38
Kenéz 38
Kereszténykenézháza 168
Kereztyenkenezhaza 168
Kesed halma 166
Kesedholma 166
Keseháza 40
Kesud 166
Keszi 176, 181
Ketellaka 150
Ketel loca 150
Kethe 22
Kethegan 22
Kezy 176
Kingéc 90
Királd 38, 129
Királyfa 163
Királyfalva 163
Kis András 90
Kis András bérce 90
Kisbodony 176, 180
Kisbudmér 31
Kiskeszi 176
Kiskundorozsma 31
Klaus 33
knez 76
Kočkurovo 46
koku zarma 76
Kolbász 118
Kolbaz 118
Kolenda 171
Kollát 90
Kollát rétje 90
Kolozueze 33
Kolozsvár 33
Kolozs vejsze 33
Kolus 33
Komád 39
Komán 43, 167
Komanfalva 43, 167
Kománfalva 43, 167
Komló 76
Kondorok 90
Kondorok földje 90
Konrádfalva 156
Konrádfölde 156
Koppány 163
Korpafalva 39
Kos 39
Kosma 32, 118
Kosmaj 139
Kostán 30
Kostány 30
Kostas 80
Koszfalva 159
Kotormán 118
Kotormanus 118
Koturman 118
Kouel 80
Koulpeï 80
Kourkoutaj 80
Kovács 35, 37, 76, 124
Kovácsi 112, 177
Kozma 32, 118, 149
Kozmafalva 149, 156, 161
Kozmafoluua 156
Kozmaháza 156
Kölked 39
Könyeháza 147
Köte 22
Kötegyán 22, 174
Középpeterd 53
Kuachy 177
Kunch 30
Kun Péter 90
Kun Péter völgye 90
Kustan 30
Kutrovácz-malom 43
Kürt 177
Kyral 129
Kyrald 38, 129
Ladomar 31
Ladomér 31, 81
Lagubardia 85
Lampert 30, 118, 180
Lampertszásza 30, 180
Lánc 76
Lanfalva 158
Laurinius 79
Lazar 178
Lázár 159
Lázár-Nagy-fertő 178
Lazarnogferteu 178
Lean 39, 129, 142
Leand 39, 129, 142
Leánd 129, 142
Leány 142
Leánysoka 167
Lengyeliacabfalwa 162
Leningrad 46
Leonardi 177, 180
Leonardneky 177, 180, 181
Leonárdnyékje 177, 180
Lëvedi 82, 83, 84, 85, 86, 89, 98
Levedia 84, 85

Levédia 82, 83, 84, 85
Lipótföld 30, 173
Liter 132
Litéri 132
Lodomir 31
Lompert 118
Lompretzazya 30
lopdi 76, 115
Louriño 79
Loviisá 46
Lövőpetri 53
luazu holma 76
Lublin 46
Luca 167
Luka 120
Luka-szeg 167
Lukazeg 167
Luprethzaza 180
Lypolt 30, 173
Lypolthfeld 30, 173
Lytery 132
Maglaj 139
Maglód 118
Magyarpeterd 53
Majspályija 175, 180
Makófalva 152
Makofolua 152
Makszem 18
Makszemhaza 18
Makszemháza 18
Mándi 104
Mannheim 46
Marceille 79
Marcelfalva 16, 163
Marcelfoluua 16, 58
Marcellus 16, 58
Marcelneje diója 44, 168
Marcelneygyaya 44, 168
Marcus 163
Márkusfölde 161
Marosnémeti 175
Marót 18, 137
Martin 153
Martiño 79
Martinus 32
Marton 141
Márton 52, 170
Mártonfalva 163
Martonos 32, 90
Martonosfalva 90
Martontelke 153
Martony 141
Massor falwa 158
Maszárfalva 108, 156
Mathasthoa 153
Mathe 164
Mathee 164
Matheuka 176, 177, 179
Matheus 179
Mathias 153, 170
Mathsathoa 153
Mathwkakyrth 177, 179
Mathyashege 170
Matiasfalu 163
Matiasfalva 163
Matikainen 21
Matikaisenmökki 21
Matinpelto 14, 15, 46
Matintalo 46
Matti 15
Mattila 15, 46
Mátyás 159
Mátyás hegye 170
Mátyás tava 153
Matyukakeszi 176, 180
Mátyuka Kezy 176
Matyukakürt 177, 179, 181
Medue 39, 117
Medve 117, 159
Medwe 39, 117
Megyer 177
Mera 55
Méra 55
Mere 55
Mergus 40
Merguswagasa 40
Merk 174
Mérk 174
Mérkaknája 174
Merkaknaya 174
Mérkúr 117
Mezőpeterd 53
Mezőpetri 53
Michael 28, 32, 108
Michal 120
Michlosfalwa 32
Miclous 32
Micola 33
Micu 128
Micskeháza 170
Mihal 120
Miháld 49, 104
Mihály 28, 52, 54, 108, 120, 169
Mihályfalva 104, 108, 156
Mihályi 49, 104, 156
Mik 128
Mika 120
Mike 32, 153, 167
Mike halma 28, 153, 167
Mikelaka 32, 145, 167
Mikepércs 145
Mikko 32
Miklós 22, 170
Miklósfalva 32
Mikod 128
Mikola 33, 148
Mikolafalu 148
Mikuska düllő 156
Milos 115
Miriszló 31
Miriszlóháza 31
Mirizlohaza 31
Miroslou 31
Mokov 152
Molnospetri 176
Mórichida 170
Morooth 18
Morouth 18
mortis 76
Mortunteleke 153
Mortunus 32
Mouruc 170
Mouruchhida 170
Moys 176

Moyspaulia 175
Muk(k)úr 81
Munkád 40
Muraköz 83
Mwswanlaka 150–151
Mycche 170
Mycud 128
Myhalfalua 108
Myka 120
Mykalaka 32
Mykchehaza 170
Mykehalma 28, 153, 167
Mykelaka 167
Myklosfalwa 162
Mykola 33
Mykud 128
Myrkur 117
Nadatheleke 150
Naghwason 42
Nagykáta 42
Nagykeszi 176
Nagyod 40
Nagypeterd 53
Nagypetri 53
Nagyvázsony 42
Negyed 40
Nema 117
Néma 117
Nemes-szalók 41
Nemesszalók 41
Német 76
Németi 175
Neugrad 16
Nicolaus 22, 33
Noak 112
Noé 176
Nógrád 16
Novaj 133
Nyavalyád 40
Nyégerfa 163
Nyégerfalva 163
Nyék 76, 175, 177
Nyír 76
Nyírbogát 171
Nyírderzs 171, 179
Nyúl 39, 76
Ohaj 50
Ohtum 30, 173
Olasz 76
Olaszispántelke 44, 168
Ollasysponteleke 44, 168
Olper 30
olup 76
olup hel 148
Ool 108
Opodinum 147
Opos 19
opoudi 76, 115
Opus 19
Opuz 167
Orbán vejsze 153
Orci 180
Orckarian 180
Oreja 79
Ornolth 30
Ornolthy 129, 141
Orsci 180
Ölyvesistvánfalva 44
Őriszentmárton 175
Örs 137
Őrsej 133
Örsúr 117
Ősi 129
Pabarbaksája 176
Pabarszőlőse 179
Pabor 179
Pacha 115
Pacsa 115
Pagan 117
Pagania 85
Paka 120, 121
Pál 28, 52, 54, 121, 159, 169
Páld 49
Páli 59
Páltelek 59
Pálülése 32, 38, 170
Pály 120, 141
Pályi 49, 129, 141
Panith 174
Panithtordia 178
Pankasz 147
Panyit köve 174
Panyittardja 178
Papkúttya 156
Papsoka 167
Parabuch 17, 108
Pártaasszony körtvélye 44–45, 168
Partaazunkurthuele 45, 168
Pataj 139
Pathkanteluk 152
Patkan 152
Patkányjakab 44
Patkánytelek 39, 152
Patzinakia 85
Paul 32, 120, 129, 141, 170
Pauli 129
Paululese 32, 170
Paulus 28, 32
Pauly 141
Pecel 118
Pécel 118
Pechefolua 52
Pecli 118
Pécsi Lajos almása 45
Péder 53
Pentec 166
Péntekfalva 166
Pentek folua 166
Péntekülése 38, 40
Pet 131, 170
Pete 28, 52, 58, 120, 121, 153
Pete bérce 28, 53, 153
Petefalva 52
Pete füze 53
Petegd 52
Peten 52, 131
Petena 52
Petend 52, 131
Peteny 52, 57
Petény 52

Petenye 53
Petenyed 52
Petenyéd 53
Peter 53, 129, 137, 138, 140
Péter 28, 45, 49, 52, 53, 54, 57, 58, 121, 137, 140, 159, 169
Péter ája 54, 170
Peteraya 54, 170
Péterbocsárd 46, 145, 174, 175, 180, 181
Peterd 46, 49, 53, 54, 129, 137, 138, 140
Peterdpuszta 53
Péterfa 54, 163
Péter fája 54
Péterfalva 46, 54, 163, 170
Péterispánfalva 168
Peterke 57
Péterlaka 54
Péternémeti 175
Péterpapfalva 44, 168
Peterreue 152
Péterréve 54, 152
Péterülése 38, 145
Pétervárada 179
Pétervására 54
Petes 29, 57, 58
Peteu 52
Petew 52
Pethe 52, 120
Petheberche 28, 53, 153
Pethefolua 52
Pethen 52
Petherpapfalva 44, 168
Pethewhaza 52
Pethiry 129
Pethk 52
Pethur 45
Petk 52, 53, 58
Pető 28, 52, 58, 121
Petőháza 52
Petre 53, 120, 121
petre zenaia 148
petre zenaia hel 148
Petres 53, 58, 131, 167
Petresd 53, 131
Petresfalva 53, 167
Petresfolua 53, 167
Petri 49, 53, 54, 129, 181
Petrikeresztúr 53
Petrivente 53
Petrus 28, 57, 58
Petur 45, 129, 137, 170
Peturboltchard 46, 175
Peturd 46, 129
Peturfaya 54
Peturfolua 46, 170
Peturuarada 179
Pewth herdey 170
Philep 167
Philip 32
Philippus 133
Pilipewreve 167
Pincou 176
Pincusd 117
Pinkókérje 176, 180
Pinkoqueri 176
Pipa 81
Piski 81
Pitud 23
Pityu 23
Pityud 23
Plostin 46
Pobor 176
Pobor Boxaya 176
Poborzevsenso 179
Pócspetri 53
Pogány 40, 117
Pok 42, 43
Pokaj 139
Pongorachteluky 170
Pongrach 170
Pongráctelke 170
Ponitkewe 174
pontem Radonis 147
Popruzeuleuse 179
Posa 32, 120
Pósa 32, 120, 121
Pósatövise 28
Potkan-Jacab 44
Pousa 32
Pousathyuisse 28
Pőt erdeje 170
Preslavjь 78
Pribifyamyclosfalwa 162
Puhinger-föld 76
Puk 42, 43
putu uueieze 148
Pünkösd 117
Pynkokery 181
Pynkusd 117
Raad 147
Racló 171
Raclófalva 31, 167, 171
Rad 147
Rád tarlója 147
Radics-rét 76
Radislov 31, 167
Radom 78
Radomjь 78
Radonis 147
Radtorloua 147
Radzlofolwa 31, 167, 171
Rainionpelto 14
Rakonchas 59
Ravasz 136, 138
Ravazd 136, 138
Razlo 31, 167
Razlov 171
Ředivoj 118
Rendve 118
Rendwe 118
Retezszentmárton 175
Riter 132
Ritter 132
Roman 153
Romanfolde 153
Románfölde 153
Rouosti 136
Rowaz 136
Ruozti 136
Rzędiwoj 118
Saal 32, 120

Saap 59
Saate 81
Sadak 46, 81
Sajópetri 53
Salamon 120
Sálfölde 152, 170
Salomon 120
Sály 32, 120
Sámson 120
Samsun 120
Sándorfalva 108, 158
Sarand 142
Sáránd 142
Sarang 142
Sáráng 142
Sarlaudi 40
Sáró 148
Sárófalu 148
Sarold 104
Saroufalu 148
Saul 32, 120, 170, 178
Saulfelde 152, 170
Saulscekei 178
Saulszékije 178
Sauol 176
Sávolkeszi 176, 180
Sawolkezy 176
Scemd 141
Scemdi 40
Scemere 42, 56, 117
Scente 141
Scenth 141
Scentiacab 123
Scentii 141
Scent Jacab 123
Scuched 129
Sebastian 153
Sebastyanyulese 153
Sebastyen 123
Sebestyén 123
Sebestyénülése 38, 153
seku ueieze 148
Semien 167
Semjánsoka 167
Semyansuka 167
Sengeu 117
Senyeháza 147
Serviglio 79
Simon 120, 141, 170
Simoni 141
Simonlaka 170
Simony 141
Simonyi 141
Solar 132
Solomun 120
Sopron 180
Soprongucha 179
Soprongútja 179
Sopronimiklós malma 168
Sorloud 40
Stalin 78
Stephanus 21, 22, 33
Sula 115
Suprun 179
Suprunymyklousmolna 168
Sülye 115
Svařen 132
Svatoslav 78
Svatoslavjь 78
Symonlaka 170
Syrac 31
Szabó 35, 37
Szakál 40
Szaknyér 147
Szala 56
Szalárd 132
Szalók 41
Szalóksámson 41, 175
Szancsal 59
Szarám 142
Szaránd 132, 142
Szatta 147
Szeme 28
Szemeegyháza 152, 166
Szemere 42, 56, 117
Szemő 28
Szem szarmja 166
Szent 141
Szentgyörgy 136
Szenti 141
Szentistván 11
Szentiván 141
Szentivánkeszi 176
Szentjakab 123
Szentlőrinckátája 42
Szentmárton 175
Szentmártonkáta 42
Szentpéter 11
Szenttamáskátája 42
Szerencse 159
Szinpetri 53
Szirák 31
Szólád 171
Szólát 171
Szólátmonostora 171
Szólátülése 38
Szolnok 56
Szoltán-gyepű 173
Szomorfalva 145
Szovárd 117
Szőkéd 129
Szőkefalva 40
Szőlősjakabfölde 44, 168
Sztanfalva 158
Sztánfalva 156, 158, 159
Sztanov 159
Sztojánbojárfalva 168
Tabód 132
Tabódi 132
Taboodi 132
Tajek 81
Taksony 75, 103, 110
Talmat 80
Tamas 120, 141
Tamás 120, 141, 170
Tamasfalu 163
Tamási 131, 141
Tamasy 131, 141
Tar 129
Tard 129
Tarján 67, 76
Tas 83
Teek Meger 177
Tek 177
Teka 136

Teke 136
Tekéd 136
Tekme 36, 37
Tékmegyer 177, 181
Temerken 30, 108
Temirdi 110
Teobaldus 132
Tepremez 80, 81
terra Chepani 164
terra Georgy 164
terra Sauli 152
Tevel 83
Thagado 40
Thamasfalva 163
Theked 136
thelena 76
Theteus 22
Theuthes 22
Thewtheus 22
Thokay 128
Thouthpalteleke 44, 168
Thusa 55
Thybafalwa 159
Tihany 46
Tímár 124
Tiszaszalók 41
Togodou 40
Toka 56
Tokaj 128, 139
Tolna 137
Tomaj 118
Tomas 120, 131, 141
Tord 129
Tordateleke 173
Tordatelke 173
Tót 124
Tótfalu 184
Tótpáltelke 44, 168
Tot rachlo 44, 117
Tótracló 44, 117
Tótvázsony 42
Toutwasun 42
Tömörd 110
Tömörkény 17, 30
Törökd 67
Töttös 22, 122, 137
Tövised 81
Tuca 56, 128
Tujdale 81
Tuka 56
tumurdi 110
Turda 173
Turkia 84
Tursamson 175
Túrsámson 175
Tusam 55
Tuteus 22
Tutus 22
Tuzsa 55
Tzopon 80
Tzour 80
Tyzazalouk 41
Ugra 27, 28
Ugrin(us) 27
Ura 50
Uraj 50, 139
ursa 76, 115
uueinic 110
Üllő 30, 81, 103
Vaasa 46
Vaffaülése 38
Vágdemeterfalva 44
Vagdemeterfalwa 44
Vajasfő 81
Vajta Gordja 180
Valintheleke 164
Valkány 31
Várótelke 40
Vasa 46
Vason 42
Vászolynoé 176, 180
Vázsony 42
Vecel 115
Vecul 115
Velchenehaza 171
Velcsene 171
Velcseneháza 171
Velez 176
Vének 110
Veresjánosfalva 44
Verespéter ligete 168
Verespetvrligety 168
Vermes kërësztye 156
Veszprém 100
Vezekény 25, 43, 117
Vezekyn 25, 117
Vgra 27, 28
Vgrinus 27
Vid 171
Vida 171
Vidakuta 171
Vida kútja 171
villa Abbatis 156
villa Blasii 156
villa Cepani 23
villa Chepani 132
villa Cosme 146, 149, 163
villa Cupani episcopi 163
villa Georgii 156
villa Hermanni 164
villa Karachon 164
villa Marcelly 163
villa Martini 146, 163, 164
villa Mathei 164
villa Petir 163
villa Petri 146, 161, 163, 164
villa Petur 163, 164
villa Walenti 164
Vilman 30, 55
Vilmány 30, 55, 81
Vily 177
Vlagyimir 46
Vlcan 31
Vleu 30
Volodiměrjь 78
Voyta 180
Vrban 153
Vrbanveyze 153
Vrod 138, 139
Vrodi 138
Wasadi 40
Wasil 176, 180
Wason 42
Waythagordya 180

Wazulnoe 176, 180
Weicel 115
Werusianusfalwa 44
Wesun 42
Wezeken 25, 117
Wida 171
Wissezlou 112
Wlchene 171
Wlwesystfanfalua 44
Wolkan 31
Wonuz 108
Woolstone 15
Wosod 40
Wrsur 117
Wulfrīc 15
Wyfalu 59
Ysaaclasa 153, 170
Zádor 171
Zádorlaka 171
Zadur 171
Zadurlaka 171
Zala 56
Zaladienses 56
Zalard 132
Zalardi 132
Zalouchsamson 41, 175
Zalouk 41
Zalowk 41
Zaram 132, 142
Zarand 132, 142
Závidfalva 156
Zayndfalwa 159
Zem 166
Zemdyhyda 40
Zeme 152, 166
Zemeeghaza 152, 166
Zemera 42
Zemere 56
Zenegetew 59
Zenthlewrynczkathaya 42
Zenthmarthonkatha 42
Zenththamaskathaya 42
Zenthywan 141
Zeuke 129
Zeulos Jacabfolde 44, 168
Žitomir 78
Žitomirjь 78
Zlouk 41
Zolat 171
Zolathmunustura 171
Zoloc 41
Zolouc 41
Zolouchtelky 41
Zoltan 173
Zoltangypew 173
Zonuk 56
Zoran 132
Zounuk 56
Zymzorma 166
Zyrakh 31
Zsenge 117
Zsengő 117
Zsup 51
Zsupcs 51

Ατελ καί κούζου 83
Λεβεδία 82, 84, 85
Λεβεδίας 82, 85

Владимúр 78
Голак 79
Пастух 79
Преслáв 78

A Magyar Névarchívum Kiadványai eddig megjelent kötetei

1. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1997. 156 lap + 33 térkép.
2. BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY, *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, 1998. 129 lap + 6 térkép.
3. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 2. Doboka–Győr vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1999. 123 lap + 16 térkép.
4. TÓTH VALÉRIA, *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2001. 304 lap.
5. PÓCZOS RITA, *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, 2001. 190 lap.
6. TÓTH VALÉRIA, *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye)*. Debrecen, 2001. 245 lap.
7. HOFFMANN ISTVÁN, *Magyar helynévkutatás. 1958–2002.* Debrecen, 2003. 281 lap.
8. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2004. 207 lap.
9. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debrecen, 2005. 235 lap.
10. *Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005. 449 lap.
11. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2006. 224 lap.
12. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2007. 372 lap.
13. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2008. 224 lap.
14. TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változástipológiája*. Debrecen, 2008. 285 lap.
15. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2009. 193 lap.
16. HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2010. 259 lap.

17. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2010. 271 lap.
18. PÓCZOS RITA, *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* Debrecen, 2010. 237 lap.
19. RÁCZ ANITA, *Adatok a népnévvel alakult településnevek történetéhez.* Debrecen, 2011. 248 lap.
20. GYŐRFFY ERZSÉBET, *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* Debrecen, 2011. 224 lap.
21. RESZEGI KATALIN, *Hegynevek a középkori Magyarországon.* Debrecen, 2011. 216 lap.
22. SCHWING, JOSEF, *Die deutschen mundartlichen Ortsnamen Südtransdanubiens (Ungarn)*. Debrecen, 2011. 213 lap.
23. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2011. 226 lap.
24. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 172 lap.
25. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 3. Heves–Küküllő vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 115 lap + 23 térkép.
26. BÉNYEI ÁGNES, *Helynévképzés a magyarban.* Debrecen, 2012. 134 lap.
27. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 172 lap.
28. KENYHERCZ RÓBERT, *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke.* Debrecen, 2013. 222 lap.
29. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 186 lap.
30. HOFFMANN ISTVÁN, *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafő helynevei.* Debrecen, 2013. 138 lap.
31. *Helynévtörténeti Tanulmányok 10.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2014. 206 lap.
32. BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára.* Debrecen, 2014. 338 lap.
33. SZŐKE MELINDA, *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata.* Debrecen, 2015. 244 lap.
34. KOVÁCS ÉVA, *A tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, 2015. 238 lap.
35. *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei.* Szerk. BÁBA BARBARA. Debrecen, 2015. 433 lap + 36 térképmelléklet.

36. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2015. 200 lap.
37. RÁCZ ANITA, *Etnonimák a régi magyar településnevekben.* Debrecen, 2016. 196 lap.
38. TÓTH VALÉRIA, *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban.* Debrecen, 2016. 307 lap.
39. BÁBA BARBARA, *Földrajzi köznevek térben és időben.* Debrecen, 2016. 187 lap.
40. DITRÓI ESZTER, *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben.* Debrecen, 2017. 169 lap.